

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

***«Η ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΙ Η
ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»***

ΑΡΤΕΜΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Αθήνα, Ιανουάριος 2013

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Η ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΙ Η
ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»**

ΑΡΤΕΜΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Τριμελής Επιτροπή Παρακολούθησης

- 1) Σ. Ευστράτογλου, Ομότιμη Καθηγήτρια Γ.Π.Α. (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)
- 2) Λ. Καζακόπουλος, Καθηγητής Γ.Π.Α.
- 3) Κ. Τσιμπούκας, Καθηγητής Γ.Π.Α.

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

- 1) Σ. Ευστράτογλου, Ομότιμη Καθηγήτρια Γ.Π.Α. (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)
- 2) Λ. Καζακόπουλος, Καθηγητής Γ.Π.Α.
- 3) Κ. Τσιμπούκας, Καθηγητής Γ.Π.Α.
- 4) Π. Σπαθής, Καθηγητής Γ.Π.Α.
- 5) Κ. Μάττας, Καθηγητής Α.Π.Θ.
- 6) Χ. Παπαδάς, Επίκουρος Καθηγητής Γ.Π.Α.
- 7) Μ. Χριστοφάκης, Επίκουρος Καθηγητής Πάντειου Πανεπιστημίου

Αθήνα, Ιανουάριος 2013

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα Καθηγήτρια, κα Σοφία Ευστράτογλου, Ομότιμη Καθηγήτρια του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, για τη διαρκή επιστημονική αλλά και ηθική υποστήριξη της καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής. Η καθοδήγηση της ήταν πολύτιμη και συνέβαλε ουσιαστικά στην ολοκλήρωση της διδακτορικής διατριβής. Ο ρόλος της ως δασκάλου, το ενδιαφέρον και οι συμβουλές της από τα φοιτητικά μου χρόνια μέχρι και σήμερα ήταν καθοριστικές για την επαγγελματική μου σταδιοδρομία.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης και τα άλλα δυο μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, τον κ. Λεωνίδα Καζακόπουλο, Καθηγητή του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών και τον κ. Κωνσταντίνο Τσιμπούκα, Καθηγητή του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών για τις συμβουλές και εποικοδομητικές υποδείξεις τους αλλά και το ενδιαφέρον τους για την πορεία εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής.

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της επταμελούς εξεταστικής επιτροπής κ.κ. Παύλο Σπαθή, Καθηγητή του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Κωνσταντίνο Μάττα, Καθηγητή του Τομέα Αγροτικής Οικονομίας της Γεωπονικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Χρήστο Παπαδά, Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών και τον Μανώλη Χριστοφάκη, Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου Αθηνών για τις χρήσιμες επισημάνσεις και εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου για την πολύτιμη βοήθεια και συνεχή στήριξη που μου προσέφερε.

Αρτέμης Αντωνιάδης
Αθήνα, 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1.1 Το σκεπτικό και η προβληματική της έρευνας	9
1.2 Αντικείμενο και ερευνητικά ερωτήματα	14
1.3 Μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας.....	16
1.3.1 Το θεωρητικό υπόδειγμα της διατριβής	17
1.4 Η δομή της διατριβής	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	21
2.1 Εισαγωγή	21
2.2 Βιβλιογραφική επισκόπηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης.....	23
2.2.1 Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης.....	23
2.2.2 Ανάδυση της έννοιας της πολυαπασχόλησης.....	25
2.2.3 Τα βασικά χαρακτηριστικά της πολυαπασχόλησης στο διεθνή χώρο	31
2.3 Ορισμός και κριτήρια ταξινόμησης της πολυαπασχόλησης	37
2.3.1 Ορισμός της πολυαπασχόλησης	37
2.3.2 Κριτήρια ταξινόμησης πολυαπασχόλησης.....	41
2.3.3 Πολυαπασχόληση συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων	43
2.4 Βιβλιογραφική επισκόπηση των παραγόντων που επηρεάζουν την πολυαπασχόληση στη γεωργία.....	44
2.5 Συμπεράσματα.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	54
3.1 Εισαγωγή	54
3.2 Έννοια και οριοθέτηση του αγροτικού χώρου	55
3.3 Ορισμός του αγροτικού χώρου σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η οριοθέτηση του στην Κύπρο	59
3.3.1 Οριοθέτηση του αγροτικού χώρου στην Κύπρο.....	64
3.4 Συμπεράσματα.....	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	71
4.1 Εισαγωγή	71
4.2 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της επαρχίας Λευκωσίας	71
4.2.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά.....	71
4.2.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.....	72

4.2.2.1 Πληθυσμός.....	72
4.2.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού	72
4.2.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση.....	72
4.2.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο	73
4.2.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	73
4.2.2.6 Απασχόληση	73
4.2.2.7 Ανεργία	74
4.2.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ.....	74
4.3 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της	
επαρχίας Λεμεσού	74
4.3.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά.....	74
4.3.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.....	75
4.3.2.1 Πληθυσμός.....	75
4.3.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού	75
4.3.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση.....	75
4.3.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο	76
4.3.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	77
4.3.2.6 Απασχόληση	77
4.3.2.7 Ανεργία	77
4.3.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ.....	78
4.4 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της	
επαρχίας Λάρνακας.....	78
4.4.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά.....	78
4.4.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.....	79
4.4.2.1 Πληθυσμός.....	79
4.4.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού	79
4.4.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση.....	80
4.4.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο	80
4.4.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	81
4.4.2.6 Απασχόληση	81
4.4.2.7 Ανεργία	82
4.4.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ.....	82
4.5 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της	
επαρχίας Πάφου	83
4.5.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά.....	83
4.5.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά.....	83
4.5.2.1 Πληθυσμός.....	83
4.5.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού	83
4.5.2.3 Δημογραφικοί δείκτες.....	84
4.5.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο	84
4.5.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός	84
4.5.2.6 Απασχόληση	85
4.5.2.7 Ανεργία	85
4.5.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ.....	85

4.6 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της	
επαρχίας Αμμοχώστου	86
4.6.1 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά	86
4.6.1.1 Πληθυσμός	86
4.6.1.2 Απασχόληση	86
4.7 Συγκριτική ανάλυση και συμπεράσματα	86
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	89
5.1 Εισαγωγή	89
5.2 Βασικά χαρακτηριστικά πρωτογενή τομέα	90
5.3 Η διάρθρωση του γεωργικού τομέα	93
5.3.1 Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων	93
5.3.2 Φυτική και Κτηνοτροφική Παραγωγή	97
5.3.3 Χαρακτηριστικά απασχολουμένων στη γεωργία	103
5.3.4 Η πολυαπασχόληση στην Κύπρο	104
5.4 Η αγροτική πολιτική της Κύπρου μετά την ένταξη	106
5.4.1 Εισαγωγή	106
5.4.2 Η αγροτική πολιτική στην Κύπρο πριν την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση	106
5.4.3 Οι βασικοί άξονες της αγροτικής πολιτικής στην Κύπρο μετά την ένταξη	107
5.4.4 Η Ενιαία εκταρική επιδότηση	109
5.4.5 Το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης (Σ.Α.Α) 2004-2006	110
5.4.6 Το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013	112
5.4.7 Άλλες ενισχύσεις στον πρωτογενή τομέα	114
5.5 Συμπεράσματα	115
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ	
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ	117
6.1. Εισαγωγή	117
6.2. Επιτόπια έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων	118
6.2.1 Επιλογή του δείγματος	118
6.2.2 Διαμόρφωση ερωτηματολογίου	120
6.3. Χαρακτηριστικά του δείγματος	121
6.3.1 Ηλικία και φύλο του πληθυσμού του δείγματος	121
6.4. Τα χαρακτηριστικά των αρχηγών και των συζύγων των γεωργικών	
εκμεταλλεύσεων	122

6.4.1 Φύλο αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων	122
6.4.2 Ηλικία αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων	123
6.4.3 Οικογενειακή κατάσταση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων	123
6.4.4 Εκπαίδευση – επαγγελματική κατάρτιση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	124
6.4.5 Απασχόληση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων	126
6.4.6 Φύλο συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	134
6.4.7 Ηλικία συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	134
6.4.8 Εκπαίδευση συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	135
6.5 Χαρακτηριστικά μελών αγροτικών νοικοκυριών	135
6.6 Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	135
6.6.1 Μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων	135
6.6.2 Αρδευόμενες εκτάσεις γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος	138
6.6.3 Παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος	139
6.6.4 Βασικές καλλιέργειες γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος	139
6.6.5 Βασικά είδη ζώων εκμεταλλεύσεων δείγματος	142
6.6.6 Προσδοκώμενες μεταβολές παραγωγικών δραστηριοτήτων εκμεταλλεύσεων δείγματος	144
6.7 Οικογενειακό εισόδημα γεωργικών νοικοκυριών δείγματος.....	145
6.8 Αγροτική Πολιτική - Ανταπόκριση παραγωγών δείγματος σε προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος πριν και μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε.	146
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	153
7.1. Εισαγωγή	153
7.2. Εξειδίκευση μεταβλητών υποδείγματος	153
7.3 Η μη-παραμετρική μεθοδολογία των ελέγχων και η πινακοποίηση τους (Crosstabs)	155
7.3.1 Ο έλεγχος X^2 σε πίνακες $r \times c$	156
7.3.2 Έλεγχος ανεξαρτησίας	159
7.4 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.....	164
7.4.1 Πολυαπασχόληση & φύλο αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης	164
7.4.2 Πολυαπασχόληση και ηλικία αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης.....	165

7.4.3 Πολυαπασχόληση και εκπαιδευτικό επίπεδο αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης	167
7.4.4 Πολυαπασχόληση και γεωργική εκπαίδευση/ κατάρτιση αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης	168
7.4.5 Πολυαπασχόληση και μέρες απασχόλησης αρχηγού εντός γεωργικής εκμετάλλευσης	169
7.4.6 Πολυαπασχόληση και οικογενειακή κατάσταση αρχηγού εκμετάλλευσης ..	170
7.5 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών.....	171
7.5.1 Πολυαπασχόληση και αριθμός μελών γεωργικού νοικοκυριού.....	171
7.5.2 Πολυαπασχόληση και γεωργικό εισόδημα	172
7.5.3 Πολυαπασχόληση και βαθμός εξάρτησης οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης.....	173
7.6 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	174
7.6.1 Πολυαπασχόληση και μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων	174
7.6.2 Πολυαπασχόληση και παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων	176
7.6.3 Πολυαπασχόληση και αποδόσεις καλλιεργειών	177
7.6.4 Πολυαπασχόληση και Διαδοχή	180
7.7 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά της περιοχής	180
7.7.1 Πολυαπασχόληση και διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών.....	181
7.7.2 Πολυαπασχόληση κατά γεωργοοικονομικές ζώνες	182
7.8 Πολυαπασχόληση και παράγοντες σχετικοί με την ανταπόκριση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην εφαρμοζόμενη αγροτική πολιτική.....	183
7.8.1 Πολυαπασχόληση και συμμετοχή στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013	183
7.8.2 Πολυαπασχόληση και συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων/ καθεστώτων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013.....	184

7.8.3 Πολυαπασχόληση και ρόλος των επιδοτήσεων στη πραγματοποίηση νέων επενδύσεων στη γεωργική εκμετάλλευση	185
7.9 Συμπεράσματα.....	186
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΗΓΩΝ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ	189
8.1 Θεωρητική προσέγγιση	189
8.1.1 Βασικό υπόδειγμα κατανομής χρόνου.....	189
8.1.2.Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση	196
8.1.3.Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης, απασχόλησης στην εκμετάλλευση και εκτός αυτής.....	198
8.2 Το εμπειρικό υπόδειγμα.....	200
8.2.1 Συνάρτηση συμμετοχής εμπειρικού υποδείγματος.....	205
8.3 Αποτελέσματα οικονομετρικής εκτίμησης	209
8.4 Συμπεράσματα.....	213
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	215
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	225
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	246

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Το σκεπτικό και η προβληματική της έρευνας

Είναι γενικά παραδεκτό ότι οι αγροτικές περιοχές παρουσιάζουν έντονη διαφοροποίηση και ποικιλομορφία (*rural diversity*) που συχνά αποδίδεται στις διαφορές που παρουσιάζουν στα γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά, τους φυσικούς πόρους, τις πληθυσμιακές εξελίξεις, την πληθυσμιακή πυκνότητα καθώς και στις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις. Στις τοπικές αγροτικές οικονομίες σημειώνονται ραγδαίες μεταβολές ως αποτέλεσμα ενός συνδυασμού παραγόντων όπως είναι η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς οικονομίας, η φιλελευθεροποίηση του διεθνούς εμπορίου, οι συνεχείς αναθεωρήσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) αλλά και η ενίσχυση των Διαρθρωτικών Πολιτικών. Οι μεταβολές αυτές σε συνδυασμό με την έντονη ετερογένεια του αγροτικού χώρου δεν επηρεάζουν όλες τις αγροτικές περιοχές με τον ίδιο τρόπο, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται έντονες διαφορές στις οικονομικές και γενικότερα αναπτυξιακές τους επιδόσεις (Ευστράτογλου κ.α., 2002).

Οι αναπτυξιακές επιδόσεις των αγροτικών περιοχών συχνά ταυτίζονται με την ικανότητα της τοπικής οικονομίας να συγκρατεί ή και να αυξάνει τον τοπικό της πληθυσμό, να εξασφαλίζει δυνατότητες απασχόλησης και να διατηρεί σε μακροχρόνια βάση την οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητα της τοπικής κοινωνίας. Καθώς οι οικονομικές επιδόσεις των αγροτικών περιοχών διαφέρουν σημαντικά ιδιαίτερα ως προς τις μεταβολές στην απασχόληση, «*η επίτευξη ισόρροπης ανάπτυξης της απασχόλησης παραμένει μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*» (European Commission, 2001; 2007).

Οι συνθήκες που επικρατούν σήμερα στην ύπαιθρο είναι σημαντικά διαφοροποιημένες σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Ο αγροτικός χώρος δεν νοείται πια ως ένας παραδοσιακός ή υπολειμματικός χώρος, ούτε επίσης ως ένας χώρος που είναι καταδικασμένος να φθίνει και τελικά να εξαφανισθεί (Saraceno, 1994). Ο κοινωνικός και οικονομικός ρόλος του πρωτογενή τομέα μειώθηκε δραστικά, η εγκατάλειψη της υπαίθρου διακόπηκε, ο πληθυσμός του χώρου αλλοιώθηκε (όχι μόνο από τους ξένους μετανάστες, αλλά και από την εγκατάσταση

κατοίκων από τις πόλεις), το επίπεδο διαβίωσης του τοπικού πληθυσμού βελτιώθηκε σημαντικά ενώ αυξάνεται διαρκώς το ενδιαφέρον για θέματα που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος (Καλανταρίδης, 2005). Σύμφωνα με τους Bryden (1994) και Van der Ploeg (1997) ο αγροτικός χώρος είναι το αποτέλεσμα της κατασκευής/ανακατασκευής που προκύπτει από την συνύπαρξη του ανθρώπου και της φύσης και τις αλληλεπιδράσεις που λαμβάνουν χώρα στο χρόνο. Ο αγροτικός χώρος μετασηματίζεται και από χώρος βιωμένος σχεδόν κατά αποκλειστικότητα από γεωργούς, σταδιακά καθίσταται ένας διευρυμένος χώρος παραγωγής και κατανάλωσης, όπου γεωργοί και μη-γεωργοί κάτοικοι της υπαίθρου, γηγενείς, παλινοστούντες, νέο-εγκατασταθέντες αστικής καταγωγής, αναζητούν τρόπους και πηγές εισοδημάτων εντός και εκτός γεωργίας (Κουτσού κ.α., 2005).

Ο αγροτικός χώρος καλείται να επιτελέσει νέες λειτουργίες, οι οποίες έρχονται να προστεθούν στις μέχρι σήμερα γνωστές (χωροθέτηση δραστηριοτήτων, ιεραρχήσεις οικιστικού δικτύου κλπ.) συμβάλλοντας καθοριστικά στους πολλαπλούς ρόλους της γεωργίας ως τομέα της αγροτικής οικονομίας και ως πεδίου άσκησης πολιτικών που συμβάλλουν στην ισόρροπη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Ο μετασηματισμός της υπαίθρου και οι προκλήσεις της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας οδήγησαν συνέβαλαν στην ανάγκη νέας θεώρησης του προτύπου ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών. Ο αγροτικός χώρος εξελίσσεται στη πλέον σημαντική περιοχή αναζήτησης εναλλακτικών προοπτικών μιας αγροτικής πολιτικής που δεν εξαντλείται στον στενά «τομεακό» προσανατολισμό που είχε στο παρελθόν. Ο τομεακός χαρακτήρας της ανάπτυξης εγκαταλείπεται και η ύπαιθρος προσλαμβάνει έναν χαρακτήρα πολυτομεακό, όπου αναπτύσσονται νέες λειτουργίες, ενταγμένες στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα (Κουτσού κ.α., 2005). Η αγροτική πολιτική προοδευτικά περιφερειοποιείται μέσω της διαρκούς ενίσχυσης του διαρθρωτικού της σκέλους και της εκπόνησης ολοκληρωμένων σχεδίων αγροτικής ανάπτυξης προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες των επιμέρους περιοχών (Καρανικόλας, 1999). Στο πλαίσιο αυτό το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών αποτελεί τη δυναμική ενός αυξανόμενου τμήματος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων οικογενειακής μορφής που τείνει να μετατοπισθεί εκτός γεωργίας στοχεύοντας στην αύξηση του εισοδήματός τους και την βελτίωση της ποιότητας ζωής τους (Ευστράτογλου, 1998).

Η πολυαπασχόληση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, αν και παρουσιάζεται σχεδόν σε όλες τις αγροτικές περιοχές φαίνεται να διαφοροποιείται στη μορφή και στην ένταση που παίρνει ανάλογα με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του αγροτικού χώρου.

Η διαφοροποίηση του αγροτικού χώρου και το συνακόλουθο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη τυπολογιών των αγροτικών περιοχών σχετίζονται επίσης άμεσα και με την αναζήτηση διαφορετικών μέσων αγροτικής πολιτικής. Οι αγροτικές πολιτικές, οποιαδήποτε θεσμική προέλευση κι αν έχουν, προσπαθούν να αξιοποιήσουν τις χωρικές διαφοροποιήσεις ως στρατηγικούς παράγοντες για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών περιοχών. Η μελέτη της διαφοροποίησης του αγροτικού χώρου της Κύπρου για τις ανάγκες της παρούσης μελέτης προϋποθέτει την οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών της χώρας, εξέλιξη που δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα. Επομένως, είναι αναγκαίο να οριοθετηθούν οι αγροτικές περιοχές της χώρας και να διερευνηθούν τα διαρθρωτικά τους χαρακτηριστικά προκειμένου να επιχειρηθεί σε βάθος η μελέτη του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στη Κύπρο. Σημειώνεται ότι τόσο η μελέτη της πολυαπασχόλησης στην Κύπρο όσο και η οριοθέτηση των αγροτικών της περιοχών δεν έχουν επιχειρηθεί μέχρι σήμερα.

Η πολυαπασχόληση των αγροτικών νοικοκυριών αποτελεί σημαντικό φαινόμενο τόσο για την γεωργική δραστηριότητα όσο και για την ευρύτερη ανάπτυξη της υπαίθρου. Η πολυαπασχόληση των μελών των αγροτικών νοικοκυριών συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός μοντέλου γεωργίας που διασυνδέεται με τους άλλους οικονομικούς τομείς συμβάλλοντας στη διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας και τη διατήρηση του πληθυσμού της υπαίθρου.

Η γεωργία που άλλοτε απασχολούσε την πλειονότητα του ενεργού πληθυσμού της υπαίθρου διαδραματίζει ολοένα και μικρότερο ρόλο στην τοπική απασχόληση. Η γεωργική δραστηριότητα, λόγω της εκμηχάνισής της, σε πολλές περιπτώσεις δεν εξασφαλίζει πλήρη απασχόληση, ούτε σε ένα μέλος της αγροτικής οικογένειας. Η αδυναμία του πρωτογενή τομέα να εξασφαλίσει ικανοποιητικό εισόδημα στον

αγροτικό πληθυσμό ωθεί τα μέλη του γεωργικού νοικοκυριού να αναζητήσουν απασχόληση σε εξωγεωργικούς τομείς (δευτερογενή, τριτογενή). Εάν το πλεονάζον εργατικό δυναμικό στη γεωργία δεν μπορεί να βρει εργασία στον τόπο του, θα αναζητήσει ευκαιρίες απασχόλησης εκτός της περιοχής του, δηλαδή θα μεταναστεύσει. Επομένως, είναι απολύτως απαραίτητη η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και στους άλλους τομείς της οικονομίας προκειμένου να συγκρατηθεί ο πληθυσμός στην ύπαιθρο. Ο Δαμιανός (1994) τονίζει ότι η συνεχής έξοδος των αγροτικών οικογενειών από τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και η κοινωνική απερίημωση τους διαβρώνει τη δομή των αγροτικών κοινωνιών ενώ τα αρνητικά αυτά αποτελέσματα διαχέονται και στις αστικές περιοχές, οι οποίες επιβαρύνονται από το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης. Η συγκράτηση και διατήρηση των γεωργικών οικογενειών στις αγροτικές περιοχές αποτελεί άμεση προτεραιότητα της πολιτικής, ενώ γίνεται πλέον αποδεκτό ότι η συμβατική γεωργική δραστηριότητα, από μόνη της, εξασφαλίζει ανεκτές συνθήκες διαβίωσης σε ολόένα και μικρότερο μερίδιο του συνόλου των κατοίκων των αγροτικών περιοχών.

Η πολυαπασχόληση των γεωργικών νοικοκυριών δηλαδή η αναζήτηση απασχόλησης στην εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης αγορά εργασίας, αποτελεί το μέσο για την επίτευξη της συγκράτησης του αγροτικού πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές. Για το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης προτείνονται διάφοροι ορισμοί στην βιβλιογραφία, οι οποίοι όμως συγκλίνουν σε αυτό που χρησιμοποιούν οι Σαμαράς κ.α. (1995) *‘ο συνδυασμός της γεωργικής παραγωγικής διαδικασίας στην οικογενειακή εκμετάλλευση με μία ή περισσότερες άλλες αμειβόμενες δραστηριότητες εντός του αγροτικού τομέα ή εκτός αυτού’*. Η πολυαπασχόληση αφορά τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης ή και τα άλλα μέλη του νοικοκυριού (σύζυγος, λοιπά μέλη οικογένειας). Η πολυαπασχόληση των αγροτών αποτελεί σήμερα βασική επιδίωξη της αγροτικής πολιτικής για τη συγκράτηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο μέσω της προώθησης πολιτικών για την διαφοροποίηση της οικονομίας των αγροτικών περιοχών και τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης (Council of EU, 2005).

Οι δυσκολίες επιβίωσης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ώθησαν τα μέλη της γεωργικής οικογένειας στην αναζήτηση εξωγεωργικής απασχόλησης. Η σημαντική μείωση του χρόνου απασχόλησης στις γεωργικές δραστηριότητες λόγω της

εκμηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας, επέτρεψε σε ορισμένα μέλη της αγροτικής οικογένειας να απελευθερωθούν πλήρως από τις γεωργικές εργασίες (σύζυγος, λοιπά μέλη οικογένειας) και τον αρχηγό να απασχολείται πολύ λιγότερο χρόνο. Εάν επομένως υπάρχουν εξωγεωργικές ευκαιρίες απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές, τα μέλη των αγροτικών νοικοκυριών μπορούν να τις αξιοποιήσουν. Η Ευρωπαϊκή Ένωση στα πλαίσια της πολιτικής για την αγροτική ανάπτυξη ενθαρρύνει την ανάληψη πρωτοβουλιών, ατομικών ή συλλογικών, για την εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων στην ύπαιθρο (Council of EU, 2005). Για το σκοπό αυτό έχει θεσπίσει προγράμματα ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας στην ύπαιθρο για τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης εκ των οποίων το πιο χαρακτηριστικό είναι το πρόγραμμα Leader. Τα προγράμματα αυτά επιδοτούν τη δημιουργία επιχειρήσεων σε διάφορους τομείς όπως είναι οι βιοτεχνίες μεταποίησης, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ο τουρισμός, οι δραστηριότητες αναψυχής κλπ. Ο τομέας που προωθείται ιδιαίτερα είναι ο αγροτουρισμός, διότι αποτελεί το πιο σημαντικό μέσο για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές μέσω της αξιοποίησης των φυσικών πόρων, του τοπίου και της παράδοσης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, εξωγεωργική απασχόληση δεν αναζητούν μόνο οι κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων που έχουν μειωμένα γεωργικά εισοδήματα. Η πολυαπασχόληση μπορεί να αφορά κατοίκους της υπαίθρου που αξιοποιούν ευκαιρίες ή επιθυμούν να απασχοληθούν σε άλλο τομέα εκτός της γεωργίας (ιδιαίτερα τα νεότερα μέλη της οικογένειας) ή άτομα τα οποία θέλουν να επενδύσουν τα γεωργικά τους εισοδήματα. Η πολυαπασχόληση παρατηρείται παγκοσμίως ανεξάρτητα από το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας. Έτσι, εμφανίζεται σε χώρες με αναπτυγμένη οικονομία και εντατική γεωργία, όπως είναι η Γαλλία και η Γερμανία, αλλά και σε χώρες με λιγότερο αναπτυγμένη οικονομία ως αναγκαιότητα επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών. Η έκταση του φαινομένου στην Κύπρο φανερώνει την σημασία του για τα αγροτικά νοικοκυριά καθώς μόνον το 25% των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχουν αποκλειστικά εισόδημα από τη γεωργική εκμετάλλευση, ενώ οι υπόλοιποι έχουν και άλλες πηγές εισοδήματος για την συμπλήρωση του οικογενειακού τους εισοδήματος (Βακάκης, 2010). Επίσης, σημαντικό είναι το γεγονός ότι σε πολλές εκμεταλλεύσεις η γεωργική απασχόληση αποτελεί την δευτερεύουσα απασχόληση των κατόχων τους, καθώς η κύρια απασχόληση τους είναι

σε άλλους τομείς της οικονομίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το 58.6% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Κύπρο έχει ως κύρια πηγή εισοδήματος την εξωγεωργική απασχόληση (Eurostat, 2007).

Η διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την πολυαπασχόληση της γεωργίας έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία για την Κύπρο εξαιτίας των διαφορών που χαρακτηρίζουν τις φυσικές και γεωγραφικές συνθήκες των αγροτικών περιοχών αλλά και των σημαντικών οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων που σημειώνονται σ' αυτές, στα πλαίσια του μετασχηματισμού της κυπριακής υπαίθρου.

1.2 Αντικείμενο και ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση τον προβληματισμό που αναπτύχθηκε παραπάνω, οι βασικοί στόχοι της παρούσας μελέτης είναι:

(α) να διερευνηθεί η διαφοροποίηση του αγροτικού χώρου στην Κύπρο και να αναλυθούν τα διαρθρωτικά του χαρακτηριστικά

(β) να διερευνηθεί και να αναλυθεί το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου καθώς και οι παράγοντες που την επηρεάζουν στα πλαίσια της διαφοροποίησης του αγροτικού χώρου.

Για την επίτευξη των αντικειμενικών στόχων της μελέτης καταρχήν ορίζεται ο αγροτικός χώρος της Κύπρου και διερευνώνται τα διαρθρωτικά του χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τα κριτήρια του ΟΟΣΑ, ο ορισμός του αγροτικού χώρου περιλαμβάνει δύο στάδια (OECD, 1994):

α) τον ορισμό μικρών γεωγραφικών ενοτήτων ως αγροτικές με βάση το κριτήριο της *πληθυσμιακής πυκνότητας*, η οποία πρέπει να είναι κάτω από 150 κατοίκους ανά Km²

β) την ταξινόμηση των περιφερειών τύπου NUTS3 ως εξής:

- *κυρίως αγροτικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι πάνω από 50% (κάτω από 150 κατοίκους ανά Km²)
- *ενδιάμεσες αγροτικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι μεταξύ 15% και 50%. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και κυρίως αγροτικές περιοχές στις οποίες περιλαμβάνεται

αστικό κέντρο με πάνω από 200.000 κατοίκους, το οποίο αναλογεί σε τουλάχιστον 25% του πληθυσμού της εν λόγω περιφέρειας.

- *κυρίως αστικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι κάτω από 15%. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και ενδιάμεσες περιοχές στις οποίες περιλαμβάνεται αστικό κέντρο με πάνω από 500.000 κατοίκους, το οποίο αναλογεί σε τουλάχιστον 25% του πληθυσμού της εν λόγω περιφέρειας.

Μετά την οριοθέτηση του αγροτικού χώρου της Κύπρου μελετάται το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών στις αγροτικές περιοχές και διερευνώνται οι παράγοντες που ωθούν ή έλκουν τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης να αναζητήσει συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης, σύμφωνα με την θεωρία της «ώθησης-έλξης» (*push – pull hypothesis*). Στα πλαίσια της συγκεκριμένης θεωρίας η πολυαπασχόληση των γεωργών σε μια περιοχή επηρεάζεται από τους εξής παράγοντες:

- τις εξωγεωργικές ευκαιρίες απασχόλησης και τα υψηλά εξωγεωργικά εισοδήματα που χαρακτηρίζουν τις αγροτικές περιοχές (*pull factors*)
- τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούν στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις (χαμηλά εισοδήματα, υποαπασχόληση, μικρό μέγεθος εκμετάλλευσης) που ωθούν τον αρχηγό (*push factors*) προς εξεύρεση συμπληρωματικής απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης.

Οι παράγοντες που προσδιορίζουν την πολυαπασχόληση στην βιβλιογραφία ομαδοποιούνται ως εξής:

(α) *ατομικά χαρακτηριστικά του αρχηγού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των λοιπών μελών του νοικοκυριού (ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, επίπεδο κατάρτισης, αριθμός μελών νοικοκυριού κλπ.)*

(β) *διαρθρωτικά χαρακτηριστικά γεωργικών εκμεταλλεύσεων και επιδόσεις*

(γ) *διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών ως προς τις ευκαιρίες εξωγεωργικής απασχόλησης και εξωγεωργικών εισοδημάτων*

Με βάση τη σύντομη αυτή θεωρητική προσέγγιση, η οποία αναλύεται σε βάθος στα επόμενα κεφάλαια, τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα (*research questions*) της μελέτης

στα πλαίσια των οποίων διερευνώνται οι παράγοντες που προσδιορίζουν το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης είναι τα εξής:

(α) Κατά πόσον διαφέρουν ως προς τα ατομικά τους χαρακτηριστικά οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη γεωργία σε σχέση με τους πολυαπασχολούμενους (*pluriactive*),

(β) κατά πόσον διαφέρουν ως προς τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών τους εκμεταλλεύσεων οι αρχηγοί που είναι αποκλειστικά απασχολούμενοι στην εκμετάλλευση έναντι των πολυαπασχολούμενων,

(γ) διαφέρουν ως προς την ανταπόκριση τους σε μέτρα πολιτικής οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη γεωργία σε σχέση με τους πολυαπασχολούμενους και επομένως χρειάζονται διαφορετικά μέτρα πολιτικής,

(δ) οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη γεωργία σε σχέση με τους πολυαπασχολούμενους διαφέρουν ως προς την επενδυτική τους συμπεριφορά και επομένως χρειάζονται διαφορετικά μέτρα πολιτικής,

(ε) διαφέρουν ως προς τη γνώση των μέτρων πολιτικής και την άσκηση πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη γεωργία σε σχέση με τους πολυαπασχολούμενους και

(στ) υπάρχουν διαφορές ως προς τις ευκαιρίες εξωγεωργικής απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές που διαβιώνουν οι πολυαπασχολούμενοι σε σχέση με τους αρχηγούς αποκλειστικής απασχόλησης στη γεωργία.

1.3 Μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας

Μεθοδολογικά τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα διερευνώνται με τις εξής τεχνικές και εργαλεία:

1. Ορισμός του αγροτικού χώρου της Κύπρου με τη χρήση της τεχνικής των GIS και προσδιορισμός των αγροτικών περιοχών σύμφωνα με τα κριτήρια του ΟΟΣΑ (OECD, 1994)
2. Συγκριτική ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών των αγροτικών περιοχών για τη διαπίστωση ομοιοτήτων και διαφορών ως προς τα διαρθρωτικά τους χαρακτηριστικά με μεθόδους περιγραφικής στατιστικής
3. Σχεδιασμός δείγματος γεωργικών εκμεταλλεύσεων και πραγματοποίηση επιτόπιας έρευνας (*field survey*) για συγκέντρωση δεδομένων των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

4. Διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την ύπαρξη και την ένταση της πολυαπασχόλησης με την απαραμετρική διαδικασία *Crosstabs* και τη χρήση του στατιστικού *test* X^2 και των κατάλληλων δεικτών συνάφειας και ανάλυση των χαρακτηριστικών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος με περιγραφική στατιστική
5. Οικονομετρική προσέγγιση των παραγόντων που επηρεάζουν το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης στη γεωργία με βάση τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος.

1.3.1 Το θεωρητικό υπόδειγμα της διατριβής

Η θεωρητική προσέγγιση της ανάλυσης των προσδιοριστικών παραγόντων της πολυαπασχόλησης στηρίζεται στην υπόθεση ότι τα νοικοκυριά κατανέμουν τους διαθέσιμους πόρους (εργασία) σε εναλλακτικές χρήσεις ωθούμενα από εσωτερικούς παράγοντες (*internal factors*) που πιέζουν (*push-factors*) για απασχόληση εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης, όπως είναι το μικρό μέγεθος της εκμετάλλευσης, τα χαμηλά γεωργικά εισοδήματα, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης κλπ. και από παράγοντες εξωτερικούς (*external factors*) που έλκουν τα νοικοκυριά (*pull-factors*) για εξωγεωργική απασχόληση, όπως είναι οι ευκαιρίες απασχόλησης εκτός γεωργίας, οι υψηλότερες αμοιβές, οι καλύτερες συνθήκες εργασίας κτλ. Ο συνδυασμός των παραγόντων που ωθούν ή έλκουν αντίστοιχα τα γεωργικά νοικοκυριά προς αναζήτηση απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας, προσδιορίζει το επίπεδο της πολυαπασχόλησης (Efstratoglou-Todoulou, 1990; Arkleton, 1992).

Σε πρώτη φάση με τη χρήση της απαραμετρικής διαδικασίας *Crosstabs* (στατιστικός έλεγχος X^2) διερευνάται η σχέση της πολυαπασχόλησης με μια σειρά μεταβλητών – παραγόντων για να διαπιστωθεί αν υπάρχει θετική ή αρνητική συσχέτιση μεταξύ τους:

- ατομικά χαρακτηριστικά αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης
- χαρακτηριστικά γεωργικού νοικοκυριού
- διαρθρωτικά χαρακτηριστικά εκμετάλλευσης
- χαρακτηριστικά περιοχής

- παράγοντες σχετικοί με τη συμπεριφορά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως προς την εφαρμογή μέτρων αγροτικής πολιτικής

Το δεύτερο επίπεδο της ποσοτικής ανάλυσης της διατριβής αφορά την οικονομετρική εκτίμηση με τη μέθοδο *probit* του βαθμού επίδρασης των ανωτέρω παραγόντων στη πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Η εξίσωση (1.1) αποτελεί τη συνάρτηση συμμετοχής του εμπειρικού υποδείγματος της διατριβής, η οποία εκτιμάται με μεθόδους μέγιστης πιθανοφάνειας με τη χρήση του οικονομετρικού πακέτου *STATA*.

$$\Pr(M = 1 | x) = \Phi(\beta_1 H + \beta_2 Z + \beta_3 K + \beta_4 R) \quad (1.1)$$

1.4 Η δομή της διατριβής

Βασικό αντικείμενο του παρόντος εισαγωγικού κεφαλαίου (Κεφάλαιο 1) είναι η παρουσίαση του σκοπού εκπόνησης της παρούσας διδακτορικής διατριβής αναδεικνύοντας παράλληλα τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα. Επιπλέον, παρουσιάζεται συνοπτικά η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε για την επίτευξη των στόχων της μελέτης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιείται βιβλιογραφική επισκόπηση της έννοιας της πολυαπασχόλησης, προσδιορίζεται ο ορισμός της έννοιας της πολυαπασχόλησης, παρουσιάζονται τα κριτήρια ταξινόμησης της καθώς και τα βασικά της χαρακτηριστικά όπως προκύπτουν από την διεθνή βιβλιογραφία. Επίσης, εξετάζονται οι παράγοντες που επηρεάζουν την ύπαρξη και το βαθμό της πολυαπασχόλησης στη γεωργία καθώς και οι μέθοδοι διερεύνησης της στη διεθνή βιβλιογραφία

Στο τρίτο κεφάλαιο πραγματοποιείται επισκόπηση της έννοιας του αγροτικού χώρου και παρουσιάζονται τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται διεθνώς για την οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών. Αρχικά τεκμηριώνεται η αναγκαιότητα οριοθέτησης του αγροτικού χώρου της Κύπρου για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και στην συνέχεια οριοθετούνται και αποτυπώνονται σε χάρτη οι αγροτικές περιοχές με βάση το κριτήριο της πληθυσμιακής πυκνότητας (κριτήριο ΟΟΣΑ)

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της Κύπρου με ιδιαίτερη αναφορά στα βασικά αναπτυξιακά τους χαρακτηριστικά, γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά κλπ. Συγκεκριμένα στα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά εξετάζονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η απασχόληση, η ανεργία και η διάρθρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων της τοπικής τους οικονομίας.

Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της Κυπριακής γεωργίας με ιδιαίτερη αναφορά στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, τη σύνθεση της φυτικής και ζωικής παραγωγής, τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού στη γεωργία και την πολυαπασχόληση στην Κύπρο. Επίσης, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται σε συντομία τα κύρια εργαλεία και οι μηχανισμοί άσκησης της αγροτικής πολιτικής της Κύπρου όπως έχει αυτή διαμορφωθεί μετά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004 και με κύριο προβληματισμό αν αυτή ασκείται οριζόντια ή διαφοροποιείται στις αγροτικές περιοχές.

Στο Κεφάλαιο 6 περιγράφεται η μέθοδος επιλογής του δείγματος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και αναλύονται τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών. Βασικός στόχος του κεφαλαίου είναι να περιγράψει τα χαρακτηριστικά και τις διαρθρώσεις των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος, τα οποία επιδρούν σημαντικά στους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων των παραγωγών για απασχόληση εντός ή και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Στο Κεφάλαιο 7 διερευνώνται εμπειρικά οι προσδιοριστικοί παράγοντες που επηρεάζουν την πολυαπασχόληση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με τη χρήση της απαραμετρικής διαδικασίας *Crosstabs*. Με την πραγματοποίηση στατιστικών ελέγχων χ^2 αναγνωρίζονται οι παράγοντες που έλκουν ή απωθούν τα γεωργικά νοικοκυριά προς την πολυαπασχόληση και αφορούν τα ατομικά χαρακτηριστικά των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, τα χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών

εκμεταλλεύσεων, τα χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών και τους παράγοντες που σχετίζονται με την συμπεριφορά των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων.

Στο Κεφάλαιο 8 παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόδειγμα της διατριβής το οποίο αφορά την κατανομή του διαθέσιμου χρόνου του αρχηγού της εκμετάλλευσης μεταξύ σχόλης και απασχόλησης εντός και εκτός εκμετάλλευσης. Στη συνέχεια εξειδικεύεται η συνάρτηση συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας και υπολογίζεται η επίδραση των ανωτέρω προσδιοριστικών παραγόντων στην πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης με οικονομετρική προσέγγιση.

Τέλος, η μελέτη ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 9 όπου συνοψίζονται τα βασικά αποτελέσματα και συμπεράσματα της εμπειρικής διερεύνησης του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στην Κύπρο. Επίσης, γίνονται κάποιες διαπιστώσεις για τις προοπτικές που διαφαίνονται από την σταθεροποίηση της πολυαπασχόλησης ως δομικό στοιχείο του αγροτικού χώρου και προτείνονται συγκεκριμένες πολιτικές για την ομαλή της ενσωμάτωση, ιδιαίτερα σήμερα που αποτελεί βασικό στόχο της Ευρωπαϊκής πολιτικής για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών συμβάλλοντας στη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης και νέων πηγών εισοδημάτων στο αγροτικό πληθυσμό, τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης του και την συγκράτηση του στις αγροτικές περιοχές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

2.1 Εισαγωγή

Ο αγροτικός τομέας και οι αγροτικές περιοχές μεταβάλλονται με ταχείς ρυθμούς. Η απελευθέρωση των αγορών διεθνώς και η δημιουργία ενιαίων κανόνων στο παγκόσμιο εμπόριο έχουν επιφέρει έντονες ανακατατάξεις και ραγδαίες μεταβολές στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια γεωργία. Τις τελευταίες δεκαετίες σημειώνονται σημαντικές μεταβολές που αφορούν τις διαρθρώσεις και τη χρήση των πόρων στο γεωργικό τομέα, τη διαφοροποίηση (*diversification*) της παραγωγικής βάσης των αγροτικών περιοχών, την αλληλεξάρτηση της γεωργίας με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας και γενικότερα τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις αγροτικές περιοχές.

Ο πρωτογενής τομέας βρίσκεται στο μέσον μιας διαρκούς αναθεώρησης του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Η διαμόρφωση νέων συνθηκών στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο και οι απαιτήσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας οδηγούν σε νέα θεώρηση της πολιτικής για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Ο τομεακός χαρακτήρας της ανάπτυξης του γεωργικού τομέα εγκαταλείπεται και η ύπαιθρος προσλαμβάνει έναν χαρακτήρα πολυτομεακό, όπου αναπτύσσονται νέες λειτουργίες, ενταγμένες στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα (Κουτσού κ.α., 2005). Η σύγχρονη αντίληψη για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών προβάλλει την ανάγκη προώθησης της πολυτομεακής ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας, σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες που προωθούνταν κυρίως η εντατικοποιημένη χρήση των μέσων παραγωγής στον πρωτογενή τομέα.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση υπογραμμίζει τους διαφορετικούς ρόλους που επιτελεί η γεωργία στην κοινωνία όπως είναι η παραγωγή τροφίμων και πρώτων υλών, η προστασία του περιβάλλοντος, η διατήρηση της βιοποικιλότητας και των χαρακτηριστικών του τοπίου, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η διατήρηση του κοινωνικού ιστού των αγροτικών περιοχών (Hediger, 2004). Η αναγνώριση και το αυξανόμενο ενδιαφέρον της κοινωνίας για τις πολλαπλές λειτουργίες που επιτελεί η γεωργία οδήγησε στην εμφάνιση και διαμόρφωση της

έννοιας της *πολυλειτουργικότητας* ως το νέο υπόδειγμα ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών που θα φέρει τη σύγχρονη γεωργία σε συμφωνία με τις απαιτήσεις και προκλήσεις της κοινωνίας (Renting *et al.*, 2008). Οι τάσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν ως μετατόπιση προς ένα “*μετά-παραγωγίστικο*” ρόλο της γεωργίας (Wilson, 2001; McCarthy, 2005).

Στα πλαίσια επομένως μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών προωθείται η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών, η βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων, η προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, του τουρισμού και των δραστηριοτήτων αναψυχής. Για την επίτευξη των στόχων αυτών είναι απαραίτητη η διάχυση της πληροφόρησης, η επέκταση της δημόσιας συμμετοχής, η συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διοίκησης, αλλά και η αναδιοργάνωση του καταμερισμού της εργασίας των μελών του γεωργικού νοικοκυριού εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης (Baldock *et al.*, 2001).

Οι μεταβαλλόμενες αυτές συνθήκες επηρεάζουν σημαντικά τις οικονομικές δραστηριότητες των γεωργικών νοικοκυριών στις αγροτικές περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεωργικό νοικοκυριό παραμένει η βασική οικονομική και κοινωνική μονάδα αλλά οι οικονομικές του δραστηριότητες δεν επικεντρώνονται πλέον αποκλειστικά στον γεωργικό τομέα (Arkleton, 1992). Η διεύρυνση της διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης των γεωργικών νοικοκυριών οδήγησε στη βελτίωση του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος και τη γενικότερη βελτίωση του επιπέδου ζωής των κατοίκων των αγροτικών περιοχών συμβάλλοντας στην επίτευξη των στόχων μιας ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης (Rupena-Osolink, 1983; Fuller, 1990; Ευστράτογλου, 1994). Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η μελέτη του φαινομένου της πολυαπασχόλησης του αγροτικού πληθυσμού αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς συμβάλλει στη δημιουργία συμπληρωματικών εισοδημάτων στο γεωργικό πληθυσμό, τη βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης του και τέλος τη συγκράτηση του στις αγροτικές περιοχές, εξελίξεις που αποτελεί βασικούς στόχους της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ).

2.2 Βιβλιογραφική επισκόπηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης

2.2.1 Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης

Η συμβολή του γεωργικού τομέα στο σχηματισμό του συνολικού προϊόντος και της απασχόλησης συρρικνώνεται δραματικά τις τελευταίες δεκαετίες έναντι του δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Η διαρθρωτική αυτή εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα τη δραστική μείωση των εισοδημάτων αλλά και του επιπέδου διαβίωσης των ατόμων που απασχολούνταν στη γεωργία. Η ραγδαία αυτή μείωση των γεωργικών εισοδημάτων κατέστησε αναγκαία τη δημιουργία νέων πηγών εισοδήματος για την βιωσιμότητα των γεωργικών νοικοκυριών (Bowler *et al.*, 1996).

Η άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας σε συνδυασμό με άλλες επικερδείς δραστηριότητες είτε εντός είτε εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης καλείται *πολυαπασχόληση* (Evans and Ibery, 1993). Στη βιβλιογραφία η πολυαπασχόληση θεωρείται ως βασική στρατηγική επιβίωσης ή προσαρμογής των γεωργικών νοικοκυριών στις μεταβολές του γεωργικού τομέα και του αγροτικού χώρου ευρύτερα (MacKinnon *et al.*, 1991; Ibery and Bowler, 1998; Bowler *et al.*, 1996) ενώ συχνά εντοπίζεται και ως στρατηγική συσσώρευσης κεφαλαίου και πλούτου με στόχο την αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος και τη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης (Evans and Ibery 1993). Η συσσώρευση αυτή κεφαλαίου μπορεί να επιτευχθεί μέσω της επανεπένδυσης των κερδών (Scott *et al.*, 2000) και της απόκτησης γης και παραγωγικών πόρων (Heron *et al.*, 1994). Παρόλα αυτά δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις στη βιβλιογραφία εάν η πολυαπασχόληση στη γεωργία οφείλεται στη σημασία που έχει ως στρατηγική επιβίωσης και διατήρησης των γεωργικών νοικοκυριών ή στην εγκατάλειψη της γεωργικής δραστηριότητας (Gasson, 1986; Kinsella *et al.*, 2000). Σύμφωνα με τον Bryden (1993) οι πολυαπασχολούμενοι γεωργοί συνήθως έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εγκαταλείψουν τη γεωργία.

Η πολυαπασχόληση αποτελεί μια μακροπρόθεσμη στρατηγική προσαρμογής των πόρων και ικανοτήτων των μελών του γεωργικού νοικοκυριού στις μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στην οικονομία και κοινωνία των αγροτικών περιοχών. Η θεώρηση της πολυαπασχόλησης ως βασικού στοιχείου του νέου παραδείγματος ανάπτυξης που διαδέχτηκε το *‘παραγωγίστικο’* υπόδειγμα γεωργικής ανάπτυξης (Ibery and Bowler,

1998) οδηγεί στον επανασχεδιασμό των πολιτικών με στόχο της υιοθέτησης της 'ολοκληρωμένης' προσέγγισης στην ανάπτυξη (Jervel, 1999; Kinsella *et al.*, 2000).

Η πολυαπασχόληση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, το οποίο επηρεάζεται από ένα μεγάλο αριθμό κοινωνικών, δημογραφικών, γεωγραφικών και οικονομικών παραγόντων και σχετίζεται άμεσα με αυτούς. Το ενδιαφέρον των ερευνητών σε ακαδημαϊκό και πολιτικό επίπεδο για την πολυαπασχόληση οφείλεται σε ένα πλέγμα παραμέτρων που σχετίζονται άμεσα με τον αγροτικό χώρο όπως είναι η ανάληψη καινοτόμων δράσεων για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, η ενίσχυση ήπιων μορφών γεωργικής παραγωγής και η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης της υπαίθρου.

Τα τελευταία έτη, η πολυαπασχόληση των αγροτών χαρακτηρίζει την παγκόσμια γεωργία, άσχετα από το επίπεδο ανάπτυξης, το κοινωνικοοικονομικό σύστημα και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κάθε χώρας (Δαμιανός *κ.α.*, 1994). Η σύγχρονη οικογενειακή εκμετάλλευση μπορεί να είναι μια πολυαπασχολούμενη γεωργική εκμετάλλευση στην οποία ο/η σύζυγος θα διευθύνει την εκμετάλλευση, ενώ η/ο άλλος θα εργάζεται εκτός εκμετάλλευσης (Newby, 1982). Στα πλαίσια της πολιτικής για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, η διαφοροποίηση (*diversification*) της γεωργικής δραστηριότητας, εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης, έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης του αγροτικού πληθυσμού αφού στοχεύει στον αναπροσανατολισμό του παραγωγικού δυναμικού για αύξηση της συμπληρωματικής απασχόλησης και των εισοδημάτων του γεωργικού πληθυσμού (παραγωγή προϊόντων ποιότητας, τοπικής ονομασίας προέλευσης, οργανική γεωργία, μεταποίηση και εμπορία των αγροτικών προϊόντων, παραγωγή προϊόντων για μη-διατροφική χρήση όπως βιομηχανική χρήση, ενέργεια κλπ.) (Ευστράτογλου, 1998).

Οι Marsden *et al.* (2002) αμφισβητούν ότι είναι εφικτή η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των γεωργικών νοικοκυριών των απομακρυσμένων αγροτικών περιοχών ενώ ο Eikeland (1999) υποστηρίζει ότι οι παραγωγοί σε αυτές τις περιοχές δεν έχουν προσβασιμότητα σε αγορές για νέα «*niche*» προϊόντα. Ο Marsden (1998) διατύπωσε μια τυπολογία αγροτικών περιοχών ανάλογα με την ικανότητα

διαφοροποίησης της οικονομικής τους βάσης και το βαθμό πολυαπασχόλησης είτε αυτή αφορούσε μια προσωρινή στρατηγική προσαρμογής σε μια κρίση είτε θεωρείτο μόνιμο χαρακτηριστικό του υποδείγματος αγροτικής ανάπτυξης.

Η πολυαπασχόληση πέραν της απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό δραστηριοτήτων εντός της εκμετάλλευσης που δεν σχετίζονται με τη γεωργία, όπως είναι τα καταλύματα, η κατασκευή επίπλων και η μεταποίηση γεωργικών προϊόντων. Οι Kinsella *et al.* (2000) υποστηρίζουν ότι *‘η πολυαπασχόληση υιοθετείται από παραγωγούς που επιλέγουν να ζουν από την γη αλλά ταυτόχρονα προσπαθούν να μειώσουν την εξάρτηση τους από την αγορά και τις πολιτικές’*. Η πολυαπασχόληση επιτρέπει στα μέλη των γεωργικών νοικοκυριών να διατηρήσουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής στη γεωργική τους εκμετάλλευση, συνεχίζοντας την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας παράλληλη την έλλειψη κερδοφορίας της (Eikeland, 1999).

Σύμφωνα με τους Kinsella *et al.* (2000) σε ορισμένες περιπτώσεις η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων των γεωργικών νοικοκυριών συμβάλλει στη βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ενώ σε άλλες, οι γεωργικές δραστηριότητες παραμένουν μη επικερδείς και στην πραγματικότητα *«επιδοτούνται»* από την εξωγεωργική απασχόληση. Οι Coombes and Campbell (1996) υποστηρίζουν ότι η πολυαπασχόληση αποτελεί *‘στρατηγική επιβίωσης’* σε περιόδους κρίσης, ενώ οι Le Heron *et al.* (1994) τονίζουν ότι η αύξηση της πολυαπασχόλησης δεν οφείλεται αποκλειστικά στη κρίση του γεωργικού τομέα αλλά σε ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις. Ο De Vries (1990) υποστηρίζει ότι η διάβρωση του πατριαρχικού προτύπου των γεωργικών νοικοκυριών ώθησε την ανάπτυξη της πολυαπασχόλησης.

2.2.2 Ανάδυση της έννοιας της πολυαπασχόλησης

Κατά την προβιομηχανική περίοδο, η γεωργία αποτελούσε τον βασικό τομέα της οικονομίας και η πολυαπασχόληση αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο εξαιτίας της εποχικότητας των καλλιεργειών, των καιρικών συνθηκών, των συγκριτικών πλεονεκτημάτων καλλιέργειας ορισμένων προϊόντων και της ανάγκης επισιτισμού της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας. Η αναζήτηση πρόσθετης απασχόλησης εντασσόταν

στο πλαίσιο των αναγκών λειτουργίας της κλειστής απομονωμένης και αυτάρκους κοινωνίας του χωριού. Η πολυαπασχόληση δεν εμφανίστηκε εξαιτίας της ανάγκης της οικογένειας για επιβίωση αλλά ήταν αποτέλεσμα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του καταμερισμού της εργασίας στην κοινωνία και συνδεόταν άρρηκτα με την οικογενειακή παράδοση σε ορισμένα επαγγέλματα (Μουσιδής, 1985).

Η βιομηχανοποίηση της παραγωγής και η ανάδειξη του καπιταλισμού ως κυρίαρχου οικονομικού συστήματος μετέβαλε δραστικά το ρόλο της πολυαπασχόλησης στη γεωργία. Η συμμετοχή του γεωργικού τομέα στην οικονομία έφθινε σταδιακά με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να ικανοποιεί τις ελάχιστες απαιτήσεις επιβίωσης για μεγάλο αριθμό γεωργικών νοικοκυριών και η πολυαπασχόληση μεταλλάχθηκε σε μια διαδικασία προσαρμογής στις εξωτερικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες προσφέροντας μεγαλύτερη ευελιξία από την αποκλειστική απασχόληση στη γεωργία (Fuller, 1988).

Μέχρι την δεκαετία του 1970 η πολυαπασχόληση στη γεωργία θεωρείτο ως ένα μεταβατικό στάδιο από την αποκλειστική απασχόληση στη γεωργία στην αποκλειστική εξωγεωργική απασχόληση, δηλαδή ένας έμμεσος τρόπος αγροτικής εξόδου, ο ρυθμός της οποίας εξαρτάται από τις διαρθρωτικές αλλαγές στη γεωργία και την δυνατότητα του εξωαγροτικού τομέα να απορροφά το πλεονάζον εργατικό δυναμικό. Μέχρι εκείνη την περίοδο, η γεωργία μερικής απασχόλησης δεν βρέθηκε στο επίκεντρο της έρευνας και ανάλυσης διότι οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης συνέβαλαν ελάχιστα στο σχηματισμό του ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος και επομένως δεν είχαν μεγάλη σημασία (Gasson, 1967; OECD, 1978). Οι κριτικές για την γεωργία μερικής απασχόλησης ήταν ιδιαίτερα αρνητικές, γιατί θεωρείτο ότι αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη των αγροτικών κοινωνιών καθώς εμπόδιζε την μετατόπιση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από τη γεωργία στους άλλους τομείς της οικονομίας (Documentation Francaise, 1971). Ορισμένοι ερευνητές θεωρούσαν τη γεωργία μερικής απασχόλησης ένα μεταβατικό στάδιο γεωργικής εξόδου σε περιόδους κρίσης και ανασφάλειας, η οποία θα εξέλιπε με την οικονομική ανάπτυξη (Fuguitt, 1959).

Παρά τις αρνητικές κριτικές, ορισμένοι ερευνητές ασχολήθηκαν συστηματικά με τις εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης θεωρώντας ότι αποτελούν μια ασυνήθιστη ομάδα, που παρουσιάζει ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά και αντιθέσεις σε σχέση με τους παραγωγούς πλήρους απασχόλησης, και τους διαχώρισαν σε τρεις κατηγορίες (Gasson, 1967): στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι παραγωγοί μερικής απασχόλησης που η γεωργική τους εκμετάλλευση συνδέεται με την εξωγεωργική τους επιχείρηση, η οποία προσδιορίζει την παραγωγική κατεύθυνση της εκμετάλλευσης; στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι παραγωγοί που αντιμετωπίζουν την εκμετάλλευση ως μακροπρόθεσμη επένδυση, με χαμηλό επίπεδο εντατικοποίησης και βασικό στόχο τη διατήρηση της αξίας της; στην τρίτη κατηγορία ανήκουν οι παραγωγοί που διατηρούν την εκμετάλλευση πρωτίστως για λόγους ποιότητας ζωής, αναψυχής και κοινωνικής προβολής και δευτερευόντως ως επιχείρηση.

Μόλις τις αρχές της δεκαετίας του '70 διαφαίνονται οι πρώτες θετικές επιδράσεις της γεωργίας μερικής απασχόλησης ενώ σταδιακά αντιλαμβάνεται ως μια μορφή προσαρμογής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην οικονομική ανάπτυξη (Badouin, 1972). Κατά την δεκαετία αυτή, η μερική απασχόληση στη γεωργία θεωρείται μια επιπρόσθετη δραστηριότητα για εύπορους μη κατ' επάγγελμα γεωργούς που θέλουν να διατηρήσουν και να αυξήσουν την οικογενειακή τους περιουσία και μια συμπληρωματική δραστηριότητα για τους επαγγελματίες γεωργούς. Για τους γεωργούς η εξωγεωργική απασχόληση αποτελεί οικονομική ανάγκη για την κάλυψη ή υπέρβαση ενός ελάχιστου επιπέδου εισοδήματος (Bretteville, 1977).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 συνειδητοποιήθηκε μια σειρά εσφαλμένων υποθέσεων για τη γεωργία μερικής απασχόλησης, οι οποίες προέρχονταν αποκλειστικά από τη χρήση της έννοιας (Fuller, 1984). Στην ακαδημαϊκή κοινότητα αν και ήταν αποδεκτό ότι οι έννοιες *γεωργός μερικής απασχόλησης*, *γεωργική εκμετάλλευση μερικής απασχόλησης* και *γεωργία μερικής εκμετάλλευσης* διαφέρουν μεταξύ τους, εντούτοις πολλοί ερευνητές υπέθεταν την ύπαρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ τους (Cavazzani and Fuller, 1982; CEAS, 1977; Fuller and Mage, 1976). Στις περισσότερες έρευνες μέχρι τις αρχές του '80, όσοι γεωργοί είχαν απασχόληση εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης ταξινομούσαν ως γεωργοί μερικής απασχόλησης και οι εκμεταλλεύσεις ως εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης ενώ στην πραγματικότητα

ήταν πολυαπασχολούμενοι. Αντίθετα, οι γεωργοί που δεν είχαν καθόλου εξωγεωργική απασχόληση ταξινομούνταν ως πλήρως απασχολούμενοι στη γεωργική εκμετάλλευση χωρίς να δίνεται σημασία σε ζητήματα όπως είναι ο καταμερισμός της εργασίας, το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης, η υποκατάσταση εργασίας, η συνεργασία μεταξύ των γεωργικών νοικοκυριών κ.α. Αρκετά αργότερα πραγματοποιήθηκε διάκριση του καθεστώτος απασχόλησης του παραγωγού από τη συνάρτηση παραγωγής της γεωργικής εκμετάλλευσης (Robson *et al.*, 1987).

Οι πιέσεις στην αγορά εργασίας των αστικών περιοχών και η αποδιάρθρωση των αγροτικών περιοχών, ιδιαίτερα των ορεινών και μειονεκτικών, είχαν ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση στα προγράμματα αγροτικής πολιτικής πολλών ευρωπαϊκών χωρών, μέτρων για την ενίσχυση της βιωσιμότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης (FAO/ECA, 1982).

Το ενδιαφέρον της έρευνας μετατοπίζεται σταδιακά από τη γεωργία μερικής απασχόλησης στην πολυαπασχόληση. Η μετατόπιση αυτή του ερευνητικού ενδιαφέροντος αντικατοπτρίζει την προσπάθεια διασύνδεσης της γεωργικής δραστηριότητας με την παραγωγή τροφίμων, των γεωργικών νοικοκυριών με την αγορά εργασίας, των διαφορετικής κλίμακας γεωργικών συστημάτων με τις πολιτικές, και της απασχόλησης με τις αντιλήψεις των ανδρών και γυναικών που απασχολούνται στη γεωργία. Επίσης, η νέα θεώρηση που δίνεται στα πολυαπασχολούμενα αγροτικά νοικοκυριά αντικατοπτρίζει τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος της πολιτικής από αμιγώς οικονομικά ζητήματα σε οικολογικά και από την επιστημονική έρευνα στη διεπιστημονική. Η πραγματοποίηση μελετών για την πολυαπασχόληση της γεωργίας σε διεθνές επίπεδο αντανακλά την αναγνώριση και την παγκοσμιοποίηση του φαινομένου (Summers *et al.*, 1988).

Η πολυαπασχόληση για την πλειονότητα των ερευνητών δεν αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο αλλά ένα μόνιμο χαρακτηριστικό των γεωργικών διαρθρώσεων (Gasson, 1977; Gavazzani *et al.*, 1982). Το ποσοστό των πολυαπασχολούμενων αγροτικών νοικοκυριών παραμένει διαχρονικά σταθερό αποτρέποντας σημαντικά την έξοδο των μικρών οριακών γεωργικών εκμεταλλεύσεων (Mrchs, 1982). Η συνεχής μείωση του αγροτικού εισοδήματος σε συνδυασμό με την αυξανόμενη απόκλιση του σε σχέση με

το εξωγεωργικό εισόδημα συμβάλλουν στη διατήρηση και ανάπτυξη της πολυαπασχόλησης στη γεωργία (Δαμιανός κ.α., 1990).

Η πολυαπασχόληση συνδέεται με την εκμηχάνιση της γεωργίας, την ανάπτυξη της βιομηχανίας και των υπηρεσιών στην ύπαιθρο και την βελτίωση των υποδομών στις μεταφορές και τις επικοινωνίες. Η επιβίωση των μικρών οριακών εκμεταλλεύσεων που πολυαπασχολούνται προϋποθέτει τη κρατική στήριξη και μέριμνα (Gasson, 1986). Επίσης, η πολυαπασχόληση προϋποθέτει συμβατότητα μεταξύ των διαφόρων δραστηριοτήτων, η οποία οδηγεί τους παραγωγούς στην εξειδίκευση της παραγωγής (Brun *et al.*, 1974b).

Η πολυαπασχόληση ως κοινωνικό/οικονομικό/επιχειρηματικό αλλά και οικογενειακό φαινόμενο, συσχετίζεται και ερμηνεύεται με σύγχρονες καπιταλιστικές/επιχειρηματικές θεωρίες. Π.χ. γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης ως μια εφαρμογή του προτύπου της καινοτόμου επιχειρηματικότητας (*entrepreneurship*) στη γεωργία βασιζόμενο στη θεώρηση ότι δεν αποτελεί απλά μια στρατηγική επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών και ότι τα παραδοσιακά αγροτικά πρότυπα εξακολουθούν να επηρεάζουν τις αποφάσεις και την συμπεριφορά των παραγωγών. Επομένως, τα αγροτικά νοικοκυριά, επιλέγουν να αναπροσαρμόσουν τους διαθέσιμους πόρους τους και να εκμεταλλευτούν τυχόν ευκαιρίες που παρουσιάζονται στο οικονομικό και κοινωνικό τους περιβάλλον υιοθετώντας μια από τις επιλογές πολυαπασχόλησης (Depoele, 2000). Αντίστοιχα, πραγματοποιείται προσπάθεια συσχετισμού της πολυαπασχόλησης με το επιχειρηματικό πρότυπο της διαφοροποίησης (*differentiation*). Σύμφωνα με τους Meert *et al.* (2005) η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών νοικοκυριών αποτελεί τη πιο ρεαλιστική στρατηγική των Βέλγων παραγωγών για την επιβίωση και βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Η έννοια της πολυαπασχόλησης στη γεωργία διερευνάται στο πλαίσιο της διαφοροποίησης και μετάλλαξης των κοινωνικών φαινομένων και ιδιαίτερα της διαφοροποίησης των οικογενειακών σχέσεων και δυναμικών. Η πολυαπασχόληση επηρεάζει και επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από το είδος των οικογενειακών

δεσμών, οι οποίοι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα διάφορα επεξηγηματικά μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί (Kossen-Knirim, 1987).

Οι Djurfeldt & Waldenstrom (1999) παρουσιάζουν τρία είδη στρατηγικών που ακολουθούν τα γεωργικά νοικοκυριά στις αγροτικές περιοχές της Σουηδίας για να διατηρήσουν και μεγεθύνουν την εκμετάλλευσή τους: (α) επαγγελματικοποίηση-πολυαπασχόληση (*professionalisation-pluriactivity*), (β) εξειδίκευση-διαφοροποίηση (*specialisation-diversification*) και (γ) εντατικοποίηση-εκτατικοποίηση (*intensification-extensification*). Η πολυαπασχόληση καθόλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής των αγροτικών νοικοκυριών αποτελεί για μεγάλο ποσοστό μια στρατηγική σταθερής αναπαραγωγής (*stable reproduction strategy*). Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι γηραιότεροι παραγωγοί προτιμούν το καθεστώς της πολυαπασχόλησης από την εντατικοποίηση της γεωργικής δραστηριότητας ενώ συχνά η διαφοροποίηση αποτελεί εναλλακτική επιλογή της εντατικοποίησης ως μέσο διατήρησης και αναπαραγωγής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την πολυαπασχόληση διαφέρουν τόσο σε ποιοτικό όσο και σε ποσοτικό επίπεδο από χώρα σε χώρα ενώ σημαντικές διαφορές παρατηρούνται επίσης, σε επίπεδο ανεπτυγμένων-αναπτυσσόμενων χωρών. Παράλληλα, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις η πολυδραστηριότητα στο γεωργικό νοικοκυριό φαίνεται ότι ενισχύει τη διατήρηση της γεωργικής δραστηριότητας και τη συγκράτηση του πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές, σε άλλες περιπτώσεις η πολυδραστηριότητα οδηγεί στην εγκατάλειψη της γεωργίας ((Balasuriya *et al.*, 1997).

Βασικός παράγοντας ώθησης του ενδιαφέροντος για την πολυαπασχόληση στη γεωργία αποτέλεσαν οι έντονες κριτικές προς το υπόδειγμα ανάπτυξης που ακολουθούσε η ΚΑΠ που είχαν ως αποτέλεσμα τις συνεχείς αναθεωρήσεις της (Fuller, 1990). Η μείωση των πραγματικών γεωργικών εισοδημάτων και η άνιση κατανομή των ενισχύσεων μεταξύ μικρών και μεγάλων παραγωγών σε συνδυασμό με την απειλή υψηλής ανεργίας στις αγροτικές περιοχές σε μια περίοδο κορεσμού της απασχόλησης στις αστικές περιοχές, ενίσχυσε σημαντικά τη δυναμική της πολυαπασχόλησης ως βασικού παράγοντα για την αναδιάρθρωση της γεωργίας. Επίσης, σημαντικό ρόλο στην ώθηση της ερευνητικής διερεύνησης της έννοιας της

πολυαπασχόλησης διαδραμάτισαν τα προβλήματα που ανέκυψαν από τη διερεύνηση της γεωργίας μερικής απασχόλησης και η μελέτη του Arkleton Trust για την πολυαπασχόληση (Fuller, 1990).

2.2.3 Τα βασικά χαρακτηριστικά της πολυαπασχόλησης στο διεθνή χώρο

Στις ΗΠΑ τα αγροτικά νοικοκυριά σε ποσοστό άνω του 90% έχουν τουλάχιστον μια πηγή εξωγεωργικού εισοδήματος ενώ κατά μέσο όρο, τα εξωγεωργικά εισοδήματα αποτελούν περίπου τα 2/3 του συνολικού εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών με το μεγαλύτερο ποσοστό των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων να εργοδοτούνται σε βιομηχανίες που βρίσκονται στις αγροτικές περιοχές (Tweeten, 1986). Στον Καναδά αντίστοιχα, το ποσοστό των διαχειριστών των εκμεταλλεύσεων, οι οποίοι λαμβάνουν εισόδημα από εξωγεωργικές πηγές αυξήθηκε από 46% στο 60% τη περίοδο μεταξύ 1976 και 1988. Σύμφωνα με την Λούμου (1994), στις ΗΠΑ και στον Καναδά, η πολυαπασχόληση εκφράζει την ορθολογιστική οργάνωση των αγροτών που έχουν δυνατότητα πρόσβασης σε διάφορες αγορές εργασίας στα πλαίσια μιας δυναμικής οικονομίας.

Στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τη Ρωσία, κατά την περίοδο μετάβασης προς την καπιταλιστική οικονομία, η πολυαπασχόληση αντιπροσώπευε μια μορφή «ασφάλειας» για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου βιώσιμου εισοδήματος σε ασταθείς οικονομικά περιόδους. Ωστόσο, η ύπαρξη πολλών μικρών εκμεταλλεύσεων θεωρείτο περισσότερο ως εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό της γεωργίας παρά ως μέσο μετριασμού των αντίξοων συνθηκών της οικονομικής μετάβασης. Στην πρώην ΕΣΣΔ, η καλλιεργούμενη γη από τις εκμεταλλεύσεις μερικής απασχόλησης αποτελεί το 2% της συνολικής, ενώ στις άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ξεπερνά το 8% (Wadekin and Antal, 1978). Στην Πολωνία το 1975, οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης αποτελούσαν το 30% του συνόλου των απασχολούμενων σε μη γεωργικούς τομείς της οικονομίας (Muszynski, 1975). Παρόλο που η αναλογία της καλλιεργούμενης γης είναι μικρή, η συμμετοχή της γεωργίας μερικής απασχόλησης στην ακαθάριστη αξία της γεωργικής παραγωγής για το 1975 στην Βουλγαρία ήταν 16%, στην Τσεχοσλοβακία 15%, στην πρώην Α. Γερμανία 11%, στην Ρουμανία 31% και στην πρώην ΕΣΣΔ 21% (Enyedi, 1982). Στην Ανατολική Ευρώπη, το επίπεδο διαβίωσης των γεωργικών νοικοκυριών μερικής απασχόλησης ήταν σημαντικά

καλύτερο από τα νοικοκυριά πλήρους απασχόλησης (Martens, 1980). Κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970 υπήρξε μείωση της γεωργίας μερικής απασχόλησης στην Τσεχοσλοβακία και στην πρώην Α. Γερμανία, ενώ στις άλλες χώρες οι κυβερνήσεις υποστήριξαν τη δραστηριότητα αυτή (Epyedi, 1982).

Στην Ιαπωνία και την Ταϊβάν το εισόδημα που προέρχεται από την απασχόληση εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης αντιπροσωπεύει σχεδόν το 79% και το 66% αντίστοιχα του συνολικού εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών το έτος 1980. Ιδιαίτερα στην Ιαπωνία παρατηρείται ραγδαία αύξηση της πολυαπασχόλησης στις περιφερειακές περιοχές (Van der Meer, 1990). Την ίδια περίοδο, στη Νότιο Κορέα το αντίστοιχο εισόδημα αντιπροσωπεύει μόλις το 20% του συνολικού εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών (Kada, 1982).

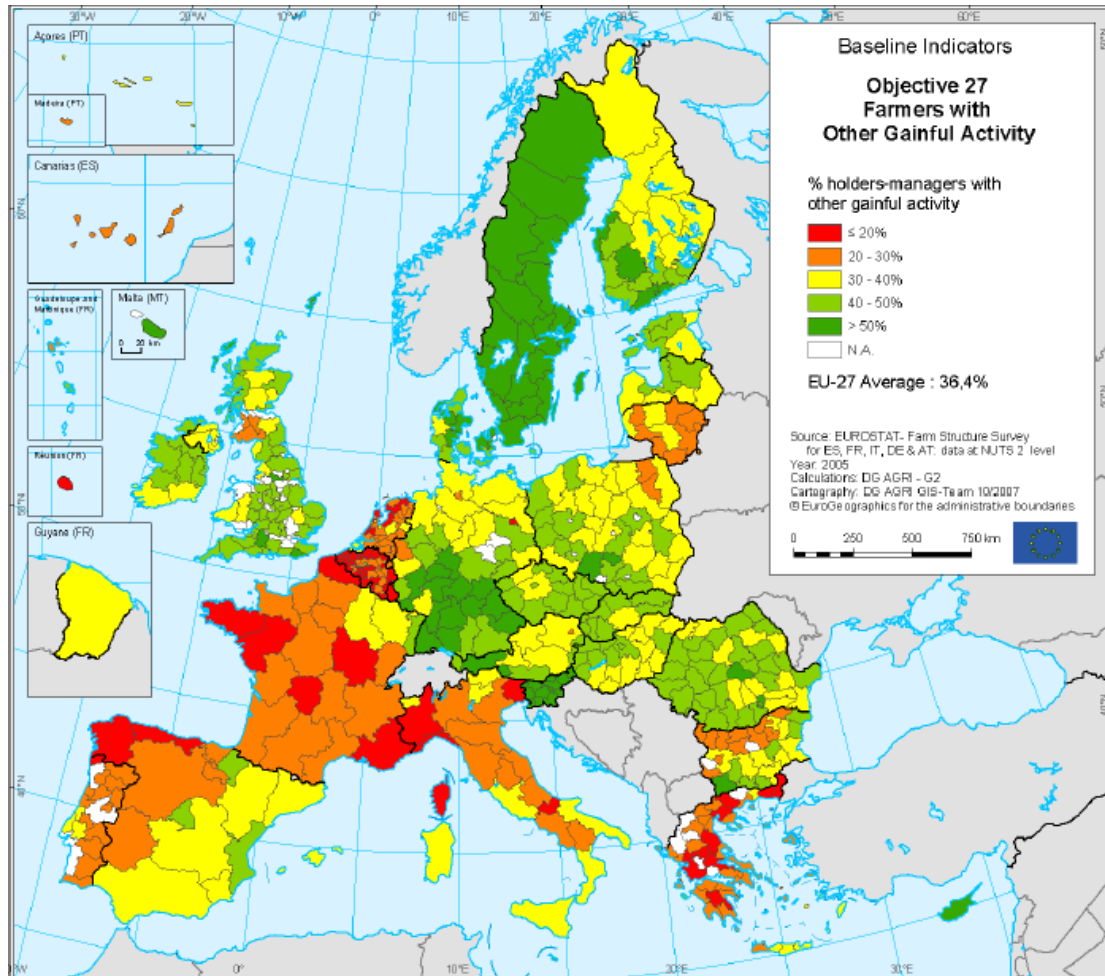
Στην Αφρική τα εξωγεωργικά εισοδήματα αντιπροσωπεύουν επίσης ένα σημαντικό ποσοστό του συνολικού εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών. Ειδικά, στην περιοχή της Γουινέας, το 50% του συνολικού εισοδήματος προέρχεται από εξωγεωργικές πηγές (Savadogo *et al.*, 1994). Στην Σενεγάλη, οι αγρότες χρησιμοποιούν το εξωγεωργικό εισόδημα που αποκτούν για να χρηματοδοτήσουν την παραγωγή ξηρών καρπών στις φυτείες τους, ενώ στο Μπενίν και την Κένυα το εξωγεωργικό εισόδημα χρησιμοποιείται ως εγγύηση για την αγορά πρώτων υλών (Reardon *et al.*, 1994).

Στις χώρες όπου ο αγροτικός τομέας εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εθνική οικονομία, όπως είναι η Ιταλία, η Ιρλανδία, η Ελλάδα και η Κύπρος, η πολυαπασχόληση κατέχει σημαντική θέση. Οι χώρες αυτές εμφανίζουν σημαντική αύξηση στα επίπεδα πολυαπασχόλησης την μεταπολεμική περίοδο. Η αύξηση αυτή στα επίπεδα της πολυαπασχόλησης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην κρίση του παραδοσιακού υποδείγματος ανάπτυξης της γεωργίας και τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών δομών, παράγοντες οι οποίοι ώθησαν τους αγρότες στην αναζήτηση συμπληρωματικού εξωγεωργικού εισοδήματος. Στις πρόσφατα εκβιομηχανισμένες χώρες έχουν διαμορφωθεί συνολικά τρεις τύποι πολυαπασχολούμενων αγροτικών νοικοκυριών (Δαμιανός κ.α., 1994): (α) οι εκμεταλλεύσεις «μεταβατικού» χαρακτήρα που αφορούν συνήθως μικρές περιθωριακές εκμεταλλεύσεις για τις οποίες η

πολυαπασχόληση αποτελεί ένα βήμα πριν την έξοδο από την γεωργία, (β) στις εκμεταλλεύσεις «σταθερού» χαρακτήρα, όπου το εισόδημα από την εξωγεωργική απασχόληση χρησιμοποιείται είτε για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού είτε επενδύεται στην ίδια την εκμετάλλευση και (γ) στις εκμεταλλεύσεις «επαγγελματικού-επιχειρηματικού» χαρακτήρα, όπου η πολυαπασχόληση αποτελεί ένα προηγούμενο ή επόμενο στάδιο από την άμεση αγροτική παραγωγική δραστηριότητα.

Στο επίπεδο της ΕΕ-27 σχεδόν το 1/3 των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχουν και άλλες επικερδείς δραστηριότητες πέραν της γεωργικής (European Commission, 2008). Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης των γεωργών φαίνεται να είναι πιο διαδεδομένο στα Βόρεια και Ανατολικά κράτη μέλη της ΕΕ-27 παρά στα Δυτικά και Ανατολικά (Χάρτης 2.1). Συγκεκριμένα τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφονται στην Σλοβενία (74.4%), τη Σουηδία (64.9%) και την Κύπρο (54.3%) ενώ τα μικρότερα στο Βέλγιο (17.1%), το Λουξεμβούργο (18.2%) και την Ελλάδα (23.4%).

Χάρτης 2.1. Πολυαπασχόληση γεωργών στην ΕΕ-27 (2005)

Πηγή: European Commission (2008)

Η Μεγάλη Βρετανία είναι η χώρα με το μικρότερο ποσοστό εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρά το γεγονός ότι αυξήθηκαν από 23% σε 27% την περίοδο 1971 – 1979. Οι λόγοι που συμβάλλουν στην αναζήτηση επιπρόσθετων εισοδημάτων είναι κυρίως οικονομικοί και κοινωνικοί. Από την μία μεριά η ανάγκη για συμπίεση του κόστους παραγωγής και ο πληθωρισμός ωθούν τους αρχηγούς και τα μέλη των οικογενειών τους σε άλλες δραστηριότητες για την στήριξη των αναγκαίων επενδύσεων στην εκμετάλλευσή, και από την άλλη, η επιθυμία για αύξηση του εισοδήματος και η δυσaréσκεια από την ζωή της πόλης συμβάλλουν στη διάδοση της ιδέας για αναζήτηση ενός υψηλότερου επιπέδου ζωής στην ύπαιθρο, εξέλιξη που αυξάνει τη ροή των *'hobby farmers'* στις περιαστικές κυρίως περιοχές. Η περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας επιβεβαιώνει την αυξανόμενη ολοκλήρωση της γεωργίας με τους άλλους τομείς της οικονομίας όταν λειτουργούν

στα πλαίσια ενός σύγχρονου αγροτοβιομηχανικού συστήματος (Cavazzani *et al.*, 1994) .

Μελέτες δείχνουν την επίδραση των χωρικών και εποχικών ανισοτήτων στην ύπαρξη ή μη πολυαπασχόλησης στη Γαλλία (Campagne *et al.*, 1990). Στις απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από μικρή κλίμακα γεωργικές εκμεταλλεύσεις παρατηρείται σημαντικός βαθμός πολυαπασχόλησης, ο οποίος συνοδεύεται από χαμηλά επίπεδα εισοδήματος. Στις περιοχές αυτές η πολυαπασχόληση αποτελεί στρατηγική επιβίωσης και διατήρησης της ιδιοκτησίας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η πολυαπασχόληση στις περιοχές αυτές αφορά τη δραστηριοποίηση των γεωργικών νοικοκυριών κυρίως στον τομέα του τουρισμού.

Στην Ιρλανδία, η γεωργία μερικής απασχόλησης καλύπτει σχετικά μικρό αριθμό εκμεταλλεύσεων, σχεδόν το 20% του συνόλου. Τα γεωργικά νοικοκυριά τα οποία βρίσκονται στο δυτικό μέρος της χώρας δύσκολα βρίσκουν απασχόληση εκτός γεωργίας σε ικανοποιητική απόσταση από την εκμετάλλευση διότι τα βιομηχανικά κέντρα είναι κυρίως εγκατεστημένα στο ανατολικό μέρος (OECD, 1998). Αντίθετα, στην Ιρλανδία εμφανίζονται μεγάλα ποσοστά πολυαπασχόλησης των αρχηγών ή των συζύγων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Ο ρόλος των εξωγεωργικών εισοδημάτων είναι ιδιαίτερα σημαντικός τόσο για την βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων οικογενειακής μορφής όσο και για τη διατήρηση των αγροτικών κοινοτήτων. Οι Kinsella *et al.* (2000) τονίζουν τη σημαντική κοινωνικοοικονομική και περιβαλλοντική συμβολή της πολυαπασχόλησης στην Ιρλανδία ενώ σημειώνουν πως η πολυαπασχόληση δεν αποτελεί νέο φαινόμενο ούτε προκύπτει ως αποτέλεσμα οικονομικής προσαρμογής.

Στη Σκωτία (περιφέρεια Grampian) το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης αυξήθηκε σχεδόν κατά 50% την περίοδο 1980-1991 (Edmond *et al.*, 1993). Αντίθετα, στη Νορβηγία παρατηρείται αργή επέκταση του φαινομένου (Eikeland and Lie, 1999) εξαιτίας κυρίως του γεγονότος ότι η πλειονότητα των γεωργικών νοικοκυριών συνδύαζε γεωργικά και εξωγεωργικά εισοδήματα πολύ νωρίτερα (Jervell, 1999). Η πιο συνήθης μορφή πολυαπασχόλησης είναι ο συνδυασμός γεωργικής απασχόλησης εντός της εκμετάλλευσης και μισθωτής εργασίας στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά

(Eikeland, 1999). Σύμφωνα με τους Eikeland and Lie (1999), στις αγροτικές περιοχές της Νορβηγίας, η εκτός εκμετάλλευσης απασχόληση αφορά κυρίως εργασία στον ευρύτερο αγροτοδιατροφικό κλάδο. Στην Ουαλία αντίστοιχα εμφανίζονται υψηλά ποσοστά πολυαπασχόλησης καθώς μόνο το 7% των νοικοκυριών αποκτούν εισόδημα αποκλειστικά από τη γεωργία (Bateman and Ray, 1994). Στη Νέα Ζηλανδία, σχεδόν το 60% των γεωργικών νοικοκυριών συμπληρώνουν το εισόδημα τους από μη-γεωργικές πηγές (Le Heron *et al.*, 1994).

Στην Ιταλία και την Ισπανία το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης στην Ιταλία αυξήθηκαν από 37,6% το 1970 σε 59,1% το 1980 και στην Ισπανία από 37,7% το 1965 σε 49% το 1972. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στη κρίση που διέπει την παραδοσιακή γεωργία και τον εκσυγχρονισμό των δομών των εκμεταλλεύσεων που ώθησε τους γεωργούς να συμπληρώσουν τα εισοδήματά τους από άλλες μη-γεωργικές δραστηριότητες. Η δεύτερη απασχόληση εμφανίζεται κυρίως σε βιομηχανικές περιοχές και σε αστικά κέντρα. Η πιο δημοφιλής μορφή πολυαπασχόλησης είναι του γεωργού-εργάτη, η οποία αφορά κυρίως τον αρχηγό της εκμετάλλευσης. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι γυναίκες σύζυγοι των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων τους αντικαταστούν στις εργασίες της εκμετάλλευσης (Σούλος, 2009). Η πολυαπασχόληση προσδιόρισε για κάποια περίοδο τα γεωργικά νοικοκυριά στη Μάλτα (Short and Tricker, 1994), ενώ είναι αρκετά διαδεδομένη στη Ρουμανία ως αποτέλεσμα του σημαντικού διαρθρωτικού μετασχηματισμού των ρουμανικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων (Sofer and Bordanc, 1998).

Στην Κύπρο η γεωργία μερικής απασχόλησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις διαρθρωτικές αλλαγές στη γεωργία και τη διαδικασία της μετανάστευσης ενώ αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο για τη μεγιστοποίηση του οικογενειακού εισοδήματος. Στην Κύπρο διακρίνονται δύο κυρίαρχες μορφές πολυαπασχόλησης: (α) η *μεταβατική* μορφή για τις οριακές και μη βιώσιμες εκμεταλλεύσεις στις μειονεκτικές περιοχές, όπου οι πόροι είναι περιορισμένοι για την ανάπτυξη της γεωργίας και (β) η *σταθερή* μορφή για τις δυναμικές εμπορευματοποιημένες εκμεταλλεύσεις στις περιοχές ταχείας ανάπτυξης. Στην περίπτωση αυτή η γεωργία

μερικής απασχόλησης λειτουργεί τόσο για την βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης όσο και για την αύξηση των επενδύσεων στην εκμετάλλευση (Λούμου, 1994).

Η μελέτη του Arkleton Trust περιγράφει αναλυτικά το εύρος της πολυαπασχόλησης των αγροτικών νοικοκυριών τη περίοδο 1987 – 1991. Το 1987 σχεδόν για το 60% των αγροτικών νοικοκυριών της Δυτικής Ευρώπης τουλάχιστον ένα μέλος του νοικοκυριού εργάσιμης ηλικίας συμμετείχε σε εποχιακή ή τακτική εξωγεωργική απασχόληση. Μόλις το 17% του συνόλου των αγροτικών νοικοκυριών της Δυτικής Ευρώπης εξασφάλιζε το συνολικό του εισόδημα αποκλειστικά από την γεωργία ενώ ποσοστό ίσο με 33% εξασφάλιζε λιγότερο από το 30% του συνολικού του εισοδήματος από γεωργικές πηγές. Την ίδια περίοδο το ποσοστό των αγροτικών νοικοκυριών που συμπληρώνουν το εισόδημα τους από εξωγεωργικές δραστηριότητες αυξήθηκε. Κατά την διάρκεια της περιόδου το μέσο εισόδημα από την γεωργία μειώθηκε κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες ενώ το μέσο εισόδημα από εξωγεωργική απασχόληση αυξήθηκε κατά τρεις ποσοστιαίες μονάδες. Σύμφωνα με τον Fuller (1990) τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι η πολυαπασχόληση για την Δυτική Ευρώπη αποτελεί ένα σταθερό και διαδεδομένο φαινόμενο.

2.3 Ορισμός και κριτήρια ταξινόμησης της πολυαπασχόλησης

2.3.1 Ορισμός της πολυαπασχόλησης

Η έννοια της πολυαπασχόλησης στη γεωργία είτε αναφέρεται ως στρατηγική επιβίωσης των γεωργικών νοικοκυριών είτε ως μεταβατικό στάδιο προς τη γεωργική έξοδο αντιμετωπίζει πολλά εννοιολογικά προβλήματα με αποτέλεσμα η πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ χωρών αλλά και μεταξύ ερευνών να είναι συχνά δύσκολη. Στα πρώτα στάδια διερεύνησης της έννοιας της πολυαπασχόλησης, η έρευνα επικεντρώθηκε αποκλειστικά στη μελέτη της *γεωργίας μερικής απασχόλησης* (*part-time farming*). Ο Salter (1936) από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 σημείωνε ότι η σύγχυση που επικρατεί στην έννοια και τον ορισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης καθιστά αδύνατη τη συγκριτική ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Ανάλογα προβλήματα διαπιστώνονται και σε μεταγενέστερες ερευνητικές εργασίες όπου δεν υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός αλλά χρησιμοποιούνται ορισμοί που είναι κατάλληλοι με βάση τις ανάγκες της εκάστοτε μελέτης (Bertrand, 1967, Mage 1975, Kada 1980). Σύμφωνα με τον

Kada (1980), ως γεωργική εκμετάλλευση μερικής απασχόλησης θεωρείται η οικονομική μονάδα που κατανέμει την απασχόληση τόσο εντός όσο και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Σε πρώτο στάδιο ως γεωργική εκμετάλλευση μερικής απασχόλησης θεωρήθηκε η εκμετάλλευση στην οποία η απαιτούμενη εργασία είναι μικρότερη από ένα τυπικό έτος με κανονικές συνθήκες εργασίας (ετήσια μονάδα εργασίας). Ο αριθμός των ημερών εργασίας του τυπικού έτους διαφέρει από χώρα σε χώρα. Π.χ. στον Καναδά είναι 250 ημέρες (Fuller, 1975) ενώ στη Μεγάλη Βρετανία είναι 275 ημέρες (Gasson, 1988). Αντίθετα, ως γεωργική εκμετάλλευση πλήρους απασχόλησης θεωρείται μία εκμετάλλευση όπου η απαιτούμενη εργασία είναι ίση ή μεγαλύτερη από ένα τυπικό έτος. Ο παραπάνω ορισμός είναι δόκιμος όταν το ενδιαφέρον της πολιτικής εστιάζει στη βελτίωση της παραγωγικότητας των παραγωγικών συντελεστών της γεωργίας. Σύμφωνα με τον Gasson (1988) όταν η έμφαση της πολιτικής δίνεται στο εισόδημα και στις συνθήκες διαβίωσης της γεωργικής οικογένειας, ο προς αποδοχή ορισμός πρέπει να βασίζεται στην ύπαρξη της δεύτερης απασχόλησης, άσχετα από την εργασία που απαιτείται στην εκμετάλλευση. Με άλλα λόγια γίνεται αποδεκτός ο ορισμός του Centre for European Agricultural Studies (CEAS, 1977), σύμφωνα με τον οποίο ως εκμετάλλευση μερικής απασχόλησης ορίζεται η εκμετάλλευση όπου ένα ή περισσότερα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού ασκούν αμειβόμενη δραστηριότητα και εκτός αυτής. Γενικά όμως, η έλλειψη συγκεκριμένου ορισμού και ο προσδιορισμός της απασχόλησης μόνο του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης δυσκολεύει τη διερεύνηση της διαχρονικής εξέλιξης του φαινομένου της γεωργίας μερικής απασχόλησης (Gasson, 1967; Mage, 1975; Gidarakou, 1990).

Μέχρι της αρχές της δεκαετίας του 1980 ο όρος *γεωργία μερικής απασχόλησης* αντανακλούσε τον χρόνο που ήταν διαθέσιμος για εξωγεωργικές εργασίες χωρίς να λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως είναι ο βαθμός καταμερισμού και αντικατάστασης της εξωγεωργικής εργασίας, το μέγεθος και το είδος της γεωργικής εκμετάλλευσης. Εντούτοις, είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθεί σαφής προσδιορισμός του στόχου που ερευνάται, ο οποίος μπορεί να είναι η γεωργία μερικής απασχόλησης (*part-time farming*) μετρούμενη με βάση το μέγεθος της επιχείρησης ή οι γεωργοί

μερικής απασχόλησης (*part-time farmers*). Εκ των πραγμάτων, ο ορισμός αυτός θεωρείται ασαφής από διάφορους ερευνητές (Fuller, 1990).

Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο ορισμός των εκμεταλλεύσεων μερικής απασχόλησης πρέπει να στηρίζεται στην εισροή της εργασίας και/ή στο εισόδημα που προέρχεται εντός ή εκτός εκμετάλλευσης από όλα τα μέλη του νοικοκυριού. Ωστόσο στις περισσότερες έρευνες ο γεωργός μερικής απασχόλησης (*part-time farmer*) και η εκμετάλλευση μερικής απασχόλησης (*part-time farming*) προσδιορίζεται με βάση τον καταμερισμό της εργασίας του αρχηγού της εκμετάλλευσης (Mage, 1975).

Τα ανωτέρω προβλήματα που συνοδεύουν τη χρήση της έννοιας της γεωργίας μερικής απασχόλησης οδήγησαν στην απόρριψη πολλών ερευνητικών ευρημάτων είτε θετικών είτε αρνητικών. Παράλληλα, η αξία της παραγωγής που προκύπτει από την άσκηση γεωργίας μερικής απασχόλησης είναι περιορισμένη για τις περισσότερες αγροτικές περιοχές με αποτέλεσμα να χρήσει ελάχιστης σημασίας.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος «*άλλες προσοδοφόρες ασχολίες*» (*other gainful activities*) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1988). Το πρώτο όμως ουσιαστικά στάδιο διερεύνησης της έννοιας της πολυαπασχόλησης πραγματοποιήθηκε με την μελέτη του *Arkleton Trust* όπου για πρώτη φορά ορίζεται σε εννοιολογικό επίπεδο ότι το καθεστώς απασχόλησης που επικρατεί στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις αποτελεί φαινόμενο με χωρικές διαστάσεις στην αγροτική οικονομία, το οποίο δεν πρέπει να ονομάζεται γεωργία μερικής απασχόλησης αλλά *πολυαπασχόληση* (*multiple job holding*) (Arkleton Trust, 1985). Η έννοια '*multiple job holding*' μετατοπίζει την μονοδιάστατη έμφαση που έδινε η γεωργία μερικής απασχόλησης στη γεωργική απασχόληση προς την εξωγεωργική απασχόληση των γεωργικών νοικοκυριών, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο της βιωσιμότητας των αγροτικών περιοχών (Brun and Fuller, 1988).

Η έννοια της *πολυαπασχόλησης* χρησιμοποιείται για την ερμηνεία των παραγόντων συμμετοχής των μελών των γεωργικών νοικοκυριών στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Επίσης, ο όρος *πολυδραστηριότητα* (*pluriactivity*) υιοθετείται ευρέως για την ερμηνεία της κατάστασης της συμμετοχής των μελών των γεωργικών

νοικοκυριών σε εξωγεωργικές ασχολίες. Η πολυδραστηριότητα περιγράφει τα συγκεκριμένα γεωργικά νοικοκυριά τα οποία απασχολούνται είτε σε άλλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις είτε εκτός γεωργίας. Ο όρος πολυδραστηριότητα χρησιμοποιείται επίσης για την περιγραφή των μέσων που χρησιμοποιούν τα μέλη των γεωργικών νοικοκυριών για την βιωσιμότητα τους (Bateman *et al.*, 1994). Σύμφωνα με τους Bateman *et al.* (1994), η πολυδραστηριότητα υποδηλώνει αποκλειστικά επικερδείς δράσεις με την λογιστική έννοια και όχι δράσεις όπως είναι π.χ. η ανταλλαγή ωρών εργασίας. Επομένως, ο ορισμός του Fuller (1990), ο οποίος περιλαμβάνει στην πολυδραστηριότητα και μη επικερδείς δράσεις με την λογιστική έννοια θεωρείται πιο πλήρης και αντιπροσωπευτικός της έννοιας της πολυδραστηριότητας.

Ο όρος *πολυαπασχόληση* χρησιμοποιείται στον αγροτικό χώρο για να περιγράψει το συνδυασμό της γεωργικής παραγωγικής δραστηριότητας στην οικογενειακή εκμετάλλευση με άλλη ή άλλες αμειβόμενες δραστηριότητες. Ο συνδυασμός αυτός αναφέρεται συνήθως: (α) στο επίπεδο του αρχηγού και ή της/του συζύγου, (β) στο επίπεδο όλων των μελών του αγροτικού νοικοκυριού.

Σύμφωνα με τον ευρέως αποδεκτό ορισμό της πολυαπασχόλησης που διατύπωσε το Centre for European Agricultural Studies: «*Πολυαπασχόληση των αγροτών είναι η πρακτική ενός αγροτικού νοικοκυριού του οποίου ένα ή περισσότερα μέλη απασχολούνται επί αμοιβή σε εργασία άλλη ή πρόσθετη στη λειτουργία της αγροτικής εκμετάλλευσης*» (CEAS, 1977). Στον παραπάνω ορισμό της πολυαπασχόλησης δεν διευκρινίζεται εάν η πρόσθετη απασχόληση αφορά εξωγεωργική απασχόληση ή απασχόληση σε άλλη γεωργική εκμετάλλευση ενώ επίσης δεν διευκρινίζονται τα αίτια που οδηγούν στην απασχόληση εκτός της εκμετάλλευσης π.χ. χόμπι, ανάγκη κάλυψης ελάχιστου εισοδήματος επιβίωσης κλπ.

Οι ανωτέρω ορισμοί της πολυαπασχόλησης παρουσιάζουν μια δυναμική εξέλιξη που συμβαδίζει με την δυναμική των στόχων της αγροτικής πολιτικής. Οι ορισμοί της πολυαπασχόλησης που δίνουν έμφαση στη διάσταση της γεωργικής εκμετάλλευσης και όχι στην γεωργική οικογένεια δεν θεωρούνται κατάλληλοι δεδομένου ότι υπάρχει μετατόπιση των στόχων της αγροτικής πολιτικής από την επίτευξη συγκρίσιμου γεωργικού εισοδήματος με τους μη γεωργικούς τομείς στη στήριξη του συνολικού

οικογενειακού εισοδήματος. Επομένως, οι όροι που εμπεριέχουν τη διάσταση του νοικοκυριού όπως «*πολυδραστηριότητα*» και «*πολυαπασχόληση*» θεωρούνται πιο δόκιμοι συγκριτικά με όρους όπως «*μερική απασχόληση στη γεωργία*» ή «*εξωγεωργική απασχόληση*». Τέλος, επειδή ο όρος «*δραστηριότητα*» δεν ενσωματώνει την έννοια της αμοιβής από μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, ο όρος «*πολυαπασχόληση*» θεωρείται πιο δόκιμος (Γρύλλιας, 2005).

2.3.2 Κριτήρια ταξινόμησης πολυαπασχόλησης

Στη διεθνή βιβλιογραφία η ανίχνευση και ταξινόμηση των διάφορων μορφών που παίρνει το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης πραγματοποιείται με τη χρησιμοποίηση τριών κριτηρίων. Το πρώτο κριτήριο αφορά την απασχόληση και συνίσταται στο εάν και σε πιο βαθμό τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού έχουν κάποια άλλη απασχόληση πέραν της γεωργικής εκτός της εκμετάλλευσης. Τα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση του κριτηρίου αυτού αφορούν την ασάφεια που υπάρχει ως προς το είδος και τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει η απασχόληση προκειμένου να θεωρηθεί ως πολυαπασχόληση. Μερικοί ερευνητές θεωρούν ως πολυαπασχόληση στη γεωργία το συνδυασμό γεωργικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση και εξωγεωργικής ενώ άλλοι θεωρούν ότι οποιοσδήποτε συνδυασμός απασχόλησης εντός ή εκτός εκμετάλλευσης δηλώνει πολυαπασχόληση.

Το δεύτερο κριτήριο που χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό της πολυαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα είναι ο καταμερισμός του συνολικού ετήσιου χρόνου εργασίας στη γεωργική δραστηριότητα εντός εκμετάλλευσης και στην εκτός εκμετάλλευση απασχόληση. Το κριτήριο αυτό προσδιορίζεται είτε σε επίπεδο ατόμων είτε σε επίπεδο νοικοκυριού. Στη διεθνή βιβλιογραφία οι περισσότερες μελέτες εστιάζουν στην κατάσταση απασχόλησης του αρχηγού του αγροτικού νοικοκυριού ή και της/του συζύγου για λόγους απλούστευσης της έρευνας. Η πληρέστερη διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης προϋποθέτει τη θεώρηση του γεωργικού νοικοκυριού ως τη κεντρική μονάδα λήψης αποφάσεων ως προς τις επιλογές για πολυαπασχόληση (Δαμιανός κ.α., 1994). Ο Brun (1986) υποστηρίζει ότι είναι σφάλμα ο περιορισμός της μελέτης του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στην συμπεριφορά αποκλειστικά του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης. Η έλλειψη όμως θεωρητικού πλαισίου δημιουργεί πολλά μεθοδολογικά και εννοιολογικά κενά

με αποτέλεσμα η έρευνα να εστιάζει στον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης παρά στο γεωργικό νοικοκυριό (Cavazzani and Fuller, 1982; Abercrombie, 1983). Παράλληλα, στα ανωτέρω θα πρέπει ληφθεί υπόψη ότι ο καταμερισμός της εργασίας του νοικοκυριού διαφοροποιείται από πολλούς παράγοντες όπως είναι η δημογραφική κατάσταση του νοικοκυριού, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων, η γενική κοινωνικοοικονομική κατάσταση και οι στρατηγικές ανάπτυξης που χαράσσουν και υλοποιούν τα αγροτικά νοικοκυριά. Τέλος, είναι προφανές ότι η πολυαπασχόληση των αρχηγών του αγροτικού νοικοκυριού μπορεί να υποκαθίσταται από την πολυαπασχόληση των υπόλοιπων μελών του νοικοκυριού (*διάχυτη πολυαπασχόληση*) φαινόμενο το οποίο επιδεικνύει ιδιαίτερα αυξητική τάση τα τελευταία χρόνια.

Επίσης, το κριτήριο του καταμερισμού του συνολικού ετήσιου χρόνου εργασίας του αγροτικού νοικοκυριού πρέπει να συνδέεται με τη συνολική διάρκεια απασχόλησης εντός και εκτός εκμετάλλευσης. Ορισμένα μέλη μπορεί να απασχολούνται πλήρως στην εκμετάλλευση τους και να διατηρούν επίσης μια εποχική ή μερική απασχόληση σε άλλη γεωργική εκμετάλλευση ή εξωγεωργική απασχόληση, ενώ άλλα μέλη μπορεί να είναι πλήρως απασχολούμενα εκτός εκμετάλλευσης και να βοηθούν μερικές μέρες το χρόνο στην εκμετάλλευση τους.

Ο ορισμός και τα κριτήρια προσδιορισμού της πολυαπασχόλησης εξαρτώνται από τα όρια (*thresholds*) του καταμερισμού της εργασίας εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης. Π.χ. στην Ισπανία και στην Ολλανδία οι αγρότες κατατάσσονται σε «επαγγελματίες» όταν ποσοστό πάνω από το 50% του εργάσιμου χρόνου τους καταναλώνεται εντός της εκμετάλλευσης τους και σε «ευκαιριακούς» όταν ποσοστό πάνω από το 50% του εργάσιμου χρόνου τους απορροφάται εκτός εκμετάλλευσης. Στη Κύπρο, όπως και σε άλλες χώρες (π.χ. Ιταλία, Ιρλανδία), ο καταμερισμός του χρόνου εντός ή εκτός εκμετάλλευσης προσδιορίζει επιπλέον και το καθεστώς διατήρησης/ανάπτυξης της εκμετάλλευσης σε «κύρια αγροτική» ή «συμπληρωματική». Τα όρια καταμερισμού στις περιπτώσεις αυτές προσδιορίζονται από τον αριθμό ημερών απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης.

Το τρίτο κριτήριο για την ανίχνευση και ταξινόμηση της πολυαπασχόλησης αφορά το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος που αποκτάται από άλλη απασχόληση εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης. Το κριτήριο αυτό που χρησιμοποιείται ευρέως σε χώρες όπως η Γαλλία και η Γερμανία εστιάζει στα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού που συμμετέχουν από κοινού στα οικονομικά δρώμενα του νοικοκυριού και για τα οποία υπάρχει σαφής καταμερισμός του συνολικού εργασιμου χρόνου τους στην εκμετάλλευση. Με βάση το κριτήριο αυτό, οι εκμεταλλεύσεις διακρίνονται σε «κύρια αγροτικές» ή «πλήρους απασχόλησης» με εξωγεωργικό εισόδημα μικρότερο του 10% του συνολικού, «κύρια αγροτικές συμπληρωματικού εισοδήματος» με εξωγεωργικό εισόδημα μεταξύ 10% και 50% του συνολικού και «συμπληρωματικού εισοδήματος» με εξωγεωργικό εισόδημα άνω του 50% του συνολικού (CEC, 1986).

2.3.3 Πολυαπασχόληση συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η πολυαπασχόληση των συζύγων των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχει αποτελέσει συχνά (τουλάχιστον τις τελευταίες δεκαετίες) βασική πτυχή των ερευνών σχετικά με την πολυαπασχόληση. Σε πολλές μελέτες επιχειρείται να ερμηνευθεί ο καταμερισμός της εργασίας με βάση το φύλο και ο ρόλος των γυναικών στα αγροτικά νοικοκυριά. Εντούτοις ελάχιστες προσπάθειες αφορούν τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ του φύλου και της πολυαπασχόλησης. Ο αντίκτυπος της εξωγεωργικής απασχόλησης στο οικογενειακό ισοζύγιο δυνάμεων των αγροτικών νοικοκυριών μελετήθηκε από τους Gasson and Winter (1992). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης η πολυαπασχόληση του άνδρος δεν επηρεάζει τη θέση της γυναίκας στην εκμετάλλευση. Στις περιπτώσεις όπου η γυναίκα απασχολείτο αποκλειστικά εκτός εκμετάλλευσης έφθινε σημαντικά η ισχύς της στις αποφάσεις του γεωργικού νοικοκυριού.

Η επίδραση των κοινωνικών αλλαγών στην Ολλανδία επέφερε σημαντική μεταβολή στο ρόλο των γυναικών στα αγροτικά νοικοκυριά. Οι περισσότερες νεαρές γυναίκες που δεν έχουν παιδιά απασχολούνται εκτός εκμετάλλευσης γεγονός το οποίο δεν ήταν διαδεδομένο τα προηγούμενα χρόνια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το εισόδημα της συζύγου χρησιμοποιείται για χρηματοδότηση της γεωργικής εκμετάλλευσης ενώ η πολυαπασχόληση είναι γενικώς συνδεδεμένη με εκμεταλλεύσεις μικρού μεγέθους (Vries, 1990).

Οι γυναίκες στην περιοχή New South Wales στη Αυστραλία συνείσφεραν σημαντικά τόσο στο αγροτικό νοικοκυριό και τη γεωργική εκμετάλλευση όσο και στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας και την τοπική κοινότητα. Η είσοδος τους σε καθεστώς πολυαπασχόλησης επέτρεψε στους άνδρες να αφοσιωθούν αποκλειστικά στη γεωργική τους εκμετάλλευση. Εντούτοις, σύμφωνα με τον Alston (1995) ο ρόλος τους δεν έχει αναγνωρισθεί πλήρως εξαιτίας των ετεροβαρών σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Στις Φιλιππίνες και ιδιαίτερα στις περιοχές παραγωγής ρυζιού, τα χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης καθορίζουν τον καταμερισμό της εργασίας των γυναικών. Συγκεκριμένα, η απασχόληση των γυναικών στην εκμετάλλευση είναι σχετικά μεγαλύτερη για εκμεταλλεύσεις μικρότερου μεγέθους. Αντίθετα, η χρήση τεχνολογικά σύγχρονων μεθόδων παραγωγής σε μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις μείωσε σημαντικά τις ανάγκες σε ανθρώπινο δυναμικό και κυρίως τις εργασίες που αναλάμβαναν οι γυναίκες. Όταν επομένως το εξωτερικό περιβάλλον ευνοεί τις συνθήκες για πολυαπασχόληση, οι γυναίκες αναζητούν απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης και τα παραγόμενα εισοδήματα πολλές φορές χρησιμοποιούνται για επενδύσεις στην γεωργική εκμετάλλευση (Paris and Tisch 1994).

2.4 Βιβλιογραφική επισκόπηση των παραγόντων που επηρεάζουν την πολυαπασχόληση στη γεωργία

Η πολυαπασχόληση αποτελεί παγκόσμιο χαρακτηριστικό των γεωργικών διαρθρώσεων ανεξάρτητα από την κοινωνική, οικονομική και αναπτυξιακή κατάσταση της χώρας και μια διαχρονική στρατηγική προσαρμογής των γεωργικών νοικοκυριών στις μεταβολές του αγροτικού αλλά και του ευρύτερου οικονομικού κόσμου (Zurek, 1988). Οι πρώτες μορφές πολυαπασχόλησης στην γεωργία εμφανίζονται για την ικανοποίηση των αναγκών της ομαλής λειτουργίας των κλειστών και απομονωμένων γεωργικών κοινοτήτων (Μωυσίδης 1985), ενώ τα τελευταία χρόνια η πολυαπασχόληση αφορά κυρίως στρατηγικές επιβίωσης και παραμονής στα πάτρια εδάφη ή στρατηγικές ενίσχυσης του επενδυμένου κεφαλαίου στη γεωργία (φαινόμενο που παρατηρείται κυρίως στις ΗΠΑ). Μεταξύ των δύο αυτών ακραίων στρατηγικών που επηρεάζουν τις επιλογές για πολυαπασχόληση στη

γεωργία υπάρχουν και άλλες μορφές πολυαπασχόλησης, όπως είναι π.χ. η γεωργική απασχόληση ως χόμπι. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού οδήγησε στη μεταβολή των δομών της γεωργίας με αποτέλεσμα ο γεωργικός τομέας να μην είναι σε θέση να καλύψει επαρκώς τις συνθήκες επιβίωσης για μεγάλο ποσοστό αγροτικών νοικοκυριών. Η πολυαπασχόληση αποτελεί μια διαδικασία προσαρμογής στις εξωτερικές κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές, παρέχει δηλαδή ένα πλαίσιο ευελιξίας στις σύγχρονες κοινωνικές, πολιτικές, τεχνολογικές και οικονομικές συνθήκες (Fuller *et al.*, 1988).

Η πολυαπασχόληση στο γεωργικό τομέα αποτελεί επομένως συνέπεια της ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομίας, η οποία υποχρέωσε μεγάλο αριθμό γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε ριζικές αλλαγές. Η εντατικοποίηση της παραγωγής και η τεχνολογική πρόοδος από την μια πλευρά και η ανελαστικότητα της ζήτησης των γεωργικών προϊόντων από την άλλη οδήγησαν στη μείωση της συμμετοχής του γεωργικού εισοδήματος στο συνολικό εθνικό εισόδημα (Σούλος, 2009). Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα η προστιθέμενη αξία από τη γεωργική παραγωγή να μην μπορεί να προσφέρει ικανοποιητικό εισόδημα σε ένα διαρκώς μειούμενο αριθμό παραγωγών (Ζακοπούλου, 1986).

Το ανωτέρω μακροοικονομικό περιβάλλον επηρεάζει τη συμπεριφορά των παραγωγών ως προς την πολυαπασχόληση. Η ανάπτυξη της παραγωγικής ικανότητας της γεωργικής εκμετάλλευσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος της εκμετάλλευσης και την ύπαρξη των διαθέσιμων πόρων. Οι μικρές οικογενειακής μορφής γεωργικές εκμεταλλεύσεις αντιμετωπίζουν το δίλλημα εγκατάλειψης της γεωργικής δραστηριότητας ή της πολυαπασχόλησης στη γεωργία ή σε κάποιον άλλο εξωγεωργικό τομέα σύμφωνα με το οικονομικό προφίλ της περιφέρειας και την ύπαρξη εναλλακτικών επιλογών (Ζακοπούλου, 1986, Γιδάρáκου, 2002).

Σε μικροοικονομικό επίπεδο η απόφαση των παραγωγών για πολυαπασχόληση εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Π.χ. η πολυαπασχόληση έχει διερευνηθεί ως πιθανή εναλλακτική της μετανάστευσης καθώς ενσωματώνει μεταφορά εργατικού δυναμικού από γεωργική σε μη-γεωργική απασχόληση (Lee, 1966). Ο Fuguitt (1959) εφάρμοσε στην ανάλυση της γεωργίας μερικής απασχόλησης προσεγγίσεις και

έννοιες που χρησιμοποιούνται στη θεωρία της μετανάστευσης. Συγκεκριμένα, εξέτασε την «υπόθεση ώθησης-έλξης» (*push-pull hypothesis*), μια θεωρία μετανάστευσης, σε παραγωγούς μερικής απασχόλησης και έδειξε ότι το ποσοστό τους συσχετίζεται θετικά με τις εξωγεωργικές ευκαιρίες απασχόλησης και αρνητικά με τις ευκαιρίες στην γεωργία.

Η προσέγγιση και ερμηνεία της πολυαπασχόλησης των αγροτικών νοικοκυριών μπορεί να πραγματοποιηθεί με αντίστοιχο τρόπο δεδομένου ότι το αγροτικό νοικοκυριό είναι εκείνο που κατανέμει την εργασία και τους άλλους συντελεστές παραγωγής εντός ή εκτός της εκμετάλλευσης λαμβανομένων υπόψη των πιέσεων και ευκαιριών τόσο εντός όσο και εκτός αυτού (Arkleton Trust, 1985). Στο πλαίσιο αυτά τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού *ωθούνται* (*pushed*) προς την πολυαπασχόληση από παράγοντες που συνδέονται με δυσμενείς γεωργικές διαρθρώσεις και *έλκονται* (*pulled*) από παράγοντες που αφορούν την παρουσία εξωγεωργικών ευκαιριών (Buchenrieder and Möllers, 2006). Σε ένα ευρύτερο επίπεδο ανάλυσης μπορεί να υποτεθεί ότι οι γεωργικές διαρθρώσεις και οι εξωγεωργικές ευκαιρίες απασχόλησης σε μία περιοχή καθορίζουν την ύπαρξη και το βαθμό της παρατηρούμενης πολυαπασχόλησης. Η γεωγραφική κατανομή της πολυαπασχόλησης στην γεωργία μιας χώρας απεικονίζει την αλληλεπίδραση των ανισοτήτων των περιοχών ως προς το δυνητικό εισόδημα από γεωργικές και εξωγεωργικές δραστηριότητες (Arkleton Trust, 1985).

Η Efstratoglou-Todoulou (1990) εφάρμοσε την «υπόθεση ώθησης-έλξης» για την εξέταση της πολυαπασχόλησης στην ελληνική γεωργία. Στον ελληνικό αγροτικό χώρο παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση της πολυαπασχόλησης σε χωρικό επίπεδο. Περιοχές όπου είναι ανεπτυγμένες η βιομηχανία, η μεταποίηση και ο τουρισμός εμφανίζουν υψηλά επίπεδα πολυαπασχόλησης ενώ υψηλά ποσοστά εμφανίζονται επίσης σε περιοχές με φτωχές γεωργικές διαρθρώσεις και φυσικούς πόρους. Η διαφοροποίηση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στις αγροτικές περιοχές και η ύπαρξη ανισοτήτων δίνουν τη δυνατότητα αναγνώρισης των παραγόντων που επιδρούν στην ύπαρξη και το βαθμό της πολυαπασχόλησης (Efstratoglou-Todoulou, 1990). Ο Bryden (1989) υποστηρίζει ότι η πολυαπασχόληση αποτελεί αποτέλεσμα των μεταβολών των αγροτικών διαρθρώσεων. Επίσης, ο καταμερισμός του χρόνου σε

απασχόληση εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης είναι αποτέλεσμα των πιέσεων του εξωτερικού περιβάλλοντος και δεν αφορά αποκλειστικά τον διαχειριστή της εκμετάλλευσης αλλά όλα τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού (Arkleton Trust, 1985).

Ο περιορισμένος σε πόρους και ευκαιρίες αγροτικός χώρος ωθεί τα γεωργικά νοικοκυριά προς την πολυαπασχόληση καθώς δημιουργείται η ανάγκη να ξεπεραστούν τα μειονεκτήματα αυτά και οι αδυναμίες (De Walt and De Walt, 1987). Η πολυαπασχόληση μειώνει την έκθεση των παραγωγών στη διακύμανση του γεωργικού εισοδήματος που πηγάζει από τον βιολογικό χαρακτήρα και την εποχικότητα της γεωργικής δραστηριότητας και ελαχιστοποιεί τους κινδύνους που απορρέουν από την εξειδίκευση σε μια δραστηριότητα (Stark and Levhari, 1982; Nīkajima, 1986; Hetland, 1986; Ellis, 2000; De Silva and Kodithuwakku, 2005).

Η απόφαση των γεωργικών νοικοκυριών για δημιουργία νέων πηγών εισοδήματος πέραν του γεωργικού εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως είναι η διαθεσιμότητα των πόρων, η διάρθρωση του εργατικού δυναμικού του νοικοκυριού (ηλικία, διαθέσιμος χρόνος), το ύψος του ημερομίσθιου εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης, η ικανότητα αναγνώρισης των ευκαιριών, οι καταναλωτικές προτιμήσεις κ.α. (Fuller 1990). Πολλά οικονομικά υποδείγματα τονίζουν τη σπουδαιότητα των χαρακτηριστικών του αρχηγού και της γεωργικής εκμετάλλευσης στην απόφαση του αρχηγού να καταλείψει την απασχόληση μεταξύ γεωργικών και μη-γεωργικών δραστηριοτήτων (Sumner, 1982). Σημαντικοί επίσης παράγοντες ώθησης των γεωργικών νοικοκυριών προς την πολυαπασχόληση είναι η βελτίωση του κοινωνικού τους στάτους (McNally, 2001) και η έλλειψη προσδοκιών για πλήρη απασχόληση στη γεωργική εκμετάλλευση (Eikeland and Lie, 1999).

Οι Alasia *et al.* (2007) εξετάζοντας την συμπεριφορά των Καναδών παραγωγών επιβεβαιώνουν τη σημαντική επίδραση των χαρακτηριστικών του ανθρωπίνου κεφαλαίου, των χαρακτηριστικών των αγροτικών νοικοκυριών, των χαρακτηριστικών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των χαρακτηριστικών της περιοχής στην ύπαρξη και το βαθμό της πολυαπασχόλησης. Το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού της εκμετάλλευσης και το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης φαίνεται να έχουν τη μεγαλύτερη θετική επίδραση στη πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού. Τα

χαρακτηριστικά της γεωργικής οικογένειας και τα χαρακτηριστικά της περιοχής επηρεάζουν στατιστικά σημαντικά την πιθανότητα για πολυαπασχόληση μόνο για τις μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις και όχι για τις μεγαλύτερες.

Η πολυαπασχόληση παρέχει πρόσβαση στην πληροφόρηση και την γνώση αυξάνοντας τις πιθανότητες εύρεσης νέων πηγών εισοδήματος αλλά και μεγέθυνσης της εκμετάλλευσης (McGrath, 1996). Επίσης, η πολυαπασχόληση συμβάλλει στην αύξηση της αξίας του οριακού προϊόντος της γεωργικής απασχόλησης μέσω της αποδοτικής και αποτελεσματικής κινητοποίησης των ανθρώπινων πόρων του γεωργικού νοικοκυριού (Krasovec, 1983; Rupena-Osolink, 1983), ενώ καθιστά εφικτή την επίτευξη συνεργειών (Salter and Weinlold, 1981; Kodithuwakku and Rosa, 2002). Οι Alsos *et al.* (2003) θεωρούν ότι τα γεωργικά νοικοκυριά ωθούνται προς την πολυαπασχόληση μέσα από την ανακάλυψη νέων ευκαιριών απασχόλησης, οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα των γνώσεων και ικανοτήτων που κεφαλαιοποιήθηκαν από προηγούμενες επαγγελματικές δραστηριότητες.

Σύμφωνα με τους Coombes and Campbell (1996) η αναδιάρθρωση των προτύπων της κατανομής της απασχόλησης εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης επηρεάζεται και τροποποιείται από παράγοντες που σχετίζονται με τη διαχείριση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, το φύλο και η κεντρικότητα (*centrality*) της γεωργίας.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ουαλία γεωργικές οικογένειες με παιδιά μικρής ηλικίας έχουν μικρότερες πιθανότητες να απασχοληθούν στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας (Bateman και Ray, 1994). Αντιθέτως, στην Ταϊλάνδη η ύπαρξη παιδιών μικρής ηλικίας δεν φαίνεται να επηρεάζει την πολυαπασχόληση (Chalamwong, 1986). Η μορφή της εξωγεωργικής απασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών στις Φιλιππίνες είναι άμεσα συνδεδεμένη με το επίπεδο εκπαίδευσης των μελών του αγροτικού νοικοκυριού (Cartillo *et al.*, 1986). Στο Μπαγκλαντές η συμμετοχή σε εξωγεωργική απασχόληση αφορά κυρίως τον αρχηγό των αγροτικών νοικοκυριών και σε μικρότερο βαθμό τα άλλα μέλη του νοικοκυριού (Kudho, 1986).

Η πολυαπασχόληση αποτελεί διαδεδομένο φαινόμενο στα ελληνικά γεωργικά νοικοκυριά ως μέσο αντιμετώπισης των δυσμενών οικονομικών συνθηκών στη

γεωργία και εξαρτάται σημαντικά από το μέγεθος της εκμετάλλευσης (Δαμιανός κ.α., 1994). Σύμφωνα με τον Γλυτσό (1988), η πιθανότητα απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας είναι μικρότερη για τα γεωργικά νοικοκυριά που βρίσκονται σε κυρίως αγροτικές περιοχές καθώς οι μη-γεωργικοί τομείς της οικονομίας δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένοι.

Ο Vries (1990) τονίζει ότι οι επιλογές για πολυαπασχόληση εξαρτώνται από τις μεταβολές στις σχέσεις των μελών των αγροτικών νοικοκυριών. Στα πλαίσια της μελέτης για την Ολλανδία παρατηρείται ότι από τη δεκαετία του 1960 επήλθαν σημαντικές αλλαγές στις δομές και τις σχέσεις των μελών των αγροτικών νοικοκυριών όπως π.χ. η άρνηση των παιδιών των αγροτικών οικογενειών να υιοθετήσουν το παραδοσιακό ρόλο και τρόπο ζωής της γεωργικής εκμετάλλευσης με αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση των μορφών πολυαπασχόλησης. Οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων συνεχίζουν να συμμετέχουν σε εξωγεωργική απασχόληση ενώ τα παιδιά απέχουν από τη γεωργική απασχόληση. Αντιθέτως με τις προηγούμενες δεκαετίες, οι σύζυγοι των αρχηγών εισέρχονται πλέον στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας πέραν της απασχόλησης εντός της εκμετάλλευσης. Ο Vries (1990) υποστηρίζει ότι οι δεσμοί της αγροτικής οικογένειας διαβρώνονται γεγονός που έχει άμεσες επιπτώσεις και στο καθεστώς της πολυαπασχόλησης στη γεωργία.

Ο Bradshaw (2004) υποστηρίζει ότι η μείωση των χορηγούμενων κρατικών επιδοτήσεων προς τους παραγωγούς θα διαφοροποιήσει σημαντικά τις στρατηγικές επιβίωσης των γεωργικών νοικοκυριών με σημαντική αύξηση της εξωγεωργικής απασχόλησης προκειμένου να αντισταθμιστεί το απολεσθέν εισόδημα.

Η επίδραση του οικονομικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος στην γεωργική εκμετάλλευση και κυρίως στη μορφή και το βαθμό της πολυαπασχόλησης έχει εξετασθεί από πολλούς ερευνητές. Σε ορισμένες περιπτώσεις συγκεκριμένες απειλές του επιχειρησιακού περιβάλλοντος ωθούν προς καθεστώς πολυαπασχόλησης, ενώ σε άλλες η πολυαπασχόληση αποτελεί μια στρατηγική αντίδρασης με παραλλαγμένες μορφές επιχειρηματικής διαφοροποίησης. Στη Γαλλία με βάση την επιχειρηματική βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων εντοπίζονται τρία είδη εκμεταλλεύσεων: (α) εκμεταλλεύσεις με χαμηλό εισόδημα όπου η πολυαπασχόληση

αντιπροσωπεύει ένα μέσο επιβίωσης, (β) εκμεταλλεύσεις μέσου εισοδήματος όπου η πολυαπασχόληση αποτελεί μέσο για την εισοδηματική στήριξη της εκμετάλλευσης, και (γ) εκμεταλλεύσεις με υψηλά συγκριτικά εισοδήματα, οι οποίες επενδύουν το εισοδηματικό τους πλεόνασμα σε εξωγεωργικές δραστηριότητες συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης (Campagne *et al.*, 1990).

Η πολυαπασχόληση στη γεωργία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη τα τελευταία χρόνια στις αγροτικές συνεταιριστικές κοινότητες του Ισραήλ (Moshav). Σύμφωνα με τον Sofer (2001) όσο πιο μακρινή είναι η απόσταση της κοινότητας από τα μητροπολιτικά κέντρα τόσο μεγαλύτερη είναι η εξάρτηση του οικογενειακού εισοδήματος από το γεωργικό. Οι βασικοί παράγοντες που έλκουν τους παραγωγούς προς πολυαπασχόληση είναι η μείωση του γεωργικού εισοδήματος και η διάθεση για αξιοποίηση των ευκαιριών επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης. Επίσης, σημαντικοί παράγοντες είναι η διαθεσιμότητα χώρων για αξιοποίηση εναλλακτικών δραστηριοτήτων και η ευκολία λειτουργίας της επιχείρησης από το σπίτι. Ο Sofer (2001) υποστηρίζει ότι ο συνδυασμός αγροτικού εισοδήματος και εισοδήματος από εξωγεωργική απασχόληση αποτελεί προσωρινή επιλογή για τα νοικοκυριά στα οποία η γεωργία είναι παραδοσιακά το βασικό τους επάγγελμα. Επιπλέον και στην περίπτωση των Moshav του Ισραήλ μέρος του εξωγεωργικού εισοδήματος των γεωργικών νοικοκυριών προορίζεται για τη στήριξη και ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης όπως είναι οι επενδύσεις σε μηχανήματα και εξοπλισμό.

Στο Μπαγκλαντές η συμμετοχή του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας είναι αντιστρόφως ανάλογη του μεγέθους της εκμετάλλευσης (Khuda 1986). Στην Ταϊλάνδη η συμμετοχή σε πολυαπασχόληση είναι περισσότερο διαδεδομένη σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις μικρού μεγέθους χωρίς ιδιόκτητη γη (Onchan & Chalamwong, 1986). Από την άλλη πλευρά η θεώρηση της πολυαπασχόλησης ως στρατηγικής που επιδιώκεται και υιοθετείται από μικρής κλίμακας, μη αποδοτικές και οριακά βιώσιμες γεωργικές εκμεταλλεύσεις αμφισβητείται έντονα από ορισμένους ερευνητές που υποστηρίζουν ότι το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης είναι κοινό στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις απλά μεταβάλλεται ο συνδυασμός της γεωργικής και εξωγεωργικής δραστηριότητας (Ilbery and Bowler, 1998).

Στην Ιαπωνία η πολυαπασχόληση φαίνεται να επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και από εξωγενείς παράγοντες. Σε χωριά τα οποία βρίσκονται κοντά στα αστικά κέντρα, πολύ μικρό ποσοστό των γυναικών των αγροτικών νοικοκυριών απασχολείται εκτός εκμετάλλευσης. Όταν υπάρχουν άφθονοι πόροι παραγωγής στο κοντινό περιβάλλον η έμφαση των παραγωγών εστιάζει αποκλειστικά στη γεωργική δραστηριότητα παρά στην αναζήτηση απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης (Ho, 1986). Το καθεστώς ιδιοκτησίας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τη φύση και το βαθμό της πολυαπασχόλησης. Παραγωγοί με μικρές ιδιότητες εκτάσεις και μεγαλύτερες αναλογικά ενοικιαζόμενες φαίνεται να αναζητούν ευκαιρίες εξωγεωργικής απασχόλησης προκειμένου να αυξήσουν το εισόδημα τους. Σύμφωνα με τους Bateman & Ray (1994) οι ίδιες συνθήκες επικρατούν στην Ουαλία όπου τα αγροτικά νοικοκυριά που έχουν ενοικιαζόμενη γη τείνουν να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να πολυαπασχολούνται.

Η πολυαπασχόληση επηρεάζεται επίσης από το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον των αγροτικών νοικοκυριών. Στην Ουαλία και το Ηνωμένο Βασίλειο παρατηρείται ότι τα αγροτικά νοικοκυριά που διαμένουν σε περιστατικές περιοχές έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα πολυαπασχόλησης (Bateman & Ray, 1994). Στην Αυστραλία παρατηρείται αρνητική συσχέτιση μεταξύ του ποσοστού του γεωργικού εργατικού δυναμικού και της συμμετοχής σε πολυαπασχόληση (Robinson *et al.*, 1982). Στο Οντάριο του Καναδά, η πληθυσμιακή πυκνότητα φαίνεται να έχει θετική επίπτωση στη πιθανότητα των παραγωγών χοιρινού κρέατος να απασχοληθούν στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας (Weersink, 1992).

Τέλος, η πιθανότητα συμμετοχής σε καθεστώς πολυαπασχόλησης φαίνεται να επηρεάζεται και από τις καιρικές συνθήκες. Η συσχέτιση αυτή είναι ιδιαίτερα αισθητή στην Ασία κυρίως κατά τους μουσώνες μεταξύ Μαΐου και Οκτωβρίου. Τα ποσοστά πολυαπασχόλησης για τους υπόλοιπους μήνες, όπου η βροχόπτωση είναι σχετικά ανεπαρκής για εντατικής μορφής γεωργική δραστηριότητα, αυξάνονται σημαντικά στη προσπάθεια απόκτησης συμπληρωματικού εισοδήματος.

Μεθοδολογικά, η διερεύνηση της συμμετοχής του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας πραγματοποιείται κυρίως με τη χρήση οικονομετρικών υποδειγμάτων δυαδικής επιλογής τύπου *probit* (Sumner, 1982; Weersink *et al.*, 1998; Keeney and Matthews, 2000; Kwon *et al.*, 2003). Οι Dries *et al.* (2011) με τη χρήση του υποδείγματος *probit* διερεύνησαν την επίδραση βασικών παραγόντων όπως είναι τα χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης, τα ατομικά χαρακτηριστικά του αρχηγού της εκμετάλλευσης κ.α. στην πιθανότητα απασχόλησης του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Η εμπειρική αυτή ανάλυση είναι παρόμοια με αυτή των Bateman and Ray (1994), Damianos and Skuras (1996) και MacNally (2001), οι οποίοι διερεύνησαν το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ελλάδα, αντίστοιχα. Ο Kimhi (1996) διερεύνησε την διαδικασία λήψης απόφασης των γεωργών για την κατανομή της απασχόλησης τους εντός και εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης με τη χρήση του υποδείγματος *probit*. Οι Salvioni *et al.* (2008) διερεύνησαν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της εξωγεωργικής απασχόλησης των ιταλικών γεωργικών νοικοκυριών με τη χρήση υποδειγμάτων *probit*. Ο Bessant (2006) διερεύνησε την πολυαπασχόληση στον γεωργικό τομέα του Καναδά με τη χρήση του λογαριθμικού οικονομετρικού υποδείγματος *logit*.

2.5 Συμπεράσματα

Η συμμετοχή του αγροτικού τομέα στη σύνθεση της απασχόλησης και της διαμόρφωσης του εθνικού προϊόντος φθίνει διαρκώς. Η γεωργία είναι υποχρεωμένη να λειτουργεί σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Οι συνεχείς αναμορφώσεις της ΚΑΠ και οι πιέσεις στα πλαίσια του ΠΟΕ προς πλήρη απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου επιτείνουν τον ανταγωνισμό για την απόκτηση και διατήρηση των μεριδίων αγοράς. Η συμπίεση των γεωργικών εισοδημάτων, η μείωση του γεωργικού πληθυσμού, οι νέες τεχνολογίες παραγωγής ωθούν τους παραγωγούς προς την πολυαπασχόληση ή την οριστική έξοδο από την γεωργία και την ύπαιθρο.

Η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών δεν στοχεύει αποκλειστικά στην ανάπτυξη του γεωργικού τομέα, καθώς πλέον δεν αρκεί για την εξασφάλιση βιωσιμότητας, αλλά στην ανάπτυξη του χώρου μέσα στον οποίο ασκείται

η γεωργική δραστηριότητα. Η ισόρροπη ανάπτυξη του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στην ύπαιθρο συμβάλει στη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στους κατοίκους των αγροτικών περιοχών. Η συμπεριφορά των γεωργικών νοικοκυριών κατευθύνεται από την ύπαρξη εξωγεωργικών ευκαιριών απασχόλησης. Η ικανοποιητική προσφορά εργασίας στον εξωγεωργικό τομέα είναι ο παράγοντας που έλκει τους παραγωγούς να αναζητήσουν απασχόληση στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας προκειμένου να συμπληρώσουν το οικογενειακό τους εισόδημα και να μην εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι οι συνθήκες της τοπικής αγοράς εργασίας πρέπει να αποτελούν βασικά συστατικά του σχεδιασμού της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης.

Η πολυαπασχόληση αποτελεί βασική στρατηγική προσαρμογής των αγροτικών νοικοκυριών στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον των αγροτικών περιοχών και βασικός παράγοντας ανάσχεσης της αγροτικής εξόδου και γενικότερα βελτίωσης της ποιότητας ζωής στην ύπαιθρο. Με άλλα λόγια αποτελεί βασικό μέσο για τη υλοποίηση των στόχων της ολοκληρωμένης προσέγγισης για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης αποτελεί διαρθρωτικό χαρακτηριστικό της γεωργίας διεθνώς και εμφανίζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά ανεξάρτητα του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου ανάπτυξης της χώρας. Η θετική επίδραση της εκπαίδευσης και της ηλικίας στην πολυαπασχόληση, η αρνητική συσχέτιση μεταξύ πολυαπασχόλησης και μεγέθους εκμετάλλευσης, η περιφερειακή της διάσταση, η σχέση της με τον καταμερισμό της εργασίας των μελών του αγροτικού νοικοκυριού αποτελούν μερικά από τα κοινά χαρακτηριστικά των παραγόντων που επιδρούν στην πολυαπασχόληση των αγροτικών νοικοκυριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

3.1 Εισαγωγή

Οι λειτουργίες που επιτελούνται στον αγροτικό χώρο αποτελούν σημαντικό πεδίο έρευνας τα τελευταία έτη. Τις προηγούμενες δεκαετίες ο αγροτικός χώρος θεωρείτο ως ένας ομοιογενής χώρος με οριζόντια προβλήματα και ευκαιρίες, τα οποία συχνά συγκρίνονταν με τα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου. Η θεώρηση αυτή του αγροτικού χώρου δεν ανταποκρίνεται πλέον στις σύγχρονες προσεγγίσεις για τις στρατηγικές ανάπτυξης του. Οι οριζόντιες πολιτικές του παρελθόντος δεν ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται αφού η χωρική ποικιλομορφία διευρύνεται συνεχώς. Π.χ. περιοχές με ισχυρό δίκτυο υποδομών και υπηρεσιών και εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό μπορούν να εκμεταλλευθούν τις εξωτερικές οικονομίες κλίμακας και να ενισχύσουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα. Αντίθετα περιοχές στις οποίες δεν σημειώνονται τα παραπάνω χαρακτηριστικά συχνά αντιμετωπίζουν προβλήματα πληθυσμιακής αποψίλωσης (OECD, 1994).

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση οι αγροτικές περιοχές παρουσιάζουν μεγάλες διαφοροποιήσεις, που ποικίλουν από τις απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές που κινδυνεύουν με κατάρρευση του κοινωνικού και οικονομικού τους ιστού έως τις περιαστικές περιοχές που υφίστανται σημαντικές πιέσεις από τα αστικά κέντρα. Η μεγάλη ποικιλομορφία του αγροτικού χώρου καθιστά αναγκαίο τον σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας πολιτικής για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών χωρικά προσανατολισμένης. Η εφαρμογή χωρικών πολιτικών προϋποθέτει την οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών σε βασικές κατηγορίες/τύπους.

Οι κριτικές που δέχθηκε η ΚΑΠ και η μεταρρύθμιση των Διαρθρωτικών Ταμείων το 1988 είχαν ως αποτέλεσμα μια στροφή της αγροτικής πολιτικής από την τομεακή ανάπτυξη της γεωργίας σε ολοκληρωμένες πολιτικές για τον αγροτικό χώρο. Στα πλαίσια ανάπτυξης του αγροτικού χώρου κυρίαρχη θέση καταλαμβάνουν πλέον έννοιες όπως *«ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου»* και *«ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη»*. Οι νέες στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης βασίζονται σε μια

πολυτομεακή θεώρηση της αγροτικής οικονομίας, λαμβάνοντας υπόψη τις διασυνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις των παραγωγικών τομέων και των λειτουργιών που επιτελούνται σε αυτόν (οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές). Στα πλαίσια αυτά επιχειρείται συνέργεια και συνάφεια όλων των πολιτικών που εφαρμόζονται στον αγροτικό χώρο όπως είναι η αγροτική πολιτική, η περιφερειακή, η περιβαλλοντική, η κοινωνική και η πολιτική υποδομών, με στόχο την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής.

Η μετατόπιση της έμφασης στην κινητοποίηση των τοπικών πόρων και προϊόντων αυξάνει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των τοπικών επιχειρήσεων της γεωργίας και των αγροτικών περιοχών ευρύτερα. Η βελτίωση της ποιότητας ζωής και η κοινωνική συνοχή προϋποθέτουν την αλλαγή του επιπέδου ανάλυσης και παρέμβασης στον αγροτικό χώρο. Η νέα θεώρηση και το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τον αγροτικό χώρο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τις βαθιές αλλαγές και την κρίση που υφίσταται η σύγχρονη γεωργία. Παράλληλα, παράγοντες όπως το φυσικό περιβάλλον, το τοπίο και η πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν θέλγητρα του αγροτικού χώρου τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν άμεσα ή έμμεσα για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

3.2 Έννοια και οριοθέτηση του αγροτικού χώρου

Στη διεθνή βιβλιογραφία συναντώνται διαφορετικές προσεγγίσεις για την έννοια και οριοθέτηση του αγροτικού χώρου. Οι πιο σύγχρονες προσεγγίσεις ενσωματώνουν στον αγροτικό χώρο, πέραν του χώρου που συνδέεται άμεσα με τη γεωργική δραστηριότητα και το γεωργικό πληθυσμό, στοιχεία όπως είναι οι μικρές και μεσαίες πόλεις, οι οποίες είναι ενταγμένες και εξαρτώμενες από τον ευρύτερο αγροτικό χώρο, οι παράκτιες περιοχές κλπ.

Ιστορικά, οι αγροτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων της γεωργίας. Παρά το γεγονός ότι σε αρκετές αγροτικές περιοχές ο ρόλος της γεωργίας έχει μειωθεί σημαντικά, ο συγκεκριμένος κλάδος εξακολουθεί να επηρεάζει την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών με αποτέλεσμα πολύ συχνά ο αγροτικός χώρος να θεωρείται ταυτόσημος με τον γεωργικό τομέα, σε αντίθεση με τον αστικό χώρο, ο οποίος συνδέεται με την βιομηχανία και τις

υπηρεσίες (Ευστράτογλου, 1998). Με την σύγχρονη έννοια του αγροτικού χώρου, ο οποίος χωρίς να είναι αποκλειστικά γεωργικός, εμφανίζεται να έχει χαρακτηριστικά διακριτά από τον αστικό χώρο, όπως είναι η χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα, οι επιχειρήσεις μικρού μεγέθους, η μονοκατοίκηση και η σημαντικότητα του φυσικού και γεωργικού τοπίου. Επιπρόσθετα, ο αγροτικός χώρος δεν περιορίζεται πλέον σε μια συγκεκριμένη χρήση γης, παραγωγική δραστηριότητα ή τομέα, αλλά έχει πολυτομεακές χωρικές διαστάσεις (OECD, 1992).

Στην εξειδίκευση τυπολογιών για τις αγροτικές περιοχές καταλυτικό ρόλο διαδραματίζει η αντίληψη της έννοιας «αγροτικότητα» (*rurality*). Σύμφωνα με τους Hoggart *et al.* (1995) η πιθανότητα συμφωνίας πάνω στην έννοια της αγροτικότητας είναι πολύ μικρή για τους παρακάτω δυο λόγους: (α) δεν υπάρχει κοινή αντίληψη σε ότι αφορά την έννοια της αγροτικότητας καθ' αυτή, και (β) διαφορετικές πολιτισμικές, δημογραφικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οδηγούν τους κατοίκους των Ευρωπαϊκών χωρών να δίνουν έμφαση σε διαφορετικές ιδιότητες όταν προσεγγίζουν τα κύρια χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών. Παρά ταύτα, η επισκόπηση διάφορων ορισμών της αγροτικότητας αναδεικνύει δυο κοινά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις τυπολογίες των αγροτικών περιοχών: (α) η αγροτικότητα ορίζεται συνήθως με πληθυσμιακά κριτήρια (π.χ. το μέγεθος ή η πυκνότητα του πληθυσμού μιας περιοχής), και (β) οι αγροτικές περιοχές συχνά ορίζονται ως μια κατηγορία «υπόλοιπο», δηλαδή ως ότι δεν είναι αστικό (Corpus *et al.*, 2008; Hoggart *et al.*, 1995; OECD, 1994).

Οι χώρες διεθνώς χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια οριοθέτησης του αγροτικού χώρου γεγονός που οφείλεται στις διαφορετικές ανάγκες και χαρακτηριστικά των επιμέρους χωρών (OECD, 1988). Οι βασικές χωρικές μονάδες που χρησιμοποιούνται για τον ορισμό του «αγροτικού» διαφέρουν από χώρα σε χώρα τόσο σε όρους πληθυσμού όσο και σε όρους γεωγραφικής έκτασης. Με βάση τη μεθοδολογία του ΟΟΣΑ (OECD, 1994) οι προσεγγίσεις ορισμού της αγροτικότητας αφορούν δυο διακριτά επίπεδα χωρικής ιεραρχίας: (α) αν η προσέγγιση αποσκοπεί στην ταυτοποίηση *ομοιογενών αγροτικών περιοχών*, οι οποίες είναι διακριτές σε σχέση με τις αστικές περιοχές, τότε η έμφαση δίνεται στις πολύ μικρές γεωγραφικές μονάδες (π.χ. κοινότητες), (β) αντίθετα, αν επιδιώκεται ανάλυση των διαρθρωτικών

χαρακτηριστικών και λειτουργικών σχέσεων, τότε η έμφαση δίνεται σε ευρύτερες γεωγραφικές μονάδες (περιφερειακό επίπεδο). Η δεύτερη προσέγγιση συνήθως καταλήγει σε μια ποικιλότητα αγροτικών (*rural*) τυπολογιών. Επομένως, ενώ ο ορισμός της αγροτικότητας είναι δυαδικός (αγροτικό - αστικό), η τυπολογία αγροτικών περιοχών συνήθως αφορά την ταυτοποίηση περισσότερων από δυο κατηγορίες.

Η επιλογή του κατάλληλου επιπέδου ανάλυσης εξαρτάται από τους στόχους της εκάστοτε αγροτικής τυπολογίας (Corpus *et al.*, 2008):

- ορισμένες τυπολογίες αποσκοπούν στην αποτύπωση και ανάλυση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των αγροτικών περιοχών και ειδικότερα, των πληθυσμιακών μεταβολών και των χωρικών, οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών διαρθρώσεων.
- κάποιες τυπολογίες χρησιμοποιούνται ως εργαλείο που συμβάλλει στον σχεδιασμό πολιτικής (αγροτικής, περιφερειακής, περιβαλλοντικής, χωροταξικής, πολιτικής απασχόλησης κλπ.)
- πολλές τυπολογίες αγροτικών περιοχών αξιοποιούνται για την προσέγγιση των επιδόσεων των περιοχών αυτών (π.χ. ανάλυση δυνατότητας απορρόφησης επενδύσεων, διαχωρισμός ανεπτυγμένων και λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών κλπ.).

Σύμφωνα με τον Lane (1994) τρία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά με βάση τα οποία μια περιοχή μπορεί να χαρακτηριστεί ως αγροτική: (α) η πληθυσμιακή πυκνότητα και το μέγεθος των οικισμών, (β) οι χρήσεις γης και η διάρθρωση της τοπικής οικονομίας, και (γ) οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές.

Η ανάγκη καθιέρωσης ενός ενιαίου ορισμού για τον «αγροτικό χώρο» επισημαίνεται και από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (European Parliament, 1996): «ο ορισμός του αγροτικού χώρου πρέπει να βασίζεται στην πληθυσμιακή πυκνότητα, την υπεροχή των γεωργικών πηγών εισοδήματος και την έννοια της περιφερειακότητας. Ο καθορισμός αυτών των κριτηρίων επιτρέπει την ερμηνεία των ειδικών χαρακτηριστικών των αγροτικών περιοχών που κατέχουν κεντρική θέση, όπως επίσης και των απομακρυσμένων αγροτικών περιοχών. Στην ίδια προοπτική πρέπει να λαμβάνονται

σοβαρά υπόψη η περιφερειακή οικονομική δυναμική, οι χρήσεις γης και τα οικιστικά πρότυπα».

Στην πράξη παρατηρείται μεγάλη παραλλακτικότητα όσον αφορά στον καθορισμό του πληθυσμιακού κριτηρίου. Για παράδειγμα, μια κοινότητα θεωρείται αγροτική στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία μέχρι το όριο των 1.000 κατοίκων, όταν το ίδιο μέγεθος στην Ιταλία ορίζεται στο επίπεδο των 10.000 κατοίκων. Κατά παρόμοιο τρόπο, 1,5% του συνόλου των απασχολούμενων στη γεωργία αρκούν για το χαρακτηρισμό μιας κοινότητας ως αγροτικής στο Λουξεμβούργο, όταν το ίδιο ποσοστό στο Βέλγιο ανέρχεται στο 20% (Καρανικόλας, 1999). Στην Ελλάδα μια κοινότητα/δήμος θεωρείται αγροτικός όταν ο πληθυσμός είναι κάτω των 2000 ατόμων (Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, 2008). Μια σύνοψη της βιβλιογραφίας δείχνει ότι τα βασικά κριτήρια οριοθέτησης του αγροτικού χώρου είναι δυο: (α) το *πληθυσμιακό μέγεθος* του δήμου ή της κοινότητας, και (β) η *πληθυσμιακή πυκνότητα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο*.

Η πρώτη ολοκληρωμένη κατασκευή ενός σύνθετου δείκτη αγροτικότητας-αστικότητας ανήκει στον Cloke, ο οποίος κατασκεύασε το 1977 τον δείκτη αγροτικότητας της Αγγλίας και Ουαλίας (Cloke, 1977; Cloke and Edwards, 1986). Ο δείκτης του Cloke βασίστηκε κυρίως σε πληθυσμιακά δεδομένα, την δομή της απασχόλησης και την απόσταση από τα μικρά και μεσαία αστικά κέντρα. Σύμφωνα με τον δείκτη ο χώρος μπορεί να διακριθεί στις παρακάτω κατηγορίες:

- *ακραία αγροτικές (extreme rural)*
- *ενδιάμεσες αγροτικές (intermediate rural)*
- *ενδιάμεσες μη-αγροτικές (intermediate non-rural)*
- *ακραία μη-αγροτικές (extreme non-rural)*
- *αστικές (urban)*.

Η πρακτική που εισήγαγε ο Cloke αποτέλεσε πρότυπο για την κατασκευή πολλών τυπολογιών αγροτικότητας-αστικότητας, είτε σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης είτε σε εθνικό επίπεδο. Οι Prieto-Lara and Ocaña-Riola (2010) κατασκεύασαν επίσης μια τυπολογία αγροτικότητας-αστικότητας για την Ισπανία σε επίπεδο δήμου στηριζόμενοι στις ισπανικές απογραφές πληθυσμού ενώ οι Ballas *et al.* (2003)

κατασκεύασαν μια τυπολογία αστικότητας-αγροτικότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποιώντας τους όρους προσβασιμότητας των περιοχών.

3.3 Ορισμός του αγροτικού χώρου σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η οριοθέτηση του στην Κύπρο

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο ορισμός του αγροτικού χώρου στηρίζεται κυρίως στη μεθοδολογία του ΟΟΣΑ (OECD, 1994). Η εξειδίκευσή της μεθοδολογίας του ΟΟΣΑ περιλαμβάνει δύο στάδια:

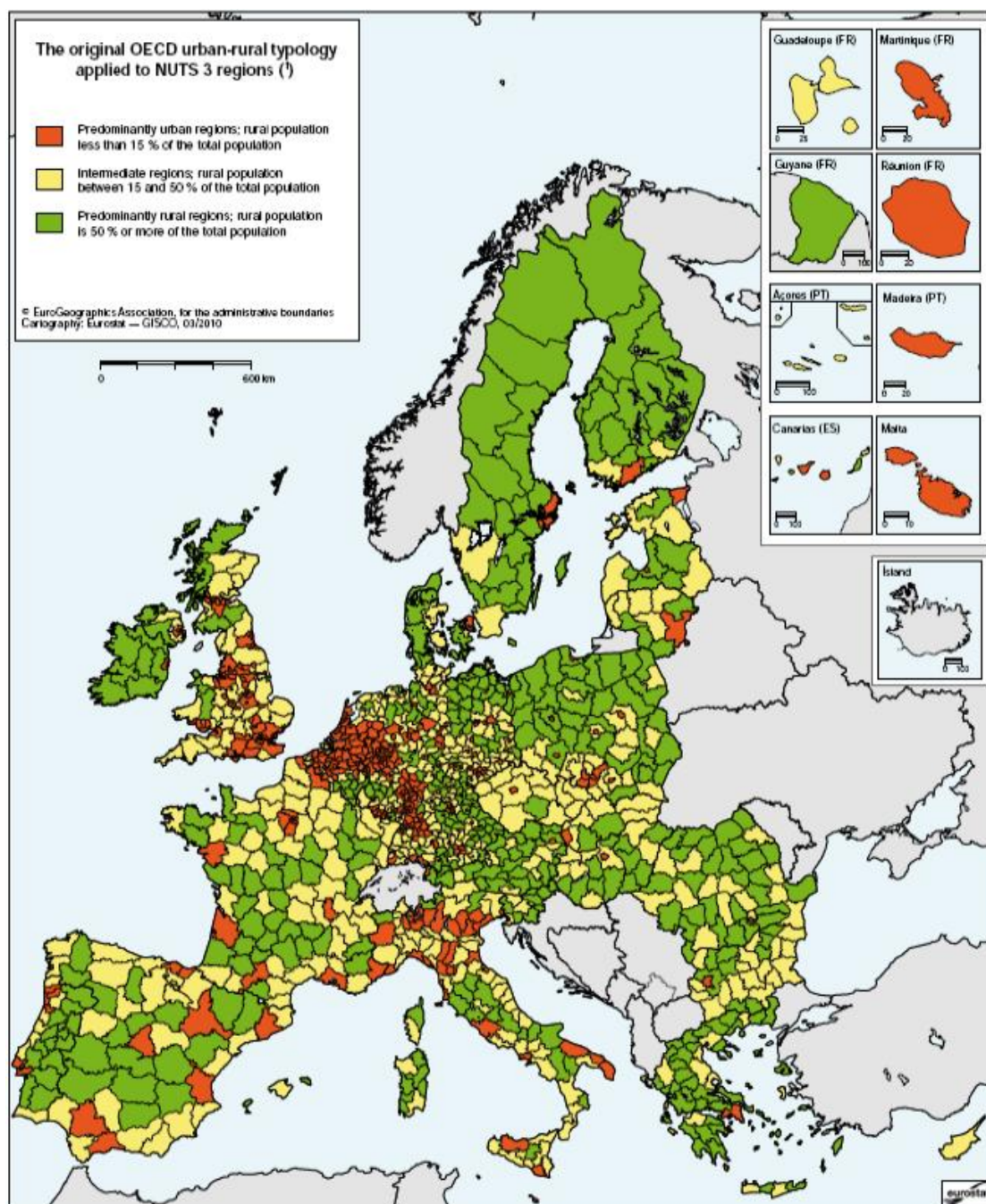
α) τον ορισμό μικρών πληθυσμιακών ενοτήτων (κοινότητες/δήμοι) ως αγροτικές με βάση το κριτήριο της *πληθυσμιακής πυκνότητας*, η οποία πρέπει να είναι κάτω από 150 κατοίκους ανά Km²

β) την ταξινόμηση των περιφερειών τύπου NUTS3 ως εξής:

- *κυρίως αγροτικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι πάνω από 50% (κάτω από 150 κατοίκους ανά Km²)
- *ενδιάμεσες αγροτικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι μεταξύ 15% και 50%. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και κυρίως αγροτικές περιοχές στις οποίες περιλαμβάνεται αστικό κέντρο με πάνω από 200.000 κατοίκους, το οποίο αναλογεί σε τουλάχιστον 25% του πληθυσμού της εν λόγω περιφέρειας.
- *κυρίως αστικές περιοχές*: όπου το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αγροτικές κοινότητες είναι κάτω από 15%. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και ενδιάμεσες περιοχές στις οποίες περιλαμβάνεται αστικό κέντρο με πάνω από 500.000 κατοίκους, το οποίο αναλογεί σε τουλάχιστον 25% του πληθυσμού της εν λόγω περιφέρειας.

Οι αγροτικές περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης σύμφωνα με την μεθοδολογία του ΟΟΣΑ αποτυπώνονται στον Χάρτη 3.1 που ακολουθεί.

Χάρτης 3.1. Η τυπολογία αγροτικότητας - αστικότητας του ΟΟΣΑ

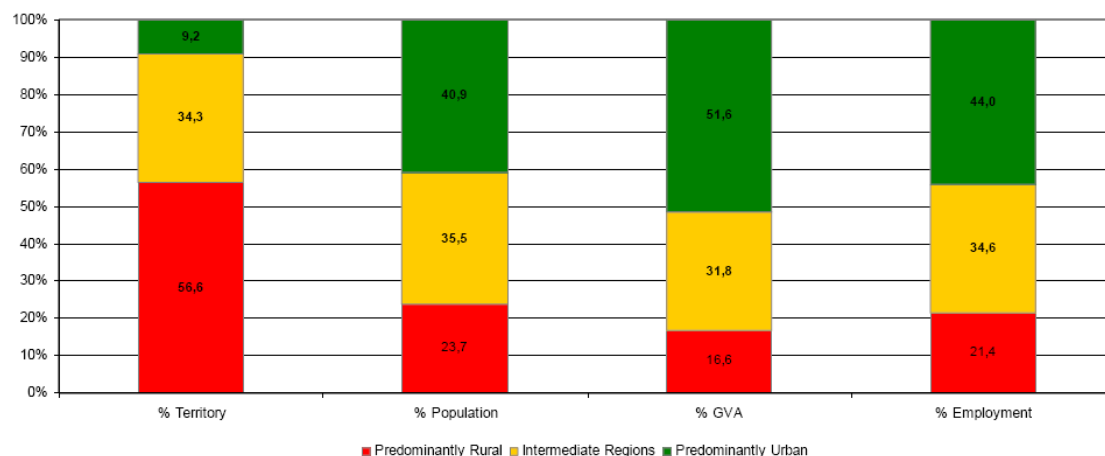

Πηγή: Eurostat (2010)

Σύμφωνα με την τυπολογία του ΟΟΣΑ, οι αγροτικές περιοχές (κυρίως αγροτικές και ενδιάμεσες αγροτικές) αντιπροσωπεύουν το 91% της επικράτειας της Ε.Ε.-27 και το 59% του πληθυσμού. Συγκεκριμένα, οι *κυρίως αγροτικές περιοχές* αντιπροσωπεύουν το 57% της ευρωπαϊκής επικράτειας και το 24% του πληθυσμού (Διάγραμμα 3.1). Συνολικά στις αγροτικές περιοχές παράγεται το 48% της ακαθάριστης προστιθέμενης

αξίας στην ΕΕ-27 και απορροφάται το 56% της απασχόλησης (European Commission, 2008).

Διάγραμμα 3.1. Συμβολή των αγροτικών περιοχών στην επικράτεια, πληθυσμό, ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και απασχόληση της Ε.Ε.-27 (2007)

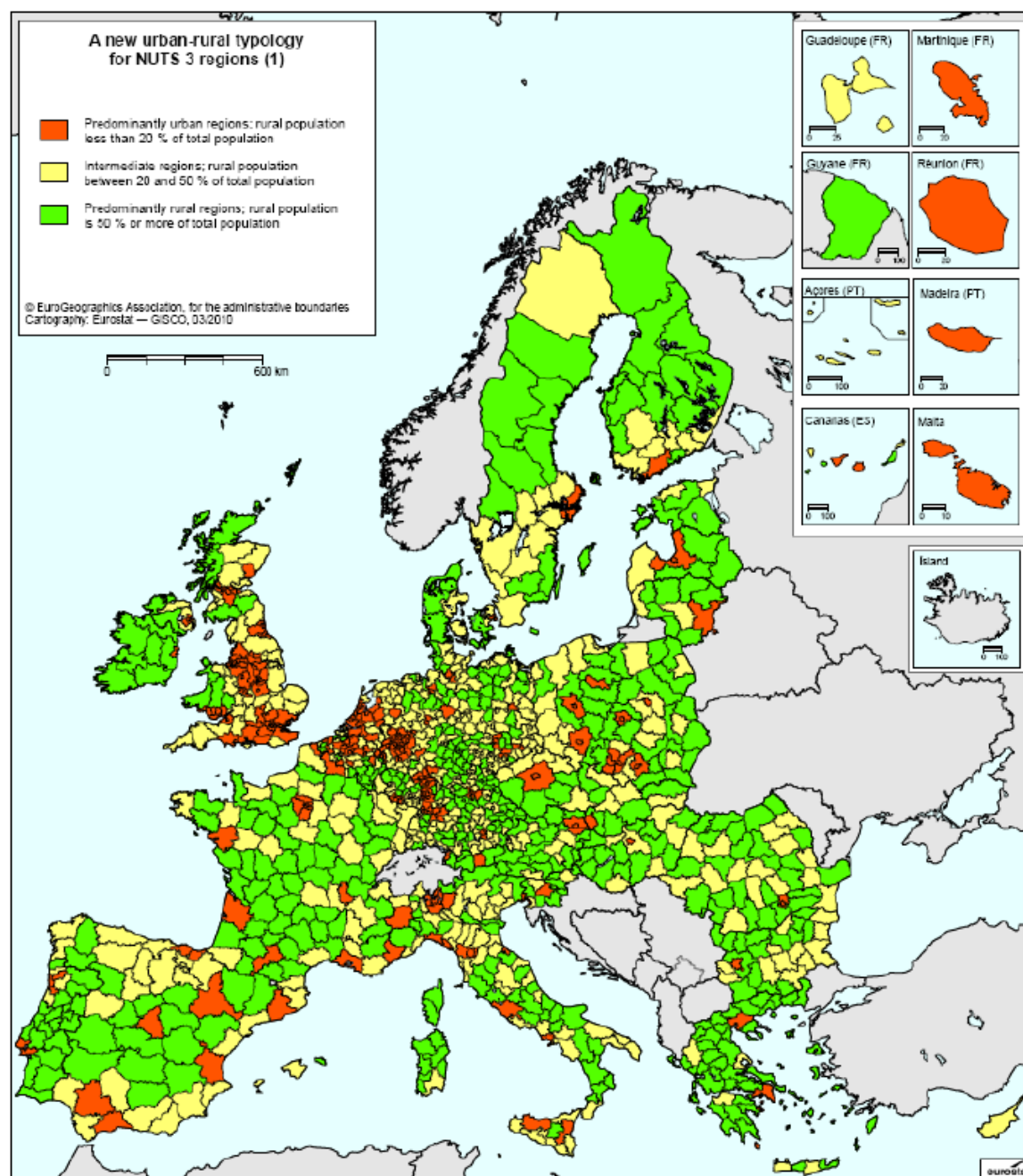

Πηγή: European Commission (2008)

Το 2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε μια εναλλακτική τυπολογία αγροτικότητας - αστικότητας για τις χώρες της Ε.Ε., η οποία χρησιμοποιεί μια προσέγγιση δυο σταδίων για τον ορισμό του πληθυσμού των αστικών περιοχών (Eurostat, 2011). Ένα όριο πληθυσμιακής πυκνότητας 300 κατοίκων ανά Km² εφαρμόζεται σε συνεχόμενα (εφαπτόμενα) πλέγματα κελιών 1 Km² ενώ ένα ελάχιστο όριο 5000 κατοίκων εφαρμόζεται σε ομαδοποιημένα πλέγματα κελιών 1 Km². Στη συνέχεια, εξ υπολοίπου ορίζεται ως αγροτικός ο πληθυσμός ο οποίος κατοικεί εκτός των περιοχών που ορίστηκαν ως αστικές με την παραπάνω μέθοδο, ενώ το όριο μεταξύ κυρίως αστικών και ενδιάμεσων περιοχών αναπροσαρμόζεται από 15% σε 20%.

Η νέα αυτή προσέγγιση (Χάρτης 3.2) ταξινομεί το 68% του πληθυσμού της ΕΕ ως αστικό και το 32% ως αγροτικό. Το ποσοστό που αντιστοιχεί στον αγροτικό πληθυσμό είναι 5 ποσοστιαίες μονάδες ανώτερο από το αντίστοιχο της τυπολογίας του ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με την νέα αυτή προσέγγιση το ποσοστό του πληθυσμού που ζει στις ενδιάμεσες περιοχές δεν μεταβάλλεται.

Χάρτης 3.2. Η νέα τυπολογία αγροτικότητας - αστικότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

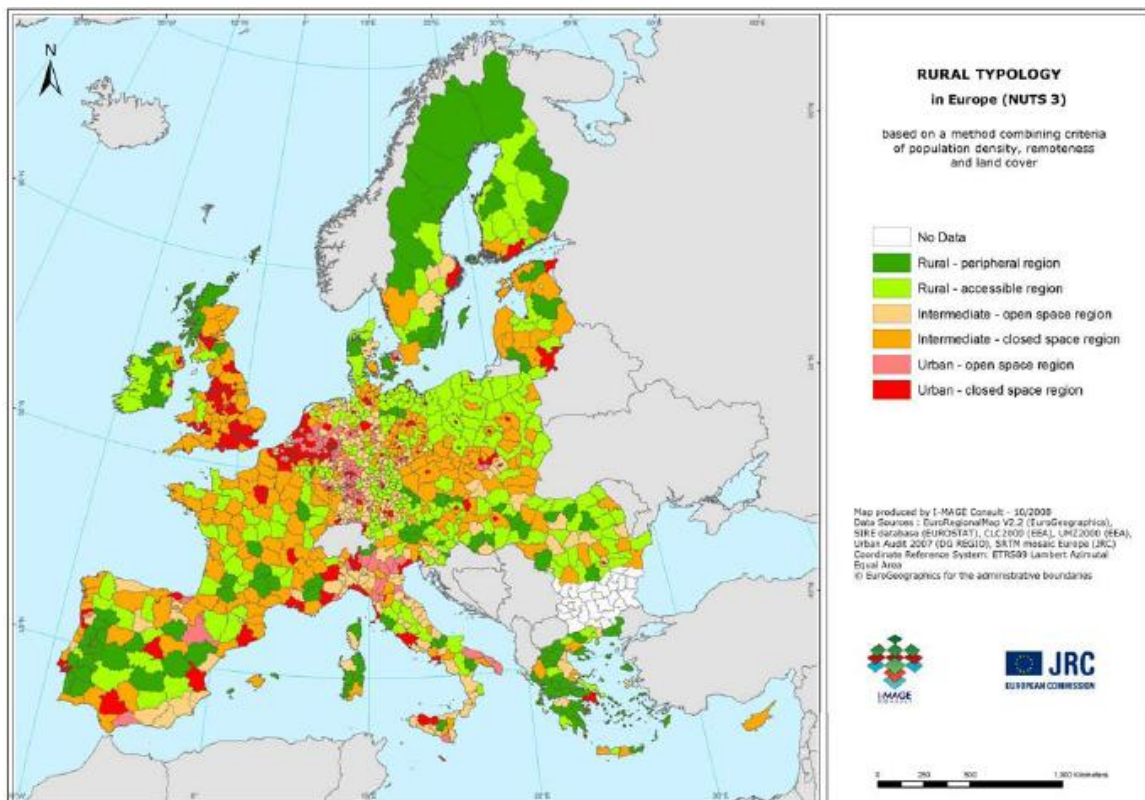

Πηγή: Eurostat (2010)

Επίσης, μια τρίτη τυπολογία που καθίσταται με το χρόνο δημοφιλής είναι η Τροποποιημένη Τυπολογία του ΟΟΣΑ (European Commission, 2009, Weingarten *et al.*, 2010). Η τυπολογία αυτή, εμπλουτίζει τα κριτήρια του ΟΟΣΑ (1994) εισάγοντας ένα επιπλέον κριτήριο σχετικό με το ποσοστό του ανοικτού χώρου (αγροτική γη, δάση, φυσικές περιοχές). Σύμφωνα με την εναλλακτική αυτή τυπολογία ορίζονται 6 κατηγορίες περιοχών NUTS3 (Χάρτης 3.3):

- αγροτικές απομακρυσμένες
- αγροτικές προσβάσιμες
- ενδιάμεσες ανοικτού χώρου
- ενδιάμεσες κλειστού χώρου
- αστικές ανοικτού χώρου
- αστικές κλειστού χώρου.

Χάρτης 3.3. Περιφέρειες NUTS3 της ΕΕ ταξινομημένες με την τυπολογία ΟΟΣΑ σε 6 κατηγορίες.

Πηγή: Eurostat (2010)

Στο σημείο αυτό όμως αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει έντονος προβληματισμός και κριτική για την ικανότητα ερμηνείας του διχοτομικού σχήματος «αγροτικό-αστικό» των σύγχρονων τάσεων που κυριαρχούν στον αγροτικό χώρο. Ο ορισμός του αγροτικού χώρου είχε νόημα για την ανάλυση και ερμηνεία των χωρικών διαφοροποιήσεων στις περιόδους όπου οι διαδικασίες της αστικοποίησης και της εκβιομηχάνισης λειτουργούσαν με τον κλασσικό συγκεντρωτικό τρόπο (Saraceno, 1994; 1998). Αντίθετα, η ερμηνευτική ισχύς του εν λόγω σχήματος είναι πολύ μικρή σήμερα καθώς αναπτύσσονται αντίστροφες τάσεις στη συγκέντρωση του πληθυσμού

και των οικονομικών δραστηριοτήτων στα μεγάλα αστικά κέντρα, ο αγροτικός χώρος φαίνεται να αποκτά χαρακτηριστικά που ήταν γνωστά ως «αστικά» ενώ η σχετική βαρύτητα της γεωργίας ως τομέας οικονομικής δραστηριότητας διαρκώς μειώνεται. Κρίνεται απαραίτητη επομένως, η ανάπτυξη νέων κριτηρίων και δεικτών ικανών να περιγράφουν και να ερμηνεύουν τα νέα φαινόμενα των χωρικών διαφοροποιήσεων που λαμβάνουν χώρα στον αγροτικό χώρο. Σύνθετα σχήματα που μπορούν να καλύψουν τις ανεπάρκειες των κλασικών προσεγγίσεων του χώρου είναι έννοιες όπως η «τοπική οικονομία», οι «αγροτοβιομηχανικές περιοχές», τα «διατροφικά δίκτυα» κλπ.

3.3.1 Οριοθέτηση του αγροτικού χώρου στην Κύπρο

Οι τυπολογίες αγροτικών περιοχών έχουν αξιοποιηθεί ευρύτατα στον σχεδιασμό της πολιτικής αγροτικής ανάπτυξης στην Ε.Ε. Σύμφωνα με την έκθεση του ENRD (2010), για τον ορισμό των τύπων των αγροτικών περιοχών στα πλαίσια της Προγραμματικής Περιόδου 2007-2013, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. υιοθέτησαν τις ακόλουθες τρεις εναλλακτικές προσεγγίσεις:

- *χρήση της τυπολογίας του ΟΟΣΑ*: η πρακτική αυτή επιλέχθηκε από 4 Εθνικά Προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης (Αυστρία, Ελλάδα, Σλοβακία, Σλοβενία) και 2 Περιφερειακά Προγράμματα (Ανδαλουσία, Ναβάρρα).
- *τροποποίηση της τυπολογίας του ΟΟΣΑ*: η πρακτική αυτή επιλέχθηκε από 5 Εθνικά Προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης (Βέλγιο, Ιρλανδία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ισπανία) και 2 Περιφερειακά Προγράμματα (Βραδεμβούργο, Καταλονία)
- *χρήση άλλων τυπολογιών*: 18 κράτη-μέλη και 2 Περιφέρειες (Βαυαρία, Έσση) προχώρησαν σε σύνταξη και χρήση άλλων τυπολογιών προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες των αγροτικών τους περιοχών.

Τα αίτια της χρήσης εναλλακτικών τυπολογιών αγροτικών περιοχών από την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ε.Ε. μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

- προσδιορισμός αγροτικών-αστικών περιοχών που να αντιπροσωπεύει τις εκάστοτε “εθνικές” συνθήκες
- προσήλωση σε παλαιότερες τυπολογίες

- θεωρήσεις ότι η τυπολογία του ΟΟΣΑ δεν μπορεί να λάβει υπόψη της επαρκώς την ανομοιομορφία των αγροτικών περιοχών
- επιθυμία για ακριβέστερο προσδιορισμό των ιδιαίτερων αναγκών των αγροτικών περιοχών.

Στην περίπτωση της Κύπρου θεωρήθηκε ότι ο ορισμός του αγροτικού χώρου σύμφωνα με τα κριτήρια του ΟΟΣΑ (OECD, 1994) δεν είναι εύκολα εφαρμόσιμος και γι' αυτό το λόγο κατά την εφαρμογή του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, υιοθετήθηκε ο ορισμός της Επίσημης Στατιστικής Υπηρεσίας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Συγκεκριμένα, η Επίσημη Στατιστική Υπηρεσία της Κύπρου θεωρεί ως αγροτικές «τις περιοχές που δεν ορίζονται ως αστικές από τα τοπικά πολεοδομικά σχέδια». Κατά συνέπεια, όλες οι περιοχές της ελεύθερης Κύπρου, με εξαίρεση τις αστικές περιοχές της Λευκωσίας, της Λεμεσού, της Λάρνακας και της Πάφου θεωρούνται ως αγροτικές και όσοι έχουν την κατοικία τους σ' αυτές κατατάσσονται ως αγροτικός πληθυσμός. Ο ίδιος ορισμός των αγροτικών περιοχών χρησιμοποιείται και στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 κυρίως για λόγους συνέχειας και δυνατότητας συγκρίσεων, αλλά και με την αιτιολόγηση ότι η Κύπρος αποτελεί μια μικρή χώρα, με μικρό γεωργικό κλήρο και μικρά αστικά κέντρα. Συγκεκριμένα στο Πρόγραμμα αναφέρεται: «παρά το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν στοιχεία για καθορισμό των αγροτικών περιοχών με βάση τον ορισμό του OECD, εντούτοις υπολογίζεται ότι μεγάλο μέρος των περιοχών που σήμερα χαρακτηρίζονται ως αγροτικές δεν θα θεωρούνται ως τέτοιες, εάν είχε χρησιμοποιηθεί ο ορισμός του OECD. Επίσης, εάν είχε χρησιμοποιηθεί ο ορισμός του OECD, καθαρά αγροτικές περιοχές με σχετικά μεγάλο πληθυσμό και μικρή έκταση δεν θα κατατάσσονταν ως αγροτικές ενώ άλλες με μεγάλο πληθυσμό αλλά και μεγάλες εκτάσεις θα κατατάσσονταν. Ακόμη, θα υπήρχαν διαφορές μεταξύ γειτονικών κοινοτήτων με αποτέλεσμα τη δημιουργία προβλημάτων» (ΠΑΑ 2007-2013).

Σύμφωνα με τον ορισμό της Στατιστικής Υπηρεσίας της Κύπρου για το 2001 ο αγροτικός πληθυσμός της Κύπρου ανέρχεται σε 215.115 κατοίκους και αντιπροσωπεύει το 31,2% του συνολικού πληθυσμού (Πίνακας 3.1)¹.

¹ Δεν υπάρχουν στην Στατιστική υπηρεσία Κύπρου δεδομένα για την έκταση των αγροτικών και αστικών περιοχών με βάση τον παραπάνω ορισμό.

Πίνακας 3.1. Αγροτικός-αστικός πληθυσμός επαρχιών Κύπρου (2001)

Επαρχία	Πληθυσμός		
	Αγροτικός	Αστικός	Σύνολο
Λευκωσία	72.956 (26,7%)	200.686 (73,3%)	273.642 (100%)
Λεμεσός	39.614 (20,2%)	156.939 (79,8%)	196.553 (100%)
Λάρνακα	44.766 (38,8%)	70.502 (61,2%)	115.268 (100%)
Πάφος	20.041 (30,2%)	46.323 (69,8%)	66.364 (100%)
Αμμόχωστος	37.738 (100%)	-	37.738 (100%)
Σύνολο Χώρας	215.115 (31,2%)	474.450 (68,8%)	689.565 (100%)

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

Βασικός στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι η οριοθέτηση του αγροτικού χώρου και η ανάπτυξη μιας τυπολογίας, η οποία να αντανακλά τις διαφορές των αγροτικών περιοχών της ελεύθερης επικράτειας της Κυπριακής Δημοκρατίας όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά με απώτερο σκοπό να αποτελέσει ένα αναλυτικό πλαίσιο για την κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στην Κύπρο. Η κατανόηση της διαφοροποίησης της αναπτυξιακής επίδοσης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την επιλογή των κατάλληλων στρατηγικών προς την κατεύθυνση μιας αειφόρου αγροτικής και περιφερειακής ανάπτυξης.

Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, λόγω των περιορισμών που επιβλήθηκαν μετά το 1974 στις σχέσεις μεταξύ των ελεγχόμενων από τη Κυπριακή Δημοκρατία και των υπό Τουρκική κατοχή περιοχών, δεν είναι δυνατή η αναφορά στο σύνολο της Κυπριακής επικράτειας. Ως εκ τούτου η αναφορά στη μελέτη γίνεται για τις ελεύθερες περιοχές της Κύπρου, δηλαδή τις περιοχές που ελέγχονται από την Κυπριακή Κυβέρνηση (μη κατεχόμενες από τα τουρκικά στρατεύματα), οι οποίες καλύπτουν το 61.1% της συνολικής έκτασης συμπεριλαμβανομένης και της έκτασης που κατέχουν οι Βρετανικές Βάσεις. Η οριοθέτηση του αγροτικού χώρου της Κυπριακής Δημοκρατίας στα πλαίσια της διατριβής πραγματοποιήθηκε με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ, το οποίο ορίζει ως αγροτικές τις περιοχές τις οικιστικές μονάδες (Δήμοι/Κοινότητες) με πληθυσμιακή πυκνότητα κάτω των 150 κατοίκων ανά km². Με

βάση το κριτήριο αυτό οι αγροτικές περιοχές της Κύπρου καλύπτουν το 85.7% της συνολικής έκτασης της χώρας, σε αυτές κατοικεί το 22.2% του συνολικού πληθυσμού, και εντάσσεται το 87% των Δήμων/Κοινοτήτων ενώ η μέση πληθυσμιακή τους πυκνότητα ανέρχεται σε 30.7 κατοίκους ανά km² όταν για τον μη-αγροτικό χώρο είναι 644.5 (Πίνακας 3.2). Με άλλα λόγια σε σχέση με τον ορισμό της Στατιστικής Υπηρεσίας της Κύπρου παρατηρείται μια ποσοστιαία απόκλιση τουλάχιστον ως προς τον αγροτικό πληθυσμό της τάξης του 9%.

Πίνακας 3.2. Ο «αγροτικός χώρος» με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ

Περιοχές	Αριθμός Δ/Κ (%)	Πληθυσμός (%)	Έκταση (%)	Πυκνότητα
Αγροτικός χώρος	87	22.2	85.7	30.7
Μη-αγροτικός χώρος	13	77.8	14.3	644.5
Σύνολο	100	100	100	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Απογραφής Πληθυσμού 2001, Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου

Με βάση την τυπολογία και οι επαρχίες της χώρας χαρακτηρίζονται ως «ενδιάμεσες αγροτικές περιοχές» αφού το 15%-50% του πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικές περιοχές με πληθυσμιακή πυκνότητα σε αυτές κάτω των 150 ατόμων ανά km². Ο χαρακτηρισμός αυτός είναι συνεπής και με το χαρακτηρισμό της ΕΕ (Χάρτης 3.1).

Στον Χάρτη 3.4 που ακολουθεί αποτυπώνεται ο αγροτικός χώρος της Κύπρου με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ. Η επεξεργασία του χάρτη έγινε με τη χρήση της ψηφιακής τεχνικής GIS από τις βάσεις δεδομένων της Στατιστικής Υπηρεσίας.

Χάρτης 3.4 Οριοθέτηση αγροτικού χώρου με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ

Στον Πίνακα 3.3 που ακολουθεί παρουσιάζεται ο αγροτικός χώρος ανά επαρχία πάντα με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ. Συγκεκριμένα, ο αγροτικός χώρος καλύπτει το 91.7% στην Επαρχία Πάφου ενώ μόνο το 55% στην ελεύθερη περιοχή της Αμμοχώστου. Όλες οι επαρχίες χαρακτηρίζονται ως ενδιάμεσες αγροτικές περιοχές όπως και η επαρχία Λεμεσού έστω και οριακά. Ο αγροτικός πληθυσμός σύμφωνα με το κριτήριο του ΟΟΣΑ διαφέρει σημαντικά ανά επαρχία σε σχέση με το κριτήριο της Στατιστικής Υπηρεσίας Κύπρου. Ενδεικτικά, στην επαρχία Ελεύθερης Αμμοχώστου ο αγροτικός πληθυσμός αποτελεί το 36% του συνολικού πληθυσμού ενώ σύμφωνα με την Στατιστική Υπηρεσία ο πληθυσμός χαρακτηρίζεται εξολοκλήρου ως αγροτικός.

Πίνακας 3.3. Ο «αγροτικός χώρος» ανά Επαρχία με βάση το κριτήριο του ΟΟΣΑ

	Αγροτικός Χώρος				Μη-αγροτικός χώρος			
	Αριθμός Δ/Κ (%)	Πληθυσμός (%)	Έκταση (%)	Πυκνότητα (άτομα/km ²)	Αριθμός Δ/Κ (%)	Πληθυσμός (%)	Έκταση (%)	Πυκνότητα (άτομα/km ²)
Λευκωσία	87 (85.3)	19.9	83.6	36	15 (14.7)	80.1	16.4	735.6
Λεμεσός	98 (89)	15	88.4	23.7	12 (11)	85.3	11.6	1039.30
Λάρνακα	44 (81.5)	28.9	83.2	38.5	10 (18.5)	71.1	16.8	468.3
Πάφος	100 (91.7)	34.2	94.8	18.6	9 (8.3)	65.8	5.2	652.2
Ελευθ.								
Αμμόχωστος	5 (55.5)	36	79.7	221.21	4 (44.5)	64	43.4	184.70

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από τον ερευνητή με βάση την Απογραφή Πληθυσμού 2001, Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου

3.4 Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο διερευνήθηκε η έννοια και ο ορισμός του αγροτικού χώρου, τα επίπεδα ταξινόμησης του καθώς και τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται διεθνώς για τον προσδιορισμό των αγροτικών περιοχών. Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο της πληθυσμιακής πυκνότητας (κριτήριο ΟΟΣΑ) για την οριοθέτηση του αγροτικού χώρου στην Κύπρο. Η οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών δεν περιορίζεται αποκλειστικά στο παραδοσιακό κριτήριο του πληθυσμιακού μεγέθους της κοινότητας, αλλά ενσωματώνει σε αυτές τις ημιαστικές περιοχές και τις αγροτικές κωμοπόλεις, οι οποίες είναι λειτουργικά ενταγμένες στον αγροτικό χώρο.

Σε μια εποχή έντονης διαρθρωτικής προσαρμογής του αγροτικού χώρου, διαφορετικές συνθήκες και στόχοι πολιτικής στα κράτη-μέλη και τις περιφέρειες της Ε.Ε., έχουν οδηγήσει σε ιδιαίτερα ανομοιογενείς τυπολογίες ταξινόμησης αγροτικών περιοχών, με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων αγροτικής ανάπτυξης. Η οριοθέτηση του αγροτικού χώρου στα πλαίσια της παρούσας μελέτης ακολουθεί τον σύγχρονο προβληματισμό της χωρικής προσέγγισης στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών (*territorial approach to rural development*) όπου ο αγροτικός χώρος δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με τις γεωργικές χρήσεις, αλλά εντάσσει και τα μικρά αστικά κέντρα με τα οποία διατηρεί έντονες αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις. Η ολοκληρωμένη αυτή προσέγγιση του αγροτικού χώρου συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση των αλληλεξαρτήσεων και δυναμικών που αναπτύσσονται σε αυτόν. Παράλληλα, η πολυπλοκότητα των αναπτυξιακών διαδικασιών απαιτεί συστηματοποίηση των διαφορών που παρατηρούνται στον

αγροτικό χώρο με στόχο την καλύτερη κατανόηση των αιτιών της χωρικής διαφοροποίησης. Η επίτευξη μιας όσο το δυνατό πιο αντιπροσωπευτικής τυπολογίας των αγροτικών περιοχών της Κύπρου θα συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση της αποτελεσματικότητας των προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης.

Στην πραγματικότητα όμως, ενώ η οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών σε βασικές κατηγορίες/τύπους είναι απαραίτητη για την εφαρμογή χωρικών πολιτικών δυστυχώς στην Κύπρο, η τρέχουσα πολιτική αγροτικής ανάπτυξης, με εξαίρεση το Πρόγραμμα Leader το οποίο είναι πολύ μικρής κλίμακας, δεν διαφοροποιείται στο χώρο. Τα μέτρα αγροτικής πολιτικής που εφαρμόζονται στις αγροτικές περιοχές της χώρας έχουν οριζόντιο χαρακτήρα και δεν ενσωματώνουν την διάσταση του χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

4.1 Εισαγωγή

Στο Κεφάλαιο 3 που προηγήθηκε ορίστηκαν οι αγροτικές περιοχές της Κύπρου ως “ενδιάμεσες αγροτικές περιοχές” σύμφωνα με τα κριτήρια του ΟΟΣΑ. Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης κρίνεται αναγκαίο να παρουσιασθούν τα βασικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών (δημογραφικά, απασχόληση κλπ.) προκειμένου να διαπιστωθεί η διαφοροποίηση του χώρου. Ο προσδιορισμός του αγροτικού χώρου και η ανάλυση των διαρθρωτικών του χαρακτηριστικών αποτελούν ένα αναλυτικό πλαίσιο για την κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου της πολυαπασχόλησης.

Η διαφοροποίηση των αγροτικών περιοχών αποδίδεται στις διαφορές των γεωγραφικών τους χαρακτηριστικών, τους φυσικούς πόρους, τις πληθυσμιακές μεταβολές και τις γενικότερες κοινωνικό-οικονομικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα. Παράλληλα, η φιλελευθεροποίηση του διεθνούς εμπορίου, οι διαδοχικές μεταρρυθμίσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής και η ενδυνάμωση του ρόλου των Διαρθρωτικών Πολιτικών συμβάλλουν στην περαιτέρω διαφοροποίηση των οικονομικών και γενικότερα αναπτυξιακών επιδόσεων των αγροτικών περιοχών.

4.2 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της επαρχίας Λευκωσίας²

4.2.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

Η επαρχία της Λευκωσίας βρίσκεται ανάμεσα σε δυο βουνά, στα βόρεια τον Πενταδάκτυλο, όπου η ψηλότερη κορυφή του, το Κυπαρισσόβουνο φθάνει τα 1024 μ., και νότια το Τρόδος, με τον Όλυμπο να φθάνει τα 1951 μ. Ο Πεδιαίος, ο μεγαλύτερος ποταμός της Κύπρου, μήκους 98χμ., ξερός τους περισσότερους μήνες, πηγάζει από τα όρη του Μαχαιρά και διασχίζει την πόλη της Λευκωσίας μεταξύ της πύλης Πάφου και της πύλης Αμμοχώστου. Η ετήσια βροχόπτωση που δέχεται η Λευκωσία κυμαίνεται στα 324 χιλιοστόμετρα, η οποία είναι χαμηλότερη από την

² Η ανάλυση των χαρακτηριστικών θα πραγματοποιηθεί για το σύνολο της επαρχίας της Λευκωσίας καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τις αγροτικές της περιοχές.

μέση βροχόπτωση της Κύπρου (489 χιλιοστόμετρα). Η μέση θερμοκρασία τον Ιούλιο είναι 29,4 °C ενώ τον Ιανουάριο 10,6 °C (Καρούζης, 1999).

4.2.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά

4.2.2.1 Πληθυσμός

Στην επαρχία της Λευκωσίας διαμένει περίπου το 40% του πληθυσμού της Κύπρου (2001). Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια ελαφρά πτώση του πληθυσμού που διαμένει στην επαρχία της Λευκωσίας. Η μεταβολή του πληθυσμού τις περιόδους 1992-2001 και 1992-2006 είναι της τάξης των 11% και 19% όταν σε εθνικό επίπεδο τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 13% και 21% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1994; 2003; 2007).

4.2.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού

Η επαρχία της Λευκωσίας είναι πιο πυκνοκατοικημένη σε σχέση με το μέσο όρο της Κύπρου. Η πληθυσμιακή της πυκνότητα ανέρχεται σε 172 κατοίκους/km² όταν σε επίπεδο χώρας είναι 135 κάτοικοι/km² (2006). Την περίοδο 1992-2006, η πληθυσμιακή πυκνότητα παρουσίασε αύξηση από 140 κατοίκους/km² σε 172 κατοίκους/km² (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2007)

4.2.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση

Η ηλικιακή διάρθρωση πληθυσμού της επαρχίας της Λευκωσίας ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τη διάρθρωση της ηλικίας του πληθυσμού σε εθνικό επίπεδο (Πίνακας 4.1). Ο νεανικός πληθυσμός ηλικίας έως 14 ετών και ο ώριμος πληθυσμός ηλικίας 15-64 ετών διατηρούν ιδιαίτερα ικανοποιητικά ποσοστά (20% & 68%) ενώ το ποσοστό ατόμων τρίτης ηλικίας (άνω των 65 ετών) είναι ιδιαίτερα χαμηλό (12%).

Πίνακας 4.1. Κατανομή πληθυσμού κατά ηλικιακή κλάση

Ομάδες Ηλικιών	Επαρχία Λευκωσίας		Σύνολο Χώρας	
	Πληθυσμός	Ποσοστό (%)	Πληθυσμός	Ποσοστό (%)
0-14	56559	20%	151317	22%
15-29	65173	23%	158924	23%
30-44	61291	22%	154921	22%
45-64	63879	23%	156341	22%
65 και άνω	32643	12%	82026	12%
Σύνολο	279545	100%	703529	100%

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, Απογραφή 2001

4.2.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων της επαρχίας Λευκωσίας είναι υψηλότερο σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο της χώρας. Το 27% των κατοίκων της επαρχίας της Λευκωσίας είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (22% σε επίπεδο χώρας), το 36% είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (35% σε επίπεδο χώρας), ενώ 7% δεν έχει τελειώσει το δημοτικό όταν το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο χώρας κυμαίνεται στο 9% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

Πίνακας 4.2. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού (ποσοστιαία κατανομή)
ηλικίας 15 ετών και άνω

Εκπαιδευτικό Επίπεδο	Επαρχία Λευκωσίας	Ποσοστό (%)	Κύπρος	Ποσοστό (%)
Δεν τελείωσε το δημοτικό	15220	7%	46241	9%
Δημοτικό	40631	19%	111498	21%
Γυμνάσιο	26318	12%	70422	13%
Λύκειο	77856	36%	191361	35%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	58152	27%	120731	22%
Σύνολο Πληθυσμού (15 ετών και άνω)	218177	100%	540253	100%

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

4.2.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της επαρχίας της Λευκωσίας ανέρχεται σε 153.584 άτομα και αντιστοιχεί στο 50% του συνολικού πληθυσμού της Επαρχίας. Επίσης, αντιπροσωπεύει το 43% του συνολικού οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας. Η συμμετοχή κατά φύλο στο εργατικό δυναμικό είναι μάλλον ισορροπημένη, με το ποσοστό των ανδρών να φθάνει το 54% και των γυναικών το 46% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2007).

4.2.2.6 Απασχόληση

Η πλειονότητα των απασχολουμένων της επαρχίας της Λευκωσίας απασχολείται στον τριτογενή τομέα (75,3%), 21,3% απασχολείται στον δευτερογενή τομέα και μόλις το 3,4% του πληθυσμού της επαρχίας απασχολείται στον πρωτογενή τομέα. Ως προς τη συμμετοχή των απασχολουμένων της Λευκωσίας στη συνολική απασχόληση αυτή αποτελεί το 32,8% του συνόλου των εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα, το 40,7%

των εργαζομένων του δευτερογενή τομέα και το 44,3% των εργαζομένων του τριτογενή τομέα.

4.2.2.7 Ανεργία

Το επίπεδο ανεργίας για την επαρχία Λευκωσίας ανέρχεται σε 2% για το 2006 (6299 άνεργοι) και αντιπροσωπεύει το 37% του συνόλου των ανέργων στην Κύπρο. Περίπου το 44% των ανέργων της Λευκωσίας είναι γυναίκες ενώ το 56% άνδρες. (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2007). Τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας εκ του συνόλου των ανέργων της Λευκωσίας παρατηρούνται στους τομείς του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και των κατασκευών ενώ αρκετά μεγάλο ποσοστό (26.3%) είναι νεοεισερχόμενοι στην ανεργία.

4.2.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ

Σχεδόν το 80% του παραγόμενου προϊόντος της επαρχίας Λευκωσίας αφορά τον τριτογενή τομέα και το 20% τον δευτερογενή (2006). Η συμβολή του πρωτογενή τομέα στο σχηματισμό του περιφερειακού ΑΕΠ είναι μικρότερη από 0,5%. Ο δευτερογενής τομέας της επαρχίας Λευκωσίας αποτελεί το 37,3% της συνολικής παραγωγής του δευτερογενή τομέα στην Κύπρο, ενώ ο τριτογενής τομέα αποτελεί το 38,4% του συνόλου (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2006; 2007). Τέλος, το κατά κεφαλήν εισόδημα των κατοίκων της Λευκωσίας είναι μικρότερο από τον μέσο όρο της χώρας (15.000 ευρώ σε σύγκριση με 16.000 ευρώ).

4.3 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Λεμεσού

4.3.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

Οι αγροτικές περιοχές της επαρχίας Λεμεσού χαρακτηρίζονται από μεγάλες μεταβολές στα γεωμορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Οι περιοχές σε μεγάλο βαθμό είναι ορεινές και ημιορεινές, με έντονο εδαφικό ανάγλυφο και εδαφικές κλίσεις που μεταβάλλονται από ήπιες έως μηδενικές στις παραθαλάσσιες πεδινές εκτάσεις, ενώ στις ορεινές κοινότητες παρουσιάζονται και κλίσεις μεγαλύτερες από 15%. Η μορφολογία του εδάφους χαρακτηρίζεται από έντονη χαραδρώδη διάβρωση, που οφείλεται στις επιφανειακές απορροές της νότιων πλαγιών του ορούς Τρόδος, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πυκνού επιφανειακού υδρογραφικού δικτύου. Η

περιοχή, διαθέτει σημαντικές εκτάσεις με δασικούς σχηματισμούς (ειδικότερα στο ανατολικό τμήμα), με επικρατέστερα είδη το πεύκο και έλατο, ενώ η πανίδα και η χλωρίδα της περιοχής διαθέτει σημαντικό αριθμό αυτοχθόνων ειδών. Το κλίμα της περιοχής είναι τυπικά μεσογειακό-εύκρατο, με κύρια χαρακτηριστικά το ζεστό και ξηρό καλοκαίρι και τον ήπιο χειμώνα. Η βροχόπτωση στις περιοχές κυμαίνεται από 250mm στις παραθαλάσσιες περιοχές έως 500mm στις ορεινές κοινότητες. Η μέση μηνιαία θερμοκρασία της περιοχής κυμαίνεται από 12 βαθμούς °C του μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο έως 27 βαθμούς το μήνα Αύγουστο °C.

4.3.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά

4.3.2.1 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών της Επαρχίας Λεμεσού το 2001, ανέρχεται σε 41.315 άτομα και αντιστοιχεί στο 21% του πληθυσμού της Επαρχίας και στο 6% του πληθυσμού της χώρας (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001). Την περίοδο 1992-2001, ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών παρουσίασε σημαντική αύξηση της τάξης του 30%, η οποία ήταν πολύ υψηλότερη από την αντίστοιχη, σε επίπεδο Επαρχίας Λεμεσού (13,2%) και χώρας (14,3%).

4.3.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού

Οι αγροτικές περιοχές της επαρχίας Λεμεσού παρά τις αυξητικές πληθυσμιακές τάσεις, θεωρούνται σχετικά αραιοκατοικημένες καθώς κατά μέσο όρο συγκεντρώνουν 52 κατοίκους/km², έναντι 141 κατοίκων/km² σε επίπεδο επαρχίας Λεμεσού. Την περίοδο 1992-2001 η πληθυσμιακή πυκνότητα παρουσίασε σημαντική αύξηση (30%) από 40,1 κατοίκους/km² σε 52,2 κατοίκους/km². (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001)

4.3.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση

Το δημογραφικό προφίλ των αγροτικών περιοχών χαρακτηρίζεται μη ικανοποιητικό καθώς διατηρεί χαμηλό ποσοστό νεανικού πληθυσμού (18,9%) και υψηλό ποσοστό γεροντικού πληθυσμού (19,7%) σε σχέση με το σύνολο της επαρχίας Λεμεσού (21,3% & 11,8% αντίστοιχα). Η ανάλυση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών στο χώρο παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, ορισμένες κοινότητες εμφανίζουν έντονο δημογραφικό πρόβλημα, καθώς το ποσοστό του

νεανικού πληθυσμού (0-14 ετών) είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό του πληθυσμού άνω των 65 ετών (π.χ. κοινότητες Άγιος Μάμας, Αλέκτορα, Γεράσα, Καπηλειό κλπ.) ενώ άλλες εμφανίζουν ικανοποιητικά ποσοστά νεανικού πληθυσμού και χαμηλά ποσοστά ατόμων που ξεπερνούν τα 65 έτη (π.χ. κοινότητες Αρακαπάς, Αρμενοχώρι, Δωρός, Κλωνάρι, Μαθηκολώνη, Μουταγιάκκα, Παλλώδια κλπ.)

Πίνακας 4.3. Ποσοστιαία κατανομή πληθυσμού κατά ηλικιακή κλάση (2001)

Ομάδες Ηλικιών	Αγροτικές Περιοχές	Επαρχία Λεμεσού	Σύνολο Χώρας
0-14	18,9%	21,4%	21,5%
15-29	16,4%	21,8%	22,6%
30-44	21,2%	22,1%	22,0%
45-64	23,8%	22,7%	22,2%
65 και άνω	19,7%	12%	11,7%
Σύνολο	100%	100%	100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

Ο δείκτης γήρανσης³ των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Λεμεσού είναι ιδιαίτερα υψηλός (135,7%) και η τιμή του κυμαίνεται σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από τους αντίστοιχους δείκτες της επαρχίας Λεμεσού (55,8%) και του συνόλου της χώρας (54,2%) αποτυπώνοντας το σοβαρό πρόβλημα ανανέωσης του πληθυσμού τους. Αντίστοιχα, ο δείκτης νεανικότητας⁴ χαρακτηρίζεται επίσης μη ικανοποιητικός (19%) σε σχέση με την επαρχία Λεμεσού (21,3%) και το σύνολο της χώρας (21,5%) (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

4.3.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο

Το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών χαρακτηρίζεται από το χαμηλό ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (14%) συγκριτικά με το σύνολο της επαρχίας Λεμεσού και της χώρας (22% & 22% αντίστοιχα). Το 51% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω είναι απόφοιτοι γυμνασιακού κύκλου και το 35% είναι απόφοιτοι λυκειακού κύκλου (Πίνακας 4.4). Το επίπεδο μόρφωσης των γυναικών βελτιώθηκε την περίοδο 1992-2001. Συγκεκριμένα, το 2001, το 50,8% των γυναικών ηλικίας 15 χρονών και άνω έχουν συμπληρώσει γυμνασιακή, λυκειακή

³ Δ. Γήρανσης = (πληθυσμός 65+ / πληθυσμό 0-14 ετών) X 100

⁴ Δ. Νεανικότητας = (πληθυσμός 0-14 ετών) / (σύνολο πληθυσμού) X 100

ή/και τριτοβάθμια εκπαίδευση (49% των ανδρών αντίστοιχα), ενώ το 1992, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 43,5% (51% το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες).

Πίνακας 4.4. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω (2001)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Αγροτικές Περιοχές	Σύνολο Επαρχίας Λεμεσού	Σύνολο Χώρας
<i>Μέχρι Γυμνασιακό Κύκλο</i>	16.055 (51%)	63.721 (41%)	228.161 (42%)
<i>Μέχρι Λυκειακό Κύκλο</i>	11.142 (35%)	56.204 (37%)	191.361 (35%)
<i>Τριτοβάθμια Εκπαίδευση</i>	4.527 (14%)	33.878 (22%)	120.731 (22%)
<i>Σύνολο</i>	31.724 (100%)	153.803 (100%)	540.253 (100%)

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

4.3.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός των αγροτικών περιοχών για το 2001 (16.136 άτομα) αντιπροσωπεύει το 39% του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών και το 20% του οικονομικά ενεργού πληθυσμούς της επαρχίας Λεμεσού.

4.3.2.6 Απασχόληση

Οι απασχολούμενοι στις αγροτικές περιοχές της Λεμεσού για το 2001 αριθμούν σε 13.711 άτομα και αντιπροσωπεύουν το 17,2% της συνολικής απασχόλησης στην επαρχία της Λεμεσού. Η συμμετοχή των γυναικών στη σύνθεση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές είναι πολύ χαμηλή και αποτελεί το 35% όταν σε επίπεδο επαρχίας Λεμεσού το αντίστοιχο ποσοστό είναι 41% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001). Η διάρθρωση της απασχόλησης ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας δείχνει ότι η οικονομία των αγροτικών περιοχών βασίζεται κυρίως στον κλάδο των κατασκευών (16,3%), τον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (15,1%), τον κλάδο των μεταποιητικών βιομηχανιών (14,5%) και την γεωργία (9,8%).

4.3.2.7 Ανεργία

Το επίπεδο ανεργίας για τις αγροτικές περιοχές το 2001 ανέρχεται σε 4,3% αισθητά υψηλότερο σε σχέση με το μέσο επίπεδο ανεργίας της επαρχίας Λεμεσού (3,7%) και του συνόλου της χώρας (3,5%). Επιπλέον, οι άνεργοι των αγροτικών περιοχών

αποτελούν το 23% του συνόλου των ανέργων της επαρχίας Λεμεσού και το 7% του συνόλου των ανέργων της χώρας.

4.3.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία ως προς την συμβολή των αγροτικών περιοχών στην παραγωγή του ακαθαρίστου προϊόντος της Κύπρου. Σε επίπεδο επαρχίας Λεμεσού, το 19% του παραγόμενου προϊόντος προέρχεται από τον δευτερογενή τομέα και σχεδόν το 81% από τον τριτογενή τομέα (2005). Η συμβολή του πρωτογενή τομέα στο σχηματισμό του περιφερειακού ΑΕΠ είναι μικρότερη από 0,4%. Ως προς την διάρθρωση του παραγόμενου προϊόντος, κυρίαρχη θέση κατέχει ο κλάδος του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (13,2%), ο κλάδος των υπηρεσιών διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (19%), ο κλάδος των μεταποιητικών βιομηχανιών (9%) και ο κλάδος των κατασκευών (8%).

4.4 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Λάρνακας

4.4.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

Οι αγροτικές περιοχές της επαρχίας Λάρνακας βρίσκονται στο ΝΑ τμήμα της Κύπρου και καταλαμβάνουν το 27,7% της συνολικής έκτασης της χώρας. Δυτικά βρίσκονται οι ορεινές και ημιορεινές περιοχές, ενώ στα νότια η παραθαλάσσια περιοχή. Στα ανατολικά βρίσκονται οι πεδινές περιοχές ενώ στα βόρεια συνορεύουν με τις επαρχίες Λευκωσίας και Αμμοχώστου. Το κλίμα δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές της Κύπρου. Η μέση ετήσια βροχόπτωση είναι 369 χιλιοστόμετρα ενώ η μέση ημερήσια θερμοκρασία του Ιανουαρίου είναι 11,4 °C και τον Ιούλιο 27,3 °C (Καρούζη, 1999).

Οι αγροτικές περιοχές της Λάρνακας βρίσκονται εγγύς των κυριότερων εσωτερικών αγορών, οι οποίες αναπτύσσονται κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα: Πάφο, Λεμεσό, Λάρνακα, Λευκωσία και Αμμόχωστο. Η πρόσβαση στις παραπάνω αγορές είναι άμεση καθώς από την Επαρχία Λάρνακας διέρχονται οι κεντρικοί αυτοκινητόδρομοι της Κύπρου και συγκεκριμένα τα τμήματα Λευκωσία-Λεμεσός-Πάφος, Λευκωσία-Λάρνακα, Δεκέλεια-Αμμόχωστος και Λευκωσία-Κοφίνου. Σε απόσταση 5χλμ νοτίως της πόλης της Λάρνακας βρίσκεται το διεθνές αεροδρόμιο της χώρας το οποίο

εξυπηρετεί, μαζί με το Αεροδρόμιο Πάφου, το σύνολο των πτήσεων και της διακίνησης επιβατών και εμπορευμάτων από και προς το εξωτερικό. Επίσης στα ανατολικά της Λάρνακας και σε απόσταση 8 χλμ από το Διεθνές Αεροδρόμιο, βρίσκεται το λιμάνι της Λάρνακας, το δεύτερο σε μέγεθος λιμάνι της χώρας μετά το λιμάνι της Λεμεσού. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι οι αγροτικές περιοχές διαθέτουν σημαντικές συγκοινωνιακές υποδομές, οι οποίες διευκολύνουν την πρόσβαση των κατοίκων και των επιχειρήσεων τόσο στις εσωτερικές όσο και στις διεθνείς αγορές.

4.4.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά

4.4.2.1 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Λάρνακας, το 2001, ανέρχεται σε 68.593 κατοίκους και αντιστοιχεί στο 59,5% του πληθυσμού της Επαρχίας Λάρνακας και στο 9,75% του πληθυσμού της Κύπρου (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001). Την περίοδο 1992-2001, ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών παρουσίασε σημαντική αύξηση (21%), η οποία ήταν πολύ υψηλότερη από την αντίστοιχη, σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας (13,9%) και χώρας (14,4%).

Η εξέταση της εξέλιξης του πληθυσμού δείχνει ότι οι αγροτικές περιοχές δεν εμφανίζουν ομοιογένεια ως προς το δημογραφικό τους προφίλ. Από τη μια υπάρχουν αγροτικές περιοχές δυναμικές και με προοπτικές ανάπτυξης που αυξάνουν συνεχώς το πληθυσμιακό τους μέγεθος και προσελκύουν μόνιμους κατοίκους από ευρύτερες περιοχές και από την άλλη, περιοχές με αναπτυξιακή υστέρηση που αδυνατούν να συγκρατήσουν τον πληθυσμό τους και σταδιακά οδηγούνται σε πληθυσμιακή αποψίλωση και ερήμωση (Αναπτυξιακή Λάρνακας, 2005). Επίσης, η κατανομή του πληθυσμού δεν είναι ομοιόμορφη χωροταξικά καθώς το 63,8% των κατοίκων είναι συγκεντρωμένο σε επτά (7) Κοινότητες και δύο (2) Δήμους, ενώ το υπόλοιπο 36,2 % κατανέμεται σε σαράντα μία (41) Κοινότητες (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

4.4.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού

Η πληθυσμιακή πυκνότητα των αγροτικών περιοχών είναι χαμηλή και ανέρχεται σε 69 κατοίκους/km² όταν σε επίπεδο επαρχίας Λάρνακας είναι 114,5 κατοίκους/km² και σε επίπεδο χώρας 122 κατοίκους/km² (2001). Την περίοδο 1992-2001 η πληθυσμιακή

πυκνότητα παρουσίασε αύξηση από 57 κατοίκους/km² σε 69 κατοίκους/km² (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001).

4.4.2.3 Ηλικιακή διάρθρωση

Το δημογραφικό προφίλ των αγροτικών περιοχών είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικό καθώς διατηρεί υψηλά ποσοστά νεανικού και ώριμου πληθυσμού (25,4% και 64,3% αντίστοιχα) και χαμηλό ποσοστό ατόμων τρίτης ηλικίας (10,3%), στοιχεία που τεκμηριώνουν ότι οι περιοχές δεν αντιμετωπίζουν δημογραφικό πρόβλημα και δυσκολίες ανανέωσης του πληθυσμού (Πίνακας 4.5). Η συγκεκριμένη δομή του πληθυσμού (υψηλό ποσοστό παραγωγικών ηλικιών) ευνοεί τις αναπτυξιακές προσπάθειες δεδομένου ότι τα νεαρά άτομα διαθέτουν δημιουργική αντίληψη και ανταποκρίνονται περισσότερο θετικά σε καινοτομίες και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και ρίσκα, συγκριτικά με άτομα μεγαλύτερων ηλικιών.

Πίνακας 4.5. Κατανομή πληθυσμού κατά ηλικιακή κλάση (2001)

Ομάδες Ηλικιών	Αγροτικές Περιοχές		Επαρχία Λάρνακας		Σύνολο Χώρας	
	Πληθυσμός	Ποσοστό (%)	Πληθυσμός	Ποσοστό (%)	Πληθυσμός	Ποσοστό (%)
0-14	17.425	25,40%	27.158	23,19%	151.317	21,51%
15-29	15.800	23,03%	26.596	22,71%	158.924	22,59%
30-44	15.160	22,10%	25.669	21,92%	154.921	22,02%
45-64	13.129	19,14%	24.406	20,84%	156.341	22,22%
65 και άνω	7.079	10,32%	13.295	11,35%	82.026	11,66%
Σύνολο	68.593	100,00%	117.124	100%	703.529	100%

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

Ο δείκτης γήρανσης των αγροτικών περιοχών δεν είναι υψηλός (40,63%) και η τιμή του κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα από τους αντίστοιχους δείκτες της Επαρχίας Λάρνακας (48,95%) και του συνόλου της χώρας (54,21%). Αντίστοιχα, ο δείκτης νεανικότητας χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα ικανοποιητικός (25,40%) και είναι υψηλότερος από τους αντίστοιχους δείκτες της Επαρχίας Λάρνακας (23,19%) και του συνόλου της χώρας (21,51%).

4.4.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων των αγροτικών περιοχών είναι χαμηλό και προσδιορίζεται από το αυξημένο ποσοστό συμμετοχής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και το χαμηλό ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Πίνακας

4.6). Το 58% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω των αγροτικών περιοχών είναι απόφοιτοι γυμνασίου (51,5% σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας), το 30,2% είναι απόφοιτοι Λυκείου (32,5% σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας) και μόνο το 11,7% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (16% σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας).

Πίνακας 4.6. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού (ποσοστιαία κατανομή) ηλικίας 15 ετών και άνω (2001)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Αγροτικές Περιοχές	Σύνολο Επαρχίας Λάρνακας
<i>Μέχρι Γυμνασιακό Κύκλο</i>	58,1%	51,5%
<i>Μέχρι Λυκειακό Κύκλο</i>	30,2%	32,5%
<i>Τριτοβάθμια Εκπαίδευση</i>	11,7%	16%

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

4.4.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός των αγροτικών περιοχών την περίοδο 1992-2001 ακολούθησε ανοδική πορεία και διαμορφώθηκε από 22.225 άτομα το 1992, σε 27.923 άτομα το 2001 σημειώνοντας αύξηση 25% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001). Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός για το 2001 αντιπροσωπεύει το 40,7% του συνόλου του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών. Η συμμετοχή κατά φύλο στο εργατικό δυναμικό εμφανίζεται άνιση, με το ποσοστό των ανδρών να φθάνει το 63,1%, ενώ των γυναικών μόλις το 36,9%.

4.4.2.6 Απασχόληση

Η απασχόληση στις αγροτικές περιοχές της Λάρνακας εμφανίζει διαχρονικά θετική εξέλιξη, με τον αριθμό των απασχολούμενων να αυξάνει από 21.885 άτομα το 1992, σε 27.080 άτομα το 2001, σημειώνοντας αύξηση της τάξης του 23,7%, η οποία είναι πολύ μεγαλύτερη συγκριτικά με εκείνη σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας (16,3%) (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001). Εξετάζοντας το μέγεθος της απασχόλησης χωρικά διαπιστώνονται σημαντικές αποκλίσεις: από τη μια υπάρχουν περιοχές, στις οποίες ο αριθμός των απασχολούμενων αυξάνεται ραγδαία με ποσοστιαία μεταβολή που υπερβαίνει το 50%, όπως είναι π.χ. οι Κοινότητες Βαβατσιανιά, Βορόκληνη, Λάγεια κλπ., ενώ από την άλλη, υπάρχουν αγροτικές

περιοχές στις οποίες μειώνεται αισθητά το μέγεθος της απασχόλησης, όπως είναι π.χ. οι Κοινότητες Κλαυδιά, Μαρί, Δελίκηπος κλπ. (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

Η διάρθρωση της απασχόλησης ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας δείχνει ότι η οικονομία των αγροτικών περιοχών εμφανίζει τάσεις τριτογενοποίησης, καθώς η πλειονότητα του πληθυσμού (64,3%) απασχολείται στον τριτογενή τομέα και ειδικότερα στον κλάδο του τουρισμού και των συναφών με αυτόν δραστηριοτήτων. Ο δευτερογενής τομέας απορροφά το 27,8% των απασχολουμένων, ενώ στον πρωτογενή τομέα απασχολείται ένα μικρό μέρος του πληθυσμού που δεν υπερβαίνει το 7,66% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

4.4.2.7 Ανεργία

Το επίπεδο ανεργίας για τις αγροτικές περιοχές το 2001 ανέρχεται μόλις σε 3% όντας χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο Επαρχίας Λάρνακας το οποίο ανέρχεται σε 2,45%. Την περίοδο 1992-2001, το μέγεθος της ανεργίας σχεδόν διπλασιάστηκε ενώ επίσης και την τελευταία δεκαετία παρουσιάζει δραματική αύξηση (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001).

4.4.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία ως προς την συμβολή των αγροτικών περιοχών στην παραγωγή του ακαθαρίστου προϊόντος της Κύπρου. Σε επίπεδο επαρχίας Λάρνακας, το 75% του παραγόμενου προϊόντος αφορά τον τριτογενή τομέα, το 24% τον δευτερογενή τομέα ενώ ο πρωτογενής τομέας συμβάλλει μόλις με 1% στη σύνθεση του περιφερειακού ΑΕΠ (2005). Ως προς την διάρθρωση του παραγόμενου προϊόντος, κυρίαρχη θέση κατέχει ο κλάδος των κατασκευών (10.8% επί της συνολικής παραγωγής της Λάρνακας), του χονδρικού και λιανικού εμπορίου (12.5%), της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (15.6%) κλπ. Συνολικά, η επαρχία της Λάρνακας παράγει το 18% του συνόλου του δευτερογενή τομέα της Κύπρου και το 15.3% του συνόλου του τριτογενή τομέα (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2006).

4.5 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Πάφου

4.5.1 Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

Η παράκτια πεδιάδα της Πάφου εκτείνεται από τον ποταμό Χαποτάμι μέχρι τον οικισμό του Αγίου Γεωργίου της Πέγειας, έχει μήκος 35 χιλιομέτρων και το πλάτος της φτάνει περίπου τα 6 χιλιόμετρα. Δυτικά, η πεδιάδα της Πόλης της Χρυσοχούς περιλαμβάνει τη στενή παράκτια πεδιάδα που εκτείνεται από το χωριό Νέα Δήμματα στα ανατολικά, μέχρι τα Λουτρά της Αφροδίτης στα δυτικά, έχει μήκος 25 χιλιομέτρων και το πλάτος της δεν υπερβαίνει τα 11 χιλιόμετρα. Το υψόμετρο της πεδιάδας είναι κάτω των 100 μέτρων, με εξαίρεση το νοτιότερο τμήμα της κοιλάδας της Χρυσοχούς όπου ξεπερνά τα 200 μέτρα. Οι κύριοι ποταμοί που διασχίζουν την πεδιάδα είναι ο Ξερός ή Μακούντα ο Ξεροπόταμος, ο ποταμός της Χρυσοχούς (Σταυρός της Ψώκας) και το Αργάκι του Αγίου Ιωάννη. Στα ανατολικά της περιοχής εκτείνεται ο ορεινός όγκος του Τρόδους.

4.5.2 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά

4.5.2.1 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Πάφου, το 2001, ανέρχεται σε 15.960 κατοίκους και αντιστοιχεί στο 24% του πληθυσμού της επαρχίας Πάφου και στο 2,3% του πληθυσμού της Κύπρου (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001). Την περίοδο 1992-2001, ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών παρουσίασε σημαντική μείωση (-6,1%), όταν σε επίπεδο επαρχίας Πάφου ο πληθυσμός σημείωνε σημαντική αύξηση της τάξης του 26,2% ενώ σε επίπεδο χώρας αύξηση της τάξης του 14,4%.

4.5.2.2 Πυκνότητα πληθυσμού

Η πληθυσμιακή πυκνότητα των αγροτικών περιοχών είναι χαμηλή και ανέρχεται σε 42 κατοίκους/km² όταν σε επίπεδο επαρχίας Πάφου είναι 53 κατοίκους/km² και σε επίπεδο χώρας 122 κατοίκους/km² (2001). Την περίοδο 1992-2001 η πληθυσμιακή πυκνότητα παρουσίασε μείωση από 44,5 κατοίκους/km² σε 42 κατοίκους/km². (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001)

4.5.2.3 Δημογραφικοί δείκτες

Ο δείκτης γήρανσης των αγροτικών περιοχών είναι ιδιαίτερα υψηλός (91%) σε σχέση με τον αντίστοιχο δείκτη σε επίπεδο επαρχίας Πάφου (59%) και συνόλου χώρας (54,2%). Αντίστοιχα, ο δείκτης νεανικότητας των αγροτικών περιοχών είναι 20% σε σύγκριση με 22% της επαρχίας Πάφου και 21,5% της χώρας. Η κατανομή του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών κατά φύλο είναι σχεδόν ισορροπημένη (49,6% γυναίκες: 50,4% άνδρες).

4.5.2.4 Εκπαιδευτικό επίπεδο

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των κατοίκων των αγροτικών περιοχών είναι χαμηλό και προσδιορίζεται από το αυξημένο ποσοστό συμμετοχής στο γυμνασιακό κύκλο εκπαίδευσης (Πίνακας 4.7). Συγκεκριμένα, στις αγροτικές περιοχές, το 2001, το 65% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω είναι απόφοιτοι γυμνασίου (40% σε επίπεδο επαρχίας Πάφου), το 27% απόφοιτοι Λυκείου (38% σε επίπεδο επαρχίας Πάφου) και μόλις 8% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (21% σε επίπεδο επαρχίας Πάφου).

Πίνακας 4.7. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού (ποσοστιαία κατανομή) ηλικίας 15 ετών και άνω (2001)

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Αγροτικές Περιοχές	Σύνολο Επαρχίας Πάφου
Μέχρι Γυμνασιακό Κύκλο	65%	40%
Μέχρι Λυκειακό Κύκλο	27%	38%
Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	8%	21%

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου (2001)

4.5.2.5 Οικονομικά ενεργός πληθυσμός

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός των αγροτικών περιοχών την περίοδο 1992-2001 μειώθηκε από 8.015 άτομα το 1992, σε 7.403 άτομα το 2001 σημειώνοντας μείωση 7,7% (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001). Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός των αγροτικών περιοχών για το 2001 αντιπροσωπεύει το 46,4% του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Πάφου (δηλαδή λιγότεροι από ένας στους 2 κατοίκους των αγροτικών περιοχών είναι οικονομικά ενεργοί) και το 27% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της επαρχίας Πάφου. Η συμμετοχή κατά φύλο στο

εργατικό δυναμικό εμφανίζεται άνιση, με το ποσοστό των ανδρών να φθάνει το 62%, ενώ των γυναικών μόλις το 38%.

4.5.2.6 Απασχόληση

Η απασχόληση των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Πάφου το 2001 ανέρχεται σε 7.225 άτομα παρουσιάζοντας σημαντική μείωση (-7%) σε σχέση με το 1992 (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 1992; 2001). Στον πρωτογενή τομέα απασχολείται το 8,6% του συνόλου των απασχολουμένων ενώ το 19,1% και 72,3% της συνολικής απασχόλησης των αγροτικών περιοχών αφορά τον δευτερογενή και τριτογενή τομέα αντίστοιχα. Οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας που απορροφούν την μεγαλύτερη απασχόληση είναι ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων (14,7%), το χονδρικό και λιανικό εμπόριο (13,8%) και οι κατασκευές (12,8%).

4.5.2.7 Ανεργία

Το επίπεδο ανεργίας για τις αγροτικές περιοχές το 2001 ανέρχεται μόλις σε 2,4% όντας χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό σε επίπεδο επαρχίας Πάφου (2,8%) και χώρας (3,5%). Οι άνεργοι των αγροτικών περιοχών αποτελούν το 1,7% του συνόλου των ανέργων της επαρχίας Πάφου και το 7,5% των ανέργων της χώρας (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001).

4.5.2.8 Περιφερειακό ΑΕΠ

Σύμφωνα με το Επιχειρησιακό Σχέδιο της Αναπτυξιακής Εταιρείας Πάφου, το παραγόμενο προϊόν των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Πάφου προέρχεται κατά 69% από τον τριτογενή τομέα της τοπικής οικονομίας, κατά 16% από τον δευτερογενή τομέα και κατά 15% από τον πρωτογενή (Αναπτυξιακή Εταιρεία Πάφου, 2008).

4.6 Βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Αμμοχώστου⁵

4.6.1 Βασικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά

4.6.1.1 Πληθυσμός

Ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών της ελεύθερης επαρχίας Αμμοχώστου, το 2001, ανέρχεται σε 38.371 κατοίκους και αντιστοιχεί στο 5,4% του πληθυσμού της Κύπρου (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2001). Την περίοδο 1992-2001, ο πληθυσμός των αγροτικών περιοχών παρουσίασε σημαντική αύξηση (21,8%), όταν σε επίπεδο χώρας ο πληθυσμός σημείωνε αύξηση της τάξης του 14,4%.

4.6.1.2 Απασχόληση

Η απασχόληση των αγροτικών περιοχών της επαρχίας Αμμοχώστου το 2001 ανέρχεται σε 17.024 και αποτελεί το 5,8% της συνολικής απασχόλησης. Ως προς την τομεακή διάσταση της απασχόλησης, μεγάλο τμήμα του πληθυσμού απασχολείται στον τριτογενή τομέα και ειδικότερα στον κλάδο του τουρισμού και των συναφών με αυτών δραστηριοτήτων.

4.7 Συγκριτική ανάλυση και συμπεράσματα

Στα πλαίσια του παρόντος κεφαλαίου παρουσιάστηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών προκειμένου να διαπιστωθεί η διαφοροποίηση του χώρου. Σε γενικές γραμμές οι αγροτικές περιοχές της Κύπρου συγκρατούν και αυξάνουν τον πληθυσμό τους (1992-2001) με εξαίρεση την επαρχία Πάφου όπου παρατηρείται σημαντική μείωση (-6%), ενώ στην επαρχία Λεμεσού παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση (+30%). Η διαφοροποίηση αυτή ίσως οφείλεται στις καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης που δημιουργούνται στις επαρχίες Λευκωσίας, Λεμεσού και Λάρνακας σε σχέση με την επαρχία Πάφου καθώς και στην ύπαρξη μικρών αποστάσεων από τα αστικά κέντρα. Όπως είναι αναμενόμενο οι αγροτικές περιοχές της Κύπρου έχουν μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα από τις αστικές ενώ εμφανίζουν μεγάλη διαφοροποίηση ανά επαρχία. Οι αγροτικές περιοχές της επαρχίας Λάρνακας έχουν την υψηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα ενώ οι αγροτικές περιοχές της Πάφου εμφανίζουν την μικρότερη.

⁵ Η ανάλυση των χαρακτηριστικών θα πραγματοποιηθεί για το σύνολο της επαρχίας της Αμμοχώστου καθώς δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τις αγροτικές της περιοχές.

Η ηλικιακή διάρθρωση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών κρίνεται μη ικανοποιητική σε σχέση με το σύνολο της χώρας καθώς διατηρούν αφενός χαμηλά ποσοστά πληθυσμού νέων ηλικιών και αφετέρου υψηλά ποσοστά πληθυσμού μεγάλης ηλικίας, προκαλώντας σοβαρά προβλήματα για την πληθυσμιακή τους ανανέωση. Η ηλικιακή γήρανση του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών είναι ιδιαίτερα εμφανής στις επαρχίες Λεμεσού και Πάφου, οι οποίες εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλούς δείκτες γήρανσης (135,7% και 91%, αντίστοιχα) και χαμηλούς δείκτες νεανικότητας (19% και 20%, αντίστοιχα). Η ηλικιακή σύνθεση είναι καλύτερη για τις αγροτικές περιοχές της επαρχίας Λάρνακας, οι οποίες εμφανίζουν ικανοποιητικό δείκτη γήρανσης (40,6%) και νεανικότητας (25,4%).

Το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών εμφανίζεται επίσης πιο χαμηλό σε σχέση με το σύνολο της χώρας και προσδιορίζεται από το αυξημένο ποσοστό συμμετοχής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και το χαμηλό ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στην επαρχία Πάφου εμφανίζεται το χαμηλότερο ποσοστό αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (8%) ενώ στην επαρχία Λεμεσού το υψηλότερο (14%).

Η απασχόληση στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου παρουσιάζει αυξητική τάση (1992-2001) με εξαίρεση την επαρχία Πάφου όπου παρατηρείται μείωση της τάξης του 7%. Η μεγαλύτερη αύξηση της απασχόλησης (23,7%) παρατηρείται στις αγροτικές περιοχές της Λάρνακας, η οποία φαίνεται να είναι η πιο δυναμική επαρχία από πλευράς αύξησης του πληθυσμού και της απασχόλησης σε σχέση με την επαρχία Πάφου που φαίνεται να παρουσιάζει αρνητικές εξελίξεις ως προς την απασχόληση και τον πληθυσμό της.

Η τομεακή διάρθρωση της απασχόλησης αποτυπώνει την τάση τριτογενοποίησης της αγροτικής οικονομίας της Κύπρου με την δυναμική ανάπτυξη των υπηρεσιών και τη συρρίκνωση της γεωργικής απασχόλησης. Η ανεργία στις αγροτικές περιοχές είναι χαμηλή και ιδιαίτερα στις επαρχίες Πάφου και Λάρνακας εμφανίζεται να είναι μικρότερη σε σχέση με το σύνολο της επαρχίας και της χώρας αντίστοιχα. Τέλος, η σύνθεση του παραγόμενου προϊόντος αποτυπώνει επίσης την κυριαρχία του τριτογενή τομέα και την ποσοστιαία συρρίκνωση της συμμετοχής του πρωτογενή τομέα στο

ΑΕΠ. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η επαρχία Πάφου όπου ο πρωτογενής τομέας συμβάλλει σχεδόν κατά 15% στη σύνθεση του περιφερειακού προϊόντος.

Συμπερασματικά μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι αν και ο παραγωγικός ιστός των αγροτικών περιοχών κυριαρχείται από την παρουσία του τριτογενή τομέα, παρατηρείται διαφοροποίηση στη δυναμική ανάπτυξης τους διαχρονικά που χαρακτηρίζεται από την έντονη ανάπτυξη του πληθυσμού και της απασχόλησης στις επαρχίες Λάρνακας, Λεμεσού και Λευκωσίας, ενώ αρνητικές εξελίξεις ως προς τον πληθυσμό και την απασχόληση σημειώνονται στην επαρχία Πάφου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

5.1 Εισαγωγή

Όπως αναφέρθηκε η πολυαπασχόληση αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του αγροτικού χώρου. Η ανάλυση του αγροτικού τομέα αποτελεί αναλυτικό πλαίσιο κατανόησης και ερμηνείας της πολυαπασχόλησης και των χαρακτηριστικών της καθώς και της διαφοροποίησης της στο χώρο.

Τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου (1960), η χώρα είχε έντονα αγροτικό χαρακτήρα καθώς το 64% του πληθυσμού κατοικούσε σε αγροτικές περιοχές και το 40% και πλέον του οικονομικά ενεργού πληθυσμού απασχολείτο στη γεωργία. Μέχρι και την τουρκική εισβολή το 1974 η γεωργία αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους τομείς της Κυπριακής οικονομίας. Η συμμετοχή της στη σύνθεση του ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος κυμαινόταν μεταξύ 16% - 21% και στη συνολική απασχόληση ήταν άνω του 30%. Την ίδια περίοδο η γεωργική παραγωγή σχεδόν διπλασιάστηκε ενώ η προστιθέμενη αξία του τομέα παρουσίασε ετήσιο ρυθμό αύξησης ίσο με 8%.

Η αναπτυξιακή διαδικασία της γεωργίας ανακόπηκε μετά την Τουρκική εισβολή του 1974 εξαιτίας των εκτεταμένων απωλειών και ζημιών. Η έξοδος του πληθυσμού από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα που είχε ξεκινήσει δειλά τη δεκαετία του 1960 σημείωσε δραματική αύξηση μετά την τουρκική εισβολή καθώς η μισή σχεδόν καλλιεργούμενη γεωργική γη περιήλθε υπό τις κατοχικές δυνάμεις. Στη ραγδαία γεωργική έξοδο συνέβαλε σημαντικά η αστικοποίηση του πληθυσμού στις ελεύθερες περιοχές και η μεγάλη ανάπτυξη των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας με τη συνεχή μετατόπιση γεωργικής γης προς άλλες χρήσεις. Την περίοδο 1973-1992 οι περισσότερες αγροτικές περιοχές, ιδιαίτερα οι ορεινές και ημιορεινές, έχασαν πάνω από το 50% του πληθυσμού τους, ποσοστό το οποίο για ορισμένες περιοχές έφτασε και το 80%. Επακόλουθη συνέπεια ήταν η αύξηση του πληθυσμού των αστικών περιοχών από 262.000 κατοίκους το 1976 σε 407.000 το 1992.

Η απασχόληση στη γεωργία παρουσίασε σημαντική μείωση από 19% (1977) σε 7% (2002) ενώ το 70% των κατόχων γεωργικής γης είναι μερικώς απασχολούμενοι στη

γεωργία. Τέλος, σημαντική πτώση πραγματοποιήθηκε στις εξαγωγές γεωργικών προϊόντων, οι οποίες από 32% του συνόλου των εξαγωγών (1977) κυμαίνονται πλέον στο 15-17% (Στατιστική Υπηρεσία, 2003). Παρά τις προσπάθειες και τα μέτρα που ελήφθησαν σε κεντρικό επίπεδο, ο γεωργικός τομέας έχασε τον κυρίαρχο ρόλο του στην οικονομία και υποσκελίστηκε από τους τομείς της βιομηχανίας, του εμπορίου και των υπηρεσιών αλλά κυρίως του τουρισμού.

Τα επόμενα χρόνια παρατηρείται μια σχετική σταθεροποίηση του αγροτικού πληθυσμού εξέλιξη στην οποία συνέβαλαν σημαντικά παράγοντες όπως η ανάπτυξη του οδικού δικτύου, η αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών στην ύπαιθρο, η αύξηση του κόστους ζωής και η μείωση της ποιότητας ζωής στα αστικά κέντρα και γενικότερα η μεταστροφή των αντιλήψεων προς μια πιο ανθρωποκεντρική και ποιοτική διάσταση της ζωής. Ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980 πραγματοποιήθηκε μιας σειρά μεγάλων υδατικών και άλλων αναπτυξιακών έργων τα οποία οδήγησαν στην ουσιαστική διεύρυνση του παραγωγικού δυναμικού της Κυπριακής γεωργίας και επέτρεψαν την επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Για τα περισσότερα γεωργικά προϊόντα καλύφθηκε η εγχώρια ζήτηση ενώ πραγματοποιήθηκαν και σημαντικές εξαγωγές που απέφεραν στον τόπο πολύτιμο ξένο συνάλλαγμα. Ο εξαγωγικός όμως προσανατολισμός της Κυπριακής γεωργίας, αποτέλεσε τελικά και την αχίλλειο πτέρνα του. Μια σειρά ενδογενών και εξωγενών παραγόντων όπως είναι το σταδιακό άνοιγμα της ευρωπαϊκής αγοράς σε νέους ανταγωνιστές με χαμηλότερα κόστη παραγωγής, οι επιδοτήσεις προς τους κοινοτικούς παραγωγούς, η αύξηση του κόστους παραγωγής, ο έντονος ανταγωνισμός της κυπριακής γεωργίας με τους άλλους τομείς της οικονομίας, και, τέλος, οι στρεβλώσεις μιας παλαιού τύπου «φιλοαγροτικής» πολιτικής που δεν προωθούσε την καινοτομία και τη βελτίωση της ποιότητας των γεωργικών προϊόντων οδήγησαν τελικά στη μείωση της ανταγωνιστικότητας των Κυπριακών γεωργικών προϊόντων που επέφερε σημαντική μείωση των εξαγωγών.

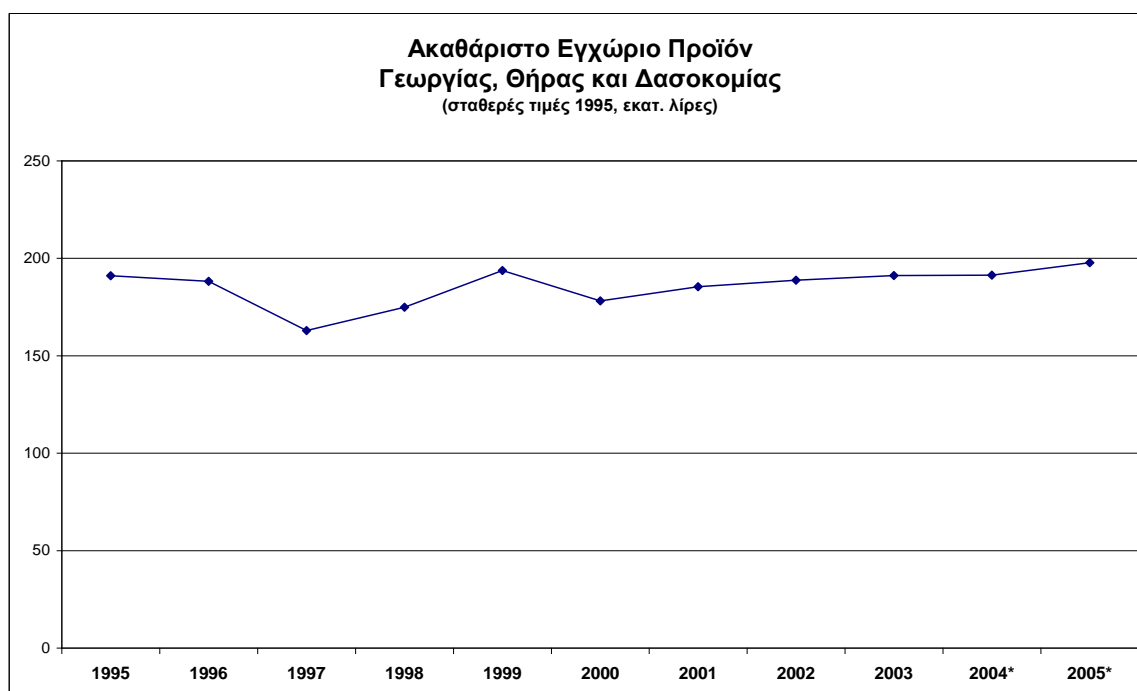
5.2 Βασικά χαρακτηριστικά πρωτογενή τομέα

Ο πρωτογενής τομέας στην Κύπρο παρά τη συνεχή του συρρίκνωση εξακολουθεί να αποτελεί βασικό τομέα της κυπριακής οικονομίας συμμετέχοντας με ποσοστό 2,3% στη σύνθεση του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος (ΑΕΠ) το 2010, όταν σε

ευρωπαϊκό επίπεδο το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται σε 1,7% (European Commission, 2012).

Η εξέλιξη του ΑΕΠ του πρωτογενή τομέα την περίοδο 1995-2005 εμφανίζει ήπια ανοδική τάση με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης σε σταθερές τιμές, 0,35% με εξαίρεση τα έτη 1996, 1997, 1999 εξαιτίας των χαμηλών επιπέδων βροχόπτωσης (Διάγραμμα 5.1).

Διάγραμμα 5.1. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν Γεωργίας, Θήρας και Δασοκομίας

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, 2006

Η Κύπρος πέρασε από όλα τα γνωστά στάδια που χαρακτηρίζουν τις ραγδαία αναπτυσσόμενες οικονομίες, δηλαδή την έντονη και επιταχυνόμενη αστικοποίηση, τη μείωση της σημασίας του γεωργικού τομέα, την ανάπτυξη αρχικά του δευτερογενή τομέα και στη συνέχεια του τριτογενή, την ευαισθητοποίηση των πολιτών σε ζητήματα προστασίας περιβάλλοντος, αναζήτησης νέων προσεγγίσεων για αειφόρο ανάπτυξη, αναγνώριση του πολυδιάστατου ρόλου της γεωργίας κλπ.

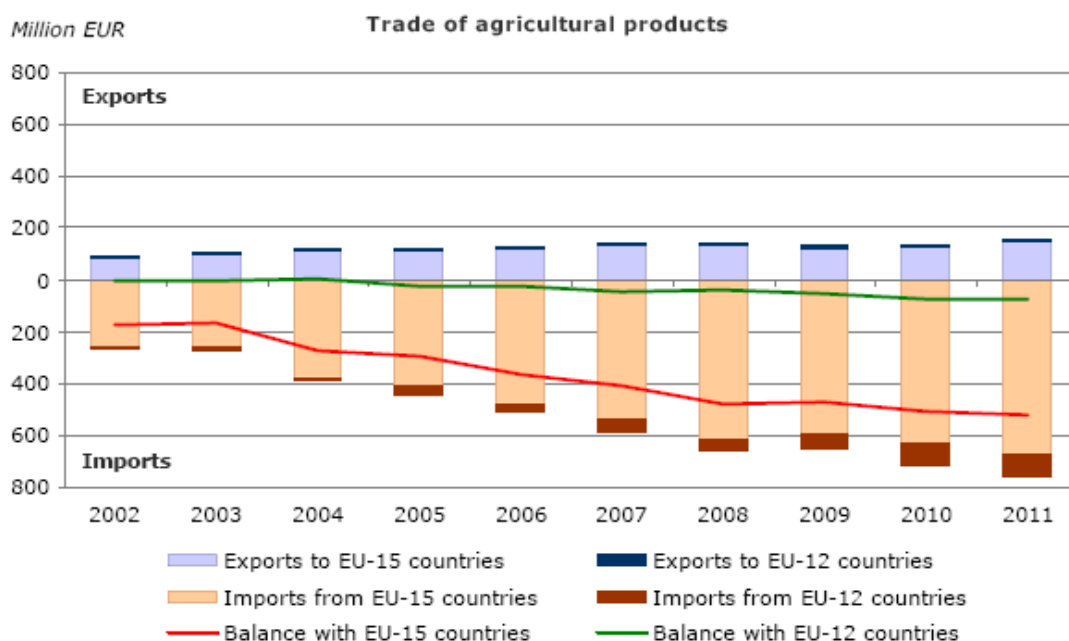
Στα πλαίσια αυτά ανάπτυξης της κυπριακής οικονομίας, η συμμετοχή του γεωργικού τομέα στην συνολική απασχόληση συρρικνώνεται συνεχώς. Το 2010 το ποσοστό της

γεωργικής απασχόλησης στη Κύπρο ανέρχεται σχεδόν στο 3,7% (2010) όταν σε επίπεδο Ε.Ε.-27 είναι 4,7% (European Commission, 2012).

Οι απασχολούμενοι στη γεωργία στη Κύπρο είναι στη συντριπτική τους πλειονότητα αυτοαπασχολούμενοι (92,9%) ενώ μισθωτοί είναι μόλις 7,1%, όταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 64,1% και 35,9%. Επίσης, οι απασχολούμενοι πλήρους απασχόλησης (*full time*) αντιπροσωπεύουν το 33,2% του συνόλου ενώ οι απασχολούμενοι μερικής απασχόλησης (*part time*) το 66,8%, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά σε επίπεδο ΕΕ-25 ανέρχονται σε 81,4% και 18,6% (Απογραφή Γεωργίας, 2003).

Το αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο για την Κύπρο τα τελευταία χρόνια είναι αρνητικό και συνεχώς διευρύνεται. Συγκεκριμένα για το 2011, οι εξαγωγές γεωργικών προϊόντων ανέρχονται σε 228,3 εκ. ευρώ, οι εισαγωγές σε 919,8 εκ. ευρώ με αποτέλεσμα το αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο να είναι αρνητικό της τάξης των 691,6 εκ. ευρώ (European Commission, 2012). Η άνιση αύξηση των εισαγωγών έναντι των εξαγωγών τα τελευταία χρόνια εξ αιτίας του ανοίγματος των αγορών και της μείωσης της προστασίας της Κυπριακής γεωργίας επιδείνωσε το αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο που αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 5.2.

Διάγραμμα 5.2. Εξέλιξη του αγροτικού εμπορικού ισοζυγίου

Πηγή: European Commission (2012)

Η γεωργία πέραν της οικονομικής της συμβολής στην Κυπριακή οικονομία αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη διατήρηση της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής των αγροτικών περιοχών της χώρας. Οι «προς τα εμπρός και προς τα πίσω δεσμοί» του γεωργικού τομέα με τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας είναι ιδιαίτερα ισχυροί δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για τη διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών και την ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων που συμβάλλουν στη συγκράτηση του πληθυσμού στις εστίες του. Παρόλα αυτά αποτελεί ακόμα και σήμερα τομέα «εντάσεως εργασίας», ο οποίος παράγει προϊόντα χαμηλής προστιθέμενης αξίας ενώ η εισαγωγή καινοτομιών και νέων τεχνολογιών στη παραγωγική διαδικασία παραμένει σε χαμηλά επίπεδα.

5.3 Η διάρθρωση του γεωργικού τομέα

5.3.1 Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων

Η ανταγωνιστικότητα του γεωργικού τομέα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Ο συνολικός αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα το 2003 ανέρχονταν σε 45.199 έναντι 52.089 το 1994. Οι εκμεταλλεύσεις με χρησιμοποιούμενη γεωργική γη αποτελούν την συντριπτική πλειονότητα με ποσοστά 98,7% το 2003 και 98,4% το 1994. Η Επαρχία της Λάρνακας παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό κτηνοτροφικών μονάδων, 2,3% το 2003 και 4% το 1994 σε σχέση με τις άλλες επαρχίες (Πίνακας 5.1).

Πίνακας 5.1. Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων κατά Επαρχία με χρησιμοποιούμενη ή μη γεωργική έκταση

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΜΕ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΓΗ	18.363 98,4%	16,270 98,9%	14.138 99,1%	11,550 98,8%	6.564 96,0%	6.588 97,7%	9.433 99,5%	7,453 98,8%	2,780 97,5%	2,750 98,7%	51,278 98,4%	44,611 98,7%
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΕΚΤΑΣΗ*	289 1,6%	175 1,1%	128 0,9%	136 1,2%	270 4,0%	153 2,3%	52 0,5%	88 1,2%	72 2,5%	36 1,3%	811 1,6%	588 1,3%
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ	18,652 100%	16,445 100%	14,266 100%	11,686 100%	6,834 100%	6,741 100%	9,485 100%	7,541 100%	2,852 100%	2,786 100%	52,089 100%	45,199 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

* Κτηνοτροφικές μονάδες μόνο

Το μέσο μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων την περίοδο 1994-2003 μειώθηκε από 37 δεκάρια σε 35 (-5,4%) ως αποτέλεσμα της μείωσης της γεωργικής έκτασης.

Το πρόβλημα του μικρού γεωργικού κλήρου καταδεικνύεται από τη μεγάλη απόκλιση σε σχέση με το μέσο μέγεθος εκμεταλλεύσεων σε επίπεδο ΕΕ-25, το οποίο ανέρχεται σε 158 δεκάρια. Η επαρχία της Λάρνακας παρουσιάζει την μεγαλύτερη μέση έκταση εκμετάλλευσης (65,8 δεκάρια) ενώ η επαρχία Λεμεσού τη μικρότερη (Πίνακας 5.2). Γενικότερα, η μέση έκταση των εκμεταλλεύσεων για το 2003 παρουσιάζει μείωση σε σχέση με το 1994, με εξαίρεση τις επαρχίες Λάρνακας και ελεύθερης Αμμοχώστου όπου αυξήθηκε κατά 16,9% και 6,6% αντίστοιχα. Επίσης, σημαντικό διαρθρωτικό χαρακτηριστικό των εκμεταλλεύσεων είναι ο μεγάλος αριθμός μικρού μεγέθους αγροτεμαχίων. Συγκεκριμένα το μέσο μέγεθος του αγροτεμαχίου είναι 7 δεκάρια ενώ ο μέσος αριθμός αγροτεμαχίων ανά εκμετάλλευση είναι γύρω στα 5. Οι επαρχίες Λάρνακας και Λευκωσίας έχουν το μεγαλύτερο μέσο αριθμό αγροτεμαχίων σε σχέση με τον μέσο όρο της Κύπρου (6,3 και 6,1 αντίστοιχα), ενώ ο πολυτεμαχισμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στις δύο επαρχίες έχει αυξηθεί τη περίοδο 1994-2003, κατά 46,5% και 24,5% αντίστοιχα. Η διάρθρωση αυτή της γεωργίας δεν ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη των εκμεταλλεύσεων καθώς πολλές φορές είναι αναποτελεσματική η χρήση των συντελεστών παραγωγής.

Πίνακας 5.2. Μέση έκταση εκμετάλλευσης, μέση έκταση ανά αγροτεμάχιο και μέσος αριθμός αγροτεμαχίων κατά Επαρχία

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
ΜΕΣΗ ΕΚΤΑΣΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ (δεκάρια)	34,6	33,6	29,4	16,8	56,3	65,8	38,9	36,6	39,6	42,2	37	35
ΜΕΣΗ ΕΚΤΑΣΗ ΑΝΑ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΟ (δεκάρια)	7	5,5	7,1	5	12,9	10,5	9	9	9	11	8,2	7
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΓΡΟΤΕΜΑΧΙΩΝ ΑΝΑ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ	4,9	6,1	4,1	3,4	4,3	6,3	4,3	4,1	4,3	3,8	4,5	5

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

Η διάρθρωση των εκμεταλλεύσεων ανά τάξη μεγέθους καταδεικνύει ότι η έκταση της πλειονότητας των εκμεταλλεύσεων κυμαίνεται μεταξύ 5 έως 49,9 δεκαρίων σε ποσοστό 52,4%. Στις επαρχίες Πάφου και Λεμεσού τα αντίστοιχα ποσοστά των εκμεταλλεύσεων που ανήκουν σε αυτή την κλάση μεγέθους είναι 67,8% και 58,8% αντίστοιχα. Αντίθετα, οι επαρχίες Λάρνακας και ελεύθερης Αμμοχώστου φαίνεται ότι κυμαίνονται μεταξύ των κλάσεων μεγέθους από 50 έως 99,9 δεκάρια και από 100 έως

499,9 δεκάρια διαθέτοντας το μεγαλύτερο ποσοστό γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε αυτές τις κλάσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες επαρχίες (Πίνακας 5.3).

Πίνακας 5.3. Αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων κατά Επαρχία και τάξεις μεγέθους των εκμεταλλεύσεων

Μέγεθος εκμεταλλεύσεων (δεκάρια)	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ	ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ	ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ	ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ
< 4,9	7,448 45,8%	4,133 35,8%	1,966 29,8%	1,289 17,3%	725 26,4%	15,561 34,9%
5-49,9	7,185 44,2%	6,794 58,8%	3,050 46,3%	5,052 67,8%	1334 48,5%	23,415 52,4%
50-99,9	637 3,9%	395 3,4%	751 11,4%	663 8,9%	406 14,8%	2,852 6,4%
100-499,9	822 5,0%	213 1,8%	670 10,2%	388 5,2%	274 9,9%	2,367 5,3%
500-999,9	102 0,6%	9 0,1%	90 1,4%	46 0,6%	9 0,3%	256 0,6%
1000+	76 0,5%	6 0,1%	61 0,9%	15 0,2%	2 0,1%	160 0,4%
ΣΥΝΟΛΟ	16,270 100,0%	11,550 100,0%	6,588 100,0%	7,453 100,0%	2,750 100,0%	44,611 100,0%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 2003

Σημ. Δεν συμπεριλαμβάνονται οι εκμεταλλεύσεις χωρίς γεωργική έκταση

Οι αρδευόμενες εκτάσεις που αποτελούν ένα σημαντικό δείκτη εντατικοποίησης της γεωργικής δραστηριότητας αυξήθηκαν την περίοδο 1994-2003 αποτελώντας το 29,1% της χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης (2003) όταν το 1994 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 22,5% (Πίνακας 5.4). Το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης των αρδευόμενων εκτάσεων παρατηρείται στην επαρχία της Λεμεσού, όπου ενώ το 1994 το ποσοστό άρδευσης ήταν 21,3%, το 2003 το αντίστοιχο ποσοστό έφθασε στο 38%. Σημαντική επίσης αύξηση παρατηρείται και στην επαρχία της Πάφου (1994: 23% - 2003: 30,7%) σε αντίθεση με την επαρχία της ελεύθερης Αμμοχώστου όπου παρέμεινε περίπου στα ίδια ποσοστά (1994: 53,6% - 2003: 56,6%). Σημειώνεται επίσης ότι, το 2003 σχεδόν το 75% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της Κύπρου αρδύεται, ποσοστό το οποίο το 1994 ήταν 59,2%. Την δεκαετία 1994-2003 τα υψηλότερα ποσοστά αύξησης των αρδευσιμων γεωργικών εκμεταλλεύσεων παρατηρήθηκαν στις επαρχίες Λάρνακας και ελεύθερης Αμμοχώστου (19,6% και 19,5% αντίστοιχα), ενώ το χαμηλότερο στην επαρχία Πάφου (9%).

Πίνακας 5.4. Αρδευόμενες εκμεταλλεύσεις και εκτάσεις κατά Επαρχία

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων	18.652	16.445	14.266	11.686	6.834	6741	9.485	7.541	2.852	2.786	52.089	45.199
Εκτάσεις (δεκάρια)	635.496	546.718	415.259	194.100	369.618	433.734	367.387	273.063	110.168	116.182	1.897.927	1.563.798
Αριθμός Αρδευόμενων εκμεταλλεύσεων	11.939	13.699	8.370	8.342	3.147	4.425	5.363	4.936	1.995	2.490	30.814	33.892
Αρδευσιμη έκταση (δεκάρια)	118.824	139.577	88.486	73.825	72.989	91.174	87.133	84.098	59.056	65.810	426.488	454.485

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003.

Η συντριπτική πλειονότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση στην Κύπρο διαθέτει μόνο ιδιόκτητη γη με τις επαρχίες Λευκωσίας, Λεμεσού και Πάφου να εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά (Πίνακας 5.5). Αντίθετα, εξετάζοντας την συνολική υπό καλλιέργεια έκταση φαίνεται ότι την περίοδο 1994-2003 υπήρξε μια ραγδαία αύξηση της ενοικιαζόμενης γης, αφού το 1994 αποτελούσε μόνο το 14,6% των συνολικής έκτασης, ενώ το 2003 αποτελεί το 51,8%. Παρά το γεγονός ότι η τάση αυτή υπήρξε καθολική για όλες τις επαρχίες, η μεγαλύτερη μεταβολή έλαβε χώρα στην επαρχία της Λευκωσίας, όπου ενώ το 1994 μόνο το 9,7% της έκτασης ήταν ενοικιαζόμενο, το 2003 το αντίστοιχο ποσοστό έφθασε το 52,9%. Παρόμοια τάση φαίνεται να υπάρχει και στην επαρχία της ελεύθερης Αμμοχώστου (1994: 10%, 2003: 49,7%) (Πίνακας 5.6).

Πίνακας 5.5. Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων με χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση* κατά Επαρχία και καθεστώς κατοχής γης

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Ιδιοκτήτη γη μόνο	16.037 87,4%	15.458 82,8%	12.385 87,60%	10.628 86,0%	3.822 58,2%	5.172 61,7%	7.616 80,8%	6.577 77,4%	1.601 57,6%	2.454 58,0%	41.461 80,8%	40.289 77,3%
Ενοικιαζόμεν η γη μόνο	872 4,7%	2.073 11,10%	1.226 8,7%	1.239 10,0%	1.647 25,1%	2.441 29,1%	908 9,6%	1.679 19,7%	205 7,4%	1.074 25,4%	4.858 9,5%	8.506 16,3%
Άλλο	1.454 7,9%	1135 6,1	527 3,7%	488 4,0%	1.095 16,7%	771 9,2%	909 9,6%	247 2,9%	974 35,0%	702 16,6%	4.959 9,7%	3.343 6,4%
ΣΥΝΟΛΟ	18,363 100%	18,666 100%	14,138 100%	12,355 100%	6,564 100%	8,384 100%	9,433 100%	8,503 100%	2780 100%	4,230 100%	51,278 100%	52,138 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

* Το σύνολο των εκμεταλλεύσεων με χρησιμοποιούμενη γεωργική γη του 2003, δεν αντιστοιχεί στο πραγματικό σύνολο που έχουν καταγραφή στην απογραφή, αφού ο ερωτούμενος υπάρχει πιθανότητα να απάντησε σε δυο καθεστάτα κατοχής γης.

Πίνακας 5.6. Εκτάσεις γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε δεκάρια κατά Επαρχία και καθεστώς κατοχής γης

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Ιδιοκτήτη γη μόνο	359.954 56,6%	232.928 42,6%	318.838 76,8%	130.515 67,3%	105.341 28,5%	127.931 29,5%	238.812 65,0%	146.363 53,60%	36.514 33,1%	49.685 42,8%	1.059.459 55,8%	687.423 43,9%
Ενοικιαζόμενη γη μόνο	61.520 9,7%	289.378 52,9%	50.345 12,1%	55.019 28,3%	108.324 29,3%	285.195 65,7%	45.863 12,5%	121.465 44,5%	10.984 10,0%	57.793 49,7%	277.036 14,6%	808.850 51,8%
Άλλο	214.020 33,7%	24.413 4,5%	46.072 11,1%	8.566 4,4%	155.951 42,2	20.608 4,8%	82.710 22,5%	5.235 1,90%	62.668 56,9%	8.703 7,5%	561.421 29,6%	67.525 4,3%
ΣΥΝΟΛΟ	635.494 100%	546.719 100%	415.255 100%	194.100 100%	369.616 100%	433.734 100%	367.385 100%	273.063 100%	110.166 100%	116.181 100%	1.897.916 100%	1.563.798 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας, 1994, 2003

5.3.2 Φυτική και Κτηνοτροφική Παραγωγή

Το μεσογειακό κλίμα και η μορφολογία του εδάφους της Κύπρου δίνει τη δυνατότητα παραγωγής ενός ευρέως φάσματος γεωργικών προϊόντων που στις πλείστες περιπτώσεις οι παραγόμενες ποσότητες είναι επαρκείς για την ικανοποίηση της ντόπιας ζήτησης ενώ για λίγα μόλις προϊόντα η παραγωγή δεν είναι επαρκής για την ικανοποίηση της ζήτησης. Μια σειρά προϊόντων είναι πολύ σημαντική για την κυπριακή οικονομία καθώς παράγονται σε μεγάλες ποσότητες και εξαγονται, κυρίως σε χώρες της Ε.Ε.

Οι σημαντικότερες καλλιέργειες σε έκταση είναι δυο μη αρδευόμενες, τα σιτηρά και τα οινοποιήσιμα σταφύλια, και ακολουθούν δύο πολύ σημαντικές αρδευόμενες καλλιέργειες που αποτελούν και τα κυρίως εξαγωγίμα προϊόντα, οι πατάτες και τα εσπεριδοειδή. Σημαντική επίσης, έκταση καλλιεργείται με λαχανικά, κυρίως ντομάτες, αγγούρια, φυλλώδη κλπ. Στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές καλλιεργούνται φυλλοβόλα οπωροφόρα δένδρα, κυρίως μήλα, αχλάδια, κεράσια, ροδάκινα κλπ. Οι εκτάσεις των επιτραπέζιων σταφυλιών έχουν μειωθεί τα τελευταία χρόνια εξαιτίας των προβλημάτων στις εξαγωγές του προϊόντος.

Σύμφωνα με την Στατιστική Υπηρεσία το 2003 η αξία της παραγωγής της πατάτας κατέλαβε την πρώτη θέση με μέσο όρο £26 εκ. και ακολουθεί η αξία της παραγωγής ντομάτας, αγγουριών και πεπονοειδών με £23 εκ. ενώ την τρίτη θέση καταλαμβάνουν

τα σιτηρά και ακολουθούν τα εσπεριδοειδή, τα οινοποιήσιμα σταφύλια κλπ. Ως προς τις δενδρώδεις καλλιέργειες, οι παραδοσιακές καλλιέργειες της ελιάς, του χαρουπιού και της αμυγδαλιάς είναι πολύ σημαντικές καθώς συνεισφέρουν σημαντικά και στη διατήρηση του αγροτικού τοπίου. Ιδιαίτερα, οι ελιές τα τελευταία χρόνια παρουσιάζουν σημαντική ανάπτυξη και έχουν δημιουργηθεί νέες αρδευόμενες φυτείες. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής χρησιμοποιείται για την παραγωγή ελαιολάδου, στο οποίο υπάρχει σχετική αυτάρκεια.

Σημειώνεται επίσης, ότι ο βαθμός αυτάρκειας των πατατών, των εσπεριδοειδών, των επιτραπέζιων σταφυλιών ξεπερνά το 100%, αφού τα προϊόντα αυτά αποτελούν τα κυριότερα εξαγωγίμα προϊόντα, ενώ αντίθετα εισάγονται μεγάλες ποσότητες σιτηρών για την κάλυψη των αναγκών των καταναλωτών και της κτηνοτροφίας. Η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια σημαντική συρρίκνωση εξαιτίας του ανταγωνισμού του διεθνούς περιβάλλοντος, της παρατεταμένης ανομβρίας, καθώς και άλλων αντίξοων συνθηκών.

Συνολικά οι καλλιεργούμενες εκτάσεις ανέρχονται σε 1.563.798 δεκάρια για το 2003 και παρατηρείται μια μικρή μείωση σε σύγκριση με το 1994. Οι ετήσιες καλλιέργειες καταλαμβάνουν το 80,2% της συνολικής χρησιμοποιούμενης γης ποσοστό το οποίο έχει σχεδόν διπλασιαστεί σε σύγκριση με το 1994. Οι επαρχίες Λεμεσού και Πάφου έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά σε εποχιακές καλλιέργειες για το έτος 2003 (34,1% και 45,6% αντίστοιχα), ενώ η επαρχία Λεμεσού είναι η επαρχία με το υψηλότερο ποσοστό μόνιμων καλλιεργειών (61,4%).

Πίνακας 5.7. Εκτάσεις εκμεταλλεύσεων σε δεκάρια κατά Επαρχία και είδος καλλιέργειας το 1994 και το 2003

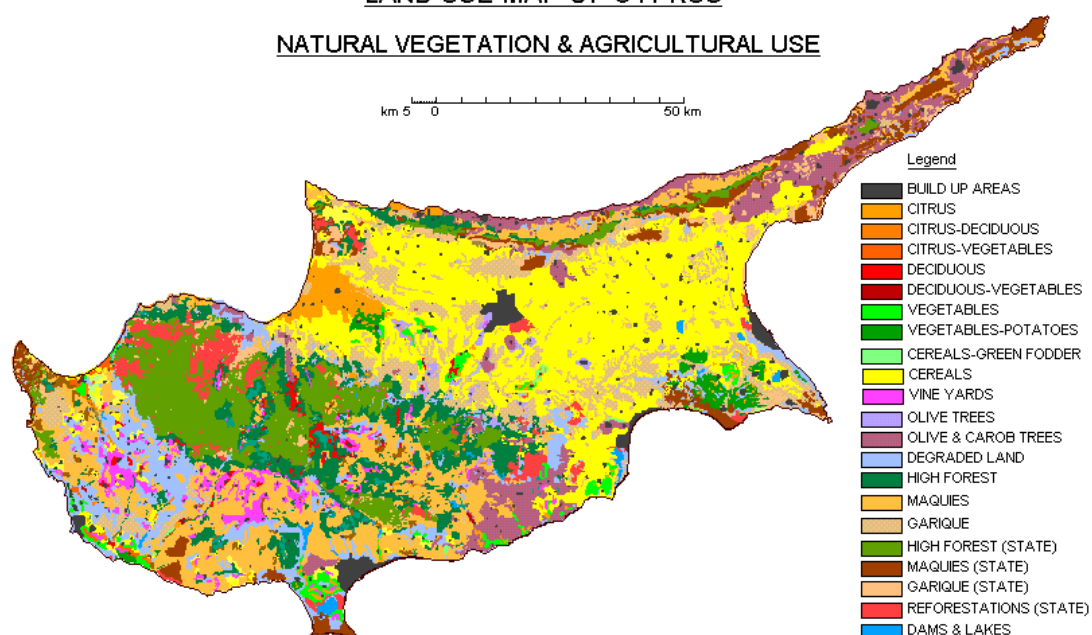
	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
ΕΤΗΣΙΕΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	304.589 47,9%	417.528 76,3%	48.945 11,8%	66.244 34,1%	80.786 22,0%	124.837 45,6%	282.412 76,4%	383.869 88,5%	88.631 80,4%	105.013 90,3%	805.363 42,5%	1.097.490 80,2%
ΜΟΝΙΜΕΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ	85436 13,5%	111.949 20,5%	142.890 34,4%	119.151 61,4%	114.474 31,2%	124.749 45,6%	22.003 5,9%	42507 9,8%	6.418 5,8%	8.788 7,6%	371.226 19,6%	407.146 26,0%
ΜΟΝΙΜΑ ΛΙΒΑΔΙΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΟΤΟΠΟΙ	8.878 1,4%	1.488 0,3%	2.067 0,5%	1.172 0,6%	6.444 1,7%	642 0,2%	500 0,1%	566 0,1%	15 0,01	0	17.906 0,9%	3.868 0,2%
ΑΓΡΑΝΑΠΟΥΣΗ	12.343 1,9%	15.209 2,8%	33.427 8,1%	7.181 3,7%	27.575 7,5%	22.582 8,5%	10.778 2,9%	6.656 1,5%	3708 3,4%	2.326 2,0%	87.830 4,6%	53.953 3,5%
ΆΛΛΕΣ* ΕΚΤΑΣΕΙΣ	224.250 35,3%	544 0,1%	187.929 45,2%	352 0,2%	138.108 37,6%	253 0,1%	53.920 14,5%	136 0,1%	11.392 10,39%	55 0,1%	615.602 32,4%	1.341 0,1%
ΣΥΝΟΛΟ	635.496 100%	546.718 100%	415.258 100%	194100 100%	367.387 100%	273.063 100%	369.618 100%	433.734 100%	110.164 100%	116.182 100%	1.897.927 100%	1.563.798 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

* Άλλες εκτάσεις συμπεριλαμβάνονται για το έτος 1994, δασική γη και άγονες εκτάσεις, ενώ για το 2003 συμπεριλαμβάνονται οικογενειακοί λαχανόκηποι και φυτώρια καρποφόρων δέντρων και άλλες πολυετής φυτείες.

Η κτηνοτροφία παρουσιάζει επίσης σημαντική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια. Η Κύπρος έχει αυτάρκεια χοιρινού κρέατος, κρέατος πουλερικών και αυγών ενώ παρά τη μεγάλη ανάπτυξη της αιγοπροβατοτροφίας, ο βαθμός αυτάρκειας κυμαίνεται γύρω στο 90%. Μεγάλη εξάρτηση από τις εισαγωγές παρουσιάζει ο τομέας του βοδινού κρέατος, όπου οι περισσότερες μονάδες αγελαδοτροφίας είναι μεικτές. Επισημαίνεται ότι, υπάρχει αυτάρκεια στο φρέσκο γάλα αλλά πραγματοποιούνται σημαντικές εισαγωγές γαλακτοκομικών προϊόντων.

LAND USE MAP OF CYPRUS
NATURAL VEGETATION & AGRICULTURAL USE

Τα πιο σημαντικά προϊόντα φυτικής παραγωγής ως προς τον όγκο παραγωγής (2005) είναι οι πατάτες, τα σταφύλια, το κριθάρι, τα πορτοκάλια, τα γκρέιπ φρουτ, τα καρπούζια και οι ντομάτες. Ειδικότερα ως προς την οινοπαραγωγή, η Κύπρος μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. κατατάσσεται στην 12η θέση με παραγωγή 425 χιλιάδων περίπου εκατόλιτρων και αξία 17 εκ. €. Αντίστοιχα, ως προς τα προϊόντα ζωικής παραγωγής, σε όρους μετρικών τόνων διακρίνονται το γάλα, το χοιρινό κρέας και το κρέας πουλερικών (Πίνακας 5.8).

Πίνακας 5.8. Παραγωγή (σε μετρικούς τόνους) των κυριότερων

Κυπριακών Γεωργικών Προϊόντων

Προϊόν	2001	2002	2003	2004	2005
A. ΦΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ					
Σιτάρι	10500	12900	14280	14280	5120
Κριθάρι	116500	128400	150000	150000	82986
Πατάτες	121000	148500	127500	127500	132500
Καρότα	1860	1850	1900	2000	1800
Πορτοκάλια	36500	45500	40000	38000	40000
Γκρέιπφρουτ	27800	29300	32500	20000	35120
Λεμόνια	22900	22000	18500	18000	21784
Σταφύλια	88073	62400	80860	80360	84965
Μήλα	9300	10800	9500	9500	10549
Ροδάκινα	2800	4000	ΜΔ	3800	3900
Καρπούζια	37000	39500	48700	38000	35000
Πεπόνια	10100	10600		10700	10500
Αχλάδια	1050	1100	1150	620	833
Αμύγδαλα	500	2000	650	650	700
Ελιές	17500	27500	17065	17765	25000
Χαρούπια	2850	7200	7365	6550	6165
Τομάτες	37500	37000	35500	35000	29500
Αγγούρια	17500	16400	14500	14300	13100
Μπανάνες	9800	10500	ΜΔ	10200	7000
B. ΖΩΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ					
Σύνολο γάλακτος	199500	200590	209960	220340	213220
Κρέας αγελάδων	3900	3800	4000	4003	3804
Χοιρινό κρέας	50700	51800	54400	54313	55215
Κρέας πουλερικών	33800	34800	33735	33061	32392
Πρόβειο κρέας	4240	4810	ΜΔ	3129	2653
Αίγιο κρέας	6750	7770	ΜΔ	4932	4337
Αυγά σε χιλ. δωδεκάδες	14800	16296	13655	11622	12090

Πηγή: Γεωργική Στατιστική-Στατιστική Υπηρεσία, Υπουργείο Οικονομικών

Ως προς τις ετήσιες καλλιέργειες, η σιτοκαλλιέργεια αποτελεί το 67,6% των συνολικών εκτάσεων. Στις επαρχίες Λευκωσίας και Λάρνακας το αντίστοιχο ποσοστό διαμορφώνεται σε 77,5% και 70,8% (2003). Την περίοδο 1994-2003 παρατηρείται επίσης, αύξηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων με κτηνοτροφικά φυτά ενώ η καλλιέργεια της πατάτας σημειώνει μικρή μείωση. Η μεγαλύτερη αύξηση στην καλλιέργεια των κτηνοτροφικών φυτών σημειώθηκε στην επαρχία της Ελεύθερης Αμμοχώστου (1994: 6,1%, 2003: 14%), ενώ στην ίδια επαρχία σημειώθηκε επίσης μείωση της καλλιέργειας της πατάτας (1994: 34,3%, 2003: 24,8%) (Πίνακας 5.9)

**Πίνακας 5.9. Εκτάσεις εκμεταλλεύσεων σε δεκάρια κατά Επαρχία
και βασικά είδη ετήσιων καλλιεργειών**

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Σιτηρά	249.694 81%	322.509 77,5%	17.571 35,0%	23.121 35,3%	44.786 52,4%	66.750 53,8%	218.011 75,8%	271.413 70,8%	49.547 51,5%	54.666 52,7%	579.609 70,0%	738.459 67,6%
Ψυχανθή	3.444 1,1%	1.564 0,4%	717 1,4%	399 0,6%	6.196 7,3%	4.666 3,8%	811 0,3%	318 0,1%	934 1%	292 0,3%	12.102 1,5%	7.239 0,7%
Βιομηχανικά φυτά	6 0,1%	648 0,2%	97 0,2%	99 0,2%	6.534 7,7%	3.830 3,1%	144 0,1%	230 0,1%	214 0,2%	53 0,1%	6.995 0,8%	4.859 0,5%
Κτηνοτροφικά φυτά	32.330 10,5%	58.095 13,9%	26.373 52,6%	35.100 53,6%	21.113 24,7%	41.317 33,3%	40.680 14,2%	88.633 23,1%	5850 6,1%	14.518 14,0%	126.346 15,3%	237.661 21,7%
Πατάτες	11.204 3,6%	12.370 2,9%	1.951 3,9%	1.873 2,9%	2.997 3,5%	2.926 2,4%	18.528 6,4%	12.232 3,2%	32.956 34,3%	25.706 24,8%	67.636 8,2%	55.107 5,0%
Λαχανικά	11.271 3,7%	21.155 5,1%	3.437 6,9%	4.845 7,4	3.747 4,4%	4.572 3,6%	9.288 3,2%	10.554 2,7%	6.711 6,9%	8.411 8,1%	34.451 4,2%	49.537 4,5%
ΣΥΝΟΛΟ	307.949 100,0%	416.341 100,0%	50.146 100,0%	65.437 100,0%	85.373 100,0%	124.061 100,0%	287.462 100,0%	383.380 100,0%	96.212 100,0%	103.646 100,0%	827.139 100,0%	1.092.862 100,0%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

Ως προς τις μόνιμες καλλιέργειες κατά την δεκαετία 1994-2003 παρατηρήθηκε αύξηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων της ελιάς και των ξηρών καρπών, σε αντίθεση με τα εσπεριδοειδή και τα αμπέλια που έχουν σημειώσει μείωση.

**Πίνακας 5.10. Εκτάσεις εκμεταλλεύσεων σε δεκάρια κατά Επαρχία
και βασικά είδη μόνιμων καλλιεργειών**

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Αμπέλια	17.480 20,5%	16.677 14,9%	74.100 51,8%	51.119 42,9%	68.750 60,1%	55.354 44,4%	2.006 9,1%	1.990 4,7%	33 0,5%	138 1,6%	162.369 43,7%	125.278 30,8%
Εσπεριδοειδή	16.167 18,9%	10.549 9,4%	25.883 18,1%	12.821 10,8%	18.997 16,6%	17.236 13,8%	6.893 31,4%	5.547 13,0%	4.786 74,6%	2.473 28,1%	72.726 19,6%	48.626 11,9%
Φρούτα	11.627 13,6%	12.626 11,3%	11.340 7,9%	12.705 10,7%	8.460 7,4%	10.725 8,6%	2.366 10,7%	2.983 7,0%	616 9,6%	780 8,9%	34.409 9,3%	39.819 9,8%
Ξηροί Καρποί	13.914 16,3%	20.863 18,6%	6.270 4,4%	10.792 9,1%	10.073 8,7%	18.088 14,5%	1.146 5,2%	2.126 5,0%	51 0,8%	141 1,6%	31.454 8,5%	52.010 12,8%
Ελιές	25.363 29,7%	50.049 44,7%	10.771 7,5%	24.904 20,9%	4.800 4,2%	18.209 14,6%	7.721 35,1%	27.838 65,5%	818 12,7%	5.110 58,1%	49.473 13,3%	126.110 31,0%
Άλλες*	867 1,0%	1.185 1,1%	14.527 10,3%	6.810 5,6%	3.371 3,0%	5.139 4,1%	1.876 8,5%	2.025 4,8%	114 1,8%	147 1,7%	20.755 5,6%	15.306 3,7%
ΣΥΝΟΛΟ	85.418 100,0%	111.949 100,0%	142.891 100,0%	119.151 100,0%	114.451 100,0%	124.751 100,0%	22.008 100,0%	42.509 100,0%	6.418 100,0%	8.789 100,0%	371.186 100,0%	407.149 100,0%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

* Περιλαμβάνονται για την απογραφή του 1993 Χαρούπια ενώ για την απογραφή του 2003 οι μόνιμες καλλιέργειες σε θερμοκήπια

Τέλος, η συνολική αξία παραγωγής του ευρύτερου γεωργικού τομέα για το 2005 ανήλθε στα €635,1 εκ. (σε τρέχουσες τιμές) μειούμενη κατά 1,2% εκ των οποίων τα €309 εκ. (48,6%) προέρχονται από την Φυτική Παραγωγή και τα €326,1 εκ. (51,4%)

από την Ζωική Παραγωγή. Η Φυτική Παραγωγή το 2005 σε σχέση με το 2004 παρουσίασε οριακή μείωση της τάξης του 0,1% ενώ η Ζωική Παραγωγή κατά 9,7% (Γεωργική Στατιστική, 2005). Η σχέση φυτικής και ζωικής παραγωγής είναι περίπου στα ίδια επίπεδα ως προς την αξία των παραγόμενων προϊόντων.

5.3.3 Χαρακτηριστικά απασχολουμένων στη γεωργία

Ο ανθρώπινος παράγοντας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανταγωνιστικότητα του πρωτογενή τομέα. Το ποσοστό των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ηλικίας μικρότερης των 35 ετών ανέρχεται σε 5,3%, ενώ το ποσοστό των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων ηλικίας μεγαλύτερης των 65 ετών διαμορφώνεται σε 32,3% (2003). Στις επαρχίες Πάφου και ελεύθερης Αμμοχώστου το ποσοστό των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ηλικίας μικρότερης των 35 χρόνων μειώθηκε κατά 50% (Πίνακας 5.11). Το πρόβλημα της γήρανσης του εργατικού δυναμικού στη γεωργία αποτυπώνεται και από τον δείκτη της ηλικιακής δομής των απασχολουμένων σε αυτή, ο οποίος είναι χαμηλότερος από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Πίνακας 5.11. Ηλικιακή σύνθεση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανά επαρχία

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ		ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑ		ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ		ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	
	Αριθμός Εκμεταλλεύσεων		Αριθμός Εκμεταλλεύσεων		Αριθμός Εκμεταλλεύσεων		Αριθμός Εκμεταλλεύσεων		Αριθμός Εκμεταλλεύσεων		Αριθμός Εκμεταλλεύσεων	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
< 25	85 0,5%	47 0,3%	72 0,5%	32 0,3%	63 0,7%	39 0,5%	34 0,5%	38 0,6%	12 0,4%	11 0,4%	266 0,5%	167 0,4%
25-44	6.280 34,2%	3.385 20,8%	4.742 23,7%	2.585 18,2%	3.475 37,1%	2.102 28%	2.410 36,4%	1.683 25,4%	1.196 42,4%	773 28,2%	18.103 35,3%	10.528 23,5%
45-64	8.503 46,5%	9.019 55,5%	6.382 45,3%	6.067 52,3%	3.651 38,9%	3.685 49,3%	2.903 44%	3.505 52,8%	1.288 45,6%	1.503 54,5%	22.727 44,4%	23.779 53,1%
65 >	3.411 18,8%	3.800 23,4%	2.884 20,5%	2.935 25,2%	2.189 23,3%	1.667 22,2%	1.260 19,1%	1.408 21,2%	324 11,6%	468 17,1%	10.068 20,3%	10.278 23%
ΣΥΝΟΛΟ	18.279 100%	16.251 100%	14.080 100%	11.619 100%	9.378 100%	7.493 100%	6.607 100%	6.634 100%	2.820 100%	2.755 100%	51.164 100%	44.752 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 1994, 2003

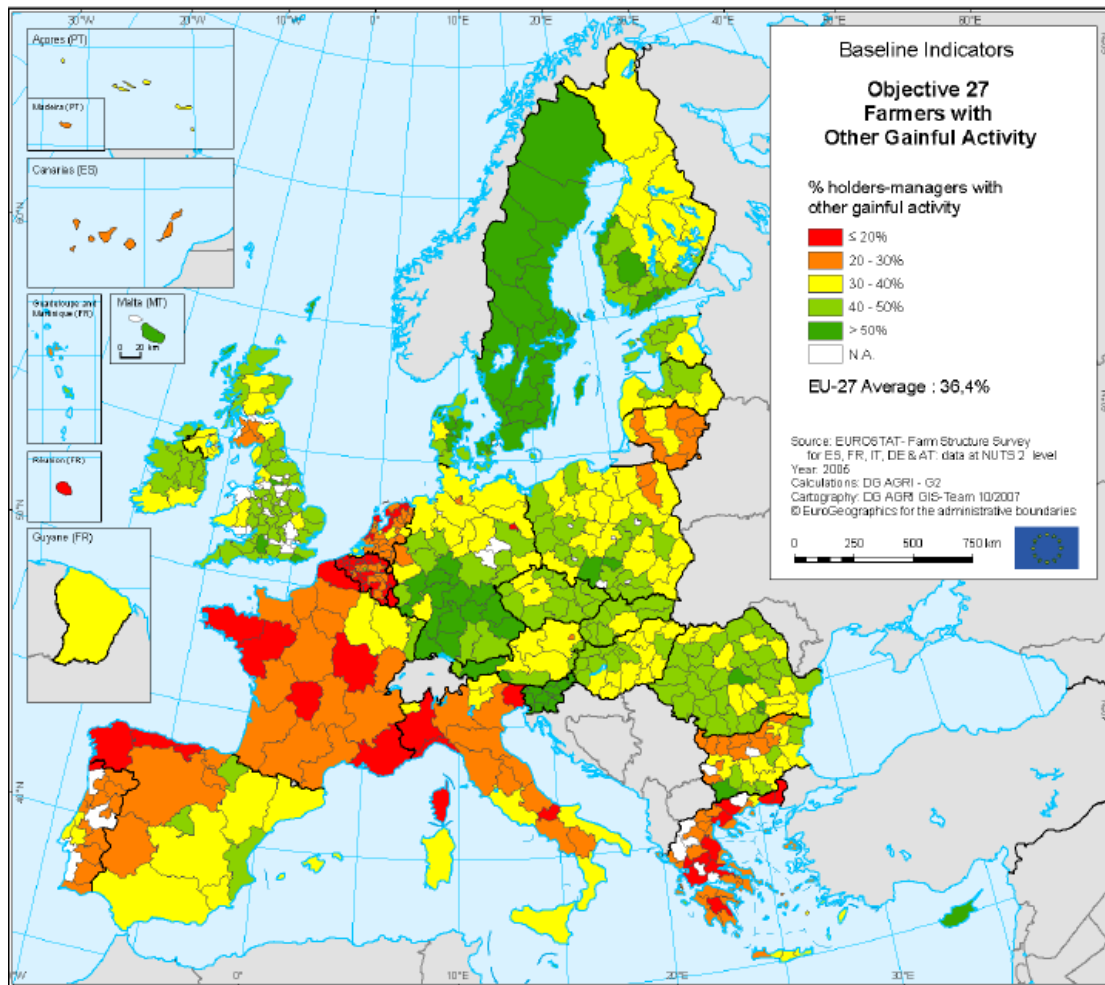
Η ηλικιακή διάρθρωση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων προβληματίζει, δεδομένου ότι οι γηραιότεροι αγρότες δεν είναι πρόθυμοι να εγκαταλείψουν τη γεωργική δραστηριότητα, εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελεί συμπληρωματική πηγή του εισοδήματος τους που προέρχεται κυρίως από συντάξεις. Όξυνση του προβλήματος δημιουργεί επίσης το γεγονός ότι οι γηραιότεροι αγρότες δεν έχουν βασικές γνώσεις οικονομικής και τεχνικής διαχείρισης των εκμεταλλεύσεων τους

αλλά και τις απαιτούμενες ικανότητες για την εισαγωγή νέων τεχνολογιών με αποτέλεσμα να καθυστερούν να ανταποκριθούν στις συνεχώς μεταβαλλόμενες απαιτήσεις της αγοράς.

5.3.4. Η πολυαπασχόληση στην Κύπρο

Σύμφωνα με τη μελέτη του Ινστιτούτου Γεωργικών Ερευνών της Κύπρου (Παπαδαυίδ, 2008) ένα από τα προβλήματα που φέρεται να αντιμετωπίζει η Κυπριακή γεωργία είναι οι εξωγεωργικές δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούν τη βάση για τη συμπλήρωση του γεωργικού εισοδήματος. Στην Κύπρο μόνο το 25% των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχει αποκλειστικά γεωργικό εισόδημα, ενώ το υπόλοιπο 75% συμπληρώνει το γεωργικό του εισόδημα με απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης (European Commission, 2008). Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι, πολλές εκμεταλλεύσεις αποτελούν την δευτερεύουσα απασχόληση των κατόχων τους, αφού η κύρια απασχόληση τους είναι σε άλλους τομείς της οικονομίας. Τέλος, σημειώνεται ότι το 58,6% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Κύπρο έχει ως κύρια πηγή εισοδήματος την εξωγεωργική απασχόληση (Eurostat, 2007).

Χάρτης 5.1. Πολυαπασχόληση των γεωργών (2005)

Πηγή: European Commission (2009)

Η πολυαπασχόληση επομένως στη γεωργία αποτελεί σημαντική παράμετρο για την ανάπτυξη του τομέα στην Κύπρο. Περισσότερα από τα μισά αγροτικά νοικοκυριά διατηρούν ενεργές εκμεταλλεύσεις μέχρι δύο εκτάρια τάση η οποία αποτυπώνει την σημαντικότητα των μικρών αγροτικών πυρήνων στην αγροτική οικονομία της Κύπρου (Αντωνιάδης και Παπαγιάννης, 2001). Για την πλειονότητα των Κυπρίων γεωργών το εισόδημα από την εκμετάλλευση δεν επαρκεί για την κάλυψη του ελάχιστου αναγκαίου οικογενειακού εισοδήματος με αποτέλεσμα η αναζήτηση εργασίας σε εξωγεωργικούς τομείς να αποτελεί ανάγκη επιβίωσης. Στοιχεία μελέτης της δομικής ανάλυσης της κυπριακής γεωργίας δείχνουν ότι το 7% των αγροτών δεν λαμβάνει οποιοδήποτε αγροτικό εισόδημα, το 29% διαθέτει μόνο αγροτικό εισόδημα και μόνο το 7% λαμβάνει πέραν του 50% του εισοδήματος του από γεωργική απασχόληση (Παπαγιάννης και Μάρκου, 1999).

5.4 Η αγροτική πολιτική της Κύπρου μετά την ένταξη

5.4.1 Εισαγωγή

Η είσοδος της Κύπρου στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η εφαρμογή της ΚΑΠ οδήγησε στην υιοθέτηση μιας πολυδιάστατης, πολυλειτουργικής και αειφόρου προσέγγισης για την ανάπτυξη της γεωργίας με στόχο την προσαρμογή της στο νέο περιβάλλον και την αντιμετώπιση των χρόνιων διαρθρωτικών προβλημάτων και των νέων προκλήσεων που αντιμετωπίζει.

Η ένταξη της Κύπρου στην ευρωπαϊκή οικογένεια έφερε στην επιφάνεια τα μεγάλα προβλήματα που δημιούργησε ο υπέρμετρος προστατευτισμός του τομέα. Η Κυπριακή γεωργία, λόγω προστατευτισμού, είχε απομονωθεί από τις παγκόσμιες τάσεις φιλελευθεροποίησης του εμπορίου και εισαγωγής καινοτομιών και νέων τεχνολογιών στη παραγωγική διαδικασία με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους παραγωγής, η οποία οδήγησε σε αύξηση των εισαγωγών των γεωργικών προϊόντων και μείωση των εξαγωγών λόγω χαμηλής ανταγωνιστικότητας του τομέα. Σήμερα παρατηρείται μεγάλο έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της Κυπριακής γεωργίας σε σχέση με την ευρωπαϊκή και κρίνεται απαραίτητη η πραγματοποίηση διαρθρωτικών μεταβολών για την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του τομέα.

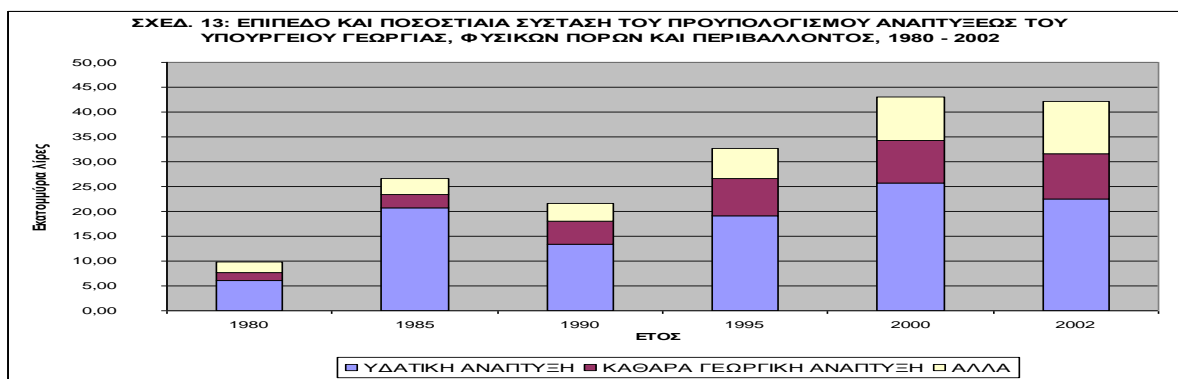
Η αξιοποίηση των προκλήσεων και δυνατοτήτων του πλαισίου της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής προϋποθέτει στρατηγικό σχεδιασμό σε βάθος χρόνου που θα εξασφαλίζει παράλληλα με την οικονομική βιωσιμότητα του τομέα την αειφορία. Το νέο υπόδειγμα της Κυπριακής γεωργίας βρίσκεται «υπό κατασκευή» με τις προσδοκίες τα επόμενα χρόνια να αποτελέσει βασικό παράγοντα ώθησης της Κυπριακής οικονομίας.

5.4.2 Η αγροτική πολιτική στην Κύπρο πριν την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Πριν την ένταξη η γεωργική αναπτυξιακή πολιτική στηριζόταν από τους εκάστοτε προϋπολογισμούς, οι οποίοι αποτύπωναν τους προσανατολισμούς και τη φιλοσοφία της εκάστοτε πολιτικής. Εξετάζοντας τους προϋπολογισμούς ανάπτυξης του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (Διάγραμμα 5.3) διαπιστώνεται ότι το Υπουργείο τα τελευταία 20 χρόνια απέδωσε πολύ μεγάλη

σημασία στην υδατική ανάπτυξη και στη διεύρυνση των αρδευόμενων εκτάσεων του νησιού. Η υδατική ανάπτυξη διαχρονικά απορροφούσε σχεδόν το 60% του συνολικού προϋπολογισμού του Υπουργείου. Αντίθετα, οι δαπάνες που αφορούσαν καθαρά την ανάπτυξη του γεωργικού τομέα συμπεριλαμβανομένης της εφαρμογής βελτιωμένων συστημάτων άρδευσης κυμαίνονταν κάτω από 15% τη δεκαετία του 1980 ενώ μόλις τη τελευταία δεκαετία αυξήθηκαν σε ποσοστό 20-22%.

**Διάγραμμα 5.3 Προϋπολογισμός Ανάπτυξης του Υπουργείου
Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, 1980-2002**

Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Προϋπολογισμοί Ανάπτυξης των ετών 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2002

Μόλις τις αρχές του 1990 παρατηρήθηκε μια στροφή της αγροτικής πολιτικής προς την επίτευξη ευρύτερων στόχων όπως είναι η βελτίωση της ποιότητας και της ανταγωνιστικότητας των γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων, η αναδιάρθρωση και η προσαρμογή των τομέων που παρουσίαζαν υστερήσεις καθώς και η σταδιακή προσαρμογή της κυπριακής γεωργίας στα νέα δεδομένα της διεθνούς αγοράς και ιδιαίτερα της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς. Σταδιακά στο πλαίσιο της αγροτικής πολιτικής εισάγονται η περιβαλλοντική διάσταση της αγροτικής ανάπτυξης και οι βασικές αρχές της αειφορίας.

5.4.3 Οι βασικοί άξονες της αγροτικής πολιτικής στην Κύπρο μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Ο γεωργικός τομέας αποτελεί πεδίο παραγωγής τόσο εμπορευματικών εκροών, όπως είναι τα τρόφιμα και οι πρώτες ύλες, όσο και μη εμπορευματικών εκροών όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, το τοπίο και η πολιτιστική κληρονομιά. Η αναγνώριση των πολλαπλών λειτουργιών που επιτελεί η γεωργία προϋποθέτει την άσκηση πολιτικής που λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες και την πολυμορφία του

τομέα προκειμένου να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σύγχρονης γεωργίας.

Το στοίχημα για το μέλλον του αγροτικού τομέα είναι η επίτευξη μιας ανταγωνιστικής διεθνώς αγροτικής παραγωγής που είναι παράλληλα φιλική προς τον άνθρωπο και το περιβάλλον. Η ανταγωνιστικότητα της γεωργικής δραστηριότητας προϋποθέτει μείωση του κόστους παραγωγής που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την μεγέθυνση του γεωργικού κλήρου, την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και καινοτομιών στην παραγωγική διαδικασία και γενικότερα την προώθηση της «*επιχειρηματικού*» τύπου γεωργίας. Από την άλλη πλευρά στα πλαίσια της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας, του νέου υποδείγματος ανάπτυξης που προωθείται στα πλαίσια της Ε.Ε., μια από τις βασικές λειτουργίες της γεωργίας είναι η διατήρηση του κοινωνικού ιστού των αγροτικών περιοχών. Η επίτευξη του στόχου αυτού προϋποθέτει την διατήρηση και επιβίωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων οικογενειακής μορφής, οι οποίες χωρίς στήριξη δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στον διεθνή ανταγωνισμό. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι η διττή γεωργία που επικρατεί στην Κύπρο «*επιχειρηματικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις vs γεωργικές εκμεταλλεύσεις οικογενειακής μορφής*» προϋποθέτει διαφοροποίηση και στόχευση της αγροτικής πολιτικής για τους διαφορετικούς τύπους γεωργίας και όχι οριζόντιες πολιτικές.

Επίσης, ο στρατηγικός σχεδιασμός του γεωργικού τομέα προϋποθέτει μια σειρά παρεμβάσεων όπως είναι οι χρήσεις γης, η παροχή κινήτρων στους νέους αγρότες, ο ανασχεδιασμός και η προώθηση των συλλογικών μορφών δράσης, η ενίσχυση των θεσμών οργάνωσης, εμπορίας, διάθεσης των προϊόντων, η προώθηση της γεωργικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, η σύνδεση της αγροτικής έρευνας με την παραγωγή και η συμβουλευτική στήριξη των παραγωγών.

Η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. άλλαξε ριζικά τον τρόπο στήριξης της γεωργίας από το κράτος και δημιούργησε ένα νέο περιβάλλον λειτουργίας της γεωργίας ιδιαίτερα ανταγωνιστικό. Ο γεωργικός τομέας κλήθηκε να αντιμετωπίσει εξαιρετικά απαιτητικές συνθήκες προσαρμογής όπως είναι η αποσύνδεση των κρατικών επιχορηγήσεων από την παραγωγή και η άμεση εξάρτηση τους από τις καλλιεργούμενες εκτάσεις, καθώς και η εφαρμογή πλήθους κανόνων και αυστηρών

προτύπων για το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων, την υγεία και τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων. Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της κυπριακής γεωργίας στα πλαίσια της ΚΑΠ μπορεί να επιτευχθεί μέσω του εκσυγχρονισμού των παραγωγικών δομών και της υιοθέτησης μέτρων που επιτρέπουν τη στροφή της Κυπριακής γεωργίας από την ποσοτική στην ποιοτική παραγωγή, από τα ανώνυμα προϊόντα στα τυποποιημένα, πιστοποιημένα και επώνυμα προϊόντα με προστιθέμενη αξία.

5.4.4. Η Ενιαία εκταρική επιδότηση

Σύμφωνα με τη Συνθήκη Προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2004), οι Κύπριοι παραγωγοί δεν θα παίρνουν ολόκληρο το ποσό των λεγόμενων “άμεσων γεωργικών πληρωμών” αλλά ένα ποσοστό του κοινοτικού επιπέδου που αρχίζει με 25% το 2004, αυξάνεται κατά 5% για τρία χρόνια και κατά 10% για έξι χρόνια φτάνοντας το κανονικό επίπεδο το 2013. Η ρύθμιση αυτή μεταφράζεται σε απώλεια κοινοτικών πόρων που υπερβαίνει τα £100 εκατομμύρια σε αξίες 2004. Όμως, κατά τα τρία πρώτα χρόνια μετά την ένταξη της Κύπρου, οι περικοπές που θα υποστούν οι αγρότες θα επιστραφούν στο κρατικό ταμείο της Κύπρου, στα πλαίσια του λεγόμενου ισολογισμού των προϋπολογισμών, προκειμένου να αποφευχθεί η Κύπρος να καταστεί «καθαρός συνδρομητής» του κοινοτικού προϋπολογισμού. Οι σχετικές εισροές υπολογίζονται κατά προσέγγιση σε £53 εκατομμύρια.

Οι απώλειες των κοινοτικών επιδοτήσεων είναι ιδιαίτερα οδυνηρές για τους γεωργοκτηνοτροφικούς κλάδους που παραδοσιακά στηρίζονταν σε κρατικές επιχορηγήσεις σε επίπεδα υψηλότερα από τα αντίστοιχα κοινοτικά όπως είναι π.χ. τα σιτηρά, τα αμπέλια και όλοι οι κτηνοτροφικοί κλάδοι. Σημαντική επίσης, μείωση στήριξης υφίσταται ο κλάδος της πατατοκαλλιέργειας, επειδή το προϊόν δεν έχει ενταχθεί στις κοινοτικές ρυθμίσεις των αγορών. Για αρκετούς κλάδους, όπως είναι τα φρούτα πλην εσπεριδοειδών, το ελαιόλαδο, οι μπανάνες, τα καπνά και οι ξηροί καρποί, το εισόδημα των παραγωγών έχει υποστεί σημαντική μείωση μετά την ένταξη, λόγω της πτώσης των τιμών παραγωγού.

Την περίοδο 2004-2006 (με δυνατότητα ανανέωσης για άλλα δύο χρόνια) υιοθετήθηκε το σύστημα της *Ενιαίας Εκταρικής Πληρωμής*, το οποίο προβλέπει

ομοιόμορφη κατανομή του συνόλου των άμεσων κοινοτικών πληρωμών που δικαιούται η Κύπρος σε όλη την χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση. Το καθεστώς αυτό έχει σημαντικά πλεονεκτήματα ως προς την διεξαγωγή των προβλεπόμενων ελέγχων αλλά αναπόφευκτα οδηγεί σε εισοδηματικές απώλειες για ορισμένες κατηγορίες παραγωγών, οι οποίοι στο παρελθόν εισέπρατταν μεγαλύτερα ποσά.

Δεδομένης της πολιτικής απόφασης για διατήρηση των αγροτικών εισοδημάτων στα προενταξιακά επίπεδα, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια μετά την ένταξη, η κυπριακή πλευρά διεκδίκησε και πέτυχε κατά τις διαπραγματεύσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση το δικαίωμα παραχώρησης στους Κύπριους γεωργοκτηνοτρόφους συμπληρωματικών άμεσων πληρωμών από εθνικούς πόρους (μέχρι το επίπεδο που κανονικά θα δικαιούνταν, αν η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε προβεί στις περικοπές των άμεσων πληρωμών) και τη δυνατότητα παραχώρησης πρόσθετων κρατικών ενισχύσεων μέχρι το επίπεδο στήριξης που απολάμβαναν οι αντίστοιχοι κλάδοι, το 2001. Οι κρατικές ενισχύσεις μειώνονται προοδευτικά μέχρι την πλήρη εξάλειψη τους το 2011. Ωστόσο στα πλαίσια του *Διαγνωστικού Ελέγχου* της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, η Κύπρος κατάφερε να πάρει παράταση στη δυνατότητα παραχώρησης πρόσθετων κρατικών ενισχύσεων μέχρι το 2013. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, ο Κυπριακός Οργανισμός Αγροτικών Πληρωμών, ο οποίος είναι ο φορέας για την καταβολή των άμεσων πληρωμών στους Κύπριους αγρότες, έχει καταβάλλει για τα έτη 2004-2009 το ποσό των 300 εκ. € (ΚΟΑΠ, 2010)

5.4.5 Το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης (Σ.Α.Α) 2004-2006

Η αναπτυξιακή στρατηγική για τον πρωτογενή τομέα αλλά και ευρύτερα για τις αγροτικές περιοχές της Κύπρου βασίζεται στις παρακάτω παραμέτρους:

1. Στην υφιστάμενη κατάσταση των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών που συνθέτουν την κυπριακή γεωργία και τις αγροτικές περιοχές της Κύπρου
2. Στα συμπεράσματα από την ακολουθητέα μέχρι σήμερα πολιτική
3. Στην αναγκαιότητα εναρμόνισης και ενσωμάτωσης της αναπτυξιακής στρατηγικής της Κύπρου στα πλαίσια της ΚΑΠ.

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο ετοιμάστηκε και εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για εφαρμογή το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 από το οποίο

διατέθηκαν συνολικά 138 εκ. λίρες Κύπρου. Στόχοι του προγράμματος ήταν η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών προϊόντων, η ανασυγκρότηση του κοινωνικού και οικονομικού ιστού της υπαίθρου και η προστασία των δασών και του περιβάλλοντος. Το κύριο χαρακτηριστικό του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης ήταν η ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων της υπαίθρου και η ανάδειξη των πολλαπλών ρόλων που επιτελεί στον οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό, χωροταξικό και πολιτισμικό τομέα.

Επιμέρους στόχοι του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 ήταν:

- Η ενίσχυση των επενδύσεων και προσανατολισμός της παραγωγής, σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις απαιτήσεις της αγοράς
- Η αύξηση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων
- Η επαγγελματική κατάρτιση των γεωργών, η δημιουργία επαγγελματικής συνείδησης και η μεταφορά γνώσεων και ικανοτήτων για τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων
- Η συγκράτηση νέων αγροτών στην Κυπριακή γεωργία
- Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και πηγών εισοδημάτων για τους κατοίκους της υπαίθρου και η βελτίωση της ποιότητας ζωής τους
- Η ανάπτυξη εξωγεωργικών δραστηριοτήτων όπως είναι η μεταποίηση, οι υπηρεσίες αγοράς, οι κοινωνικές υπηρεσίες, που θα δημιουργούν τοπικά δυναμικές σχέσεις αλληλεξάρτησης και συμπληρωματικότητας

Οι δράσεις μέσω των οποίων θα υλοποιηθούν οι στόχοι του Προγράμματος ομαδοποιούνται σε τέσσερις Άξονες Προτεραιότητας:

- Ο Άξονας 1 αφορά την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, του εκσυγχρονισμού της παραγωγής και της διάθεσης των γεωργικών προϊόντων. Περιλαμβάνει μέτρα που αποσκοπούν στην προώθηση των επενδύσεων για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των μονάδων που δραστηριοποιούνται στην πρώτη μεταποίηση και εμπορία των γεωργικών προϊόντων προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό. Σημαντικά στοιχεία προς την κατεύθυνση αυτή είναι η εισαγωγή νέων τεχνολογιών, ο εκσυγχρονισμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και η ανάπτυξη των δομών εμπορίας από ιδιώτες και ομάδες παραγωγών. Μεγάλη σημασία αποδίδεται

επίσης, στην παραγωγή προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας, όπως είναι τα προϊόντα μεταποίησης. Τέλος, μέτρα όπως είναι η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών, η μεγέθυνση του γεωργικού κλήρου και η βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης του αγροτικού πληθυσμού στοχεύουν στην αντιμετώπιση των βασικών διαρθρωτικών προβλημάτων της κυπριακής γεωργίας.

- Ο *Άξονας 2* αφορά τη διατήρηση και αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και την ενδυνάμωση του κοινωνικοοικονομικού ιστού των αγροτικών περιοχών. Περιλαμβάνει μέτρα που αποσκοπούν στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, την αποκατάσταση του τοπίου στις ορεινές περιοχές, την ενδυνάμωση του οικονομικού και κοινωνικού ιστού των αγροτικών περιοχών και την ενίσχυση του ρόλου των αγροτών στη διαφύλαξη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της Κυπριακής υπαίθρου. Πέραν της χορήγησης εξισωτικών αποζημιώσεων ως αντιστάθμισμα των φυσικών περιορισμών στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, επιδιώκεται η δημιουργία νέων πηγών εισοδήματος στις αγροτικές περιοχές με την προώθηση δραστηριοτήτων που αξιοποιούν την γεωργική και δασική κληρονομιά των αγροτικών κοινοτήτων καθώς και την παραγωγή και εμπορία τοπικών ποιοτικών προϊόντων.
- Ο *Άξονας 3* αφορά την προστασία, ανάπτυξη και αειφόρο διαχείριση των δασικών πόρων. Περιλαμβάνει μέτρα που προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία των δασών με στόχο την διατήρηση και βελτίωση του κοινωνικού, οικολογικού και οικονομικού τους ρόλου.
- Ο *Άξονας 4* αποτελεί την τεχνική βοήθεια και αξιολόγηση του προγράμματος. Περιλαμβάνει την υλοποίηση των δράσεων που είναι αναγκαίες για την υποστήριξη της εφαρμογής του προγράμματος.

5.4.6 Το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

Η αγροτική οικονομία της Κύπρου βρίσκεται σήμερα σε μια φάση προσαρμογής στα νέα δεδομένα και τις απαιτήσεις που προκύπτουν από τον έντονο ανταγωνισμό στις Ευρωπαϊκές και διεθνείς αγορές. Στα πλαίσια της 4ης προγραμματικής περιόδου 2007-2013, η Κύπρος υπέβαλε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ένα *Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΣΣΑΑ)* στο οποίο αναφέρονταν οι προτεραιότητες των δράσεων του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Αγροτικής Ανάπτυξης και της χώρας.

Το ΕΣΣΑΑ εφαρμόζεται μέσω του *Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013* και βασίστηκε στους παρακάτω τέσσερις παράγοντες:

- Στις *Κοινοτικές Στρατηγικές Κατευθυντήριες Γραμμές για την Αγροτική Ανάπτυξη* με εμφανή την προσπάθεια για πλήρη συμμόρφωση με την από κοινού με τα κράτη μέλη συμφωνημένη Ευρωπαϊκή Στρατηγική Αγροτικής Ανάπτυξης
- Στην *ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης των αγροτικών περιοχών* της Κύπρου από *οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική σκοπιά* και την προσπάθεια για δημιουργία ενός προγράμματος κατάλληλα προσαρμοσμένου στις ειδικές συνθήκες που επικρατούν στην Κύπρο και ειδικότερα στην κυπριακή ύπαιθρο και αγροτική οικονομία
- Στην *ανάγκη για εξασφάλιση ομαλής μετάβασης* από την προγραμματική περίοδο και την εφαρμογή του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 στην επόμενη προγραμματική περίοδο, λαμβανομένης υπόψη της εμπειρίας που αποκτήθηκε από την εφαρμογή για πρώτη φορά ενός τέτοιου αναπτυξιακού προγράμματος
- Στην *ανάγκη για την μέγιστη δυνατή ενσωμάτωση της Στρατηγικής της Λισσαβόνας και του Γκέτεμποργκ στο ΠΑΑ.*

Οι στόχοι του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 για την χώρα όπως αναφέρονται και στον Κανονισμό (ΕΚ) 1698/2005 υλοποιούνται μέσω των παρακάτω τεσσάρων Αξόνων Προτεραιότητας: *βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του αγροτικού τομέα, προστασία του περιβάλλοντος και της υπαίθρου, διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας και βελτίωση της ποιότητας ζωής.* Ο τέταρτος Άξονας Προτεραιότητας ονομάζεται «*Άξονας Leader*» και βασίζεται στην εμπειρία που αποκτήθηκε από τις κοινοτικές πρωτοβουλίες *Leader* στοχεύοντας στην *χωρική και εκ των κάτω προσέγγιση* της αγροτικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο.

Η νέα δυναμική που αναπτύσσεται στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 δίνει την δυνατότητα της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και της δασοπονίας μέσω της αναδιάρθρωσης, της ανάπτυξης και της καινοτομίας, αλλά και μέσω του εκσυγχρονισμού της μεταποίησης και αναβάθμισης της τυποποίησης και πιστοποίησης των προϊόντων αποτελούν βασικές παραμέτρους. Επιπρόσθετα, βασικά συστατικά στοιχεία του νέου προγράμματος είναι η προστασία του περιβάλλοντος και της υπαίθρου μέσω της διαχείρισης της γης, η αναβάθμιση της

ποιότητας ζωής στην ύπαιθρο και η ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της οικονομικής δραστηριότητας των κατοίκων της υπαίθρου. Ειδικότερα για τις αγροτικές περιοχές οι επιμέρους στόχοι που έχουν τεθεί είναι:

- Η επίτευξη μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας με την προώθηση αειφόρων μορφών ανάπτυξης, καθώς και η βελτίωση της ελκυστικότητας, μέσα από την ανασυγκρότηση του κοινωνικού και οικονομικού ιστού των περιοχών της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών
- Η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών με ιδιαίτερη έμφαση σε δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας
- Η ενίσχυση της αγροτικής ανάπτυξης
- Η προστασία της περιβαλλοντικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε να καταστούν οι αγροτικές περιοχές πόλος έλξης
- Η βελτίωση της προσβασιμότητας των αγροτικών περιοχών.

Η συνολική χρηματοδότηση δράσεων ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης μέσω του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 ανέρχεται σε 325 εκ. € εκ των οποίων το 50% χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, 2007).

5.4.7 Άλλες ενισχύσεις στον πρωτογενή τομέα

Επιμέρους δράσεις/σχέδια ενίσχυσης του πρωτογενή τομέα αφορούν:

- Το στρατηγικό σχέδιο για την ανάπτυξη και στήριξη της αμπελουργίας
- Το σχέδιο ρύθμισης των αγροτικών χρεών
- Το εθνικό σχέδιο στήριξης της πατατοκαλλιέργειας
- Το σχέδιο αγροτικής πολιτικής Αρχής Ηλεκτρισμού Κύπρου
- Το σχέδιο για κατεδάφιση με σκοπό τη μετεγκατάσταση οχληρών κτηνοτροφικών υποστατικών
- Το σχέδιο για κατεδάφιση οχληρών κτηνοτροφικών υποστατικών για υγειονομικούς και περιβαλλοντικούς λόγους
- Το σχέδιο κρατικών ενισχύσεων για επαναδραστηριοποίηση πληγέντων αγροτών και για αποκατάσταση του περιβάλλοντος σε περιοχές που κηρύσσονται ως πληγείσες από πυρκαγιές.

5.5 Συμπεράσματα

Η ανάλυση των ανωτέρω δεικτών και δεδομένων αναφορικά με την οικονομικοκοινωνική και περιβαλλοντική κατάσταση της Κύπρου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Κυπριακή γεωργία αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα καθώς και προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Συμπερασματικά, ως αδύνατα σημεία της κυπριακής γεωργίας μπορούν να θεωρηθούν το μικρό μέγεθος και ο πολυτεμαχισμός του γεωργικού κλήρου, η γήρανση και το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης του αγροτικού πληθυσμού που σε συνδυασμό με παράγοντες όπως το ξηροθερμικό κλίμα, το έντονο ανάγλυφο, η χαμηλή γονιμότητα των εδαφών και η έλλειψη νερού ενισχύουν το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας που αντιμετωπίζει. Αδυναμίες εντοπίζονται επίσης στην γεωγραφική θέση της Κύπρου, η οποία βρίσκεται πιο κοντά από όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. σε χώρες που εμπλέκονται στην Ευρωμεσογειακή συνεργασία, με αποτέλεσμα να δέχεται το μεγαλύτερο μέρος των επιπτώσεων από τα προϊόντα που εισάγονται από αυτές, τα οποία είναι παρόμοια με τα κυπριακά.

Με την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση δημιουργήθηκαν έντονα προβλήματα διαρθρωτικής προσαρμογής της κυπριακής γεωργίας. Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας των κυπριακών γεωργικών προϊόντων που οφείλεται κυρίως στο υψηλό κόστος παραγωγής, την έλλειψη νέων τεχνολογιών και καινοτομιών και την απουσία ποιοτικών προδιαγραφών καθιστά μη αξιοποιήσιμες τις ευκαιρίες που παρέχονται από την ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Η αξιοποίηση των νέων προκλήσεων απαιτεί στρατηγικό σχεδιασμό σε βάθος χρόνου που θα εξασφαλίζει παράλληλα με την οικονομική βιωσιμότητα την αειφορία.

Η απόσταση της κυπριακής γεωργίας με την ευρωπαϊκή μετά το άνοιγμα των συνόρων είναι τεράστια και χρειάζονται μεγάλες προσπάθειες για να επιτευχθεί σύγκλιση. Οι ευρωπαϊκές επιδοτήσεις στα πλαίσια του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 και του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 αποτέλεσαν «δεκανίκια» για τη στήριξη του γεωργικού εισοδήματος. Παράλληλα όμως η ολοκληρωμένη προσέγγιση των δράσεων των Προγραμμάτων εδραίωσε την πεποίθηση ότι η αγροτική ανάπτυξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών και την ανάπτυξη αγορών εργασίας.

Στα πλαίσια των επιδιωκόμενων πολιτικών η πολυαπασχόληση των γεωργικών νοικοκυριών αποτελεί κύριο μέλημα καθώς συμβάλλει στην δημιουργία συμπληρωματικών εισοδημάτων στο γεωργικό πληθυσμό και ενισχύει τον οικονομικό και κοινωνικό ιστό των αγροτικών περιοχών. Βασική διαπίστωση όμως από την παρουσίαση της αγροτικής πολιτικής που εφαρμόζεται στη Κύπρο είναι ότι η πολιτική αυτή δεν έχει χωρική διάσταση και δεν διαφοροποιείται στο χώρο.

Από την άλλη πλευρά, τα πλέον δυνατά σημεία της κυπριακής γεωργίας θεωρούνται η ύπαρξη επιχειρηματικού τύπου μονάδων σε κάποιους τομείς όπως είναι η χοιροτροφία και η αγελαδοτροφία, καθώς και οι κλιματολογικές συνθήκες που ευνοούν την παραγωγή πρώτων μεσογειακών προϊόντων. Στις θετικές προοπτικές του γεωργικού τομέα πρέπει να περιληφθεί και η επίδραση του τουρισμού. Ενώ ο πληθυσμός της Κύπρου κυμαίνεται γύρω στα 0,8 εκατομμύρια, στην εξέταση των προοπτικών κατανάλωσης των αγροτικών προϊόντων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και οι κατά μέσο όρο 2,4 εκατομμύρια τουρίστες που επισκέπτονται την Κύπρο ετησίως. Η τουριστική βιομηχανία συμβάλλει σημαντικά στην κατανάλωση μεγάλου μέρους της παραγωγής των φρέσκων κυρίως φρούτων και λαχανικών. Σημαντικό πλεονέκτημα αποτελεί επίσης, η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και παραδόσεις που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο και ιδιαίτερα του αγροτουρισμού ενώ θετικά συμβάλλουν η πλούσια βιοποικιλότητα και το αγροτικό τοπίο.

Τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων φαίνεται να παρουσιάζουν κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις στο χώρο. Η άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας είναι περισσότερο εντατικοποιημένη στις επαρχίες της Λάρνακας, της ελεύθερης Αμμοχώστου και της Πάφου σε σχέση με τις επαρχίες της Λευκωσίας και της Λεμεσού. Στις τρεις αυτές επαρχίες συγκεντρώνονται οι μεγαλύτερες σε μέσο μέγεθος γεωργικές εκμεταλλεύσεις με τον μικρότερο τεμαχισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

6.1. Εισαγωγή

Στα πλαίσια του παρόντος Κεφαλαίου πραγματοποιείται ανάλυση των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των αγροτικών νοικοκυριών του δείγματος. Βασικός σκοπός του Κεφαλαίου είναι η περιγραφή των χαρακτηριστικών και διαρθρώσεων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, τα οποία επιδρούν σημαντικά στους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων των παραγωγών για απασχόληση εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης, και οι οποίοι θα διερευνηθούν στο επόμενο Κεφάλαιο. Βασική μονάδα ανάλυσης της πολυαπασχόλησης αποτελεί το αγροτικό νοικοκυριό, το οποίο αποτελεί την οικονομική και κοινωνική μονάδα που κατανέμει την εργασία και τους άλλους συντελεστές παραγωγής εντός και εκτός της εκμετάλλευσης. Η κοινωνικοοικονομική ανάλυση επικεντρώνεται κυρίως στον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης και δευτερευόντως στην/στον σύζυγο.

Στην ενότητα 6.2 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά της επιτόπιας έρευνας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της παρούσας μελέτης και η διαδικασία επιλογής του δείγματος καθώς και ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου ενώ στην επόμενη ενότητα (6.3) παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του δείγματος. Στην ενότητα 6.4 πραγματοποιείται αναλυτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των συζύγων με ιδιαίτερη αναφορά να γίνεται σε θέματα φύλου, ηλικίας, επιπέδου εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο καθεστώς απασχόλησης των αρχηγών όπου εξετάζεται αναλυτικά ο βαθμός πολυαπασχόλησης τους και οι παράγοντες που συμβάλλουν θετικά ή αρνητικά σε αυτή. Αναφορά γίνεται επίσης, σε θέματα που αφορούν το καθεστώς διαδοχής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Στην ενότητα 6.5 παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά των λοιπών μελών των αγροτικών νοικοκυριών ενώ στην ενότητα 6.6 παρουσιάζονται τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων του δείγματος. Αρχικά εξετάζεται το μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με αναλυτική παρουσίαση των ιδιόκτητων και ενοικιαζόμενων εκτάσεων ενώ ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στις αρδευόμενες εκτάσεις, οι οποίες αποτελούν βασικό δείκτη εντατικοποίησης της

γεωργικής παραγωγής. Ακολουθεί η παρουσίαση της παραγωγικής κατεύθυνσης των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, οι βασικές καλλιέργειες και τα είδη ζώων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, ενώ εξετάζονται και τυχόν μεταβολές που έλαβαν χώρα εξαιτίας της εισόδου της Κύπρου στην Ε.Ε. Ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση του οικογενειακού εισοδήματος των γεωργικών νοικοκυριών του δείγματος και οι βασικές πηγές προέλευσης του. Τέλος, στο επίκεντρο της ενότητας 6.8 αναλύονται θέματα σχετικά με την συμμετοχή των παραγωγών σε μέτρα αγροτικής πολιτικής.

6.2. Επιτόπια έρευνα γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης στη γεωργία στα πλαίσια της παρούσας διατριβής εξετάζεται και στις πέντε ελεύθερες επαρχίες της Κύπρου (Λευκωσία, Λεμεσός, Πάφος, Λάρνακα και ελεύθερη Αμμόχωστος). Η επιλογή όλων των επαρχιών της ελεύθερης Κύπρου κρίθηκε αναγκαία καθώς η βασική υπόθεση της μελέτης είναι ότι υπάρχει διαφοροποίηση στον αγροτικό χώρο της Κύπρου εξαιτίας χωρικών, γεωγραφικών, κοινωνικοοικονομικών και περιβαλλοντικών διαφορών που τον χαρακτηρίζουν, καθώς και μεταβολών που έχουν σημειωθεί σε αυτόν, κυρίως μετά την τουρκική εισβολή το 1974, αλλά και λόγω της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επίσης, διερευνάται η ύπαρξη διασυνδέσεων και επιδράσεων μεταξύ των επαρχιών.

6.2.1 Επιλογή του δείγματος

Το δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει γεωργικές εκμεταλλεύσεις από όλη την επικράτεια της ελεύθερης Κύπρου (Λευκωσία, Λεμεσός, Πάφος, Λάρνακα και ελεύθερη Αμμόχωστος). Το δείγμα των εκμεταλλεύσεων είναι αντιπροσωπευτικό και η επιλογή του πραγματοποιήθηκε από την τελευταία Απογραφή Γεωργίας (2003), όπου ο συνολικός αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανέρχεται σε 45.199 (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου, Απογραφή Γεωργίας 2003). Στον Πίνακα 6.1 παρουσιάζεται αναλυτικά ο αριθμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανά επαρχία με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Γεωργίας (2003).

**Πίνακας 6.1 Αριθμός Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων κατά Επαρχία με
χρησιμοποιούμενη ή μη γεωργική έκταση**

	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ	ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ	ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ	ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ	ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΜΕ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΓΗ	16,270 98.9%	11,550 98.8%	6,588 97.7%	7,453 98.8%	2,750 98.7%	44,611 98.7%
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΕΚΤΑΣΗ*	175 1.1%	136 1.2%	153 2.3%	88 1.2%	36 1.3%	588 1.3%
ΣΥΝΟΛΟ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ	16,445 100%	11,686 100%	6,741 100%	7,541 100%	2,786 100%	45,199 100%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου Απογραφές Γεωργίας 2003

* Κτηνοτροφικές μονάδες μόνο

Η επιλογή του δείγματος πραγματοποιήθηκε με τυχαία δειγματοληψία με βάση τον αριθμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της Απογραφής Γεωργίας (2003), ανά επαρχία. Με τη μέθοδο αυτή επιδιώχθηκε η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος σε επίπεδο επαρχίας. Το δείγμα της έρευνας ανέρχεται συνολικά σε 110 γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αριθμός ο οποίος κρίθηκε ικανοποιητικός για την μελέτη, δεδομένων των περιορισμών του κόστους και του χρόνου⁶. Η κατανομή των 110 γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος ανά επαρχία παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.2 που ακολουθεί.

**Πίνακας 6.2. Συνολικός αριθμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων και αριθμός
γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος κατά Επαρχία**

ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΙΑΣ	16,445 (36.3%)	36 (32.7%)
ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΣΟΥ	11,686 (25.8%)	28 (25.5%)
ΕΠΑΡΧΙΑ Λ/ΡΚΑΣ	6,741 (15%)	19 (17.3%)
ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΦΟΥ	7,541 (16.7%)	19 (17.3%)
ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛ. ΑΜ/ΣΤΟΥ	2,786 (6.2%)	8 (7.3%)
ΣΥΝΟΛΟ ΚΥΠΡΟΥ	45,199 (100%)	110 (100%)

⁶ Το δείγμα αποτελείται από 100 ερωτηματολόγια και 10 συμπληρωματικά για αναπλήρωση. Εξ αυτών 4 ερωτηματολόγια είχαν σοβαρά προβλήματα στη συμπλήρωσή τους με αποτέλεσμα ο τελικός αριθμός ερωτηματολογίων να ανέρχεται σε 106.

6.2.2 Διαμόρφωση ερωτηματολογίου

Για τις ανάγκες της έρευνας σχεδιάστηκε ένα πλήρες ερωτηματολόγιο, κοινό για όλες τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις των επαρχιών το οποίο περιλάμβανε ερωτήσεις κλειστού τύπου ενώ σχεδιάστηκε ώστε ο ερωτώμενος να είναι ο αρχηγός της εκμετάλλευσης. Το ερωτηματολόγιο που διαμορφώθηκε αποτελείται συνολικά από τις παρακάτω επτά ενότητες⁷:

1. Την ενότητα που περιλαμβάνει τα *κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών του νοικοκυριού* (ηλικία, εκπαίδευση, οικογενειακή κατάσταση, παιδιά κλπ.)
2. Την ενότητα που αναφέρεται στην *απασχόληση των μελών του νοικοκυριού* (κατάσταση απασχόλησης, είδος απασχόλησης, χρόνος απασχόλησης εντός και εκτός εκμετάλλευσης)
3. Την ενότητα που περιλαμβάνει τα *διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης* (μέγεθος εκμετάλλευσης, ιδιοκτησία, σύνθεση της φυτικής και ζωικής παραγωγής, παραγωγή, αποδόσεις, χρήση εισροών)
4. Την ενότητα που αναφέρεται στο *εισόδημα* (ύψος και πηγές εισοδήματος του γεωργικού νοικοκυριού)
5. Την ενότητα που αναφέρεται στη *γνώση και ανταπόκριση σε μέτρα αγροτικής πολιτικής* (προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης της ΕΕ και συμπεριφορά των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων)
6. Την ενότητα που αναφέρεται σε *ζητήματα πληροφόρησης των αγροτών και σε επαγγελματικές και συλλογικές τους αντιλήψεις*
7. Την ενότητα που αναφέρεται στις *στάσεις των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων απέναντι στα προβλήματα της γεωργίας και ευρύτερα των αγροτικών περιοχών.*

Ο έλεγχος του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε με μια «έρευνα - οδηγό» σε 10 αρχηγούς εκμεταλλεύσεων από κάθε επαρχία, προκειμένου να δοκιμαστεί η λειτουργικότητα του ερωτηματολογίου και να διερευνηθεί η κατανόηση των ερωτήσεων από τους αρχηγούς των εκμεταλλεύσεων καθώς και το ενδιαφέρον και οι αντιδράσεις τους για το θέμα της έρευνας και τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Κατά την εφαρμογή της «έρευνας – οδηγού» διαπιστώθηκε ότι οι ερωτώμενοι αντιμετώπιζαν δυσκολίες ως προς τα τεχνικοοικονομικά στοιχεία. Με βάση τα

⁷ Στο Παράρτημα Ι παρουσιάζεται αναλυτικά το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε στα πλαίσια της έρευνας της διατριβής.

συμπεράσματα της «έρευνας – οδηγού» έγινε μερική αναθεώρηση του ερωτηματολογίου για τις ερωτήσεις, οι οποίες διαπιστωμένα παρουσίαζαν δυσκολίες και προσαρμογή των ερωτήσεων που αφορούσαν τα τεχνικοοικονομικά στοιχεία.

Παράλληλα, πριν από την πραγματοποίηση των επισκέψεων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, πραγματοποιήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία με καθένα από τους επιλεγμένους αρχηγούς και γνωστοποιήθηκε ο σκοπός της έρευνας. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε με την μορφή των προσωπικών συνεντεύξεων με τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης κατά την διάρκεια των μηνών Ιανουαρίου και Μαρτίου του έτους 2010. Η χρησιμοποίηση της συνέντευξης ως ερευνητικού μέσου εξασφαλίζει την προσωπική – ζωντανή επικοινωνία με τον εξεταζόμενο, αποτελεί τον καλύτερο τρόπο συλλογής στατιστικών στοιχείων και θεωρείται ως το εγκυρότερο ερευνητικό μέσο. Επίσης, η προσωπική συνέντευξη οδηγεί σε πιο αξιόπιστα αποτελέσματα, καθώς ο συνεντεύκτης είναι σε θέση να διευκρινίσει τις ερωτήσεις που τίθενται και να παρέχει εξηγήσεις στους ερωτώμενους (Παρασκευοπούλου, 1993; Κιόχος, 1993; Δημητρόπουλος, 1994; Κυριαζή, 1999).

Οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων κωδικοποιήθηκαν και αποτέλεσαν τη βάση δεδομένων της έρευνας, στην οποία στηρίχθηκε η συγκριτική και οικονομετρική ανάλυση των παραγόντων που επηρεάζουν την πολυαπασχόληση. Η επεξεργασία και ανάλυση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πακέτο *SPSS* (*Statistical Package for the Social Sciences*).

6.3. Χαρακτηριστικά του δείγματος

6.3.1 Ηλικία και φύλο του πληθυσμού του δείγματος

Ο πληθυσμός των νοικοκυριών του δείγματος ανέρχεται σε 298 άτομα με μέσο μέγεθος νοικοκυριού 2,8 άτομα όταν αντίστοιχα το εθνικό μέσο μέγεθος διαμορφώνεται σε 2.76 (Στατιστική Υπηρεσία, 2011). Η κατά φύλο κατανομή του πληθυσμού αποτυπώνει την ύπαρξη ισορροπίας ανάμεσα στα δύο φύλα με τους άνδρες να αποτελούν το 53% του συνόλου (157 άτομα) και τις γυναίκες το 47% (141 άτομα).

Στον Πίνακα 6.3 που ακολουθεί παρουσιάζεται η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού

του δείγματος κατά φύλο. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα η επικρατούσα ηλικιακή κλάση και για τα δυο φύλα είναι η ηλικιακή ομάδα κάτω των 29 ετών (34%) και ακολουθεί η ηλικιακή ομάδα 45 - 54 ετών (29%). Τέλος, η μέση ηλικία του πληθυσμού του δείγματος ανέρχεται περίπου στα 33 έτη.

Πίνακας 6.3 Ηλικιακή σύνθεση πληθυσμού δείγματος κατά φύλο

		Φύλο Πληθυσμού					
		Ανδρας		Γυναίκα		Σύνολο	
		Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Ηλικιακές Κλάσεις	κάτω των 29 ετών	48	31%	54	38%	102	34%
	30 - 44 ετών	24	15%	30	21%	54	18%
	45 - 54 ετών	41	26%	44	31%	85	29%
	55 ετών και άνω	44	28%	13	9%	57	19%
	Σύνολο	157	100%	141	100%	298	100%

6.4. Τα χαρακτηριστικά των αρχηγών και των συζύγων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, η ανάλυση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης θα γίνει στο επίπεδο της απασχόλησης του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης εντός και εκτός αυτής. Παρόλα αυτά, παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τόσο του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης όσο και της συζύγου για να είναι όσο το δυνατό πιο εύκολη η κατανόηση των παραγόντων που έλκουν ή απωθούν τα μέλη του γεωργικού νοικοκυριού να απασχοληθούν και εκτός εκμετάλλευσης. Η ανάλυση αφορά κυρίως το φύλο και την ηλικία του αρχηγού και της/ του συζύγου, στην εκπαίδευση και την κατάσταση απασχόλησης τους.

6.4.1 Φύλο αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Το συντριπτικό ποσοστό των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι άνδρες (92.5%) και μόλις 7.5% αποτελείται από γυναίκες. Η δυσαναλογία αυτή είναι αναμενόμενη καθώς ακόμα και σήμερα, η απασχόληση στο γεωργικό τομέα αποτελεί κατεξοχήν ανδρικό επάγγελμα ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο πολλαπλός ρόλος της γυναίκας (σύζυγος, μητέρα, νοικοκυρά, γεωργός κλπ.).

6.4.2 Ηλικία αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Η ηλικιακή σύνθεση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων αποτυπώνει σε γενικές γραμμές την κατάσταση που επικρατεί ακόμα και σήμερα στην κυπριακή γεωργία (50,8 έτη μ.ο.). Οι άνδρες αρχηγοί έχουν μέσο όρο ηλικίας 51 έτη ενώ οι γυναίκες 48,9 έτη (Πίνακας 6.4).

Πίνακας 6.4. Ηλικία και φύλο αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Ηλικιακές κλάσεις	Άνδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
< 29 ετών	1	1%	-	-	1	0.9%
30 - 44 ετών	19	19.4%	1	12.5%	20	18.9%
45 - 54 ετών	38	38.8%	5	62.5%	43	40.6%
> 55 ετών	40	40.8%	2	25%	42	39.6%
Σύνολο	98	100%	8	100%	106	100%
Ποσοστιαία σχέση	92.5%		7.5%		100%	
Μέση ηλικία	51		48.9		50.8	

Η υψηλότερη συγκέντρωση των ανδρών αρχηγών εκμεταλλεύσεων εμφανίζεται στις κατηγορίες ηλικιών 45 - 54 ετών και άνω των 55 ετών με ποσοστά 38.8% και 40.8% αντίστοιχα, ενώ χαμηλή είναι η συμμετοχή των ηλικιών 30 - 44 ετών και κάτω των 29 ετών (19.4% & 1%, αντίστοιχα). Στις περιπτώσεις γυναικών αρχηγών εκμεταλλεύσεων το μεγαλύτερο ποσοστό (62.5%) είναι ηλικίας 45 - 54 ετών ακολουθούμενο από τις γυναίκες ηλικίας άνω των 55 ετών (25%).

6.4.3 Οικογενειακή κατάσταση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι έγγαμοι σε ποσοστό 72% (Πίνακας 6.5). Η αναλογία αυτή είναι λίγο μεγαλύτερη για τις γυναίκες αρχηγούς εκμεταλλεύσεων (75%).

Πίνακας 6.5: Οικογενειακή κατάσταση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

	Άνδρας		Γυναίκα		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Έγγαμος	71	72%	6	75%	77	73%
Άγαμος	27	28%	2	25%	29	27%
Σύνολο	98	100%	8	100%	106	100%

6.4.4 Εκπαίδευση – επαγγελματική κατάρτιση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Σημαντικό ποσοστό των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι απόφοιτοι τεχνικών σχολών (30.2%) ενώ σχεδόν το ¼ είναι απόφοιτοι λυκείου. Εντούτοις, ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό των αρχηγών που έχουν τελειώσει το γυμνάσιο (29.2%) ενώ σε διψήφιο ποσοστό παραμένουν οι αρχηγοί που έχουν τελειώσει μόνο το δημοτικό (10.4%) τόσο στις περίπτωση των ανδρών όσο και των γυναικών αρχηγών.

Πίνακας 6.6 Εκπαίδευση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

	Ανδρας		Γυναίκα		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Δημοτικό	10	10.2%	1	12.5%	11	10.4%
Γυμνάσιο	29	29.6%	2	25%	31	29.2%
Λύκειο	23	23.5%	3	37.5%	26	24.5%
Τεχνική Σχολή	31	31.6%	1	12.5%	32	30.2%
Πανεπιστήμιο	5	5.1%	1	12.5%	6	5.7%
Σύνολο	98	100%	8	100%	106	100%

Οι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων του δείγματος σε ποσοστό ίσο με 58% έχουν λάβει μέρος σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, ενώ για τις γυναίκες το ποσοστό είναι ακόμα υψηλότερο (62%). Συγκεκριμένα, σχεδόν το 27% του συνόλου των αρχηγών εκμεταλλεύσεων του δείγματος έχει λάβει μέρος σε προγράμματα κατάρτισης από τα κέντρα εκπαίδευσης των γεωργών, ενώ ελάχιστη είναι η συμμετοχή τους σε προγράμματα κατάρτισης από το κέντρο παραγωγικότητας. Αντίθετα, το 28% του συνόλου των αρχηγών έχει συμμετάσχει σε προγράμματα κατάρτισης από άλλους φορείς (αγροτικές οργανώσεις, ομάδες παραγωγών και ΣΕΔΙΓΕΠ), ποσοστό το οποίο για τις γυναίκες ανέρχεται σε 38%.

Πίνακας 6.7 Επαγγελματική κατάρτιση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

	Ανδρας		Γυναίκα		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Πρόγραμμα κατάρτισης από τα Κέντρα Εκπαίδευσης Γεωργών	27	28%	2	25%	29	27%
Πρόγραμμα κατάρτισης από το Κέντρο Παραγωγικότητας	2	2%	0	0%	2	2%
Άλλο	27	28%	3	38%	30	28%
Καθόλου	42	43%	3	38%	45	42%
Σύνολο	98	100%	8	100%	106	100%

Γίνεται αντιληπτό ότι το σχετικά χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των αρχηγών εκμεταλλεύσεων σε συνδυασμό με το μέτριο επίπεδο επαγγελματικής κατάρτισης δημιουργούν σημαντικά προβλήματα στη προσπάθεια εκσυγχρονισμού και εισαγωγής καινοτομιών και νέων τεχνολογιών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της Κύπρου.

Ο χαμηλός βαθμός επαγγελματικής και γεωργικής εκπαίδευσης των αρχηγών του δείγματος έγκειται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι στη Κυπριακή κοινωνία, η γεωργική εκμετάλλευση μεταβιβάζεται συνήθως από τους γονείς στα παιδιά. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις των ερωτωμένων, γνωρίζοντας οι νέοι γεωργοί ότι θα κληρονομήσουν την εκμετάλλευση, θεωρούν δεδομένη την επαγγελματική τους αποκατάσταση και δεν βρίσκουν κίνητρο να επενδύσουν στη βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης τους. Με την ανάληψη της αρχηγίας της γεωργικής εκμετάλλευσης, πρώτιστος σκοπός είναι η επίτευξη οικονομικής ανεξαρτησίας και όχι η αναβάθμιση του μορφωτικού τους επιπέδου.

Η ανάλυση των χαρακτηριστικών των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που προηγήθηκε αποτυπώνει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η άσκηση της αγροτικής πολιτικής, η οποία αφενός καλείται να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και τις δομές για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της κυπριακής γεωργίας σε διεθνές επίπεδο εξασφαλίζοντας παράλληλα τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού της υπαίθρου και τη περιβαλλοντική της προστασία, αφετέρου βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα γεωργικό πληθυσμό γερασμένο, με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και γεωργικής κατάρτισης και με ιδιαίτερα προβλήματα στη διαδοχή.

6.4.5 Απασχόληση αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, από τους 106 συνολικά γεωργούς-αρχηγούς γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος, οι 67 (63.2%) απασχολούνται αποκλειστικά στη γεωργική εκμετάλλευση και δεν έχουν άλλες δραστηριότητες εκτός εκμετάλλευσης ενώ οι 39 (36.8%) πολυαπασχολούνται (Πίνακας 6.8).

Πίνακας 6.8. Βαθμός πολυαπασχόλησης αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

	Αριθμός	Ποσοστό
Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	67	63.2%
Πολυαπασχολούμενος	39	36.8%
Σύνολο	106	100%

Βαθμός πολυαπασχόλησης αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων ανά Επαρχία

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση του βαθμού πολυαπασχόλησης των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος ανά Επαρχία. Οι επαρχίες της Λάρνακας (42%) και της Λευκωσίας (41%) παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό πολυαπασχόλησης των γεωργών του δείγματος (Πίνακας 6.9). Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κυρίως στη ραγδαία αστικοποίηση των αγροτικών περιοχών περιφερειακά των πόλεων της Λάρνακας και της Λευκωσίας, όπως οι περιοχές της Κοκκινότριμιθίας και Ιδαλίου, η οποία καθιστά επιτακτική τη λήψη μέτρων για την ανάδειξη του ρόλου της γεωργίας στην προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο πάντα των κατευθύνσεων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Παράλληλα, τόσο η πόλη της Λάρνακας όσο και της Λευκωσίας λειτουργούν ως πυρήνες ανάπτυξης των γύρω περιοχών με τη δημιουργία νέων δραστηριοτήτων οι οποίες προωθούν την αναπτυξιακή διαδικασία δημιουργώντας νέες θέσεις απασχόλησης και πηγές εισοδήματος. Βέβαια, στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι η υπερσυγκέντρωση οικονομικής δραστηριότητας και πληθυσμού στα αστικά αυτά κέντρα είναι απαραίτητο να συνοδευθεί από ανάλογη ανάπτυξη υποδομών και θεσμικών μεταβολών προκειμένου να αποφευχθούν σύνθετα προβλήματα που παρατηρούνται στα σύγχρονα κέντρα ευρωπαϊκών πόλεων.

**Πίνακας 6.9. Βαθμός πολυαπασχόλησης αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων
του δείγματος σε κάθε επαρχία**

	Λευκωσία		Λεμεσός		Λάρνακα		Πάφος		Αμμόχωστος		Σύνολο	
	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό
Κατάσταση απασχόλησης αρχηγού γ.ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.											
	19	59%	18	64%	11	58%	13	68%	6	75%	67	63%
	Πολυαπασχολούμενος											
	13	41%	10	36%	8	42%	6	32%	2	25%	39	37%
Σύνολο	32	100%	28	100%	19	100%	19	100%	8	100%	106	100%

Αντίθετα, η επαρχία της Αμμοχώστου εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό γεωργών αποκλειστικά απασχολούμενων στη γεωργική εκμετάλλευση (75%). Η περιοχή έχει αναπτύξει ένα δυναμικό πρότυπο γεωργικής δραστηριότητας με κύριο εξαγωγικό προϊόν την πατάτα ενώ οι υπόλοιποι τομείς της οικονομίας δεν έχουν αναπτυχθεί αναλόγως. Επίσης, το χαμηλό ποσοστό πολυαπασχόλησης στην επαρχία της Πάφου οφείλεται στις αρνητικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα ως προς τον πληθυσμό και την απασχόληση.

Η διαφοροποίηση των ποσοστών της πολυαπασχόλησης μεταξύ των επαρχιών που παρατηρούνται στο δείγμα είναι συνεπής με την διαφοροποίηση στη δυναμική ανάπτυξης τους διαχρονικά που χαρακτηρίζεται από την έντονη ανάπτυξη του πληθυσμού και της απασχόλησης στις επαρχίες Λάρνακας, Λεμεσού και Λευκωσίας, και τις αρνητικές εξελίξεις στην επαρχία Πάφου και Αμμοχώστου.

Δραστηριότητες πολυαπασχολούμενων αρχηγών γ.ε. εκτός και εντός εκμετάλλευσης

Στον Πίνακα 6.10 παρουσιάζονται οι δραστηριότητες που ασκούν οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί του δείγματος εκτός του πλαισίου της γεωργικής εκμετάλλευσης. Το μεγαλύτερο ποσοστό (28%) απασχολείται στον κλάδο των κατασκευών και σε φορείς του δημοσίου και της τοπικής αυτοδιοίκησης (26%). Επίσης, σημαντικό ποσοστό των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (10%) απασχολείται στον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου και στον κλάδο των μεταφορών.

Πίνακας 6.10. Δραστηριότητες πολυαπασχολούμενων αρχηγών εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης

Τομείς οικονομικής δραστηριότητας...	Δραστηριότητα αρχηγού εκτός γ.ε.	
	Αριθμός	Ποσοστό
Αλιεία/ Δάση	1	3%
Ορυχεία και Λατομεία	1	3%
Κατασκευές	11	28%
Χοντρικό και Λιανικό Εμπόριο	4	10%
Ξενοδοχεία και Εστιατόρια	1	3%
Μεταφορές, Αποθήκευση και Επικοινωνίες	4	10%
Τράπεζες/ Ασφαλιστικές Εταιρείες	2	5%
Εκτίμηση Ακινήτων/ Ενοικίαση Μηχανημάτων κλπ.	1	3%
Δημόσια Υπηρεσία/ Τοπική Αυτοδιοίκηση	10	26%
Υγεία και Εκπαίδευση	1	3%
Άλλες δραστηριότητες	3	8%
Σύνολο	39	100%

Η συντριπτική πλειονότητα των αρχηγών των πολυαπασχολούμενων νοικοκυριών του δείγματος (90%) απασχολείται πάνω από 180 ημέρες στις παραπάνω δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (Πίνακας 6.11) και μόλις το 10% αφιερώνει κάτω από 180 ημέρες σε αυτές.

Πίνακας 6.11. Ημέρες απασχόλησης πολυαπασχολούμενων αρχηγών σε δραστηριότητες εκτός γ.ε.

Αριθμός ημερών απασχόλησης σε δραστηριότητες εκτός γ.ε.	Αριθμός	Ποσοστό
< 180 ημέρες	4	10%
180 – 220 ημέρες	23	59%
> 220 ημέρες	12	31%
Σύνολο	39	100%

Από τα πολυαπασχολούμενα νοικοκυριά του δείγματος 13 εμφανίζουν να αναπτύσσουν επιπλέον δραστηριότητες εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης πέραν της γεωργικής δραστηριότητας (Πίνακας 6.12). Οι δραστηριότητες αυτές αφορούν τη δημιουργία μονάδων μεταποίησης γεωργικών προϊόντων (46%), την ανάπτυξη αγροτουρισμού (31%) και την απευθείας εμπορία και πώληση των παραχθέντων στη γεωργική εκμετάλλευση προϊόντων (23%).

Πίνακας 6.12. Δραστηριότητες πολυαπασχολούμενων αρχηγών εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης πέραν της γεωργικής δραστηριότητας

Δραστηριότητες πολυαπασχολούμενων αρχηγών εντός γ.ε.	Αριθμός	Ποσοστό
Τουρισμός (καταλύματα)	4	31%
Μεταποίηση γεωργικών προϊόντων στη γ.ε.	6	46%
Εμπορία (πώληση) γεωργικών προϊόντων στη γ.ε.	3	23%
Σύνολο	13	100%

Σε αντίθεση με το χρόνο που αφιερώνουν οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί του δείγματος σε δραστηριότητες εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης, οι ημέρες απασχόλησης σε δραστηριότητες εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης είναι σε μεγάλο ποσοστό (62%) μικρότερες των 100 ενώ μόλις 2 αρχηγοί (15%) αφιερώνουν περισσότερες από 220 ημέρες σε άλλες δραστηριότητες πέραν της γεωργικής εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Πίνακας 6.13. Ημέρες απασχόλησης πολυαπασχολούμενων αρχηγών σε δραστηριότητες πέραν της γεωργικής εντός της γ.ε.

Αριθμός ημερών απασχόλησης σε δραστηριότητες εντός γ.ε.	Αριθμός	Ποσοστό
< 100 ημέρες	8	62%
100 – 220 ημέρες	3	23%
> 220 ημέρες	2	15%
Σύνολο	13	100%

Στον Πίνακα 6.14 που ακολουθεί παρουσιάζεται η χρονική περίοδος όπου οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί ξεκίνησαν τις εξωγεωργικές δραστηριότητες τους, τόσο εκτός, όσο και εκτός της εκμετάλλευσης. Από την ανάλυση προκύπτει ότι όσοι παραγωγοί του δείγματος ανέπτυξαν άλλες δραστηριότητες εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης, η πλειονότητα (62%) ενεργοποιήθηκε μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. (2003), ενώ μικρότερο ποσοστό (38%) πριν την ένταξη. Αντίθετα, η δραστηριοποίηση σε τομείς εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης παρουσιάζει αντίστροφη πορεία καθώς τα τελευταία χρόνια, μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., μόλις το 8% των αρχηγών του δείγματος έχει εξωγεωργική απασχόληση, 41% έχει ενεργοποιηθεί τη περίοδο 1990-2003 ενώ σχεδόν το οι μισοί ξεκίνησαν πριν το 1990. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. μέσω των μέτρων των Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης ενίσχυσαν την πολυαπασχόληση εντός του

πλαisiού της γεωργικής εκμετάλλευσης ενώ αντίθετα, η απασχόληση σε δραστηριότητες εκτός εκμετάλλευσης δεν φαίνεται να μην επηρεάζεται καθώς αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο για τη Κύπρο. Το διαρθρωτικό αυτό χαρακτηριστικό οφείλεται σε δυο παράγοντες: (α) στην Τουρκική εισβολή, η οποία επέφερε σημαντικές επιπτώσεις στη γεωργία της χώρας, και (β) στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών και ιδιαίτερα του τουρισμού. Οι παράγοντες αυτοί ώθησαν την οικονομική διαφοροποίηση της υπαίθρου και δημιούργησαν νέες θέσεις απασχόλησης και πηγές εισοδήματος στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου.

Πίνακας 6.14. Έναρξη της απασχόλησης των πολυαπασχολούμενων αρχηγών που ασκούν άλλη δραστηριότητα εντός και εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης

	πριν το 1990		1990-2003		μετά το 2003		Σύνολο	
	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό
Πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί με άλλη δραστηριότητα εντός γεωργικής εκμετάλλευσης	2	15%	3	23%	8	62%	13	100%
Πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί με άλλη δραστηριότητα εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης	20	51%	16	41%	3	8%	39	100%

Οι βασικοί παράγοντες που ωθούν τους αρχηγούς των γ.ε. να διαφοροποιήσουν τις δραστηριότητες τους εντός της εκμετάλλευσης τους είναι η ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος (44%), η δημιουργία νέων προοπτικών στην αγορά (19%), τα χαμηλά εισοδήματα που αποδίδει η άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας (15%), καθώς και τα κίνητρα που δίνονται μέσω των μέτρων αγροτικής πολιτικής (15%) (Πίνακας 6.15). Κατ' αντιστοιχία, οι σημαντικότεροι παράγοντες που ωθούν σε εξωγεωργική απασχόληση εκτός του πλαισίου της γεωργικής εκμετάλλευσης είναι και πάλι η ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος (37%) και τα χαμηλά εισοδήματα της γεωργικής δραστηριότητας (20%), ενώ ακολουθούν κατά σειρά προτεραιότητας, αξιοποίηση των σπουδών στο αντικείμενο απασχόλησης (17%) και η ύπαρξη καλύτερων συνθηκών εργασίας εκτός γεωργίας (15%).

Πίνακας 6.15. Βασικοί παράγοντες που ώθησαν τους αρχηγούς των γ.ε. σε εξωγεωργική απασχόληση τόσο εντός όσο και εκτός γ.ε.

Εντός γ.ε.	Ποσοστό	Εκτός γ.ε.	Ποσοστό
Νέες προοπτικές στην αγορά	19%	Νέες προοπτικές στην αγορά	6%
Ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος	44%	Ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος	37%
Κίνητρα μέσω πολιτικών	15%	Καλύτερες συνθήκες εργασίας	15%
Χαμηλό εισόδημα από τη γ.ε.	15%	Χαμηλό εισόδημα από τη γ.ε.	20%
Ευκαιρίες απασχόλησης με βάση την εκπαίδευση μου	4%	Ευκαιρίες απασχόλησης με βάση την εκπαίδευση μου	17%
Ίδια επιθυμία άσχετη από τα παραπάνω	4%	Ίδια επιθυμία άσχετη από τα παραπάνω	5%
Σύνολο	100%	Σύνολο	100%

Η διαφοροποίηση της απασχόλησης των γεωργών σε άλλες δραστηριότητες, τόσο εντός, όσο και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης αποτελεί μια στρατηγική επιβίωσης των αγροτικών νοικοκυριών προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα χαμηλά εισοδήματα που προκύπτουν από την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας με στόχο την αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος και την συνολική βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Η τομεακού χαρακτήρα άσκηση της γεωργικής πολιτικής απέτυχε να αντιμετωπίσει τα σύνθετα και τα συνεχώς διευρυνόμενα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αγροτικές περιοχές καθιστώντας απαραίτητη τη χάραξη και υλοποίηση ολοκληρωμένων και πολυτομεακών πολιτικών που προωθούν τη διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης της υπαίθρου (OECD, 2006).

Στον Πίνακα 6.16 παρουσιάζεται η χιλιομετρική απόσταση που διανύουν οι αρχηγοί του δείγματος με εξωγεωργική απασχόληση από τον τόπο διαμονής μέχρι τον τόπο εργασίας. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, οι Κύπριοι αγρότες σε γενικές γραμμές δεν καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις για να προσεγγίσουν τις άλλες δραστηριότητες τους εκτός εκμετάλλευσης που κατά μέσο όρο είναι γύρω στα 19.7 χλμ. Συγκεκριμένα, σχεδόν οι μισοί αρχηγοί καλύπτουν απόσταση μεγαλύτερη των 15 χλμ. για να φτάσουν στο τόπο απασχόλησης τους, ενώ το 21% καλύπτει απόσταση μικρότερη των 5 χλμ. Αφενός οι κοντινές αποστάσεις μεταξύ των κοινοτήτων των επαρχιών της Κύπρου και αφετέρου η κατασκευή σύγχρονων δικτύων μεταφορών εξασφαλίζουν την προσβασιμότητα και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές

δημιουργώντας παράλληλα νέες ευκαιρίες απασχόλησης για τους κατοίκους της υπαίθρου πέραν της γεωργικής, χωρίς να απαιτείται η μετακίνησή τους σε μεγάλες αποστάσεις.

Πίνακας 6.16. Απόσταση απασχόλησης των αρχηγών που ασκούν άλλη δραστηριότητα εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης από το χώρο διαμονή τους

	< 5 χλμ		5-15 χλμ		>15 χλμ		Σύνολο	
	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό	Αρ.	Ποσοστό
Πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί	8	21%	11	28%	20	51%	39	100%

Διαδοχή στη γεωργική εκμετάλλευση

Εξετάζοντας την ύπαρξη ή μη διάδοχης κατάστασης στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος παρατηρείται το αρνητικό φαινόμενο μεγάλο ποσοστό (37%) των αρχηγών να δηλώνει ότι δεν θα υπάρξει συνέχεια στην εκμετάλλευση τους, ενώ επίσης σημαντικό ποσοστό δηλώνει αντίστοιχα ότι ο διάδοχος δεν έχει ορισθεί ακόμα (20%) και η διαδοχή θα αποφασισθεί αργότερα (17%). Η αρνητική αυτή εξέλιξη συμβαδίζει με τη γενικότερη κατάσταση που επικρατεί στη Κυπριακή γεωργία, όπου η γεωργία αποτελεί τομέα χαμηλού ενδιαφέροντος για απασχόληση για τους νέους, οι οποίοι ζητούν ένα σταθερό εισόδημα με καλές συνθήκες εργασίας, με αποτέλεσμα να έχουν μετακινηθεί στις πόλεις και στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας (Παπαδαυίδ, 2008).

Πίνακας 6.17. Ύπαρξη διαδοχής στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος

	Αριθμός	Ποσοστό
Ο διάδοχος έχει αναγνωρισθεί	17	16%
Ο διάδοχος δεν έχει ορισθεί ακόμη	21	20%
Η διαδοχή θα αποφασισθεί αργότερα	18	17%
Δεν θα υπάρξει διάδοχος για την γ.ε.	39	37%
Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	11	10%
Σύνολο	106	100%

Αντίθετα, σχετικά μικρό ποσοστό (16%) δηλώνει ότι η διάδοχη κατάσταση στην εκμετάλλευση έχει αναγνωρισθεί εκ των οποίων η πλειονότητα (90%) αποτελείται από τον γιο του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης. Ο ορισμός του διαδόχου πραγματοποιείται με βάση τα ενδιαφέροντα του υποψήφιου διαδόχου (65%) και

δευτερευόντως με βάση τις τοπικές παραδόσεις και έθιμα (35%). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση του καθεστώσ απασχόλησης του διαδόχου. Όπως, αποτυπώνεται στον Πίνακα 6.18, σχεδόν το 65% των διαδόχων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος απασχολείται αποκλειστικά ή μερικώς σε εξωγεωργικές δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης, ενώ μόλις το 12% ασχολείται με γεωργικές δραστηριότητες.

Πίνακας 6.18. Καθεστώς απασχόλησης διαδόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Καθεστώς απασχόλησης διαδόχου	Αριθμός	Ποσοστό
Αποκλειστική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης	8	47%
Μερική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης	3	18%
Γεωργική απασχόληση	2	12%
Μαθητής/ Φοιτητής	4	24%
Σύνολο	17	100%

Στην αρνητική αυτή εξέλιξη του θέματος της διαδοχής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σημαντικό ρόλο έχουν διαδραματίσει οι απόψεις και τα θέλω των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως προς την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους (Πίνακας 6.19). Συγκεκριμένα, σχεδόν τα 2/3 των αρχηγών που έχουν αναγνωρίσει το διάδοχο της εκμετάλλευσης τους θεωρούν και θέλουν, ο διάδοχος να εργάζεται κυρίως εκτός γεωργίας και να ασχολείται συμπληρωματικά με τη γεωργία, ενώ μόλις 18% επιθυμεί την αποκλειστική τους απασχόληση με τη γεωργία και 12% την απασχόληση τους, κυρίως με τη γεωργία και συμπληρωματικά με δραστηριότητες εκτός γεωργίας.

Πίνακας 6.19. Απόψεις αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως προς την επαγγελματική αποκατάσταση των διαδόχων της εκμετάλλευσης

	Αριθμός	Ποσοστό
Να σε διαδεχτεί αποκλειστικά στη γεωργία	3	18%
Να φύγει από τη γεωργία εντελώς	1	6%
Να εργάζεται εκτός γεωργίας και συμπληρωματικά με την γεωργία	11	65%
Να εργάζεται κυρίως στη γεωργία και συμπληρωματικά με εκτός	2	12%
Σύνολο	17	100%

Οι αρνητικές αυτές προοπτικές ερμηνεύουν επίσης, τη μηδαμινή (95%) συμμετοχή και παρακολούθηση από τους διάδοχους των εκμεταλλεύσεων σεμιναρίων γεωργικής εκπαίδευσης.

6.4.6 Φύλο συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Όπως ήταν αναμενόμενο η πλειονότητα των συζύγων των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων είναι γυναίκες (67%) και μόλις 6% είναι άνδρες. Επίσης, σημαντικό ποσοστό (27%) αρχηγών εκμεταλλεύσεων δεν έχουν σύζυγο.

6.4.7 Ηλικία συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Στον Πίνακα 6.20 που ακολουθεί παρουσιάζεται η ηλικιακή κατανομή των συζύγων των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Όπως ήταν αναμενόμενο, η μέση ηλικία του/της συζύγου (48.4 έτη) είναι μικρότερη του αρχηγού (50.9 έτη) εξαιτίας του γεγονότος ότι η πλειονότητα αυτών είναι γυναίκες και μικρότερες ηλικιακά από τους άνδρες. Συγκεκριμένα, η μέση ηλικία γυναικών συζύγων είναι 48 έτη, ενώ η μέση ηλικία ανδρών συζύγων ανέρχεται σε 52.7 έτη.

Πίνακας 6.20. Ηλικία και φύλο συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Ηλικιακές Κλάσεις	Ανδρες		Γυναίκες		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
< 39 ετών	1	16.7%	9	12.7%	10	13%
40-59 ετών	4	66.7%	57	80.3%	61	79.2%
> 60 ετών	1	16.7%	5	7%	6	7.8%
Σύνολο	6	100%	71	100%	77	100%
Ποσοστιαία σχέση	7.8%		92.2%		100%	
Μέση ηλικία	52.7		48		48.4	

Τα μεγαλύτερα ποσοστά των συζύγων αρχηγών, τόσο των γυναικών (80.3%), όσο και των ανδρών (66.7%) ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 40 έως 59 ετών, ενώ τα μικρότερα στην ηλικιακή ομάδα άνω των 60 ετών (7% και 16.7% αντίστοιχα) κάτι που ήταν αναμενόμενο καθώς όπως ειπώθηκε και ανωτέρω αφαιρέθηκαν από το δείγμα οι συνταξιούχοι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων.

6.4.8 Εκπαίδευση συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Ως προς την εκπαίδευση των συζύγων των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, οι γυναίκες σύζυγοι σε ένα μεγάλο σχετικά ποσοστό έχουν τελειώσει τουλάχιστον το γυμνάσιο (33.8%), ενώ επίσης 15.6% εξ αυτών έχει τελειώσει μόνο το δημοτικό (Πίνακας 6.21). Αντίθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό των ανδρών συζύγων των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων είναι απόφοιτοι τεχνικής σχολής (50%), ενώ 16.7% έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση.

Πίνακας 6.21. Επίπεδο εκπαίδευσης συζύγων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων

	Ανδρας		Γυναίκα		Σύνολο	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Δημοτικό	1	16.7%	11	15.5%	12	15.6%
Γυμνάσιο	1	16.7%	25	35.2%	26	33.8%
Λύκειο	-	-	24	33.8%	24	31.2%
Τεχνική Σχολή	3	50%	2	2.8%	5	6.5%
Πανεπιστήμιο	1	16.7%	9	12.7%	10	13%
Σύνολο	6	100%	71	100%	77	100%

6.5 Χαρακτηριστικά μελών αγροτικών νοικοκυριών

Στα γεωργικά νοικοκυριά του δείγματος συναντώνται συνολικά 104 παιδιά, εκ των οποίων 48 είναι γιοι (46%) και 56 κόρες (54%). Η μέση ηλικία των αγοριών ανέρχεται στα 21 έτη, ενώ αντίστοιχα των κοριτσιών στα 18 έτη. Επίσης, στα νοικοκυριά του δείγματος υπάρχουν άλλα 8 μέλη της ευρύτερης οικογένειας με μέση ηλικία 44 ετών και άλλα 3 μέλη εκτός οικογένειας μέσης ηλικίας 39 ετών.

6.6 Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Το μεγαλύτερο ποσοστό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος των 106 εκμεταλλεύσεων βρίσκεται στη Λευκωσία (30,2%), ακολουθεί η Λεμεσός (26,4%), η Λάρνακα και η Πάφος (17,9%) και η Αμμόχωστος (7,5%).

6.6.1 Μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Το μέσο μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος είναι 109 δεκάρια όταν σε εθνικό επίπεδο είναι σχεδόν 35. Ο μέσος όρος των αγροτεμαχίων είναι

περίπου 20 (7 σε εθνικό επίπεδο), χαρακτηριστικό το οποίο αποτυπώνει γλαφυρά το πρόβλημα του πολυτεμαχισμού των κυπριακών γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η έκταση των περισσότερων εκμεταλλεύσεων του δείγματος (32%) κυμαίνεται μεταξύ 10 έως 49 δεκάρια, ενώ ιδιαίτερα υψηλό είναι επίσης το ποσοστό των εκμεταλλεύσεων (42.4%) με έκταση μεγαλύτερη των 100 δεκαρίων (Πίνακας 6.22).

Πίνακας 6.22. Μέγεθος (έκταση) γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος (σε δεκάρια)

Έκταση σε δεκάρια	Λευκωσία		Λεμεσός		Λάρνακα		Πάφος		Αμμόχωστος		Σύνολο	
	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό
0-9	6	18.8%	3	10.7%	1	5.3%	-	-	-	-	10	9.4%
10-49	6	18.8%	16	57.1%	6	31.6%	4	21.1%	2	25%	34	32.1%
50-99	5	15.6	2	7.1%	3	15.8%	6	31.6%	1	12.5%	17	16%
100-199	6	18.8%	3	10.7%	5	26.3%	4	21.1%	1	12.5%	19	17.9%
200 & άνω	9	28.1%	4	14.3%	4	21.1%	5	26.3%	4	50%	26	24.5%
Σύνολο	32	100%	28	100%	19	100%	19	100%	8	100%	106	100%

Ιδιαίτερα στην επαρχία της Λεμεσού οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις με μέγεθος 10-49 δεκαρίων αποτελούν το 57% του συνόλου. Στην επαρχία της Λευκωσίας οι εκμεταλλεύσεις εμφανίζουν μεγαλύτερη ομοιομορφία ως προς το μέγεθος τους, με το μεγαλύτερο ποσοστό να καταλαμβάνει η κατηγορία άνω των 200 δεκαρίων (28%). Στις περιοχές της ελεύθερης Αμμοχώστου και της Πάφου απουσιάζουν τελείως οι εκμεταλλεύσεις με έκταση μικρότερη των 9 δεκαρίων. Στην Αμμόχωστο κυριαρχούν οι εκμεταλλεύσεις με έκταση μεγαλύτερη των 200 δεκαρίων (50%) αποτυπώνοντας τη μεγαλύτερη συγκέντρωση γεωργικής γης εξαιτίας της πιο δυναμικής γεωργίας ενώ στην Πάφο σημαντικό ρόλο κατέχουν οι εκμεταλλεύσεις με έκταση 50-99 δεκάρια (31.6%).

Το μέγεθος της εκμετάλλευσης προσδιορίζεται, τόσο από τις ιδιότητες, όσο και από τις ενοικιαζόμενες εκτάσεις. Η μορφή ιδιοκτησίας της γεωργικής έκτασης επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τις αποφάσεις του παραγωγού για την καλλιέργεια και γενικά τη διαχείριση της εκμετάλλευσής του. Εν αντιθέσει με τη κατανομή της συνολικής έκτασης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος, το συντριπτικό ποσοστό των

εκμεταλλεύσεων (95%) έχει ιδιόκτητη έκταση μικρότερη των 100 δεκαρίων και μόλις 5% έχει ιδιόκτητη έκταση μεγαλύτερη των 100 δεκαρίων, οι οποίες κυρίως εντοπίζονται στις επαρχίες Λευκωσίας και Λεμεσού (Πίνακας 6.23).

Πίνακας 6.23. Ιδιόκτητη έκταση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος (σε δεκάρια)

Έκταση σε δεκάρια	Λευκωσία		Λεμεσός		Λάρνακα		Πάφος		Αμμόχωστος		Σύνολο	
	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό
0-9	11	34.4%	9	32.1%	5	27.8%	5	26.3%	2	25%	32	30.5%
10-49	7	21.9%	15	53.6%	12	66.7%	5	26.3%	4	50%	43	41%
50-99	11	34.4%	3	10.7%	1	5.6%	9	47.4%	1	12.5%	25	23.8%
100-199	2	6.3%	-	-	-	-	-	-	1	12.5%	3	2.9%
200 & άνω	1	3.1%	1	3.6%	-	-	-	-	-	-	2	1.9%
Σύνολο	32	100%	28	100%	18	100%	19	100%	8	100%	105	100%

Όλες οι εκμεταλλεύσεις του δείγματος ενοικιάζουν γεωργική γη από τρίτους με ενοίκιο το οποίο κυμαίνεται από 31 έως 86,2 ευρώ/δεκάριο. Το ύψος του ενοικίου εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως η τοποθεσία του αγροτεμαχίου, αν είναι αρδευόμενο ή όχι, η γονιμότητα, το ιστορικό καλλιεργειών και το είδος της καλλιέργειας που θα φυτευτεί. Η κατανομή των ενοικιαζόμενων εκτάσεων παρουσιάζει μια σχετική ομοιομορφία με παραπάνω από τις μισές εκμεταλλεύσεις του δείγματος (55%) να ενοικιάζουν εκτάσεις μικρότερες των 50 δεκαρίων. Στην επαρχία Αμμοχώστου, οι μισοί παραγωγοί του δείγματος ενοικιάζουν εκτάσεις μεγαλύτερες των 100 δεκαρίων, ενώ ιδιαίτερα υψηλά είναι τα αντίστοιχα ποσοστά στις επαρχίες Πάφου (36.8%) και Λευκωσίας (37.5%).

Πίνακας 6.24. Ενοικιαζόμενη έκταση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος (σε δεκάρια)

Έκταση σε δεκάρια	Λευκωσία		Λεμεσός		Λάρνακα		Πάφος		Αμμόχωστος		Σύνολο	
	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό	Αρ	Ποσοστό
0-9	13	40.6%	12	42.9%	5	26.3%	3	15.8%	-	-	33	31.1%
10-49	4	12.5%	9	32.1%	3	15.8%	6	31.6%	3	37.5%	25	23.6%
50-99	3	9.4%	-	-	7	36.8%	3	15.8%	1	12.5%	14	13.2%
100-199	5	15.6%	4	14.3%	4	21.1%	7	36.8%	2	25%	22	20.8%
200 & άνω	7	21.9%	3	10.7%	-	-	-	-	2	25%	12	11.3%
Σύνολο	32	100%	28	100%	19	100%	19	100%	8	100%	106	100%

6.6.2 Αρδευόμενες εκτάσεις γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας στη Κυπριακή γεωργία είναι η άρδευση των αγροτεμαχίων λόγω των δυσμενών κλιματολογικών συνθηκών της ευρύτερης περιοχής, από την οποία εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό το είδος των καλλιεργειών και οι αποδόσεις. Από το σύνολο των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, τα $\frac{3}{4}$ διαθέτουν αρδευόμενες εκτάσεις. Όπως ειπώθηκε και ανωτέρω, η μέση έκταση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος είναι 199 δεκάρια εκ των οποίων αρδεύεται κατά μέσο όρο το 24% (48,2 δεκάρια), όταν το αντίστοιχο ποσοστό σε εθνικό επίπεδο είναι 29,1%. Το ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων του δείγματος παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των επαρχιών της Κύπρου. Συγκεκριμένα, στις περιοχές της Αμμοχώστου και της Πάφου οι αρδευόμενες εκτάσεις του δείγματος αποτελούν το 79% και 70% αντίστοιχα των συνολικών εκτάσεων (56,6% και 30,8% σε περιφερειακό επίπεδο), ενώ στις περιοχές της Λάρνακας και της Λευκωσίας αποτελούν το 57% και 32% αντίστοιχα (21% και 25.5% σε περιφερειακό επίπεδο). Αντίθετα, στην περιοχή της Λεμεσού οι αρδευόμενες εκτάσεις αποτελούν μόλις το 15% της συνολικής καλλιεργούμενης γης του δείγματος (38 % σε περιφερειακό επίπεδο) εξέλιξη, η οποία κυρίως οφείλεται στην έλλειψη υδάτων στην περιοχή, στο χαμηλό βαθμό εντατικοποίησης της γεωργικής παραγωγής, καθώς και στην εκρίζωση μεγάλου αριθμού αμπελώνων τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια της πολιτικής για εκρίζωση και εξαγορά δικαιωμάτων φύτευσης των αμπελώνων, στοχεύοντας στον περιορισμό των εκτάσεων που παράγουν το μεγαλύτερο μέρος των πλεονασματικών

ποσοτήτων και την πλεονασματικής παραγωγής.

Πίνακας 6.25. Μέση αρδευόμενη έκταση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος ανά Επαρχία

Επαρχία	Μέση συνολική έκταση (δεκάρια)	Μέση αρδευόμενη έκταση (δεκάρια)	Ποσοστό
Λευκωσία	126.6	41.1	32%
Λεμεσός	87.7	13	15%
Λάρνακα	89.2	51.1	57%
Πάφος	112.8	79.2	70%
Αμμόχωστος	151.5	119.6	79%
Σύνολο	199	48.2	24%

6.6.3 Παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Το μεγαλύτερο ποσοστό των εκμεταλλεύσεων του δείγματος έχει κατεύθυνση αμιγώς γεωργικής παραγωγής (68%), ενώ μόλις μια εκμετάλλευση είναι αμιγώς κτηνοτροφική, εξέλιξη η οποία αποτυπώνει την αδυναμία της κυπριακής κτηνοτροφία (87.4% και 1.4% αντίστοιχα τα ποσοστά σε εθνικό επίπεδο).

Πίνακας 6.26. Παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

	Αμιγώς γεωργικές		Αμιγώς κτηνοτροφικές		Μικτές		Σύνολο	
	αριθμός	ποσοστό	αριθμός	ποσοστό	αριθμός	ποσοστό	αριθμός	ποσοστό
Σύνολο εκμεταλλεύσεων ανά κατηγορία	72	68%	1	1%	33	31%	106	100%

6.6.4 Βασικές καλλιέργειες γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Η κύρια καλλιέργεια του δείγματος είναι η ελαιοκαλλιέργεια (43%), η οποία εντοπίζεται κυρίως στις ημιορεινές και ορεινές περιοχές της Κύπρου, με μέσο μέγεθος που ανέρχεται γύρω στα 4 δεκάρια (31% σε εθνικό επίπεδο), ενώ σχεδόν το 13% είναι βιολογικής προέλευσης (3% σε εθνικό επίπεδο). Βασικές επίσης, καλλιέργειες είναι τα σιτηρά (36%) με μέση έκταση 46 δεκαρίων, το αμπέλι (23%) με μέση έκταση 7 δεκαρίων και 13% να είναι βιολογικής προέλευσης και τα νωπά λαχανικά (23%) και η πατάτα (22%).

Πίνακας 6.27. Βασικές καλλιέργειες γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Βασικές καλλιέργειες	Αριθμός γ.ε.	Ποσοστό	Μέση έκταση (δεκάρια)	Ποσοστό βιολογικών
Σιτηρά	38	36%	46	6%
Πατάτα	23	22%	12	2%
Νωπά λαχανικά	24	23%	11	8%
Θερμοκηπιακά νωπά λαχανικά	7	7%	2	14%
Λοιπές ετήσιες καλλιέργειες	14	13%	4	13%
Ελαιοκαλλιέργεια	45	43%	4	13%
Αμπέλια	24	23%	7	13%
Μόνιμα λιβάδια & βοσκοτόπια	10	10%	6	-

Στις γεωργικές και μικτές εκμεταλλεύσεις του δείγματος που ασχολούνται με τη γεωργική δραστηριότητα (105), μόλις οι 25 (23.8%) εμφανίζουν να έχουν σημαντικές μεταβολές μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., ενώ η πλειονότητα φαίνεται να μην επηρεάζεται από την ένταξη (74.3%)⁸. Ως προς τη γεωργική γη των εκμεταλλεύσεων που παρουσίασαν μεταβολές μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. η κατάσταση είναι ισορροπημένη, καθώς στο 47% εξ αυτών αυξήθηκε σημαντικά η γεωργική γη της εκμετάλλευσης, ενώ αντίθετα στο 53% μειώθηκε εξίσου σημαντικά.

Βασικοί λόγοι αύξησης της γεωργικής γης των εκμεταλλεύσεων είναι η απόκτηση γης (44%), η επέκταση της άρδευσης (11%), η ύπαρξη οικογενειακών εργατικών χεριών (11%) κλπ., ενώ αντίθετα βασικοί λόγοι μείωσης αποτελούν η πώληση γης λόγω έλλειψης της διάδοχης κατάστασης (56%), οι χαμηλές τιμές των προϊόντων (22%) και η χειροτέρευση των συνθηκών εμπορίας (22%).

Πίνακας 6.28. Μεταβολές γεωργικής γης εκμεταλλεύσεων δείγματος εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε.

Λόγοι αύξησης γεωργικής γης	Ποσοστό	Λόγοι μείωσης γεωργικής γης	Ποσοστό
Απόκτηση γης	44%	Χαμηλές τιμές προϊόντων	22%
Επέκταση άρδευσης	11%	Χειροτέρευση συνθηκών εμπορίας	22%
Βελτίωση κοινωνικών υποδομών	11%	Πώληση γης (έλλειψη διαδοχής)	56%
Ύπαρξη οικογενειακών εργατικών χεριών	11%		

⁸ Μόνο δυο αρχηγοί εκμεταλλεύσεων (1.9%) δεν γνώριζαν εάν η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. επέφερε σημαντικές μεταβολές στην εκμετάλλευσή τους.

Διαθέσιμα μηχανήματα	11%		
Βελτίωση συνθηκών μεταποίησης	11%		
Σύνολο	100%	Σύνολο	100%

Πρόσθετα, σχεδόν το 71% των παραγωγών των οποίων οι εκμεταλλεύσεις διαφοροποιήθηκαν μετά την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε. αύξησαν τις ώρες απασχόλησης σε αυτή και μόλις 29% τις μείωσε. Βασικοί λόγοι για την αύξηση των ωρών απασχόλησης είναι η διαπίστωση της ανάγκης για βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων (27%), η απόκτηση γης (18%) και το ικανοποιητικό πλέον επίπεδο επιδοτήσεων στη γεωργία (18%) που την καθιστά πιο βιώσιμη. Αντίθετα, στη μείωση της απασχόλησης στην εκμετάλλευση συμβάλλουν παράγοντες όπως οι χαμηλές τιμές των προϊόντων (25%), η χειροτέρευση των συνθηκών εμπορίας (25%) και γενικότερα η αύξηση του κόστους παραγωγής (25%).

Πίνακας 6.29. Μεταβολές στην απασχόληση των παραγωγών του δείγματος στην εκμετάλλευση εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε.

Λόγοι αύξησης απασχόλησης	Ποσοστό	Λόγοι μείωσης απασχόλησης	Ποσοστό
Απόκτηση γης	18%	Χαμηλές τιμές προϊόντων	25%
Επέκταση άρδευσης	9%	Πώληση γης	13%
Ύπαρξη οικογενειακών εργατικών χεριών	9%	Μείωση αποδόσεων	13%
Ικανοποιητικό επίπεδο επιδοτήσεων	18%	Χειροτέρευση συνθηκών εμπορίας	25%
Βελτίωση συνθηκών εμπορίας	9%	Αυξημένο κόστος παραγωγής	25%
Βελτίωση κοινωνικών υποδομών	9%		
Ανάγκη βελτίωσης ποιότητας προϊόντων	27%		
Σύνολο	100%	Σύνολο	100%

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η μετατροπή των συμβατικών γεωργικών συστημάτων σε βιολογικά σε ποσοστό 28%. Βασικοί συντελεστές για τη μετατροπή αυτή είναι κυρίως οι υψηλές τιμές που απολαμβάνουν τα βιολογικά προϊόντα έναντι των συμβατικών (33%), η διαπίστωση της ανάγκης για τη βελτίωση της ποιότητας των αγροτικών προϊόντων (22%), το ικανοποιητικό επίπεδο επιδοτήσεων (11%), η βελτίωση των συνθηκών εμπορίας και των κοινωνικών υποδομών (11%) κ.α.

Πίνακας 6.30. Βασικοί λόγοι μετατροπής συμβατικών γεωργικών συστημάτων σε βιολογικά εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε.

Βασικοί λόγοι	Ποσοστό
Υψηλές τιμές προϊόντων	33%
Ικανοποιητικό επίπεδο επιδοτήσεων	11%
Βελτίωση συνθηκών εμπορίας	11%
Βελτίωση κοινωνικών υποδομών	11%
Ανάγκη βελτίωσης ποιότητας προϊόντων	22%
Μειωμένο κόστος παραγωγής	11%
Σύνολο	100%

6.6.5 Βασικά είδη ζώων εκμεταλλεύσεων δείγματος

Τα βασικά είδη ζώων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος είναι τα αιγοπρόβατα, κυρίως για παραγωγή γάλακτος (19%), αλλά και για κρεατοπαραγωγή (9%) και ακολουθούν οι αγελάδες κρεατοπαραγωγής (5%) και γαλακτοπαραγωγής (4%). Ο μικρός μέσος αριθμός ζώων ανά βασική κατηγορία στις εκμεταλλεύσεις του δείγματος φανερώνει ότι η κτηνοτροφική δραστηριότητα είναι μικρής κλίμακας και χρησιμοποιείται από τους παραγωγούς του δείγματος, κυρίως για ιδιοκατανάλωση, αλλά και για μερική συμπλήρωση του οικογενειακού τους εισοδήματος. Η μικρή αυτή κλίμακα παραγωγής εξηγεί μερικώς και την παντελή έλλειψη βιολογικής παραγωγής στις εκμεταλλεύσεις του δείγματος.

Πίνακας 6.31. Βασικές κατηγορίες ζώων γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Βασικές κατηγορίες ζώων	Αριθμός	Ποσοστό	Μέσος αριθμός ζώων	Ποσοστό βιολογικών
Γαλακτοκομικές αίγες	8	8%	9	-
Αίγες για πάχυνση	10	9%	9	-
Γαλακτοκομικές προβατίνες	12	11%	24	-
Γαλακτοκομικές αγελάδες	4	4%	5	-
Μοσχάρια (κρέας)	4	4%	3	-
Αγελάδες μεγαλύτερες του ενός έτους για πάχυνση	5	5%	5	-
Όρνιθες αυγοπαραγωγής για κατανάλωση	4	4%	426	-
Κουνέλια	3	3%	8	-

Οι μικτές εκμεταλλεύσεις του δείγματος εμφανίζονται σε όλες τις περιοχές, κυρίως όμως είναι εντοπισμένες στις ημιορεινές περιοχές έρευνας, όπου οι γεωργοί και κτηνοτρόφοι διατηρούν και τα δυο είδη παραγωγής για την αντιμετώπιση της

υποαπασχόλησης του αγροτικού επαγγέλματος. Παράλληλα, οι αμιγώς κτηνοτροφικές και μικτές εκμεταλλεύσεις του δείγματος όπως, αποτυπώνεται στον Πίνακα 6.32, φαίνεται να μην εμφανίζουν σε μεγάλο ποσοστό (85%) σημαντικές μεταβολές μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., καθώς μόλις 10 εμφάνισαν σημαντικές μεταβολές.

Πίνακας 6.32. Ύπαρξη σημαντικών μεταβολών στις εκμεταλλεύσεις μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε.

	Ύπαρξη σημαντικών μεταβολών στην εκμετάλλευση						Σύνολο	
	Ναι		Όχι		Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ			
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Γεωργικές	25	23.8%	78	74.3%	2	1.9%	105	100%
Κτηνοτροφικές	10	14.9%	57	85.1%	-	-	67	100%

Στις εκμεταλλεύσεις του δείγματος που ασχολούνται με τη κτηνοτροφία, μικρό είναι σχετικά το ποσοστό (14.9%) που δείχνει να διαφοροποιείται εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε. Συγκεκριμένα, ο συνολικός αριθμός ζώων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος στις περισσότερες εκμεταλλεύσεις μειώνεται (62%) και αυξάνεται μόλις στο 38%. Βασικοί παράγοντες μείωσης του αριθμού των ζώων αποτελούν κυρίως το αυξημένο κόστος παραγωγής (38%), η ραγδαία επιδείνωση των συνθηκών εμπορίας (38%), καθώς και η έλλειψη οικογενειακών εργατικών χεριών (13%) αλλά και οι χαμηλές τιμές προϊόντων (13%). Αντίστοιχα στις περιπτώσεις αύξησης του αριθμού των ζώων θετικά συνέβαλαν παράγοντες όπως είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ζώων (50%), η βελτίωση των αποδόσεων (25%), καθώς και η βελτίωση των συνθηκών εμπορίας των προϊόντων (25%).

Πίνακας 6.33. Βασικοί λόγοι μεταβολής αριθμού ζώων γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε βιολογικά εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε

Λόγοι αύξησης αριθμού ζώων	Ποσοστό	Λόγοι μείωσης αριθμού ζώων	Ποσοστό
Βελτίωση αποδόσεων	25%	Έλλειψη οικογενειακών εργατικών χεριών	13%
Βελτίωση συνθηκών διαβίωσης ζώων	50%	Χαμηλές τιμές προϊόντων	13%
Βελτίωση συνθηκών εμπορίας των προϊόντων	25%	Αυξημένο κόστος παραγωγής	38%
		Χειροτέρευση συνθηκών εμπορίας	38%
Σύνολο	100%	Σύνολο	100%

Σχετικά με τη συνολική απασχόληση στις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος παρατηρείται, πριν και μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., μια ισορροπία αφού στις μισές αυξάνεται, ενώ στις άλλες μισές μειώνεται. Οι πιο σημαντικοί λόγοι αύξησης της απασχόλησης είναι η συνειδητοποιημένη ζήτηση για βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και οι χορηγούμενες επιδοτήσεις, ενώ αντίθετα οι βασικές αιτίες μείωσης της απασχόλησης είναι η επιδείνωση των όρων εμπορίας, καθώς και η ανεπάρκεια των μηχανημάτων (Πίνακας 6.34).

Πίνακας 6.34. Μεταβολές στην απασχόληση των παραγωγών του δείγματος στις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις εξαιτίας της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε

Λόγοι αύξησης απασχόλησης	Ποσοστό	Λόγοι μείωσης απασχόλησης	Ποσοστό
Ανάγκη βελτίωσης της ποιότητας των προϊόντων	50%	Ανεπάρκεια μηχανημάτων	50%
Ικανοποιητικό επίπεδο επιδοτήσεων	50%	Επιδείνωση συνθηκών εμπορίας	50%
Σύνολο	100%	Σύνολο	100%

6.6.6 Προσδοκώμενες μεταβολές παραγωγικών δραστηριοτήτων εκμεταλλεύσεων δείγματος

Πέραν της ανάλυσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων των εκμεταλλεύσεων του δείγματος, ιδιαίτερα χρήσιμες για το σχεδιασμό της αγροτικής πολιτικής είναι οι προσδοκίες των παραγωγών για τις δραστηριότητες των γεωργικών τους εκμεταλλεύσεων τα επόμενα χρόνια. Συγκεκριμένα, η πλειονότητα των παραγωγών του δείγματος (37%) εμφανίζεται να πιστεύει ότι η καλλιεργούμενη έκταση των εκμεταλλεύσεων θα διατηρηθεί στα ίδια επίπεδα εξαιτίας της μείωσης της ζήτησης (20%), της μελλοντικής συνταξιοδότησης (20%), των λοιπών οικογενειακών και των προσωπικών λόγων (20%) κ.α. Αντίθετα, σχεδόν 25% των παραγωγών πιστεύει ότι η έκταση των εκμεταλλεύσεων τους θα μειωθεί εξαιτίας της μείωσης της ζήτησης και των τιμών (50%), λόγω οικογενειακών και λοιπών προσωπικών λόγων (20%), συνταξιοδότησης (10%) κλπ. Τέλος, σχετικά μικρό ποσοστό παραγωγών (14%) πιστεύει ότι η έκταση θα αυξηθεί με βασικότερους παράγοντες την ανάδυση νέων αγορών και την επιθυμία απόκτησης μεγαλύτερου εισοδήματος (83%) και τα προγράμματα πολιτικής (17%). Η πλειονότητα, επίσης, των παραγωγών του δείγματος (52%) δηλώνει ότι θα διατηρήσει τη ιδιότητα έκτασης στα ίδια επίπεδα,

ενώ ένα ποσοστό 20% σχεδιάζει μείωση των ενοικιαζόμενων εκτάσεων (Πίνακας 6.36). Θετική εξέλιξη αποτελεί επίσης, η σχεδιαζόμενη αύξηση του αριθμού των ζώων (41%), η πρόθεση ικανοποίησης των περιβαλλοντικών προτύπων (52%) και των προτύπων για την ευζωία των ζώων (33%). Προς την κατεύθυνση αυτή φαίνεται να έχουν συμβάλει ουσιαστικά η εφαρμογή των Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 και 2007-2013, όπου προωθήθηκαν ουσιαστικά κίνητρα για τις κτηνοτροφικές μονάδες που πληρούσαν τα ελάχιστα κριτήρια σε ότι αφορά το περιβάλλον και τις συνθήκες υγιεινής και καλής διαβίωσης των ζώων με βάση την κοινοτική νομοθεσία.

Πίνακας 6.35. Σχεδιαζόμενες/ προσδοκώμενες μεταβολές παραγωγικών δραστηριοτήτων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος τα επόμενα 5 χρόνια

Μεταβολές παραγωγικών δραστηριοτήτων	Αύξηση (%)	Μείωση (%)	Διατήρηση στο ίδιο (%)	Διακοπή (%)	Μη σχεδιαζόμενες μεταβολές (%)	Σύνολο (%)
Καλλιεργούμενη έκταση	14%	25%	37%	4%	20%	100%
Ιδιόκτητη έκταση	7%	9%	52%	-	32%	100%
Ενοικιαζόμενη έκταση	10%	20%	33%	3%	35%	100%
Αρδευόμενη έκταση	3%	3%	53%	-	41%	100%
Αριθμός ζώων	41%	6%	28%	-	25%	100%
Οικογενειακή εργασία	6%	16%	48%	-	29%	100%
Μη οικογενειακή εργασία	19%	6%	19%	-	56%	100%
Εντατικοποίηση γεωργικής δραστηριότητας	15%	26%	21%	-	38%	100%
Ικανοποίηση περιβαλλοντικών προτύπων	52%	4%	9%	-	35%	100%
Ικανοποίηση προτύπων για την ευζωία των ζώων	33%	-	17%	-	50%	100%

6.7 Οικογενειακό εισόδημα γεωργικών νοικοκυριών δείγματος

Το ύψος το οικογενειακού εισοδήματος αποτελεί προσωπικό δεδομένο των αγροτικών νοικοκυριών και οι αγρότες είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί στις απαντήσεις τους, καθώς συχνά δηλώνουν μικρότερο εισόδημα από το πραγματικό, φοβούμενοι μη χάσουν τις επιδοτήσεις τους. Προκειμένου να μετριασθούν οι πιθανότητες εσφαλμένων απαντήσεων, δημιουργήθηκαν πέντε κατηγορίες εισοδήματος, όπως

φαίνεται στον Πίνακα 6.36 που ακολουθεί.

Πίνακας 6.36. Κατανομή γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος ανά κατηγορία ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος

Κατηγορίες εισοδήματος	Αριθμός	Ποσοστό
μέχρι 4.000€	29	27%
4001€ έως 8.000€	13	12%
8.001€ έως 15.000€	14	13%
15.001€ έως 50.000€	40	38%
πάνω από 50.001€	3	3%
δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	7	7%
Σύνολο	106	100%

Το μεγαλύτερο μέρος των παραγωγών του δείγματος (38%) δήλωσε ότι το οικογενειακό του εισόδημα κυμαίνεται από € 15.000 έως €50.000 ενώ ιδιαίτερα υψηλό είναι επίσης, το ποσοστό των νοικοκυριών (27%) που έχουν εισόδημα μικρότερο των 4.000€. Μόλις το μισό κατά μέσο όρο (52%) του οικογενειακού εισοδήματος των νοικοκυριών του δείγματος προέρχεται από την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας (περιλαμβανομένων και των επιδοτήσεων), ενώ ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό (39%) του εισοδήματος που προέρχεται από εξωγεωργική απασχόληση, εξέλιξη η οποία καταδεικνύει τη σημασία της πολυαπασχόλησης στα εισοδήματα των αγροτικών νοικοκυριών του δείγματος (Πίνακας 6.37).

Πίνακας 6.37. Πηγές οικογενειακού εισοδήματος γεωργικών εκμεταλλεύσεων δείγματος

Πηγές οικογενειακού εισοδήματος γεωργικών νοικοκυριών δείγματος	Ποσοστό
Γεωργικό εισόδημα (περιλαμβανομένων των επιδοτήσεων)	52%
Μεταποίηση στη γ.ε.	3%
Άλλες δραστηριότητες στη γ.ε.	1%
Εξωγεωργική απασχόληση	39%
Κοινωνικές πληρωμές (περιλαμβανομένων των συντάξεων)	4%
Άλλη (ενοίκια κλπ.)	1%
Σύνολο	100

6.8 Αγροτική Πολιτική - Ανταπόκριση παραγωγών δείγματος σε προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος πριν και μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε.

Οι παραγωγοί του δείγματος συμμετείχαν σε προγράμματα του Υπ. Γεωργίας σε

ποσοστό 40% πριν την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. ενώ το ίδιο σχεδόν ποσοστό παραγωγών (41%) δηλώνει ότι έχει λάβει οικονομική ενίσχυση και επιδοτήσεις από το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 (ΣΑΑ).

Πίνακας 6.38. Ανταπόκριση παραγωγών δείγματος σε προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος πριν και μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε.

	Συμμετοχή παραγωγών δείγματος πριν την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. σε προγράμματα του Υπ. Γεωργίας για στήριξη της γεωργίας		Συμμετοχή παραγωγών δείγματος μετά την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. σε επιδοτήσεις, οικονομικές ενισχύσεις από το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2000-2006	
Συμμετοχή	42	40%	43	41%
Μη-συμμετοχή	64	60%	63	59%
Σύνολο	106	100%	106	100%

Η πλειονότητα των παραγωγών του δείγματος (60%) που έχουν λάβει μέρος σε προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος πριν την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. αφορούσε συμμετοχή σε σχέδια βελτίωσης για τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, ενώ σημαντικό επίσης, ποσοστό (21%) συμμετείχε σε σχέδια για ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και για παροχή ηλεκτρικού ρεύματος από την Αρχή Ηλεκτρισμού Κύπρου(ΑΗΚ) (19%).

Πίνακας 6.39. Ανταπόκριση παραγωγών σε επενδυτικά σχέδια πριν την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε.

Μέτρα	Αριθμός	Ποσοστό
Ενοποιημένο σχέδιο για ανάπτυξη της κτηνοτροφίας	9	21%
Εκσυγχρονισμός και βελτίωση της αποδοτικότητας των γ.ε.	25	60%
Σχέδιο αναδιάρθρωσης των γ.ε.	7	17%
Σχέδιο αγροτικής πολιτικής για παροχή ηλεκτρικού ρεύματος από την ΑΗΚ	8	19%

Αντίστοιχα, από τους συνολικά 43 παραγωγούς του δείγματος που συμμετείχαν σε μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, οι 17 (40%) συμμετείχαν στο μέτρο για την βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, σημαντικό ποσοστό (30%) λάμβανε εξισωτική αποζημίωση και συμμετείχε στην ανάληψη αγροτικών υποχρεώσεων, 16% για την ικανοποίηση των προτύπων της Ε.Ε. κ.α.

Πίνακας 6.40. Ανταπόκριση παραγωγών δείγματος προγράμματα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006

Μέτρα	Αριθμός	Ποσοστό
Επενδύσεις για εκσυγχρονισμό των γ.ε.	17	40%
Αναδιάρθρωση και προσαρμογή γεωργοκτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων	2	5%
Ενισχύσεις για διαχείριση των αποβλήτων των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων	1	2%
Πρώτη εγκατάσταση νέων αγροτών	4	9%
Ικανοποίηση των προτύπων της Ε.Ε.	7	16%
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις πατάτες, τα εσπεριδοειδή, τα οινοποιήσιμα αμπέλια και τις αροτραίες καλλιέργειες	13	30%
Ανάπτυξη της βιολογικής παραγωγής γεωργικών προϊόντων	2	5%
Διατήρηση της φυσικής αξίας του περιβάλλοντος και του παραδοσιακού τοπίου και διάσωση σπάνιων φυλών ζώων	3	7%
Εξισωτικές πληρωμές	13	30%
Δάσωση γεωργικής γης	1	2%
Ενθάρρυνση της βελτίωσης και ανάπτυξης της μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων	4	9%
Ενθάρρυνση και ενίσχυση χειρονακτικών δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας από κατόχους γ.ε.	1	2%

Ερωτηθέντες οι παραγωγοί του δείγματος που συμμετείχαν σε μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, ως βασική αιτία συμμετοχής αξιολόγησαν την ευκαιρία εκσυγχρονισμού της γεωργικής τους εκμετάλλευσης (74%), την ενίσχυση του γεωργικού τους εισοδήματος (56%) και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας (33%). Αντίθετα, κοινωνικές παράμετροι όπως η παροχή κινήτρων στον διάδοχο για παραμονή στην εκμετάλλευση και η συμμετοχή επειδή το έχει κάνει κάποιος γνωστός συγκεντρώνει χαμηλά ποσοστά (Πίνακας 6.41). Επίσης, χαμηλό είναι το ποσοστό (12%) του ρόλου των αγροτικών οργανώσεων για συμμετοχή στο Σχέδιο με απώτερο σκοπό την λήψη επιδοτήσεων.

Πίνακας 6.41. Λόγοι συμμετοχής στο Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006

Λόγοι συμμετοχής...	Αριθμός	Ποσοστό
Εκσυγχρονισμός γ.ε.	32	74%
Ενίσχυση αγροτικού εισοδήματος	24	56%
Βελτίωση της ποιότητα του προϊόντος	22	51%
Βελτίωση των συνθηκών εργασίας	14	33%
Προσαρμογή στις νέες απαιτήσεις της ΕΕ	10	23%
Κίνητρο στον διάδοχο για παραμονή στην εκμετάλλευση	1	2%
Επειδή έχουν κάνει όλοι οι γνωστοί μου	2	5%
Παρότρυνση από τις αγροτικές οργανώσεις για λήψη επιδοτήσεων	5	12%

Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας είναι, επίσης, οι πηγές πληροφόρησης των αγροτών σχετικά με τα μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006. Η συντριπτική πλειονότητα των παραγωγών ενημερώνεται σχετικά με τα μέτρα αγροτικής πολιτικής από τους Γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας (81%) και τις Αγροτικές Οργανώσεις (74%). Σημαντικό επίσης ρόλο διαδραματίζει πλέον η τηλεόραση (44%) και το ραδιόφωνο (23%), ενώ σημαντική παραμένει ακόμα η συμβολή των Συνεργατικών των Κοινοτήτων (35%). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η πενιχρή συμβολή των ιδιωτών συμβούλων (2%), θεσμού, ο οποίος δεν έχει λειτουργήσει στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου.

Πίνακας 6.42. Πηγές πληροφόρησης μέτρων Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006

Πηγές πληροφόρησης...	Αριθμός	Ποσοστό
Τηλεόραση	19	44%
Ραδιόφωνο	10	23%
Γεωπόνοι Τμήματος Γεωργίας	35	81%
Συνεργατική Κοινότητας	15	35%
Αγροτικές Οργανώσεις	32	74%
Καφενείο	10	23%
Περιοδικό Αγρότης Υπ. Γεωργίας	3	7%
Ιδιώτης Σύμβουλος	1	2%
Ενημέρωση σε περιφερειακές συγκεντρώσεις του ΚΟΑΠ	4	9%

Βασικοί παράγοντες που ώθησαν τους παραγωγούς του δείγματος να μην συμμετέχουν στο Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 είναι οι μη επαρκείς επιδοτήσεις σε σχέση με το κόστος συμμετοχής στα επενδυτικά σχέδια (33%), η έλλειψη καθοδήγησης από το Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (21%), η μεγάλη γραφειοκρατία (16%) και η μη πλήρωση των κριτηρίων για συμμετοχή στα μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης (16%).

Πίνακας 6.43. Παράγοντες μη συμμετοχής παραγωγών δείγματος στα μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006

Παράγοντες μη συμμετοχής ...	Ποσοστό
Περίπλοκη εφαρμογή των προγραμμάτων	12%
Μεγάλη γραφειοκρατία συμμετοχής	16%
Έλλειψη καθοδήγησης από γεωπόνους Τμήματος Γεωργίας	21%
Ανεπαρκές επίπεδο επιδοτήσεων σε σχέση με το κόστος	33%
Μη πλήρωση κριτηρίων για συμμετοχή στα μέτρα	16%
Μη διαδοχή στη γ.ε.	2%
Σύνολο	100%

Στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 από το δείγμα συμμετέχουν συνολικά 57 παραγωγοί (54%), εκ των οποίων η πλειονότητα συμμετέχει σε σχέδια βελτίωσης για τον εκσυγχρονισμό των γεωργικών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων (36%), τις εξισωτικές πληρωμές σε μειονεκτικές περιοχές (18%) και την ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις πατάτες (8%), στα εσπεριδοειδή (4%) και στις αροτραίες καλλιέργειες (4%).

Πίνακας 6.44. Μέτρα/Καθεστώτα Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

Μέτρα/Καθεστώτα..	Αριθμός	Ποσοστό
Μέτρο ενίσχυσης πρώτης εγκατάστασης νέων γεωργών (M1.2)	4	5%
Μέτρο πρόωρης συνταξιοδότησης αγροτών (M1.3)	3	4%
Επενδύσεις στις γεωργικές και κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις (K.1.5.1)	31	36%
Διαχείριση αποβλήτων στις γ.ε. (K1.5.2)	1	1%
Μέτρο προώθησης προστιθέμενης αξίας στα γεωργικά και δασοκομικά προϊόντα (M1.6)	1	1%
Συμμετοχή γεωργών σε συστήματα για την ποιότητα των τροφίμων (K1.8.1)	1	1%
Μέτρο εξισωτικών πληρωμών σε μειονεκτικές περιοχές	15	18%
Αγροπεριβαλλοντικές υποχρεώσεις στα οινοποιήσιμα/επιτραπέζια σταφύλια (K2.3.1)	10	12%
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις πατάτες (K.2.3.2)	7	8%
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στα εσπεριδοειδή (K.2.3.3)	3	4%
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις αροτραίες καλλιέργειες (K.2.3.4)	3	4%
Διάσωση και συντήρηση παραδοσιακών ποικιλιών οινοποιήσιμων αμπελιών (K2.3.5)	2	2%
Ανάπτυξη της βιολογικής παραγωγής γεωργικών προϊόντων (K2.3.7)	4	5%
Σύνολο	85	100%

Η συντριπτική πλειονότητα των παραγωγών του δείγματος ενημερώνεται σχετικά με τα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 από τους Γεωπόνους

του Τμήματος Γεωργίας (40%) και τις Αγροτικές Οργανώσεις (40%). Σημαντικό επίσης, ρόλο διαδραματίζει η τηλεόραση (27%) και το ραδιόφωνο (15%) ενώ σταθερά μειωμένη είναι η συμβολή των Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιριών στις Κοινοότητες (16%). Τέλος, αν και αυξημένη σε σχέση με το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, η συμβολή των ιδιωτών συμβούλων (5%) εξακολουθεί να είναι μικρή.

Πίνακας 6.45. Πηγές πληροφόρησης μέτρων Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

Πηγές πληροφόρησης...	Αριθμός	Ποσοστό
Τηλεόραση	29	27%
Ραδιόφωνο	16	15%
Γεωπόνοι Τμήματος Γεωργίας	42	40%
Συνεργατική Κοινότητα	17	16%
Αγροτικές Οργανώσεις	42	40%
Καφενείο	7	7%
Περιοδικό Αγρότης Υπ. Γεωργίας	2	2%
Ιδιώτης Σύμβουλος	5	5%
Ενημέρωση σε περιφερειακές συγκεντρώσεις του ΚΟΑΠ	12	11%

Βασικοί λόγοι συμμετοχής των παραγωγών του δείγματος στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης είναι ο εκσυγχρονισμός των γεωργικών τους εκμεταλλεύσεων (26%) και η ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος (25%) και ακολουθούν το κίνητρο βελτίωσης της ποιότητας των προϊόντων (19%) και η βελτίωση των συνθηκών εμπορίας (17%).

Πίνακας 6.46. Λόγοι συμμετοχής στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

Λόγοι συμμετοχής...	Αριθμός	Ποσοστό
Εκσυγχρονισμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων	37	26%
Ενίσχυση αγροτικού εισοδήματος	36	25%
Βελτίωση ποιότητας προϊόντος	28	19%
Βελτίωση συνθηκών εμπορίας	25	17%
Εφαρμογή προτύπων που απαιτούνται από την Ε.Ε.	7	5%
Βελτίωση φυσικού περιβάλλοντος	2	1%
Κίνητρο για παραμονή του διαδόχου στην εκμετάλλευση	4	3%
Επειδή έχουν κάνει όλοι οι γνωστοί μου	1	1%
Παρότρυνση από τις αγροτικές οργανώσεις ότι κάνω αίτηση και θα πάρω επιδότηση	5	3%

Τέλος, ως προς το ρόλο που διαδραματίζουν οι επιδοτήσεις ως κίνητρο για επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, το 60% των παραγωγών δηλώνει ότι έχει μεγάλη σημασία, 30% δεν συμφερίζεται αυτή την άποψη και 10% δεν λαμβάνει θέση. Επίσης, ιδιαίτερα ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι η πλειονότητα των παραγωγών (81%) είναι ενήμερη για την έμφαση και τα κίνητρα που δίνει η ΚΑΠ και κατ' επέκταση το Υπ. Γεωργίας για την εφαρμογή καλλιεργητικών πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, θετική εξέλιξη αποτελεί το γεγονός ότι η πλειονότητα των παραγωγών του δείγματος είναι ενήμερη για το καθεστώς των Ομάδων Παραγωγών (84%), ενώ 58% του συνόλου των παραγωγών είναι μέλη Ομάδων Παραγωγών. Όλοι σχεδόν αυτοί οι παραγωγοί (62 άτομα με εξαίρεση ενός) διαθέτουν τα προϊόντα τους μέσω των ομάδων παραγωγών και σημαντικό ποσοστό (63%) δηλώνει ικανοποιημένο από τις υπηρεσίες που προσφέρει η συμμετοχή του στην ομάδα παραγωγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

7.1. Εισαγωγή

Στα πλαίσια του παρόντος Κεφαλαίου επιδιώκεται η διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την ύπαρξη και την ένταση της πολυαπασχόλησης. Συγκεκριμένα διερευνάται το βασικό ερευνητικό ερώτημα της μελέτης αν δηλαδή οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις με πολυαπασχόληση διαφέρουν από τις εκμεταλλεύσεις που δεν έχουν πολυαπασχόληση ως προς τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των εκμεταλλεύσεων, αν ανταποκρίνονται ή όχι στα μέτρα πολιτικής που εφαρμόζονται και τέλος αν η διαφοροποίηση του αγροτικού χώρου τις επηρεάζει. Το εμπειρικό υπόδειγμα της διατριβής επιτρέπει την αναγνώριση των παραγόντων εκείνων, οι οποίοι έλκουν ή απωθούν τα νοικοκυριά προς την πολυαπασχόληση.

Στην ενότητα 7.2 που ακολουθεί εξειδικεύονται οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται στη στατιστική ανάλυση ενώ στην ενότητα 7.3 παρουσιάζεται η διερεύνηση της ύπαρξης ή μη πολυαπασχόλησης με αναλυτική παρουσίαση του μη-παραμετρικού στατιστικού ελέγχου X^2 και των δεικτών συνάφειας που χρησιμοποιούνται. Στις επόμενες ενότητες του Κεφαλαίου διερευνάται η *σχέση ανάμεσα στην ύπαρξη πολυαπασχόλησης και στις κατηγορίες των μεταβλητών* όπως εξειδικεύθηκαν στην ενότητα 7.2. Συγκεκριμένα, στην ενότητα 7.4 διερευνάται η *σχέση της πολυαπασχόλησης με τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων* ενώ στις επόμενες ενότητες πραγματοποιείται αντίστοιχη συσχέτιση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης με τα *χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των αγροτικών περιοχών* και τους παράγοντες που σχετίζονται με την *ανταπόκριση των παραγωγών στην εφαρμοζόμενη αγροτική πολιτική*. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την σύνοψη των συμπερασμάτων.

7.2. Εξειδίκευση μεταβλητών υποδείγματος

Για την ποσοτική διερεύνηση της πολυαπασχόλησης στις επαρχίες της Κύπρου πραγματοποιείται διάκριση των αγροτικών νοικοκυριών σε δυο κατηγορίες:

(α) Πολυαπασχολούμενο αγροτικό νοικοκυριό

(β) Μη-πολυαπασχολούμενο αγροτικό νοικοκυριό

Στα πλαίσια της παρούσας διατριβής ως πολυαπασχολούμενο αγροτικό νοικοκυριό θεωρείται το αγροτικό νοικοκυριό όπου ο αρχηγός της γεωργικής εκμετάλλευσης απασχολείται εκτός εκμετάλλευσης (εξωγεωργική απασχόληση). Η προσέγγιση της πολυαπασχόλησης με την εξέταση αποκλειστικά του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης δημιουργεί σημαντικούς περιορισμούς για τη σφαιρική και ολοκληρωμένη ανάλυση του φαινομένου. Μια λεπτομερής προσέγγιση της πολυαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα απαιτεί την διερεύνηση του συνόλου των μελών του αγροτικού νοικοκυριού. Σπανίζουν όμως στη διεθνή βιβλιογραφία εργασίες που προσεγγίζουν την πολυαπασχόληση στο επίπεδο των μελών του νοικοκυριού διότι είναι ένα πολύπλοκο και σύνθετο εγχείρημα.

Η διερεύνηση των παραγόντων/ μεταβλητών που έλκουν ή απωθούν τα νοικοκυριά προς την πολυαπασχόληση (*pull & push factors*) πραγματοποιείται με τη χρήση του στατιστικού ελέγχου X^2 ενώ στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας πραγματοποιείται οικονομετρική εκτίμηση των σχέσεων με τη χρήση του οικονομετρικού υποδείγματος *probit*. Η βασική μεθοδολογία της εργασίας όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στηρίζεται στη σύγκριση των πολυαπασχολούμενων γεωργικών εκμεταλλεύσεων με τις εκμεταλλεύσεις χωρίς πολυαπασχόληση. Με τη χρήση των κατάλληλων στατιστικών ελέγχων και δεικτών συνάφειας εξάγονται οι μεταβλητές, οι οποίες επηρεάζουν την πολυαπασχόληση και διαπιστώνονται οι διαφορές/ομοιότητες μεταξύ πολυαπασχολούμενων και μη πολυαπασχολούμενων αρχηγών γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Οι παράγοντες, οι οποίοι εξετάζονται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας και αναλύονται αναλυτικά στις επόμενες ενότητες του Κεφαλαίου, είναι οι ακόλουθοι:

- **ατομικά χαρακτηριστικά αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης (ανθρώπινο κεφάλαιο):** φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, γεωργική εκπαίδευση/ κατάρτιση, κύριο επάγγελμα, ημέρες απασχόλησης εντός εκμετάλλευσης, οικογενειακή κατάσταση

- **χαρακτηριστικά γεωργικού νοικοκυριού:** αριθμός μελών, γεωργικό εισόδημα, βαθμός εξάρτησης οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης (γεωργικό εισόδημα)
- **διαρθρωτικά χαρακτηριστικά εκμετάλλευσης:** μέγεθος, παραγωγική κατεύθυνση εκμετάλλευσης, διαδοχή, εντατική/εκτατική γεωργία
- **χαρακτηριστικά περιοχής και ευκαιρίες απασχόλησης:** ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης, γεωργοοικονομικές ζώνες⁹
- **παράγοντες σχετικοί με την ανταπόκριση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην εφαρμογή της αγροτικής πολιτικής:** συμμετοχή στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων/ καθεστώτων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, ρόλος επιδοτήσεων στη πραγματοποίηση νέων επενδύσεων στη γεωργική εκμετάλλευση.

7.3 Η μη-παραμετρική μεθοδολογία των ελέγχων και η πινακοποίηση τους (Crosstabs)

Η μεθοδολογία των ελέγχων που χρησιμοποιείται παράγει δισδιάστατους ή πολυδιάστατους πίνακες συχνοτήτων (*Crosstabs*) και παρέχει ταυτόχρονα ένα σύνολο στατιστικών δοκιμασιών και μέτρων συνάφειας, τα οποία αξιολογούν τις σχέσεις των μεταβλητών που υπεισέρχονται στη δομή των πινάκων. Η γενική μορφή ενός δισδιάστατου πίνακα *συχνοτήτων* ή *συνάφειας* (*contingency table*) απορρέει από τη διαξονική ταξινόμηση δυο κατηγορικών ή διατεταγμένων μεταβλητών. Οι γραμμές του πίνακα αποτελούνται από τις κατηγορίες της μιας μεταβλητής και οι στήλες από τις κατηγορίες της άλλης, ενώ στον εσωτερικό χώρο του παρατίθενται οι συχνότητες που αντιστοιχούν σε όλους τους δυνατούς συνδυασμούς των κατηγοριών των δυο μεταβλητών.

Η εμφάνιση των παρατηρούμενων συχνοτήτων και των αντίστοιχων ποσοστών στο εσωτερικό του πίνακα παρέχει μια αρχική ένδειξη για τη μορφή της σχέσης που πιθανώς να υπάρχει μεταξύ των μεταβλητών του πίνακα, στερείται όμως επαγωγικής αξίας. Δεν γνωρίζουμε, δηλαδή, αν οι σχέσεις αυτές αφορούν μόνο το δείγμα που

⁹ Οι δυο αυτές μεταβλητές χρησιμοποιούνται στην προσπάθεια αποτύπωσης της επιρροής των επικρατουσών συνθηκών των τοπικών αγορών εργασίας και γενικότερα του χώρου στο φαινόμενο της πολυαπασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών

έχουμε στη διάθεση μας ή αφορούν και ολόκληρο τον πληθυσμό από τον οποίο εξήχθη το δείγμα (Γναρδέλλης, 2006). Το SPSS διαθέτει μια σειρά από επαγωγικούς ελέγχους και μέτρα συνάφειας που ορίζουν το είδος αλλά και την ένταση της σχέσης που υπάρχει μεταξύ των εμπλεκόμενων μεταβλητών σε ένα πίνακα.

Οι πλέον χρήσιμοι και συχνά χρησιμοποιούμενοι επαγωγικοί έλεγχοι και μέτρα συνάφειας της εντολής Crosstabs είναι (Norusis, 2008):

- ο έλεγχος X^2 για πίνακες συνάφειας $r \times c$
- ο προσδιορισμός του λόγου των σχετικών πιθανοτήτων για τετράπτυχους (2×2) πίνακες και ο προσδιορισμός του διαστήματος εμπιστοσύνης αυτού
- οι διαδικασίες των Cochran και Mantel – Haenszel για τον έλεγχο της ομοιογένειας του λόγου των σχετικών πιθανοτήτων ενός πίνακα 2×2 στα διάφορα στρώματα μιας ή περισσότερων μεταβλητών διαστρωμάτωσης
- ο προσδιορισμός της πιθανής γραμμικής σχέσης που υπάρχει μεταξύ δυο διατεταγμένων μεταβλητών με τον υπολογισμό μέτρων συσχέτισης
- ο έλεγχος των McNemar – Bowker σε εξαρτημένα κατά ζεύγη δείγματα.

7.3.1 Ο έλεγχος X^2 σε πίνακες $r \times c$

Ο έλεγχος X^2 (Pearson Chi-square) αποτελεί επαγωγική διαδικασία η οποία διερευνά τη σχέση δυο κατηγορικών μεταβλητών που υπεισέρχονται στη δομή ενός πίνακα συνάφειας. Ειδικότερα, ελέγχει την υπόθεση ότι οι δυο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους, δηλαδή δεν επιδρά η μια στην άλλη. Στη γενική του μορφή, ο έλεγχος X^2 εφαρμόζεται σε δισδιάστατους πίνακες συνάφειας με οποιονδήποτε αριθμό γραμμών και στηλών. Ένας γενικευμένος πίνακας με r γραμμές και c στήλες, ονομάζεται $r \times c$ πίνακας συνάφειας (Κατσίλλης, 2006).

Πίνακας 7.1 Γενική μορφή ενός δισδιάστατου πίνακα συνάφειας

		Μεταβλητή 2						Σύνολο
		1	2	.	J	.	c	
Μεταβλητή 1	1	n_{11}	n_{12}	.	n_{1j}	.	n_{1c}	$n_{1.}$
	2	n_{21}	n_{22}	.	n_{2j}	.	n_{2c}	$n_{2.}$

	i	n_{i1}	n_{i2}	.	n_{ij}	.	n_{ic}	$n_{i.}$

	r	n_{r1}	n_{r2}	.	n_{rj}	.	n_{rc}	$n_{r.}$
Σύνολο		$n_{.1}$	$n_{.2}$.	$n_{.j}$.	$n_{.c}$	$n_{..}=n$

Στο εσωτερικό ενός $r \times c$ πίνακα συνάφειας ταξινομούνται διαξονικά οι παρατηρήσεις ενός δείγματος μεγέθους n , ως προς δυο κατηγορικές μεταβλητές με r και c κατηγορίες αντίστοιχα. Οι τιμές $n_{i,j}$, στα κελιά του πίνακα, είναι οι παρατηρούμενες συχνότητες, δηλαδή ο αριθμός των παρατηρήσεων που συγκεντρώνουν κάθε φορά τις ιδιότητες i και j . Ο συνολικός αριθμός των παρατηρήσεων της κατηγορίας i της μεταβλητής 1 συμβολίζεται με $n_{i.}$, ενώ ο συνολικός αριθμός των παρατηρήσεων της κατηγορίας j της μεταβλητής 2 συμβολίζεται με $n_{.j}$. Οι ποσότητες αυτές για όλες τις κατηγορίες $i = 1, 2, \dots, r$ και $j = 1, 2, \dots, c$ των δυο μεταβλητών ονομάζονται *περιθώριες συχνότητες του πίνακα*.

Έστω $p_{i,j}$ η πιθανότητα μια παρατήρηση να ανήκει ταυτόχρονα στην κατηγορία i της μεταβλητής 1 και στην κατηγορία j της μεταβλητής 2. Έστω, επίσης, $p_i = n_{i.} / n$, η πιθανότητα μια παρατήρηση να ανήκει στην κατηγορία i (ανεξάρτητα του αν ανήκει ή όχι στην j) και $p_j = n_{.j} / n$, η πιθανότητα μια παρατήρηση να ανήκει στην κατηγορία j (ανεξάρτητα του αν ανήκει ή όχι στην i). Σύμφωνα με τον ορισμό των στοχαστικά ανεξάρτητων γεγονότων, η ανεξαρτησία των δυο κατηγορικών μεταβλητών, ουσιαστικά, μεταφράζεται στο ότι για κάθε συνδυασμό κατηγοριών (i, j) , η πιθανότητα μια παρατήρηση να ανήκει σε μια από τις δυο κατηγορίες δεν επηρεάζεται από την πιθανότητα να ανήκει και στην άλλη. Άρα, σύμφωνα με τον πολλαπλασιαστικό κανόνα για ανεξάρτητα γεγονότα, η πιθανότητα μια παρατήρηση να ανήκει και στις δυο κατηγορίες i και j , ισούται με την πιθανότητα να ανήκει στην i επί την πιθανότητα να ανήκει στην j . Δηλαδή

$$P_{ij} = P_i \cdot P_j$$

Συμβολίζοντας με $E_{i,j}$ τη θεωρητικά αναμενόμενη συχνότητα για το κελί (i, j) του πίνακα υπό την προϋπόθεση της ανεξαρτησίας έχουμε

$$P_{i,j} = \frac{E_{i,j}}{n} = P_i \cdot P_j = \left(\frac{n_{i.}}{n}\right) \cdot \left(\frac{n_{.j}}{n}\right) \quad \text{ή} \quad E_{i,j} = \frac{n_{i.} \cdot n_{.j}}{n}$$

Επομένως, όταν δυο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες, οι αναμενόμενες συχνότητες για τα κελιά του πίνακα υπολογίζονται ως το γινόμενο των αντίστοιχων περιθωρίων συχνοτήτων κάθε κελιού διαιρουμένου με το συνολικό πλήθος των παρατηρήσεων του πίνακα. Επιπλέον, οι παρατηρούμενες από τα δειγματικά δεδομένα συχνότητες μπορούν να διαφοροποιούνται από τις αναμενόμενες συχνότητες, μόνο στο βαθμό που οι διαφορές τους μπορούν να αποδοθούν σε τυχαίους παράγοντες. Αν, όμως, οι δυο μεταβλητές δεν είναι ανεξάρτητες, οι διαφορές μεταξύ παρατηρούμενων και αναμενόμενων τιμών μπορεί να είναι μεγαλύτερης έκτασης και επομένως, να μην αποδίδονται μόνο στον παράγοντα της τύχης.

Από τα παραπάνω συνάδει ότι η ανεξαρτησία (ή, αντιστρόφως, η εξάρτηση) δυο κατηγορικών μεταβλητών – διαξονικά ταξινομημένων όπως στον Πίνακα 7.1 – ελέγχεται με τη βοήθεια μιας στατιστικής συνάρτησης, η οποία βασίζεται στις διαφορές παρατηρούμενων και αναμενόμενων συχνοτήτων. Η συνάρτηση αυτή για έναν πίνακα με r γραμμές και c στήλες ορίζεται από την ποσότητα

$$X^2 = \sum_{i=1}^{rc} \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i} \quad \text{ή} \quad X^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(n_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

όπου

$n_{i,j}$ οι παρατηρούμενες συχνότητες, δηλαδή $n_{i,j} = O_{i,j}$, $i = 1, 2, \dots, r$ και $j = 1, 2, \dots, c$.

Η δειγματοληπτική κατανομή της ποσότητας X^2 (υπό την προϋπόθεση ότι οι δυο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες) προσεγγίζεται από μια κατανομή X^2 με $(r-1)$ και $(c-1)$ βαθμούς ελευθερίας. Η προσέγγιση της δειγματοληπτικής κατανομής της συγκεκριμένης ποσότητας από μια κατανομή X^2 διασφαλίζεται εφόσον οι

αναμενόμενες συχνότητες του πίνακα δεν είναι μικρότερες του 1 και αυτές που είναι μικρότερες του 5 δεν υπερβαίνουν το 20%.

Αν, επομένως, η τιμή της ποσότητας $\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(n_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$ είναι αρκετά μεγάλη ώστε να ορίζει στη δεξιά ουρά της κατανομής X^2 μια περιοχή εμβαδού μικρότερου από 0,05 (και άρα η πιθανότητα p να προκύψει μια τόσο μεγάλη τιμή να είναι μικρότερη από 0,005), τότε η υπόθεση της ανεξαρτησίας απορρίπτεται.

7.3.2 Έλεγχος ανεξαρτησίας

Ο έλεγχος ανεξαρτησίας είναι ένας μη παραμετρικός έλεγχος με τις εξής υποθέσεις :

H_0 : οι δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες (δεν συσχετίζονται) μεταξύ τους

H_1 : οι δύο μεταβλητές δεν είναι ανεξάρτητες (συσχετίζονται) μεταξύ τους

ή

H_0 : οι παρατηρηθείσες συχνότητες είναι ίσες με τις αναμενόμενες συχνότητες

H_1 : υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις πραγματικές και τις εκτιμώμενες συχνότητες

Εάν η μηδενική υπόθεση είναι αληθινή και κατά συνέπεια, δεν υπάρχει συστηματική συνάφεια μεταξύ των δύο μεταβλητών, είναι δηλαδή ανεξάρτητες, τότε θα πρέπει να υπάρχει μικρή διαφορά μεταξύ των αναμενόμενων και των παρατηρούμενων συχνοτήτων. Εάν η μηδενική υπόθεση απορρίπτεται, θα πρέπει να υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των αναμενόμενων και των παρατηρούμενων συχνοτήτων. Όσο μεγαλύτερες είναι οι διαφορές μεταξύ των παρατηρούμενων και των αναμενόμενων συχνοτήτων, τόσο μειώνεται η πιθανότητα οι μεταβλητές να είναι στην πραγματικότητα ανεξάρτητες και τόσο πιθανόν είναι να απορριφθεί η μηδενική υπόθεση. Πρέπει όμως να τονισθεί ότι η απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης, δεν σημαίνει μέτρηση του μεγέθους – έντασης της συνάφειας, απλά δείχνει την ύπαρξη κάποιας συνάφειας (Καρλής, 2005).

Παράλληλα στην περίπτωση μεγάλων δειγμάτων, το X^2 , όπως και κάθε τεστ, είναι ευαίσθητο, γιατί η πιθανότητα να απορρίψει κανείς την μηδενική υπόθεση αυξάνεται με την αύξηση του μεγέθους του δείγματος, ανεξάρτητα από το

μέγεθος της διαφοράς και το επίπεδο σημαντικότητας. Για το λόγο αυτό υπολογίζονται διάφοροι στατιστικοί δείκτες (δείκτες συνάφειας), οι οποίοι ακολουθούν την κατανομή χ^2 και πραγματοποιώντας ελέγχους συσχέτισης δίνουν πληροφορίες για την ένταση της σχέσης (Ρετινιώτης, 2004; Σιάρδος, 2005).

Η μέτρηση της ισχύς των σχέσεων μεταξύ δυο ή περισσότερων μεταβλητών πραγματοποιείται με τα *μέτρα ή τους συντελεστές συνάφειας*. Το εύρος τιμών των συντελεστών συνάφειας κυμαίνεται από -1 έως +1. Η τιμή +1 δείχνει τέλεια θετική σχέση, η τιμή -1 δείχνει τέλεια αρνητική σχέση ενώ η τιμή μηδέν (0) δείχνει παντελή έλλειψη σχέσης (Λουκαΐδης, 2011; Μακράκης, 2005). Όταν δυο μεταβλητές μεταβάλλονται προς την ίδια κατεύθυνση έχουν θετική σχέση ενώ όταν μεταβάλλονται προς την αντίθετη κατεύθυνση έχουν αρνητική σχέση.

Η επιλογή του κατάλληλου μέτρου συνάφειας εξαρτάται από διάφορους παράγοντες εκ των οποίων δυο είναι οι πιο σημαντικοί (Neuman, 2010):

(α) *το επίπεδο μέτρησης των μεταβλητών*: Άλλα μέτρα συνάφειας ισχύουν για τις ονομαστικές μεταβλητές, άλλα για τις τακτικές και άλλα για τις ισοδιαστημικές/ αναλογικές (ποσοτικές μεταβλητές). Σε περίπτωση ύπαρξης διαφορετικών κλιμάκων μέτρησης των μεταβλητών επιλέγονται τα μέτρα συνάφειας που είναι κατάλληλα για τις χαμηλότερες κλίμακες μέτρησης.

(β) *το αν η σχέση είναι συμμετρική ή ασύμμετρη*. Δηλαδή, αν γίνεται ή δεν γίνεται διάκριση μεταξύ εξαρτημένης και ανεξάρτητης μεταβλητής. Με άλλα λόγια αν η ερώτηση που θέτει ο ερευνητής είναι “*υπάρχει σχέση μεταξύ δυο μεταβλητών*” τότε πρόκειται για συμμετρική σχέση, ενώ αν η ερώτηση είναι “*αν μια μεταβλητή επηρεάζει μια άλλη*” η σχέση είναι ασύμμετρη.

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, η διαδικασία της μέτρησης των μεταβλητών απαιτεί τα κατάλληλα εργαλεία. Οι πιο σημαντικές κλίμακες μέτρησης είναι οι ακόλουθες (Κυριαζή, 2011):

1. Ονομαστική ή κατηγορική κλίμακα μέτρησης (nominal scale)

Η κατάταξη των υποκειμένων της μέτρησης γίνεται σε καλά προσδιορισμένες, ισοδύναμες και σαφώς διακριτές μεταξύ τους κατηγορίες. Οι ονομαστικές κλίμακες αντιπροσωπεύουν την απλούστερη μορφή μέτρησης και ταξινομούν τα δεδομένα σε

κατηγορίες, δηλαδή μια τιμή προσδιορίζει μια ξεχωριστή κατηγορία χωρίς να υπάρχει κάποια εσωτερική διάταξη. Μεταβλητές που μετρούνται με ονομαστικές ή κατηγορικές κλίμακες είναι το φύλο (1= άνδρας, 2= γυναίκα), ο τόπος διαμονής (1= αστικός, 2= ημιαστικός, 3= αγροτικός), η οικογενειακή κατάσταση (1= έγγαμος, 2= άγαμος κλπ.), η εθνικότητα κλπ. Οι τιμές 1, 2, κλπ. δεν αποτελούν αριθμούς αλλά απλά σύμβολα και επομένως δεν μπορούν να εφαρμοσθούν πράξεις όπως άθροισμα, πολλαπλασιασμός κλπ. Στην περίπτωση μιας κατηγορικής μεταβλητής με δυο κατηγορίες, οι κατηγορίες είναι “αμοιβαία αποκλειόμενες”, οπότε έχουμε μια διχοτομική κατηγορική μεταβλητή.

2. Τακτική ή ιεραρχική κλίμακα μέτρησης (ordinal scale)

Η κατάταξη των υποκειμένων της μέτρησης γίνεται σε κατηγορίες διακριτές, και ισοδύναμες, όπως και στην ονομαστική κλίμακα, αλλά επιπλέον και ιεραρχικά διατεταγμένες μεταξύ τους. Οι τακτικές κλίμακες έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των ονομαστικών κλιμάκων μέτρησης συν το στοιχείο της διάταξης. Αποδίδονται αριθμητικές τιμές σε κάθε κατηγορία ατόμων, αντικειμένων ή παρατηρήσεων και οι κατηγορίες είναι ιεραρχικά τοποθετημένες σε σειρά. Στην πρώτη κατηγορία αποδίδεται η τιμή 1, στην αμέσως επόμενη ο αριθμός 2 κλπ. Η ιεραρχική αυτή τοποθέτηση δεν σημαίνει ότι η διαφορά μεταξύ της Α και Β κατηγορίας είναι ίση με τη διαφορά μεταξύ της Γ και της Δ. Οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν ιεραρχική σειρά αλλά όχι μέγεθος διαφοράς. Επίσης, οι διαδοχικές βαθμίδες – κατηγορίες της κλίμακας δεν ισαπέχουν ως προς την αριθμητική τους τιμή.

Μεταβλητές που μετρούνται με τακτικές ή ιεραρχικές κλίμακες είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο (1= δημοτικό, 2= γυμνάσιο, 3= λύκειο, 4= τεχνική σχολή, 5= πανεπιστήμιο), οι σχολικοί βαθμοί (1= άριστα, 2= λίαν καλώς, 3= καλώς κλπ.), η διάταξη των κομμάτων στο κοινοβούλιο ανάλογα με τη δύναμη των εδρών που διαθέτουν κλπ. Οι τιμές 1, 2, κλπ. δεν αποτελούν αριθμούς αλλά απλά σύμβολα διάταξης με αποτέλεσμα μαθηματικές πράξεις να μην είναι εφαρμόσιμες. Στις τακτικές κλίμακες μέτρησης εντάσσονται και οι λεγόμενες κλίμακες Likert, των οποίων οι απαντήσεις διαβαθμίζονται από το απόλυτα αρνητικό μέχρι το απόλυτα θετικό ανάλογα με το θέμα που εξετάζεται (1= διαφωνώ απόλυτα, 2 = διαφωνώ, 3 = αβέβαιος, 4 = συμφωνώ και 5= συμφωνώ απόλυτα).

3. Αριθμητική ή ισοδιαστημική κλίμακα μέτρησης (interval scale)

Η κατάταξη των υποκειμένων της μέτρησης γίνεται σε κατηγορίες διακριτές, αμοιβαία αποκλειόμενες, ισοδύναμες και ιεραρχικά διατεταγμένες μεταξύ τους όπως και στην τακτική κλίμακα, αλλά επιπλέον ίσες διαφορές μεταξύ αριθμών που αποδίδονται στις κατηγορίες αντιπροσωπεύουν και ίσες διαφορές ως προς ένα χαρακτηριστικό μεταξύ των κατηγοριών αυτών. Οι κλίμακες διαστημάτων έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των τακτικών κλιμάκων μέτρησης συν το στοιχείο ότι χρησιμοποιούν σταθερή μονάδα μέτρησης.

Οι μεταβλητές που μετρούνται με μια ισοδιαστημική κλίμακα έχουν όλες τις ιδιότητες των μεταβλητών που μετρούνται με τις τακτικές κλίμακες, με μια πρόσθετη ιδιότητα: η διαφορά μεταξύ δυο τυχαίων διαβαθμίσεων μέσα στην κλίμακα αντιπροσωπεύει και ίσες διαφορές στο μετρούμενο χαρακτηριστικό. Για τον προσδιορισμό των κλιμάτων διαστημάτων καθορίζεται μια μονάδα μέτρησης και προσδιορίζονται οι μονάδες που απαιτούνται για να δηλωθεί η διαφορά μεταξύ των ισοδύναμων κατηγοριών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ισοδιαστημικών κλιμάκων μέτρησης είναι ο χρόνος (με μονάδες μέτρησης το λεπτό, το δευτερόλεπτο κλπ.), η απόσταση, η ηλικία, η θερμοκρασία κλπ.

Συμπερασματικά, οι ισοδιαστημικές κλίμακες ομαδοποιούν τα δεδομένα όπως και οι ονομαστικές και οι τακτικές κλίμακες, ταξινομούν τα δεδομένα όπως και οι τακτικές κλίμακες, έχουν σταθερή μονάδα μέτρησης και επομένως είναι σε θέση να προσδιορίσουν αποστάσεις και διαστήματα ανάμεσα στα δεδομένα (δυνατότητα που δεν έχουν οι ονομαστικές και οι τακτικές κλίμακες) αλλά δεν έχουν σημείο αφετηρίας το απόλυτο μηδέν επειδή το σημείο της αρχής της διαστημικής κλίμακας ορίζεται αυθαίρετα και δεν αντιστοιχεί απαραίτητα στο μηδέν του μετρούμενου χαρακτηριστικού.

4. Αναλογική κλίμακα μέτρησης (ratio scale)

Η αναλογική κλίμακα αντιπροσωπεύει το υψηλότερο επίπεδο μέτρησης και επιτρέπει τη χρήση μαθηματικών αναλογιών ανάμεσα στις βαθμίδες της. Στο πλαίσιο της αναλογικής κλίμακας είναι δυνατό να γίνει λόγος για διπλάσιο, τριπλάσιο κλπ. επειδή

ακριβώς σε αυτήν υπάρχει το *απόλυτο μηδέν* στο οποίο βασίζεται η χρήση των μαθηματικών αναλογιών.

Οι ιδιότητες των αναλογικών κλιμάκων είναι οι ακόλουθες:

- οι κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται τα υποκείμενα της έρευνας (άνθρωποι, αντικείμενα, δοκίμια, παρατηρήσεις) είναι *καθορισμένες* και σαφώς *διακριτές* μεταξύ τους, ιδιότητες που δηλώνουν ότι ένα υποκείμενο μπορεί να ανήκει σε μια μόνο κατηγορία
- οι κατηγορίες των δεδομένων είναι *διατεταγμένες*
- οι κατηγορίες των δεδομένων *κλιμακώνονται ανάλογα* με την *ποσότητα* του ιδιαίτερου χαρακτηριστικού που κατέχουν
- *ίσες διαφορές* στις αριθμητικές τιμές της κλίμακας αντανακλούν επίσης *ίσες διαφορές* στο χαρακτηριστικό ή στην ιδιότητα που μετρά η κλίμακα
- το σημείο *μηδέν* αντικατοπτρίζει την απουσία της ιδιότητας ή του χαρακτηριστικού που μετρά η κλίμακα.

Οι περισσότερες κλίμακες μέτρησης στις φυσικές επιστήμες είναι αναλογικές ενώ αντίθετα χρησιμοποιούνται σπάνια στις κοινωνικές επιστήμες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα μεταβλητών που μετρούνται με αναλογικές κλίμακες είναι η ταχύτητα, το βάρος, η μάζα, η επιτάχυνση κλπ.

Η ένταση της σχέσης των μεταβλητών μετράται με τα κατάλληλα μέτρα συνάφειας ανάλογα με την κατηγορία της μεταβλητής και το είδος του πίνακα που προκύπτει. Στις ονομαστικές μεταβλητές χρησιμοποιείται ο δείκτης *Phi* (ϕ)¹⁰ για τετραγωνικούς πίνακες (2x2) και ο δείκτης *Cramer's V*¹¹ για μη τετραγωνικούς πίνακες (nxk). Αντίστοιχα, στις τακτικές μεταβλητές χρησιμοποιείται ο δείκτης *Kentall's tau-b* για

¹⁰ Ο δείκτης Phi (ϕ) είναι συνάρτηση του X^2 και του μεγέθους του δείγματος και είναι ανεξάρτητος από την ταξινόμηση των τιμών των μεταβλητών και το πλήθος των τιμών ($\phi = \sqrt{x^2 / N}$).

¹¹ Ο δείκτης Cramer's V εμπεριέχει τον συντελεστή Phi. Διαφέρει από τον Phi στο ότι η τιμή του ποικίλει αυστηρά μεταξύ 0 και 1, ενώ σε συγκεκριμένες ο Phi μπορεί να είναι μεγαλύτερος του 1 ($V = \sqrt{X^2 [N(k-1)]}$)

τετραγωνικούς πίνακες, ο δείκτης *Kentall's tau-c* για μη τετραγωνικούς πίνακες, ο δείκτης *Gamma* (γ) για μεταβλητές με λίγες κατηγορίες και ο δείκτης *Spearman r* για μεταβλητές με πολλές κατηγορίες (Punch, 2005; Ρετινιώτης, 2004).

Όπως ειπώθηκε και ανωτέρω το εύρος τιμών των δεικτών αυτών κυμαίνεται από -1 μέχρι 1 φανερώνοντας σχέση που κυμαίνεται από πολύ ασθενής έως πολύ ισχυρή σύμφωνα με την παρακάτω διακύμανση (Punch, 2005; Συμεωνάκη, 2008):

- Όταν ο δείκτης παίρνει τιμές από 0 μέχρι 0,10 η σχέση των μεταβλητών είναι πολύ ασθενής
- Για τιμές του δείκτη από 0,10 μέχρι 0,25 η σχέση ερμηνεύεται ως ασθενής
- Τιμές από 0,25 μέχρι 0,50 φανερώνουν ελαφρώς ασθενή σχέση μεταξύ των μεταβλητών
- Τιμές από 0,50 μέχρι 0,75 δείχνουν ισχυρή σχέση μεταξύ των μεταβλητών
- Τιμές μεγαλύτερες από 0,75 φανερώνουν πολύ ισχυρή σχέση μεταξύ των μεταβλητών

Οι παραπάνω συντελεστές συνάφειας χρησιμοποιούνται στην διερεύνηση των παραγόντων που έλκουν ή ωθούν τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης προς την πολυαπασχόληση ή μη αντίστοιχα.

7.4 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Στόχος της παρούσας ενότητας είναι να διερευνηθεί η ύπαρξη συσχέτισης ανάμεσα στην πολυαπασχόληση και στις μεταβλητές που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως είναι το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το επίπεδο γεωργικής κατάρτισης και η οικογενειακή κατάσταση.

7.4.1 Πολυαπασχόληση & φύλο αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.2, οι αρχηγοί των γ.ε. είναι ως επί το πλείστον άνδρες τόσο στις πολυαπασχολούμενες γ.ε. όσο και στις μη πολυαπασχολούμενες. Οι άνδρες αρχηγοί που πολυαπασχολούνται καταλαμβάνουν ποσοστό 37,8% ενώ εκείνοι που απασχολούνται αποκλειστικά στη γ.ε. καταλαμβάνουν ποσοστό 62,2%. Αντίστοιχα, ο αριθμός των γυναικών αρχηγών που εμφανίζει κάποιο είδος

απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης αντιστοιχεί περίπου στο 25% ενώ το 75% απασχολείται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση.

Όπως φαίνεται από το στατιστικό χ^2 δεν υπάρχουν τάσεις συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών καθώς το παρατηρηθέν επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας (p -value) είναι 0,472 ($\Phi = -0,07$). Η υψηλή τιμή του δείκτη δηλώνει ότι το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης δεν επηρεάζεται από το φύλο του αρχηγού της εκμετάλλευσης δηλαδή η πιθανότητα συμμετοχής σε δραστηριότητες εκτός εκμετάλλευσης ή εντός εκμετάλλευσης πέραν της γεωργικής είναι η ίδια τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες.

Πίνακας 7.2. Πολυαπασχόληση και φύλο αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

		ΦΥΛΟ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.			Στατιστικός έλεγχος			
		Άνδρας	Γυναίκα	Σύνολο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	61	6	p -value = 0,472			
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	91%	9%		100%		
		% ως προς το φύλο	62,2%	75%		63,2%		
		Σύνολο (%)	57,5%	5,7%		63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	37	2		$\Phi = -0,07$		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	94,9%	5,1%			100%	
		% ως προς το φύλο	37,8%	25%			36,8%	
		Σύνολο (%)	34,9%	1,9%			36,8%	
	Σύνολο	Αριθμός	98	8			p -value = 0,472	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	92,5%	7,5%				100%
		% ως προς το φύλο	100%	100%				100%
		Σύνολο (%)	92,5%	7,5%				100%

7.4.2 Πολυαπασχόληση και ηλικία αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

Βασική διαρθρωτική αδυναμία του γεωργικού τομέα είναι η μεγάλη μέση ηλικία των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, η οποία συνήθως συνδέεται με μειωμένες μελλοντικές προσδοκίες και συνεπώς μειωμένο ενδιαφέρον για διαρθρωτικές μεταβολές και εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Από την Πίνακα 7.3 που ακολουθεί φαίνεται ξεκάθαρα ότι οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί των

εκμεταλλεύσεων είναι νεότεροι σε ηλικία από τους αρχηγούς που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση συμβαδίζοντας με τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας (Shucksmith and Smith, 1991; Gould and Saupé, 1989). Συγκεκριμένα, στις εκμεταλλεύσεις όπου οι αρχηγοί είναι ηλικίας 30 – 44 ετών, πολυαπασχόληση εμφανίζει το 60%, ποσοστό το οποίο αγγίζει το 100% στις εκμεταλλεύσεις με αρχηγούς μέχρι 29 ετών. Αντιθέτως, η σχέση αντιστρέφεται για τους γηραιότερους αρχηγούς εκμεταλλεύσεων. Συγκεκριμένα, οι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων ηλικίας 45 – 54 ετών πολυαπασχολούνται σε ποσοστό 32,6% έναντι 67,4% εκείνων που δεν πολυαπασχολούνται ενώ η σχέση αυτή διευρύνεται για αρχηγούς ηλικίας 55 ετών και άνω (28,6% & 71,4%, αντίστοιχα). Η μέση ηλικία των πολυαπασχολούμενων αρχηγών ανέρχεται σε 49.6 έτη ενώ των αποκλειστικά απασχολούμενων στην εκμετάλλευση σε 52 έτη. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,048$) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής ($Cramer' V = 0,273$).

Πίνακας 7.3. Πολυαπασχόληση και ηλικία αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

		ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΚΛΑΣΕΙΣ					Στατιστικός έλεγχος		
		κάτω των 29 ετών	30 – 44 ετών	45 – 54 ετών	55 ετών και άνω	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	0	8	29	30	67	$p\text{-value} = 0,048$	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	0%	11,9%	43,3%	44,8%	100%		
		% ως προς την ηλικία	0%	40%	67,4%	71,4%	63,2%		
		Σύνολο (%)	0%	7,5%	27,4%	28,3%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	1	12	14	12	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	2,6%	30,8%	35,9%	30,8%	100%		
		% ως προς την ηλικία	100%	60%	32,6%	28,6%	36,8%		
		Σύνολο (%)	0,9%	11,3%	13,2%	11,3%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	1	20	43	42	106		$Cramer' V = 0,273$
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	0,9%	18,9%	40,6%	39,6%	100%		
		% ως προς την ηλικία	100%	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	0,9%	18,9%	40,6%	39,6%	100%		

7.4.3 Πολυαπασχόληση και εκπαιδευτικό επίπεδο αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

Από την ανάλυση των δεδομένων του Πίνακα 7.4 προκύπτει ότι οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο (Huffman, 1980; Sumner, 1982; Gunter and McNamara, 1990). Τα 2/3 των απόφοιτων πανεπιστημίου αρχηγών πολυαπασχολούνται έναντι μόλις 1/3 εκείνων που δεν πολυαπασχολούνται. Εντυπωσιακή είναι επίσης η διαφορά στους αποφοίτους του δημοτικού και του γυμνασίου όπου οι αρχηγοί που δεν πολυαπασχολούνται αποτελούν το 90,9% και 80,6% αντίστοιχα του συνόλου έναντι 9,1% και 19,4% των πολυαπασχολούμενων. Οι απόφοιτοι τεχνικής σχολής σε ποσοστό 53% είναι αποκλειστικά απασχολούμενοι στην εκμετάλλευση και 47% πολυαπασχολούνται ενώ οι απόφοιτοι λυκείου παρουσιάζουν την ίδια κατανομή (50%-50%).

Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,01$) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής ($Cramer' V = 0,355$), δηλαδή με άλλα λόγια όσοι αρχηγοί αναπτύσσουν δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης.

Πίνακας 7.4. Πολυαπασχόληση και εκπαίδευση αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

		ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ					Σύνολο	Στατιστικός έλεγχος		
		Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο	Τεχνική Σχολή	Πανεπιστήμιο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	10	25	13	17	2	67	p-value = 0,01	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	14,9%	37,3%	19,4%	25,4%	3%	100%		
		% ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης	90,9%	80,6%	50%	53,1%	33,3%	63,2%		
		Σύνολο (%)	9,4%	23,6%	12,3%	16%	1,9%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	1	6	13	15	4	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	2,6%	15,4%	33,3%	38,5%	10,3%	100%		
		% ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης	9,1%	19,4%	50%	46,9%	66,7%	36,8%		
		Σύνολο (%)	0,9%	5,7%	12,3%	14,2%	3,8%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	11	31	26	32	6	106		Cramer' V = 0,355
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	10,4%	29,2%	24,5%	30,2%	5,7%	100%		
		% ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης	100%	100%	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	10,4%	29,2%	24,5%	30,2%	5,7%	100%		

7.4.4 Πολυαπασχόληση και γεωργική εκπαίδευση/ κατάρτιση αρχηγού γεωργικής εκμετάλλευσης

Οι αρχηγοί των γ.ε. που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση έχουν υψηλότερο επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης (73,8%) από τους αρχηγούς που πολυαπασχολούνται (26,2%). Το υψηλό επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης και κατάρτισης των ατόμων που ασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση είναι απολύτως λογικό καθώς είναι απαραίτητη η γνώση και εξειδίκευση σε καλλιεργητικές τεχνικές, συμμετοχή σε προγράμματα κλπ. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,009$) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής ($Phi = 0,255$).

Πίνακας 7.5. Πολυαπασχόληση και γεωργική εκπαίδευση αρχηγού εκμετάλλευσης

		ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ			Στατιστικός έλεγχος		
		<i>Ναι</i>	<i>Όχι</i>	<i>Σύνολο</i>			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	45	22	67	p-value = 0,009	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	67,2%	32,8%	100%		
		% ως προς τη γεωργική εκπαίδευση	73,8%	48,9%	63,2%		
		Σύνολο (%)	42,5%	20,8%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	16	23	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	41%	59%	100%		
		% ως προς τη γεωργική εκπαίδευση	26,2%	51,1%	36,8%		
		Σύνολο (%)	15,1%	21,7%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	61	45	106		Phi = 0,255
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	57,5%	42,5%	100%		
		% ως προς τη γεωργική εκπαίδευση	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	57,5%	42,5%	100%		

7.4.5 Πολυαπασχόληση και μέρες απασχόλησης αρχηγού εντός γεωργικής εκμετάλλευσης

Το μικρό μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης και η εποχικότητα της γεωργικής δραστηριότητας εξαιτίας του βιολογικού της χαρακτήρα οδηγεί συχνά στην υποαπασχόληση των μελών του αγροτικού νοικοκυριού με αποτέλεσμα την αναζήτηση πρόσθετων οικονομικών δραστηριοτήτων. Επομένως, αποτελεί κρίσιμο ζήτημα η κατανομή των ημερών απασχόλησης του αρχηγού στην γεωργική εκμετάλλευση. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.6, οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων απασχολούνται σε συντριπτικό ποσοστό λιγότερες από 140 ημέρες το χρόνο (93,3% - 95,5%) στη γεωργία ενώ αντίστοιχα 96,7% των αρχηγών που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση αφιερώνει εκεί από 211 έως 280 ημέρες απασχόλησης. Κατά μέσο όρο οι αποκλειστικά απασχολούμενοι στην εκμετάλλευση αρχηγοί αφιερώνουν 232 ημέρες ετησίως εντός της εκμετάλλευσης ενώ αντίθετα οι πολυαπασχολούμενοι 112 ημέρες/έτος. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,000$) και η σχέση τους

ισχυρή ($Cramer' V = 0,885$). Η εξέλιξη αυτή είναι αναμενόμενη καθώς οι αρχηγοί που πολυαπασχολούνται αφιερώνουν συνήθως μεγαλύτερο χρόνο στις εξωγεωργικές δραστηριότητες.

Πίνακας 7.6. Πολυαπασχόληση και μέρες απασχόλησης αρχηγού εντός εκμετάλλευσης

		ΜΕΡΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ					Στατιστικός έλεγχος	
		κάτω των 70	71-140	141-210	211-280	Σύνολο		
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	1	1	6	59	67	$p\text{-value} = 0,000$ $Cramer' V = 0,885$
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	1,5%	1,5%	9%	88%	100%	
		% ως προς τους μήνες απασχόλησης	6,7%	4,5%	75%	96,7%	63,2%	
		Σύνολο (%)	0,9%	0,9%	5,7%	55,7%	63,2%	
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	14	21	2	2	39	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	35,9%	53,8%	5,1%	5,1%	100%	
		% ως προς τους μήνες απασχόλησης	93,3%	95,5%	25%	3,3%	36,8%	
		Σύνολο (%)	13,2%	19,8%	1,9%	1,9%	36,8%	
	Σύνολο	Αριθμός	15	22	8	61	106	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	14,2%	20,8%	7,5%	57,5%	100%	
		% ως προς τους μήνες απασχόλησης	100%	100%	100%	100%	100%	
		Σύνολο (%)	14,2%	20,8%	7,5%	57,5%	100%	

7.4.6 Πολυαπασχόληση και οικογενειακή κατάσταση αρχηγού εκμετάλλευσης

Τελευταίο χαρακτηριστικό του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης που θα διερευνηθεί στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι η οικογενειακή του κατάσταση για να εξετασθεί κατά πόσο ο παράγοντας του “γάμου” επηρεάζει ή μη την πολυαπασχόληση. Η ανάλυση των δεδομένων (Πίνακας 7.7) δείχνει ότι ο γάμος δεν επηρεάζει την ύπαρξη ή μη της πολυαπασχόλησης καθώς το 68,7% των αρχηγών που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση είναι έγγαμοι και 31,3% άγαμοι ενώ η ίδια περίπου αναλογία ισχύει και για τους πολυαπασχολούμενους αρχηγούς (79,5% και 20,5%, αντίστοιχα). Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνονται από τη στατιστικά μη σημαντική συσχέτιση των μεταβλητών ($p\text{-value} = 0,228$) και τη πολύ ασθενή σχέση τους ($Phi = 0,117$).

Πίνακας 7.7. Πολυαπασχόληση και οικογενειακή κατάσταση αρχηγού εκμετάλλευσης

		ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ			Στατιστικός έλεγχος		
		Έγγαμος	Άγαμος	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	46	21	67	p-value = 0,228	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	68,7%	31,3%	100%		
		% ως προς την οικογενειακή κατάσταση	59,7%	72,4%	63,2%		
		Σύνολο (%)	43,4%	19,8%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	31	8	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	79,5%	20,5%	100%		
		% ως προς την οικογενειακή κατάσταση	40,3%	27,6%	36,8%		
		Σύνολο (%)	29,2%	7,5%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	77	29	106		Phi = - 0,117
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	72,6%	27,4%	100%		
		% ως προς την οικογενειακή κατάσταση	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	72,6%	27,4%	100%		

7.5 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών

7.5.1 Πολυαπασχόληση και αριθμός μελών γεωργικού νοικοκυριού

Συμβαδίζοντας με τις ενδείξεις από τη διεθνή βιβλιογραφία (Huffman and Lange, 1989), παρατηρείται στο δείγμα ότι στα πολυπληθή αγροτικά νοικοκυριά με πέντε μέλη και άνω ο αρχηγός της γεωργικής εκμετάλλευσης πολυαπασχολείται σε ποσοστό 69,2% ενώ αντίθετα στα μονοπύρηννα αγροτικά νοικοκυριά ο αρχηγός σε ποσοστό 76,9% απασχολείται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση. Οι παραπάνω τάσεις επιβεβαιώνονται από το στατιστικό test X^2 καθώς η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική (p -value = 0,02) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής (Cramer' $V= 0,333$).

Πίνακας 7.8. Πολυαπασχόληση και αριθμός μελών αγροτικών νοικοκυριών

		ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΛΩΝ						Στατιστικός έλεγχος		
		1	2	3	4	5 και άνω	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	20	28	4	11	4	67	<i>p-value = 0,02</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	29,9%	41,8%	6%	16,4%	6%	100%		
		% ως προς τον αριθμό μελών	76,9%	73,7%	44,4%	55%	30,8%	63,2%		
		Σύνολο (%)	18,9%	26,4%	3,8%	10,4%	3,8%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	6	10	5	9	9	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	15,4%	25,6%	12,8%	23,1%	23,1%	100%		
		% ως προς τον αριθμό μελών	23,1%	26,3%	55,6%	45%	69,2%	36,8%		
		Σύνολο (%)	5,7%	9,4%	4,7%	8,5%	8,5%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	26	38	9	20	13	106		<i>Cramer's V = 0,333</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	24,5%	35,8%	8,5%	18,9%	12,3%	100%		
		% ως προς τον αριθμό μελών	100%	100%	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	24,5%	35,8%	8,5%	18,9%	12,3%	100%		

7.5.2 Πολυαπασχόληση και γεωργικό εισόδημα

Το γεωργικό εισόδημα αποτελεί βασικό παράγοντα στη διαβίωση αλλά και την ποιότητα ζωής των αγροτικών νοικοκυριών. Βασικός στόχος των πολυαπασχολούμενων αγροτικών νοικοκυριών είναι η δημιουργία νέων πηγών εισοδήματος για τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου (McNally, 2001).

Στα νοικοκυριά με γεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο των 15.000 ευρώ το 74,5% των αρχηγών απασχολείται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση και μόλις το 25,5% πολυαπασχολείται. Σχεδόν τα 2/3 των πολυαπασχολούμενων γεωργικών νοικοκυριών έχουν γεωργικό εισόδημα μικρότερο των 15.000 ευρώ, κατάσταση η οποία ωθεί τους γεωργούς προς αναζήτηση απασχόλησης σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες για συμπλήρωση του οικογενειακού τους εισοδήματος (Πίνακας 7.9). Αντίστοιχα, το 56,7% των αποκλειστικά απασχολούμενων στην εκμετάλλευση αρχηγών δηλώνει γεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο των 15.000 ευρώ και το 43,3% μικρότερο. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,02$) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής ($Phi = - 0,226$).

Πίνακας 7.9 Πολυαπασχόληση και γεωργικό εισόδημα αγροτικού νοικοκυριού

		ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ			Στατιστικός έλεγχος		
		< 15.000 €	> 15.000 €	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	29	38	67	<i>p-value = 0,02</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	43,3%	56,7%	100%		
		% ως προς το γεωργικό εισόδημα	52,7%	74,5%	63,2%		
		Σύνολο (%)	27,4%	35,8%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενη	Αριθμός	26	13	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	66,7%	33,3%	100%		
		% ως προς το γεωργικό εισόδημα	47,3%	25,5%	36,8%		
		Σύνολο (%)	24,5%	12,3%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	55	51	106		<i>Phi = - 0,226</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	51,9%	48,1%	100%		
		% ως προς το γεωργικό εισόδημα	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	51,9%	48,1%	100%		

7.5.3 Πολυαπασχόληση και βαθμός εξάρτησης οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης

Στον Πίνακα 7.10 που ακολουθεί σημειώνονται οι διαφορές ανάμεσα στις εκμεταλλεύσεις με πολυαπασχόληση και σε αυτές χωρίς πολυαπασχόληση ως προς το βαθμό εξάρτησης του οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα που προκύπτει στη γεωργική εκμετάλλευση¹².

Το εισόδημα των αγροτικών νοικοκυριών που απασχολούνται αποκλειστικά στη γεωργία εμφανίζει όπως ήταν αναμενόμενο υψηλή εξάρτηση από το εισόδημα που προκύπτει στην εκμετάλλευση κατά 95,8% (Sumner, 1982). Αντίθετα, το εισόδημα των πολυαπασχολούμενων αγροτικών νοικοκυριών εμφανίζει χαμηλή εξάρτηση από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης καθώς εξαρτάται κυρίως από τις πηγές εισοδήματος δραστηριοτήτων εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης. Η συσχέτιση των

¹² Το εισόδημα αυτό αποτελείται από το γεωργικό εισόδημα περιλαμβανομένων των επιδοτήσεων, το εισόδημα από μεταποίηση στην εκμετάλλευση και το εισόδημα από άλλες δραστηριότητες στην εκμετάλλευση.

μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,000$) και η σχέση τους πολύ ισχυρή ($Cramer' V = 0,843$).

Πίνακας 7.10. Πολυαπασχόληση και βαθμός εξάρτησης οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης

		ΒΑΘΜΟΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ				Στατιστικός έλεγχος		
		Χαμηλός (0-33%)	Μέτριος (33%-66%)	Υψηλός (66%-100%)	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	6	14	46	66	$p\text{-value} = 0,000$	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	9,1%	21,2%	69,7%	100%		
		% ως προς το βαθμό εξάρτησης	14%	100%	95,8%	62,9%		
		Σύνολο (%)	5,7%	13,3%	43,8%	62,9%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	37	0	2	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	94,9%	0%	5,1%	100%		
		% ως προς το βαθμό εξάρτησης	86%	0%	4,2%	37,1%		
		Σύνολο (%)	35,2%	0%	1,9%	37,1%		
	Σύνολο	Αριθμός	43	14	48	105		$Cramer' V = 0,843$
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	41%	13,3%	45,7%	100%		
		% ως προς το βαθμό εξάρτησης	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	41%	13,3%	45,7%	100%		

7.6 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Στην παρούσα υποενότητα του Κεφαλαίου θα παρουσιασθούν οι μεταβλητές που αφορούν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως το μέγεθος και η παραγωγική τους κατεύθυνση (φυτική-ζωϊκή), η διάρθρωση με εντατικές ή εκτατικές καλλιέργειες, οι τυχόν διαφορές στα συστήματα καλλιέργειας και συνεπώς στις αποδόσεις βασικών καλλιεργειών, προκειμένου να διερευνηθεί ο ρόλος τους στην παρουσία ή μη της πολυαπασχόλησης.

7.6.1 Πολυαπασχόληση και μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 7.11, η συσχέτιση της πολυαπασχόλησης και του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} =$

0,000) και η σχέση τους μέτρια ισχυρή ($Cramer' V = 0,463$). Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις με συνολική καλλιεργούμενη έκταση από 100 έως 150 δεκάρια ανήκουν κατά 85,7% σε γεωργούς αποκλειστικά απασχολούμενους στη γεωργική εκμετάλλευση ενώ το ποσοστό αυτό αυξάνει σε 93,5% για εκμεταλλεύσεις με συνολική έκταση μεγαλύτερη από 150 δεκάρια. Το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων όπου ο αρχηγός απασχολείται αποκλειστικά ανέρχεται σε 143 δεκάρια ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για τους πολυαπασχολούμενους είναι 49,5 δεκάρια. Η εξέλιξη αυτή είναι απολύτως λογική καθώς οι παραγωγοί που απασχολούνται αποκλειστικά με τη γεωργία στη προσπάθεια αύξησης του γεωργικού εισοδήματος προσπαθούν να αυξήσουν το μέγεθος της εκμετάλλευσης αξιοποιώντας τις οικονομίες κλίμακας που απορρέουν και μειώνοντας το κόστος παραγωγής (Meert *et al.*, 2005; Damianos and Skuras, 1996; Gunter and McNamara, 1990; Efstratoglou-Todoulou, 1990).

Πίνακας 7.11 Πολυαπασχόληση και μέγεθος γεωργικής εκμετάλλευσης (σε δεκάρια)

		ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ					Στατιστικός έλεγχος			
		< 50 δεκαρίων	51-100 δεκάρια	101-150 δεκάρια	>151 δεκάρια	Σύνολο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	20	12	6	29	p-value = 0,000			
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	29,9%	17,1%	9%	43,3%		100%		
		% ως προς το μέγεθος της εκμετάλλευσης	42,6%	57,1%	85,7%	93,5%		63,2%		
		Σύνολο (%)	18,9%	11,3%	5,7%	27,4%		63,2%		
	Πολυαπασχολού- μενος	Αριθμός	27	9	1	2		Cramer' V = 0,463		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	69,2%	23,1%	2,6%	5,1%			100%	
		% ως προς το μέγεθος της εκμετάλλευσης	57,4%	42,9%	14,3%	6,5%			36,8%	
		Σύνολο (%)	25,5%	8,5%	0,9%	1,9%			36,8%	
	Σύνολο	Αριθμός	47	21	7	31			Cramer' V = 0,463	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	44,3%	19,8%	6,6%	29,2%				100%
		% ως προς το μέγεθος της εκμετάλλευσης	100%	100%	100%	100%				100%
		Σύνολο (%)	44,3%	19,8%	6,6%	29,2%				100%

Εξίσου σημαντική είναι η συσχέτιση της πολυαπασχόλησης με την αρδευόμενη

γεωργική γη ($p\text{-value} = 0,004$), η οποία αποτελεί σημαντικό δείκτη εντατικοποίησης της γεωργικής δραστηριότητας. Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 8.12, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις στις οποίες η έκταση της αρδευόμενης γεωργικής γης είναι μεγαλύτερη των 100 δεκαρίων ανήκουν ολοκληρωτικά σε γεωργούς που απασχολούνται αποκλειστικά στην γεωργική εκμετάλλευση όπως επίσης και τα $\frac{3}{4}$ των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με αρδευόμενη γη μεταξύ 51-100 δεκαρίων. Η μέση αρδευόμενη έκταση για τις εκμεταλλεύσεις όπου ο αρχηγός απασχολείται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση ανέρχεται σε 66,3 δεκάρια ενώ για τις πολυαπασχολούμενες εκμεταλλεύσεις σε 17,2 δεκάρια.

Πίνακας 7.12 Πολυαπασχόληση και αρδευόμενη γεωργική γη (σε δεκάρια)

		ΑΡΔΕΥΟΜΕΝΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΓΗ				Στατιστικός έλεγχος		
		< 50 δεκαρίων	51-100 δεκάρια	101-150 δεκάρια	>151 δεκάρια		Σύνολο	
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	42	8	7	10	$p\text{-value} = 0,004$	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	62,7%	11,9%	10,4%	14,9%		100%
		% ως προς την αρδευόμενη γη	53,8%	72,7%	100%	100%		63,2%
		Σύνολο (%)	39,6%	7,5%	6,6%	9,4%		63,2%
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	36	3	0	0		39
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	92,3%	7,7%	0%	0%		100%
		% ως προς την αρδευόμενη γη	46,2%	27,3%	0%	0%		36,8%
		Σύνολο (%)	34%	2,8%	0%	0%		36,8%
	Σύνολο	Αριθμός	78	11	7	10		106
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	73,6%	10,4%	6,6%	9,4%		100%
		% ως προς την αρδευόμενη γη	100%	100%	100%	100%		100%
		Σύνολο (%)	73,6%	10,4%	6,6%	9,4%		100%

$Cramer^* V = 0,354$

7.6.2 Πολυαπασχόληση και παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Από τον Πίνακα 7.13 προκύπτει ότι ο προσανατολισμός της παραγωγής των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με πολυαπασχόληση είναι κυρίως φυτικής παραγωγής ενώ οι εκμεταλλεύσεις όπου απασχολείται αποκλειστικά ο αρχηγός είναι σε ποσοστό 76,5% αμιγώς κτηνοτροφικής και μικτής κατεύθυνσης. Η τάση αυτή είναι απολύτως

φυσιολογική καθώς η κτηνοτροφία είναι εντάσεως εργασίας και δεν δίνεται εύκολα η δυνατότητα για πρόσθετη απασχόληση (McNally, 2001; Potter and Lobley, 2004). Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική (p -value = 0,05) και η σχέση τους ασθενής (Φ hi = - 0,189).

Πίνακας 7.13 Πολυαπασχόληση και παραγωγική κατεύθυνση γεωργικών εκμεταλλεύσεων

		ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ			Στατιστικός έλεγχος		
		Αμιγώς Φυτική	Αμιγώς Κτηνοτροφική/ Μικτή	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	41	26	67	p -value = 0,05	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	61,2%	38,8%	100%		
		% ως προς την παραγωγική κατεύθυνση	56,9%	76,5%	63,2%		
		Σύνολο (%)	38,7%	24,5%	63,2%		
	Πολυαπασχολού- μενος	Αριθμός	31	8	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	79,5%	20,5%	100%		
		% ως προς την παραγωγική κατεύθυνση	43,1%	23,5%	36,8%		
		Σύνολο (%)	29,2%	7,5%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	72	34	106		Φ hi = - 0,189
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	67,9%	32,1%	100%		
		% ως προς την παραγωγική κατεύθυνση	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	67,9%	32,1%	100%		

7.6.3 Πολυαπασχόληση και αποδόσεις καλλιεργειών

Στην παρούσα ενότητα διερευνάται η ύπαρξη διαφορών στις στρεμματικές αποδόσεις των καλλιεργειών στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις των πολυαπασχολούμενων παραγωγών και των μη πολυαπασχολούμενων, δηλαδή διερευνάται κατά πόσον έχουν υψηλότερες αποδόσεις στις καλλιέργειές τους οι απασχολούμενοι αποκλειστικά στη γεωργία παραγωγοί σε σχέση με τους πολυαπασχολούμενους. Ο έλεγχος συνάφειας

των δεδομένων δείχνει ότι για τις βασικές καλλιέργειες του δείγματος (ελαιοκαλλιέργεια, σιτηρά, πατάτα, αμπέλι, λαχανικά) δεν φαίνεται το καθεστώς απασχόλησης του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης να επηρεάζει τις στρεμματικές αποδόσεις των καλλιεργειών αποτέλεσμα που είναι σε συμφωνία με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας (Phelan and Frawley, 2000; Giourga *et al.*, 2008). Με άλλα λόγια φαίνεται ότι οι πολυαπασχολούμενοι γεωργοί έχουν τις ίδιες στρεμματικές αποδόσεις με τους αποκλειστικά απασχολούμενους στην εκμετάλλευση γεωργούς γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ότι χρησιμοποιούν την διαθέσιμη τεχνολογία και το ίδιο επίπεδο εισροών ανά στρέμμα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται ενδεικτικά οι πίνακες συνάφειας για τις αποδόσεις της ελαιοκαλλιέργειας και της πατάτας.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7.14 που ακολουθεί η ύπαρξη ή μη πολυαπασχόλησης δεν επηρεάζει τις αποδόσεις των καλλιεργειών καθώς για το 71,4% των αρχηγών που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση οι αποδόσεις της ελαιοκαλλιέργειας είναι μικρότερες από 0,5 tn/δεκ και για το 28,6% είναι μεγαλύτερες από 0,5 tn/δεκ., ενώ η ίδια περίπου αναλογία ισχύει και για τους πολυαπασχολούμενους αρχηγούς (83,3% και 16,7%, αντίστοιχα). Η μη διαφοροποίηση των αποδόσεων των καλλιεργειών επιβεβαιώνεται από τη στατιστικά μη σημαντική συσχέτιση των μεταβλητών ($p\text{-value} = 0,312$) και την ασθενή τους σχέση ($Phi = -0,141$). Η ίδια μη σημαντική συσχέτιση ($p\text{-value} = 0,426$) και ελαφρά ασθενής σχέση ($Cramer' V = 0,273$) εμφανίζεται και για τις αποδόσεις της καλλιέργειας της πατάτας (Πίνακας 7.15).

Πίνακας 7.14 Πολυαπασχόληση και απόδοση ελιάς (σε tn/δεκάριο)

		Απόδοση Ελιάς			Στατιστικός έλεγχος		
		< 0,5 tn/δεκ	0,5 tn/δεκ >	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	15	6	21	<i>p-value = 0,312</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	71,4%	28,6%	100%		
		% ως προς την απόδοση της ελιάς	50%	66,7%	53,8%		
		Σύνολο (%)	38,5%	15,4%	53,8%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	15	3	18		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	83,3%	16,7%	100%		
		% ως προς την απόδοση της ελιάς	50%	33,3%	46,2%		
		Σύνολο (%)	38,5%	7,7%	46,2%		
	Σύνολο	Αριθμός	30	9	39		<i>Phi = -0,141</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	76,9%	23,1%	100%		
		% ως προς την απόδοση της ελιάς	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	76,9%	23,1%	100%		

Πίνακας 7.15 Πολυαπασχόληση και απόδοση πατάτας (σε tn/δεκάριο)

		Απόδοση Πατάτας				Στατιστικός έλεγχος		
		< 2 tn/δεκ	2 – 4 tn/δεκ	4 tn/δεκ >	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	10	3	1	14	<i>p-value = 0,426</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	71,4%	21,4%	7,1%	100%		
		% ως προς την απόδοση της πατάτας	71,4%	42,9%	50%	60,9%		
		Σύνολο (%)	43,5%	13%	4,3%	60,9%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	4	4	1	9		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	44,4%	44,4%	11,1%	100%		
		% ως προς την απόδοση της πατάτας	28,6%	57,1%	50%	39,1%		
		Σύνολο (%)	17,4%	17,4%	4,3%	39,1%		
	Σύνολο	Αριθμός	14	7	2	23		<i>Cramer's V = 0,273</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	60,9%	30,4%	8,7%	100%		
		% ως προς την απόδοση της πατάτας	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	60,9%	30,4%	8,7%	100%		

7.6.4 Πολυαπασχόληση και Διαδοχή

Από την ανάλυση του Πίνακα 7.16 προκύπτει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην πολυαπασχόληση και την διαδοχή. Η διαδοχή είναι σίγουρη σε ποσοστό 35,3% σε αρχηγούς που πολυαπασχολούνται και 64,7% σε αρχηγούς που δεν πολυαπασχολούνται. Στα ίδια περίπου επίπεδα κυμαίνονται τα ποσοστά όταν δεν υπάρχει διαδοχή στην εκμετάλλευση (41% και 59% αντίστοιχα). Επομένως, η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά μη σημαντική ($p\text{-value} = 0,870$) και η σχέση τους πολύ ασθενής ($Cramer's V = 0,054$).

Πίνακας 7.16. Πολυαπασχόληση και Διαδοχή

		ΔΙΑΔΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ				Στατιστικός έλεγχος			
		Ναι	Όχι	Δεν έχει ορισθεί	Σύνολο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ.ε.	Αριθμός	11	23	25	p-value = 0,870			
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	18,6%	39%	42,4%		100%		
		% ως προς την διαδοχή	64,7%	59%	64,1%		62,1%		
		Σύνολο (%)	11,6%	24,2%	26,3%		62,1%		
	Πολυαπασχολο ύ-μενος	Αριθμός	6	16	14		Cramer's V = 0,054		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	16,7%	44,4%	38,9%			100%	
		% ως προς την διαδοχή	35,3%	41%	35,9%			37,9%	
		Σύνολο (%)	6,3%	16,8%	14,7%			37,9%	
	Σύνολο	Αριθμός	17	39	39			95	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	17,9%	41,1%	41,1%				100%
		% ως προς την διαδοχή	100%	100%	100%				100%
		Σύνολο (%)	17,9%	41,1%	41,1%				100%

7.7 Πολυαπασχόληση και παράγοντες που αφορούν τα χαρακτηριστικά της περιοχής

Σημαντική μεταβλητή για τη διερεύνηση του θέματος της πολυαπασχόλησης είναι ο “χώρος” όπου βρίσκεται η εκμετάλλευση. Η επιρροή της μεταβλητής αυτής (*regional effect*) στην ύπαρξη ή μη πολυαπασχόλησης είναι συνήθως πολύ μεγάλη (Efstratoglou – Todoulou, 1990; Δαμιανός κ.α., 1994; Alasia and Bollman, 2009).

7.7.1 Πολυαπασχόληση και διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών

Η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των αγροτικών περιοχών μπορεί να αποτυπωθεί από το ποσοστό της μη-γεωργικής απασχόλησης σε μια περιοχή, το οποίο δείχνει την τομεακή διάρθρωση της τοπικής οικονομίας και αποτυπώνει τις ευκαιρίες απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια της μελέτης, η οικονομία της Κύπρου είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη (κυριαρχία τριτογενούς τομέα) και σχεδόν σε όλες τις επαρχίες της το ποσοστό της μη-γεωργικής απασχόλησης είναι ιδιαίτερα υψηλό ξεπερνώντας το 90%. Επομένως, για καλύτερη απεικόνιση της διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων στις αγροτικές περιοχές ως επίπεδο ανάλυσης επιλέχθηκαν οι δήμοι/κοινότητες από τις οποίες προέρχονται οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις του δείγματος.

Από την ανάλυση προκύπτει ότι στις περιοχές όπου το ποσοστό της μη-γεωργικής απασχόλησης είναι μέχρι 90% η πλειονότητα των παραγωγών είναι αποκλειστικά απασχολούμενοι στη γεωργική εκμετάλλευση με ποσοστά συμμετοχής για τις δυο κατηγορίες ίσα με 73,7% και 81% (Πίνακας 7.17). Η σχέση αυτή φαίνεται να αντιστρέφεται για τις περιοχές με ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης υψηλότερο από 90%, όπου η αναλογία παραγωγών αποκλειστικά απασχολούμενων στην εκμετάλλευση και πολυαπασχολούμενων αντιστοιχεί σε 54,5: 45,5 συμβαδίζοντας έτσι με τις ενδείξεις της βιβλιογραφίας, ότι όσο πιο διαφοροποιημένος είναι ο αγροτικός χώρος (μεγαλύτερη συμμετοχή εξωγεωργικών δραστηριοτήτων) τόσο μεγαλύτερη είναι η πολυαπασχόληση (Barbieri and Mahoney, 2009; Glaeser and Mare, 2001; Findeis *et al.*, 1991; Buttel *et al.*, 1982). Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,05$) και η σχέση τους ελαφρά ασθενής ($Cramer's V = 0,235$).

Πίνακας 7.17. Πολυαπασχόληση και ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης στο χώρο (δήμο/κοινότητα)

		ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΗ-ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ				Στατιστικός έλεγχος			
		< 80%	80% - 90%	> 90%	Σύνολο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	14	17	36	p-value = 0,05			
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	20,9%	25,4%	53,7%		100%		
		% ως το ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης	73,7%	81%	54,5%		63,2%		
		Σύνολο (%)	13,2%	16%	34%		63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	5	4	30		Cramer's V = 0,235		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	12,8%	10,3%	76,9%			100%	
		% ως το ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης	26,3%	19%	45,5%			36,8%	
		Σύνολο (%)	4,7%	3,8%	28,3%			36,8%	
	Σύνολο	Αριθμός	19	21	66			Cramer's V = 0,235	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	17,9%	19,8%	62,3%				100%
		% ως το ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης	100%	100%	100%				100%
		Σύνολο (%)	17,9%	19,8%	62,3%				100%

7.7.2 Πολυαπασχόληση κατά γεωργοοικονομικές ζώνες

Η έκταση της Κύπρου ταξινομείται σε τέσσερις γεωργοοικονομικές ζώνες (Papayiannis and Markou, 1999): (α) παραλιακή ζώνη, (β) ξηρική ζώνη, (γ) αμπελοοινική ζώνη, και (δ) ορεινή ζώνη. Η παραλιακή ζώνη χαρακτηρίζεται από υψηλότερο ποσοστό αρδευσίμης γης και σε αυτή δεσπόζουν ετήσιες καλλιέργειες όπως σιτηρά, πατάτες και λαχανικά. Στη ξηρική ζώνη υπάρχει μεγαλύτερη εξειδίκευση με τα σιτηρά να καταλαμβάνουν σχεδόν τα 2/3 της έκτασης της μέσης εκμετάλλευσης. Οι δυο παραπάνω ζώνες συγκεντρώνουν τον μεγαλύτερο αριθμό κτηνοτροφικών μονάδων, ενώ παράλληλα σημαντικό ποσοστό της γης τους αφιερώνεται στην καλλιέργεια κτηνοτροφικών φυτών. Αντίθετα, η αμπελοοινική και ορεινή ζώνη χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία των μόνιμων καλλιεργειών.

Η ανάλυση των δεδομένων (Πίνακας 7.18) δείχνει ότι η συσχέτιση των μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,59$) και η σχέση τους ασθενής ($Cramer's V = 0,133$). Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να ερμηνευθούν από τις

μικρές αποστάσεις των περιοχών από τα αστικά κέντρα (αγορές εργασίας).

Πίνακας 7.18. Πολυαπασχόληση και γεωργοοικονομικές ζώνες

		ΓΕΩΡΓΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΖΩΝΕΣ					Στατιστικός έλεγχος		
		Παραλιακή	Ξηρική	Αμπελοοικονομική	Ορεινή	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	29	28	2	8	67	p-value = 0,59	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	43,3%	41,8%	3%	11,9%	100%		
		% ως προς τις γεωργοοικονομικές ζώνες	58%	65,1%	66,7%	80%	63,2%		
		Σύνολο (%)	27,4%	26,4%	1,9%	7,5%	63,2%		
	Πολυαπασχολούμενος	Αριθμός	21	15	1	2	39		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	53,8%	38,5%	2,6%	5,1%	100%		
		% ως προς τις γεωργοοικονομικές ζώνες	42%	34,9%	33,3%	20%	36,8%		
		Σύνολο (%)	19,8%	14,2%	0,9%	1,9%	36,8%		
	Σύνολο	Αριθμός	50	43	3	10	106		Cramer's V = 0,133
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	47,2%	40,6%	2,8%	9,4%	100%		
		% ως προς τις γεωργοοικονομικές ζώνες	100%	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	47,2%	40,6%	2,8%	9,4%	100%		

7.8 Πολυαπασχόληση και παράγοντες σχετικοί με την ανταπόκριση των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην εφαρμοζόμενη αγροτική πολιτική

7.8.1 Πολυαπασχόληση και συμμετοχή στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 7.19, οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που έχουν λάβει μέρος σε μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση σε ποσοστό 75,4% έναντι 24,6% των πολυαπασχολούμενων αρχηγών. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,001$) και η σχέση τους ελαφρώς ασθενής ($Phi = 0,351$). Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι αποκλειστικής απασχόλησης παραγωγοί είναι περισσότερο ενεργοί, με περισσότερη πληροφόρηση και με μεγαλύτερο κίνητρο βελτίωσης της εισοδηματικής τους κατάστασης από τη γεωργία μέσω εφαρμογής μέτρων αγροτικής πολιτικής

Πίνακας 7.19. Πολυαπασχόληση και συμμετοχή στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

		ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΜΕΤΡΑ ΤΟΥ ΠΑΑ 2007-2013			Στατιστικός έλεγχος		
		<i>Ναι</i>	<i>Όχι</i>	<i>Σύνολο</i>			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	43	15	58	<i>p-value = 0,001</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	74,1%	25,9%	100%		
		% ως προς την συμμετοχή στα μέτρα του ΠΑΑ 2007-2013	75,4%	40,5%	61,7%		
		Σύνολο (%)	45,7%	16%	61,7%		
	Πολυαπασχολού- μενος	Αριθμός	14	22	36		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	38,9%	61,1%	100%		
		% ως προς την συμμετοχή στα μέτρα του ΠΑΑ 2007-2013	24,6%	59,5%	38,3%		
		Σύνολο (%)	14,9%	23,4%	38,3%		
	Σύνολο	Αριθμός	57	37	94		<i>Phi = 0,351</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	60,6%	39,4%	100%		
		% ως προς την συμμετοχή στα μέτρα του ΠΑΑ 2007-2013	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	60,6%	39,4%	100%		

*7.8.2 Πολυαπασχόληση και συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων/
καθεστώτων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013*

Αντίστοιχη, όπως αναμενόταν είναι η τάση συσχέτισης ανάμεσα στην πολυαπασχόληση και τη συμμετοχή των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013. Πιο συγκεκριμένα, από τους αρχηγούς των εκμεταλλεύσεων που δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται να συμμετέχουν σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων του ΠΑΑ 2007-2013, το 68,2% απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση έναντι 31,8% που πολυαπασχολούνται. Η συσχέτιση των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,019$) και η σχέση τους ελαφρώς ασθενής ($Cramer's V = 0,379$). Ίδια ερμηνεία των ευρημάτων αυτών μπορεί να αποδοθεί και

εδώ όπως στην προηγούμενη παράγραφο.

Πίνακας 7.20. Πολυαπασχόληση και συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων/ καθεστώτων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013

		ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΜΕΤΡΩΝ ΤΟΥ ΠΑΑ 2007-2013				Στατιστικός έλεγχος			
		Ενδιαφέρομαι	Δεν ενδιαφέρομαι	Δεν γνωρίζω	Σύνολο				
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.	Αριθμός	15	9	1	p-value = 0,019			
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	60%	36%	4%		100%		
		% ως προς τη συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη του ΠΑΑ 2007-2013	68,2%	32,1%	20%		45,5%		
		Σύνολο (%)	27,3%	16,4%	1,8%		45,5%		
	Πολυαπασχολού-μενος	Αριθμός	7	19	4		Cramer's V = 0,379		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	23,3%	63,3%	13,3%			100%	
		% ως προς τη συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη του ΠΑΑ 2007-2013	31,8%	67,9%	80%			54,5%	
		Σύνολο (%)	12,7%	34,5%	7,3%			54,5%	
	Σύνολο	Αριθμός	22	28	5			Cramer's V = 0,379	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	40%	50,9%	9,1%				100%
		% ως προς τη συμμετοχή σε μελλοντική προκήρυξη του ΠΑΑ 2007-2013	100%	100%	100%				100%
		Σύνολο (%)	40%	50,9%	9,1%				100%

7.8.3 Πολυαπασχόληση και ρόλος των επιδοτήσεων στη πραγματοποίηση νέων επενδύσεων στη γεωργική εκμετάλλευση

Τέλος, έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί αν η λήψη μεγαλύτερων επιδοτήσεων θα οδηγούσε σε νέες επενδύσεις στην γεωργική εκμετάλλευση και αν υπάρχει συστηματική σχέση με την ύπαρξη ή μη πολυαπασχόλησης. Η συσχέτιση των μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική ($p\text{-value} = 0,067$) και η σχέση τους ελαφρώς ασθενής ($Cramer's V = 0,282$). Δηλαδή, η πολυαπασχόληση δεν επηρεάζει τη στάση των παραγωγών έναντι των επιδοτήσεων και της συμβολής τους στη πραγματοποίηση νέων επενδύσεων.

Πίνακας 7.21. Πολυαπασχόληση και η σημασία των επιδοτήσεων σε νέες επενδύσεις στη γεωργική εκμετάλλευση

		Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΩΝ ΣΕ ΝΕΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ				Στατιστικός έλεγχος		
		Ναι	Όχι	Δεν γνωρίζω	Σύνολο			
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΡΧΗΓΟΥ Γ.Ε.	<i>Αποκλειστικά απασχολούμενος στη γ. ε.</i>	Αριθμός	21	7	6	34	<i>p-value = 0,067</i>	
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	61,8%	20,6%	17,6%	100%		
		% ως προς το ρόλο των επενδύσεων σε νέες επενδύσεις	51,2%	35%	85,7%	50%		
		Σύνολο (%)	30,9%	10,3%	8,8%	50%		
	<i>Πολυαπασχολούμενος</i>	Αριθμός	20	13	1	34		
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	58,8%	38,2%	2,9%	100%		
		% ως προς το ρόλο των επενδύσεων σε νέες επενδύσεις	48,8%	65%	14,3%	50%		
		Σύνολο (%)	29,4%	19,1%	1,5%	50%		
	<i>Σύνολο</i>	Αριθμός	41	20	7	68		<i>Cramer's V = 0,282</i>
		% ως προς την κατάσταση εργασίας	60,3%	29,4%	10,3%	100%		
		% ως προς το ρόλο των επενδύσεων σε νέες επενδύσεις	100%	100%	100%	100%		
		Σύνολο (%)	60,3%	29,4%	10,3%	100%		

7.9 Συμπεράσματα

Το αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου ήταν να διερευνήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν την ύπαρξη και την ένταση της πολυαπασχόλησης στη γεωργία. Με τη χρήση της μη-παραμετρικής διαδικασίας *Crosstabs* αναγνωρίστηκαν και διερευνήθηκαν οι παράγοντες που επηρεάζουν (έλκουν ή απωθούν) έναν αρχηγό εκμετάλλευσης προς την αναζήτηση συμπληρωματικής απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης. Σύμφωνα και με τη διεθνή βιβλιογραφία οι παράγοντες εκείνοι αφορούν τα ατομικά χαρακτηριστικά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (ανθρώπινο κεφάλαιο), τα χαρακτηριστικά των αγροτικών νοικοκυριών, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, τα χαρακτηριστικά της περιοχής και τους παράγοντες που σχετίζονται με την συμπεριφορά των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν με τη χρήση του στατιστικού *test* X^2 και των αντίστοιχων δεικτών *συνάφειας* συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με τα ευρήματα στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων φαίνεται ότι είναι νεότεροι και έχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με τους αρχηγούς που απασχολούνται αποκλειστικά στη εκμετάλλευση γεγονός το οποίο σημαίνει ότι στις πολυαπασχολούμενες εκμεταλλεύσεις υπάρχει μεγαλύτερο ανθρώπινο κεφάλαιο (*human capital*) το οποίο συντελεί και στη μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα τους. Αντίθετα, οι αρχηγοί των γ.ε. που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση έχουν υψηλότερο επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης/κατάρτισης. Επίσης, όσο μεγαλύτερο σε μέλη είναι ένα αγροτικό νοικοκυριό τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού, ο οποίος πρέπει να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες για καταναλωτικά αγαθά ενώ του επιτρέπεται πλέον να μετακινηθεί εκτός γεωργίας καθώς έχει και άλλο εργατικό δυναμικό για τις ανάγκες της εκμετάλλευσης. Επιπρόσθετα, τα γεωργικά νοικοκυριά με υψηλά γεωργικά εισοδήματα εμφανίζουν μικρότερη πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού, πιθανότητα, η οποία αντανακλάται και στην υψηλή εξάρτηση του οικογενειακού εισοδήματος από το γεωργικό εισόδημα.

Τα αποτελέσματα των στατιστικών ελέγχων επιβεβαιώνουν την αρνητική συσχέτιση της πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης και του μεγέθους της εκμετάλλευσης σε εκτάρια καθώς και της εντατικοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας όπως αυτή εκφράζεται μέσω των αρδευόμενων εκτάσεων. Επίσης, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού συσχετίζεται θετικά με τις εκμεταλλεύσεις αμιγώς φυτικής παραγωγής εν αντιθέσει με τις αμιγώς κτηνοτροφικές και μικτές εκμεταλλεύσεις όπου είναι συνήθως εντάσεως εργασίας και υπάρχει αρνητική συσχέτιση. Ως προς τα χαρακτηριστικά της περιοχής επιβεβαιώνεται ότι σε περιοχές με υψηλά ποσοστά απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα και συνεπώς περισσότερων ευκαιριών απασχόλησης αυξάνεται σημαντικά η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

Αναφορικά με την ανταπόκριση των παραγωγών σε μέτρα της εφαρμοζόμενης αγροτικής πολιτικής, προκύπτει ότι οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων που έχουν λάβει

μέρος ή ενδιαφέρονται να συμμετέχουν μελλοντικά σε προκήρυξη μέτρων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 εμφανίζουν να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι αποκλειστικής απασχόλησης. Τα αποτελέσματα αυτά μπορεί κανείς να αποδώσει στο γεγονός ότι οι αποκλειστικής απασχόλησης παραγωγοί είναι περισσότερο ενεργοί, με περισσότερη πληροφόρηση και με μεγαλύτερο κίνητρο βελτίωσης της εισοδηματικής τους κατάστασης από τη γεωργία μέσω εφαρμογής μέτρων αγροτικής πολιτικής. Τέλος, το φύλο του αρχηγού και η ύπαρξη διάδοχης κατάστασης στην εκμετάλλευση δεν φαίνεται να επηρεάζουν την πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΟΙΚΟΝΟΜΕΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΗΓΩΝ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

Το αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου είναι η οικονομετρική προσέγγιση των παραγόντων που συνιστούν την οικονομική πτυχή του φαινομένου της πολυαπασχόλησης των γεωργών. Συγκεκριμένα, γίνεται προσπάθεια να απομονωθούν οι παράγοντες εκείνοι που, κατά κύριο λόγο, ωθούν ή έλκουν τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης σε αναζήτηση συμπληρωματικής εργασίας στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας.

Στο επόμενο τμήμα του κεφαλαίου γίνεται μια σχηματική παρουσίαση του βασικού θεωρητικού υποδείγματος, που αναφέρεται στην κατανομή του διαθέσιμου χρόνου μεταξύ εργασίας καισχόλης όπως αναπτύσσεται στην οικονομική θεωρία. Στη συνέχεια, εξετάζεται η περίπτωση του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης που κατανέμει το χρόνο του μεταξύσχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση του και τέλος, η περίπτωση του αρχηγού που κατανέμει το χρόνο του μεταξύσχόλης, απασχόλησης στην εκμετάλλευση του και απασχόλησης εκτός αυτής. Το δεύτερο τμήμα παρουσιάζει και εξειδικεύει το εμπειρικό υπόδειγμα, που αποτελείται κατά βάση, από τη συνάρτηση συμμετοχής στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι επιπτώσεις των βασικών μεταβλητών του υποδείγματος στην πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Στο τελευταίο τμήμα του κεφαλαίου πραγματοποιείται σύνοψη των βασικών συμπερασμάτων της οικονομετρικής εκτίμησης.

8.1 Θεωρητική προσέγγιση

8.1.1 Βασικό υπόδειγμα κατανομής χρόνου

Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, ο καταναλωτής κατανέμει το χρόνο του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιεί την ατομική συνάρτηση χρησιμότητας (Huffman, 1980),

$$U = (L, Y) \tag{2}$$

ως προς L και Y , όπου L είναι ο χρόνος που διατίθεται στη σχόλη (leisure) και Y η δέσμη καταναλωτικών αγαθών. Εφόσον το άτομο είναι ορθολογικό, θα επιλέξει το συνδυασμό κατανάλωσης ή εισοδήματος και σχόλης που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του, κάτω από δύο περιορισμούς. Ο πρώτος είναι *εισοδηματικός περιορισμός*, δεδομένου ότι το άτομο δεν μπορεί να επηρεάσει το ωρομίσθιο που ισχύει στην αγορά εργασίας και έτσι δεν μπορεί να αποκτήσει μεγαλύτερο εισόδημα από εργασία από αυτό που προκύπτει από τον πολλαπλασιασμό του δεδομένου ωρομισθίου επί τον διαθέσιμο χρόνο.

$$PY = w(T - L) + V \quad (3)$$

όπου P είναι οι τιμές των αγαθών, w είναι η ωριαία αμοιβή της εργασίας, V είναι το εισόδημα από άλλες πηγές εκτός εργασίας και T είναι ο συνολικός, προς κατανομή, διαθέσιμος χρόνος.

Ο δεύτερος είναι *χρονικός περιορισμός*, δεδομένου ότι ο χρόνος που διατίθεται στη σχόλη δεν μπορεί να υπερβαίνει τον συνολικό διαθέσιμο χρόνο, δηλαδή

$$L < T \quad (4)$$

Ο εισοδηματικός περιορισμός μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$wL + PY = wT + V = I \quad (5)$$

όπου I είναι το πλήρες εισόδημα του καταναλωτή (Becker, 1965).

Οι συνθήκες πρώτης τάξης για μεγιστοποίηση της (1), υποθέτοντας την ύπαρξη εσωτερικής λύσης, είναι:

$$\frac{\partial u / \partial L}{w} = \frac{\partial u / \partial Y}{P} = \lambda \quad (6)$$

όπου λ είναι η οριακή χρησιμότητα του πλήρους εισοδήματος. Εάν ο αντιπροσωπευτικός καταναλωτής διαθέτει το χρόνο του μόνο σεσχόλη, τότε

$$W_s \frac{\partial u / \partial u}{\lambda} \Big|_{L=T} \quad (7)$$

όπου W_s είναι ο σκιώδης ωριαίος μισθός που αντιπροσωπεύει την αξία που ο καταναλωτής προσδίδει στησχόλη του. Για την ύπαρξη εσωτερικής λύσης, $L < T$, θα πρέπει $W_s < W$, με άλλα λόγια, η ωριαία αμοιβή της εργασίας στην αγορά θα πρέπει να είναι μεγαλύτερη από τον σκιώδη μισθό.

Η απόφαση του ατομικού καταναλωτή για το αν θα εργαστεί αποτελεί στην ουσία μία απόφαση δαπάνης του χρόνου του. Επειδή η αμειβόμενη εργασία και ησχόλη είναι υποκατάστατοι τρόποι δαπάνης του χρόνου προκύπτει ότι, η *ζήτησησχόλης* είναι το ανάποδο της *προσφοράς εργασίας*. Η ζήτησησχόλης εξαρτάται από τρεις παράγοντες: το κόστος ευκαιρίας, που συχνά ισούται με την τιμή του αγαθού, το επίπεδο του εισοδήματος και τις προτιμήσεις. Το *κόστος ευκαιρίας* μιας ώραςσχόλης είναι το ωρομίσθιο, δηλαδή η αμοιβή μιας ώρας εργασίας. Όσο υψηλότερο είναι το ωρομίσθιο τόσο πιο ακριβή είναι ησχόλη και τόσο περισσότερο μειώνεται η ζήτηση της. Σχετικά με την επίδραση του *επιπέδου του εισοδήματος*, όσο πιο υψηλό είναι το εισόδημα τόσο μεγαλύτερη είναι η ζήτησησχόλης, δεδομένου ότι όσο περισσότερο το άτομο ικανοποιεί τις βασικές καταναλωτικές του ανάγκες τόσο περισσότερο αξιολογεί τη σημασία τηςσχόλης. Τέλος, άτομα με το ίδιο επίπεδο εισοδήματος μπορεί να έχουν διαφορετικές *προτιμήσεις*. Μερικά άτομα μπορεί να είναι εργασιομανή ενώ άλλα να δίνουν μεγαλύτερη αξία στησχόλη. Η διαφορά αυτή των προτιμήσεων επηρεάζει τη ζήτησησχόλης.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η συνάρτηση ζήτησης γιασχόλη μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$L = L(W, P, I) \quad (8)$$

Αν υποθέσουμε ότι $P=I$, τότε

$$L = L(W, I) \quad (9)$$

Δεδομένου ότι, το πλήρες εισόδημα I εξαρτάται από την αμοιβή της εργασίας W και το εισόδημα από άλλες πηγές V , και ότι $dF=dV$, όταν η αμοιβή διατηρείται σταθερή, τότε

$$L = L(W, V) \quad (10)$$

Αν υποθέσουμε ότι h είναι οι προσφερόμενες στην αγορά ώρες εργασίας, τότε

$$T - L = h \quad (11)$$

Θεωρώντας ότι ο συνολικός διαθέσιμος χρόνος είναι σταθερός έπεται ότι η συνάρτηση προσφοράς εργασίας μπορεί να γραφεί σε γενική μορφή ως εξής:

$$h = h(W, V) \quad (12)$$

Διαγραμματικά, ο προσδιορισμός του συνδυασμού εισοδήματος καισχόλης που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητα του ατόμου παρουσιάζεται στο παρακάτω Διάγραμμα 8.1. Στον κάθετο άξονα μετράται το εισόδημα που μπορεί να αποκομίσει ο καταναλωτής από την εργασία του και στον οριζόντιο ο διαθέσιμος χρόνος του (T). Συγκεκριμένα, οι ώρεςσχόλης μετρώνται από την αρχή των αξόνων και προς τα δεξιά, ενώ οι ώρες εργασίας από το σύνολο του διαθέσιμου χρόνου (T) και προς τα αριστερά. Η κλίση της ευθείας του εισοδηματικού περιορισμού ΓΔ ισούται με την αμοιβή της εργασίας έχοντας κάνει την υπόθεση ότι $P=I$. Όταν ο καταναλωτής δεν εργάζεται καθόλου, το εισόδημα του από άλλες πηγές εκτός εργασίας είναι ίσο με ΤΓ. Η καμπύλη αδιαφορίας ή ίσης χρησιμότητας U δείχνει τους συνδυασμούς

εισοδήματος καισχόλης για τους οποίους ο καταναλωτής είναι αδιάφορος. Όσο πιο δεξιά κείνται οι καμπύλες επί του σχήματος τόσο πιο υψηλό είναι το επίπεδο χρησιμότητας στο οποίο αντιστοιχούν. Οι καμπύλες αδιαφορίας έχουν αρνητική κλίση διότι το εισόδημα και ησχόλη είναι υποκατάστατα αγαθά, δηλαδή χρειάζεται να μειωθεί η ποσότητα του ενός όταν αυξάνεται η ποσότητα του άλλου ώστε να διατηρήσει ο καταναλωτής το ίδιο επίπεδο χρησιμότητας. Η κλίση μιας καμπύλης αδιαφορίας σε ένα σημείο εκφράζει τον οριακό λόγο υποκατάστασης του εισοδήματος μεσχόλη, δηλαδή εκφράζει την ποσότητα εισοδήματος που πρέπει να θυσιάσει ο καταναλωτής, ώστε να απολαύσει το ίδιο επίπεδο χρησιμότητας, αν επιθυμεί να καταναλώσει μία πρόσθετη μονάδασχόλης.

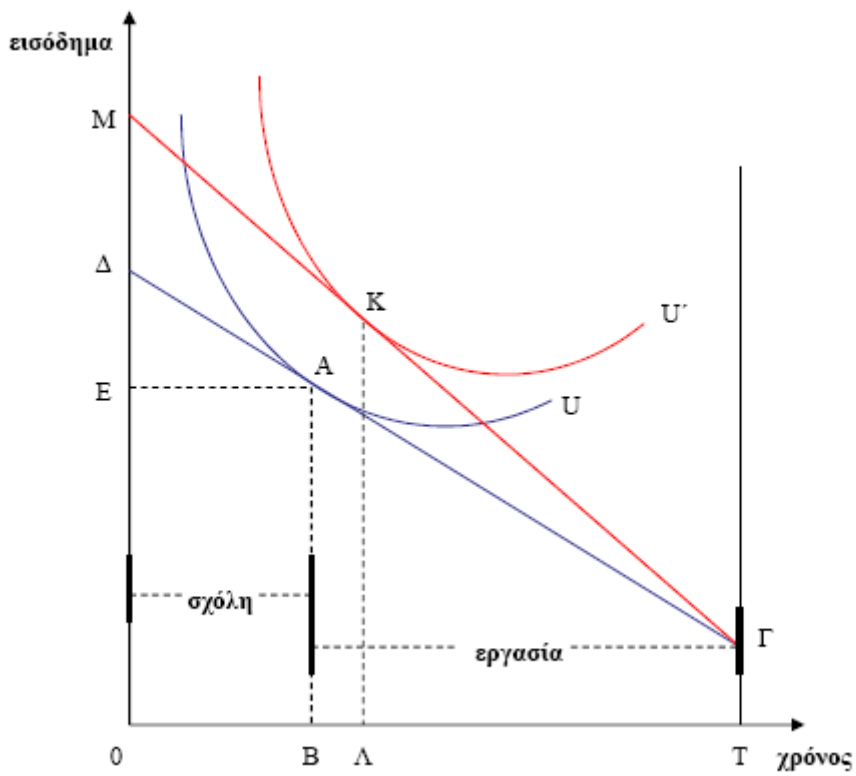
Η συνάρτηση χρησιμότητας μεγιστοποιείται στο σημείο όπου η ευθεία του εισοδηματικού περιορισμού εφάπτεται στην υψηλότερη δυνατή καμπύλη αδιαφορίας, δηλαδή στο σημείο Α όπου αντιστοιχούν ΟΒ ώρεςσχόλης (ΒΤ ώρες εργασίας) και επίπεδο εισοδήματος ίσο με ΟΕ. Στο σημείο Α ο οριακός λόγος υποκατάστασης του εισοδήματος μεσχόλη ισούται με το ωρομίσθιο, διότι η κλίση της καμπύλης αδιαφορίας ισούται με την κλίση της ευθείας εισοδηματικού περιορισμού.

Όπως παρατηρούμε στο Διάγραμμα 8.1, η κλίση των καμπυλών αδιαφορίας στο Διάγραμμα 8.1β είναι πιο απότομη από αυτήν των καμπυλών στο Διάγραμμα 8.1α, χαρακτηριστικό το οποίο απεικονίζει τις διαφορετικές προτιμήσεις που μπορεί να έχουν οι καταναλωτές. Οι καταναλωτές με καμπύλες αδιαφορίας σχεδόν επίπεδες ως προς τον οριζόντιο άξονα είναι εργασιομανή, εφόσον είναι ικανοί να θυσιάσουν μία μονάδασχόλης για μία μικρή ποσότητα επιπρόσθετου εισοδήματος. Αντίθετα, οι καταναλωτές των οποίων οι καμπύλες αδιαφορίας έχουν απότομη κλίση σε σχέση με τον οριζόντιο άξονα, δείχνουν ισχυρή προτίμηση γιασχόλη, δεδομένου ότι προθυμοποιούνται να θυσιάζουν μία μονάδασχόλης μόνο έναντι μιας πολύ σημαντικής αύξησης του εισοδήματός τους. Οι διαφορετικές αυτές προτιμήσεις των καταναλωτών ερμηνεύουν γιατί οι εργασιομανείς καταναλωτές του Διαγράμματος 8.1α και οι καταναλωτές με προτίμηση στησχόλη του Διαγράμματος 8.1β επιλέγουν διαφορετικούς συνδυασμούς εισοδήματος καισχόλης ενώ αντιμετωπίζουν τον ίδιο εισοδηματικό περιορισμό. Η σύγκριση των δύο διαγραμμάτων δείχνει ότι οι

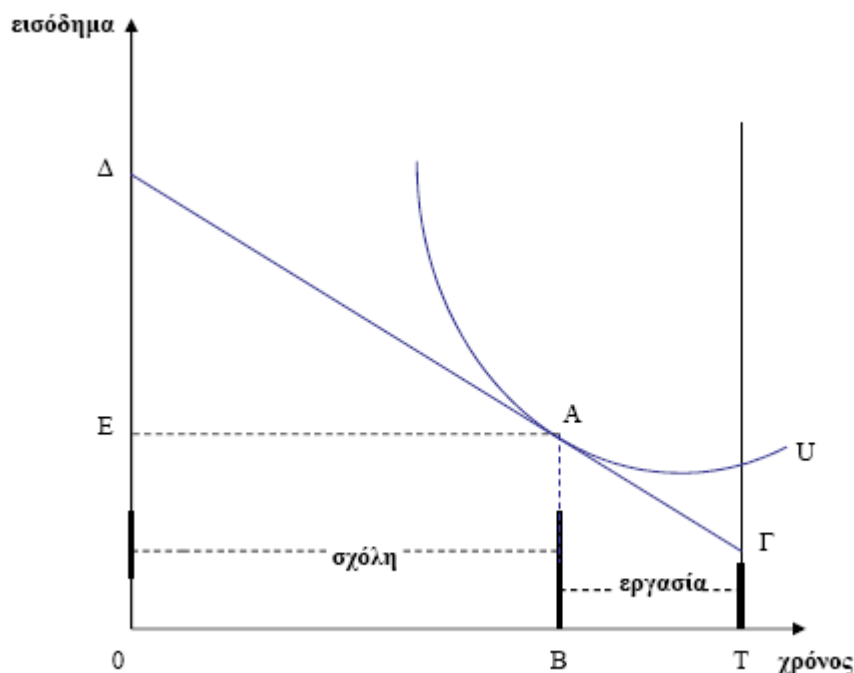
εργασιομανείς καταναλωτές επιλέγουν λιγότερες ώρες σχόλης σε συνδυασμό με ένα υψηλότερο εισόδημα, ενώ οι καταναλωτές που έχουν ισχυρή προτίμηση για σχόλη επιλέγουν περισσότερες ώρες σχόλης σε συνδυασμό με ένα χαμηλότερο εισόδημα.

Διάγραμμα 8.1. Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης και εργασίας

(α) Εργασιομανής καταναλωτής

(β) Καταναλωτής με προτίμηση στησχόλη

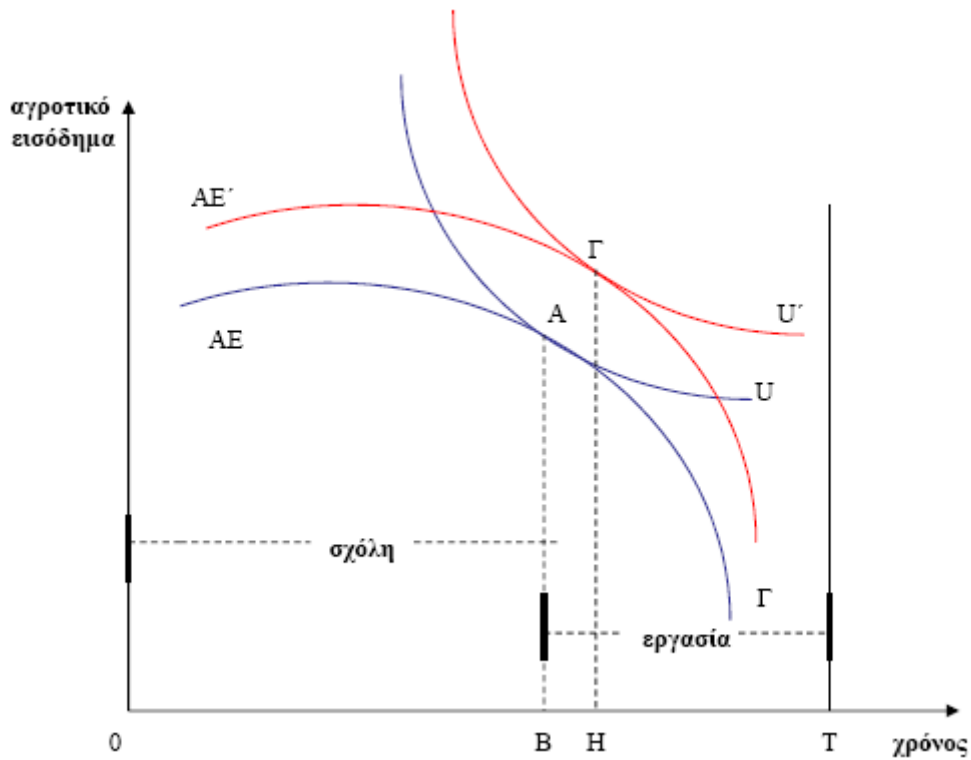
Μεταβολή της αμοιβής της εργασίας W συνεπάγεται μεταβολή της κλίσης του εισοδηματικού περιορισμού. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 8.1α, αν ο μισθός αυξηθεί, τότε η νέα γραμμή εισοδηματικού χαρακτήρα είναι η ΓΜ και το νέο σημείο ισορροπίας είναι το Κ. Η μετατόπιση από το Α στο Κ οφείλεται σε δυο παράγοντες που είναι γνωστοί ως *αποτέλεσμα υποκατάστασης* και *αποτέλεσμα εισοδήματος*. Η αύξηση της αμοιβής της εργασίας αυξάνει το κόστος ευκαιρίας τηςσχόλης με αποτέλεσμα να μειώνεται ο χρόνος που διατίθεται σεσχόλη (αποτέλεσμα υποκατάστασης) και να αυξάνεται ο χρόνος εργασίας. Παράλληλα, όμως, η αύξηση του μισθού οδηγεί σε αύξηση του εισοδήματος που οδηγεί σε αύξηση του χρόνου που διατίθεται γιασχόλη. Το τελικό αποτέλεσμα της μεταβολής της αμοιβής εργασίας στις ώρες εργασίας προσδιορίζεται από την σχετική ισχύ των δυο αποτελεσμάτων.

8.1.2. Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση

Το υπόδειγμα κατανομής χρόνου μεταξύ σχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση διαφέρει από το βασικό υπόδειγμα κατανομής χρόνου που αναπτύχθηκε στην παραπάνω ενότητα ως προς την κλίση της καμπύλης εισοδηματικού περιορισμού. Στο βασικό υπόδειγμα κατανομής χρόνου, η αμοιβή της εργασίας παραμένει σταθερή ανεξάρτητα από τις ώρες εργασίας. Στο παρόν υπόδειγμα όμως, η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας μεταβάλλεται και εξαρτάται από το επίπεδο της απασχόλησης στη γεωργική εκμετάλλευση. Δεδομένων των υπολοίπων συντελεστών παραγωγής (γη, κεφάλαιο) σταθερών, η αύξηση της απασχόλησης στην εκμετάλλευση θα συνοδεύεται από φθίνουσες αποδόσεις, υπακούοντας στο νόμο των φθινουσών αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής (Sumner, 1982).

Στο Διάγραμμα 8.2 που ακολουθεί παρουσιάζεται η περίπτωση της κατανομής χρόνου μεταξύ σχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην γεωργική εκμετάλλευση. Η καμπύλη ΑΕ αντιπροσωπεύει το ύψος του αγροτικού εισοδήματος που αντιστοιχεί στα διάφορα επίπεδα απασχόλησης στην γεωργική εκμετάλλευση. Με δεδομένες τις προτιμήσεις του αρχηγού της εκμετάλλευσης, το υψηλότερο επίπεδο χρησιμότητας που μπορεί να πετύχει αντιστοιχεί στη καμπύλη αδιαφορίας U ενώ ισορροπία επιτυγχάνεται στο σημείο Α, όπου αντιστοιχούν ΟΒ ώρες σχόλης και ΒΤ ώρες εργασίας στην εκμετάλλευση.

Διάγραμμα 8.2. Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης και αποκλειστικής απασχόλησης στην εκμετάλλευση

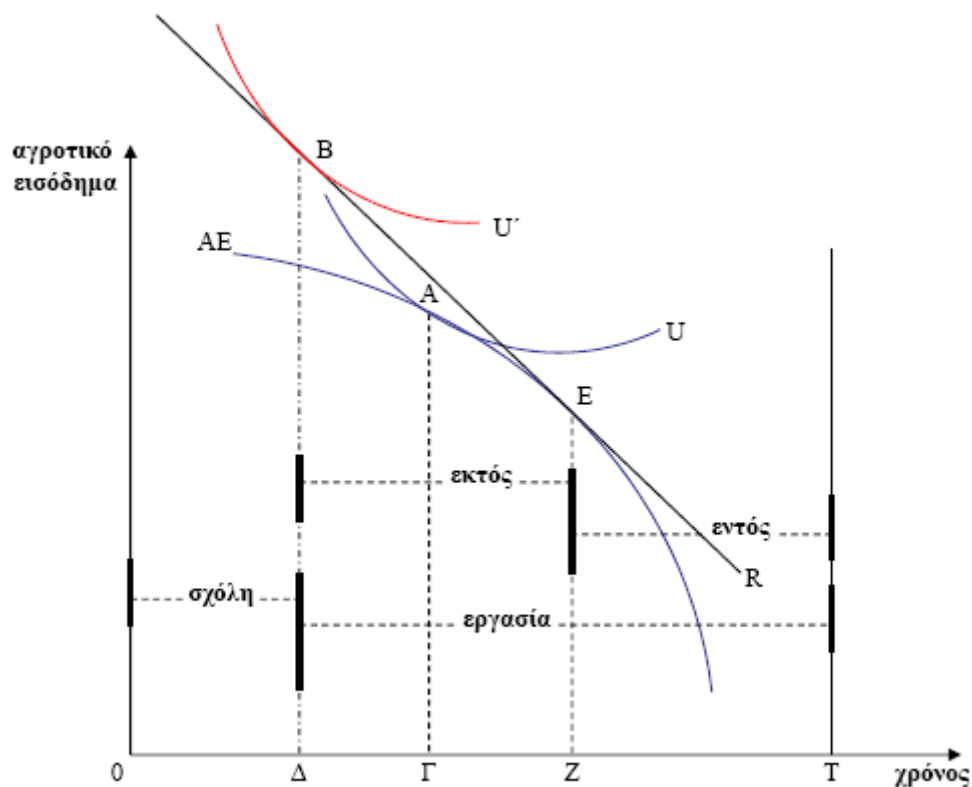
Το επίπεδο της απασχόλησης στην εκμετάλλευση μπορεί να μεταβληθεί εξαιτίας μεταβολών στην παραγωγικότητα της εργασίας στην εκμετάλλευση, στο ύψος του εισοδήματος από άλλες πηγές καθώς και από μεταβολές στις προτιμήσεις του αρχηγού. Αν, π.χ. αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας στην εκμετάλλευση, τότε θα προκύψει μια νέα υψηλότερη καμπύλη αγροτικού εισοδήματος AE'. Το νέο σημείο ισορροπίας επιτυγχάνεται στο σημείο Γ όπου αντιστοιχούν OH ώρες σχόλης και HT ώρες εργασίας στην εκμετάλλευση. Το τελικό σημείο ισορροπίας προσδιορίζεται όπως αναφέρθηκε ανωτέρω από τη σχετική ισχύ των αποτελεσμάτων υποκατάστασης και εισοδήματος.

8.1.3. Κατανομή χρόνου μεταξύσχόλης, απασχόλησης στην εκμετάλλευση και εκτός αυτής

Αν υπάρχει η δυνατότητα απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας, ο αρχηγός πρέπει να αποφασίσει αρχικά πως θα κατανείμει τον χρόνο του μεταξύ εργασίας καισχόλης και στη συνέχεια, πως θα κατανείμει τον εργάσιμο χρόνο μεταξύ εκμετάλλευσης και εκτός αυτής.

Στο Διάγραμμα 8.3 που ακολουθεί παρουσιάζεται η περίπτωση του αρχηγού στον οποίο δίνεται η δυνατότητα να απασχοληθεί και εκτός εκμετάλλευσης. Εάν η αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας του αρχηγού στην εκμετάλλευση είναι μεγαλύτερη από την αμοιβή της εργασίας στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά, τότε το σημείο ισορροπίας θα ήταν το Α στο οποίο αντιστοιχούν ΓΤ ώρες απασχόλησης στην εκμετάλλευση του (Bollman, 1979). Εάν όμως, η αμοιβή της εργασίας του αρχηγού σε αυτή την αγορά W είναι υψηλότερη από την αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας του στην εκμετάλλευση, η οποία υπολογίζεται από την κλίση της καμπύλης του αγροτικού εισοδήματος AE, ο αρχηγός μπορεί να επιτύχει υψηλότερο επίπεδο χρησιμότητας U'.

Διάγραμμα 8.3. Κατανομή χρόνου μεταξύ σχόλης, απασχόλησης στην εκμετάλλευση και εκτός αυτής

Από το Διάγραμμα 8.3 φαίνεται ότι, ο αρχηγός διαθέτει ποσότητα ΔT του συνολικού διαθέσιμου χρόνου σε εργασία, την οποία κατανέμει ΔZ ώρες απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας και ZT ώρες απασχόλησης στην εκμετάλλευση. Στη καμπύλη αγροτικού εισοδήματος AE από το σημείο E και δεξιά, ο οριακός μισθός στην εκμετάλλευση είναι μεγαλύτερος από την αμοιβή της εργασίας στην αγορά W , παράγοντας στον οποίο οφείλεται η ύπαρξη απασχόλησης στην εκμετάλλευση του. Είναι προφανές ότι μεταβολές στους σχετικούς μισθούς, στα εισοδήματα από άλλες πηγές και στις προτιμήσεις του παραγωγού μπορούν να μεταβάλλουν το σημείο ισορροπίας. Π.χ. μεταβολή των σχετικών μισθών μπορεί να οδηγήσει έναν αποκλειστικά απασχολούμενο στην εκμετάλλευση του αρχηγό σε έξοδο του από την εκμετάλλευση ή/και αντίθετα, σε εγκατάλειψη της πολυαπασχόλησης και επιστροφή στην αποκλειστική απασχόληση εντός της εκμετάλλευσης.

Στην περίπτωση του πολυαπασχολούμενου αρχηγού η προς μεγιστοποίηση αντικειμενική συνάρτηση είναι η εξής:

$$U = U(Y, M, F) \quad (13)$$

που υπόκειται αντίστοιχα στους παρακάτω περιορισμούς:

$$E(Y, M, F) > 0 \quad (14)$$

$$Y, M, F > 0 \quad (15)$$

$$M + F + L = T \quad (16)$$

όπου M και F είναι ο χρόνος απασχόλησης εκτός και εντός της εκμετάλλευσης, αντίστοιχα.

8.2 Το εμπειρικό υπόδειγμα

Σύμφωνα με την προηγηθείσα θεωρητική προσέγγιση, ο παραγωγός κατανέμει τον χρόνο του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιεί την συνάρτηση χρησιμότητας του ως εξής (Huffman, 1980):

$$U = U(Y, L) \quad (17)$$

υποκείμενη στους παρακάτω περιορισμούς

$$P_y Y = P_q Q - P_x X + wM + V \quad (18)$$

$$Q = f(X, F, G) \quad (19)$$

$$M + F + L = T \quad (20)$$

όπου Y η δέσμη των καταναλωτικών αγαθών που αγοράζει ο παραγωγός; L ο χρόνος που διατίθεται στη σχόλη; Q οι ποσότητες των γεωργικών προϊόντων; X οι ποσότητες των συντελεστών παραγωγής; P_y, P_q, P_x οι τιμές των καταναλωτικών αγαθών, των γεωργικών προϊόντων και των γεωργικών εισροών, αντίστοιχα; w το ωρομίσθιο της εργασίας εκτός εκμετάλλευσης; M οι ώρες απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης; V το εισόδημα από άλλες πηγές εκτός εργασίας; G λοιποί εξωγενείς παράγοντες.

Η εσωτερική λύση για τη βέλτιστη κατανομή του χρόνου μεταξύ σχόλης, απασχόλησης εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης και απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης προσδιορίζεται από την επίλυση των συνθηκών πρώτης τάξεως (Weersink, 1992).

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η οριακή αξία του χρόνου του αρχηγού στις διάφορες δραστηριότητες - εργασία εκτός και εντός της εκμετάλλευσης - καθώς και του ελεύθερου χρόνου είναι καθοριστικής σημασίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων του. Στο τμήμα αυτό του κεφαλαίου θα εξετάσουμε τους βασικούς εξωγενείς παράγοντες (G) που επηρεάζουν την οριακή αξία του χρόνου και επακόλουθα την απόφαση του παραγωγού αν θα αναζητήσει συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης. Οι εξωγενείς αυτοί παράγοντες συνοψίζονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες (Alasia *et al.* 2007; Leistriz *et al.* 1985): (α) τα χαρακτηριστικά του “ανθρωπίνου κεφαλαίου” που διαθέτει ο παραγωγός (H); τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού (Z); τα χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης (K); τα χαρακτηριστικά της περιφέρειας που σχετίζονται με τις ευκαιρίες απασχόλησης στις τοπικές αγορές εργασίας (R).

Το παραπάνω αναλυτικό πλαίσιο εφαρμόζεται στα πλαίσια της παρούσας μελέτης για τη διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης. Ο παραγωγός δεν θα αναζητήσει εργασίας εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης αν η αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας του στην εκμετάλλευση είναι μεγαλύτερη από την αμοιβή της εργασίας στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά. Η απόφαση του παραγωγού για συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης μπορεί να συνοψισθεί ως εξής:

$$M > 0 \text{ αν } W(H, R) > P_q QF(H, Z, K) \Big| F = 0 \quad (21)$$

$$M = 0 \quad \alpha \nu \quad W(H, R) < P_q QF(H, Z, K) \Big| F = 0 \quad (22)$$

Ο μισθός στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας (W) εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του ανθρωπίνου κεφαλαίου (H), π.χ. βελτίωση των μεταβλητών που συνθέτουν το ανθρώπινο κεφάλαιο γίνεται η υπόθεση ότι κατά κανόνα οδηγούν σε αύξηση του μισθού που προέρχεται από εργασία εκτός εκμετάλλευσης, και τα χαρακτηριστικά της περιφέρειας (R), όπως είναι π.χ. η δομή του δευτερογενή και τριτογενή τομέα, το επίπεδο της ανεργίας κλπ.

$$W = W(H, R) \quad (23)$$

Οι ανισότητες (20) και (21) μπορούν να γραφούν ως εξής:

$$W^* = W(H, R) - P_q QF(H, Z, K) \Big| F = 0 \quad (24)$$

όπου W^* είναι το κόστος ευκαιρίας για απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης

Η εξίσωση (23) χρησιμοποιώντας γραμμικές σχέσεις και υποθέτοντας ότι $P=I$ μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$W_i^* = \gamma_1 H_i + \gamma_2 R_i + \varepsilon_i - \delta_1 H_i - \delta_2 Z_i - \delta_3 K_i - \nu_i \quad (25)$$

όπου γ, δ είναι οι παράμετροι για το μισθό της εκτός εκμετάλλευσης αγοράς εργασίας και της αξίας του οριακού προϊόντος της εργασίας στην εκμετάλλευση, αντίστοιχα; ε, ν οι διαταρακτικοί όροι

Η εξίσωση (24) μπορεί να γενικευθεί και να απλοποιηθεί θέτοντας $\beta = (\gamma - \delta)$ και $u = (\varepsilon - \nu)$

$$W_i^* = \beta H_i + \beta R_i + \beta Z_i + \beta K_i + u_i \quad (26)$$

Η εξίσωση (25) θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει τη συνάρτηση συμμετοχής του εμπειρικού υποδείγματος της μελέτης. Στην πραγματικότητα όμως, το W^* , το οποίο προσδιορίζει την πιθανότητα συμμετοχής σε εξωγεωργική απασχόληση, δεν μπορεί να εκτιμηθεί. Οι δυσκολίες αυτές, οι οποίες συνάδουν με τους ερευνητικούς στόχους της μελέτης αντιμετωπίζονται με τη χρήση υποδειγμάτων με *ποιοτικές εξαρτημένες μεταβλητές*.

Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η εξίσωση (25) αντιπροσωπεύει ένα *μη παρατηρούμενο ή λανθάνων (latent) υπόδειγμα*, το οποίο είναι δύσκολο έως αδύνατο να εκτιμηθεί αλλά μπορεί να μετατραπεί σε ένα παρατηρούμενο υπόδειγμα στο οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή είναι διχοτομική. Η γενική μορφή του λανθάνοντος αυτού υποδείγματος είναι:

$$y = x\beta + u \quad (27)$$

Η μεταβλητή y^* ($y^* = W^*$) συνδέεται με τη διχοτομική μεταβλητή y ($y = M$) με βάση την εξίσωση (20) ως εξής:

$$y = \begin{cases} 1 & \alpha\nu \ y^* > 0 \\ 0 & \alpha\nu \ y^* \leq 0 \end{cases} \quad (28)$$

Επειδή όμως, η εξαρτημένη μεταβλητή είναι λανθάνουσα και άρα μη μετρήσιμη, δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε την εξίσωση $y^* = x\beta + u$ αλλά μόνο την $y = x\beta + u$.

Αφού $y = 1$ όταν $y^* > 0$, τότε:

$$\Pr(y = 1 | x) = \Pr(y^* > 0 | x) \quad (29)$$

Αντικαθιστώντας με $y^* = x\beta + u$, συνεπάγεται ότι:

$$\Pr(y = 1 | x) = \Pr(x\beta + u > 0 | x) \quad (30)$$

$$\Pr(y = 1 | x) = \Pr(u > -x\beta | x) \quad (31)$$

Η εξίσωση (30) δείχνει ότι η πιθανότητα εξωγεωργικής απασχόλησης εξαρτάται από την κατανομή του διαταρακτικού όρου u . Δυο είναι οι βασικές κατανομές που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη διατύπωση υποδειγμάτων με διχοτομικές εξαρτημένες μεταβλητές. Η μια είναι η κανονική και η άλλη η λογιστική. Το υπόδειγμα που προκύπτει από την κανονική κατανομή των σφαλμάτων ονομάζεται *probit*, ενώ το υπόδειγμα που βασίζεται στη λογιστική κατανομή είναι γνωστό ως *logit*. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας χρησιμοποιείται το υπόδειγμα *probit*.

Η πιθανότητα ο αρχηγός της εκμετάλλευσης να πολυαπασχολείται είναι ίση προς την επιφάνεια της τυποποιημένης κανονικής κατανομής που ορίζεται από το $-\infty$ μέχρι το σημείο $(x\beta)$. Το υπόδειγμα εξειδικεύεται ως εξής:

$$\Pr(y = 1 | x) = \int_{-\infty}^{x\beta} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{u^2}{2}\right) du = \Phi(x\beta) \quad (32)$$

όπου x το διάνυσμα των εξωγενών παραγόντων που επηρεάζουν την συμμετοχή του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας; β το διάνυσμα των αντίστοιχων συντελεστών; $\Phi(\cdot)$ η συνάρτηση αθροιστικής κατανομής.

Προσαρμόζοντας την γενική μορφή του υποδείγματος (31) στην προηγηθείσα ανάλυση έχουμε:

$$\Pr(M = 1 | x) = \Phi(\beta_1 H + \beta_2 Z + \beta_3 K + \beta_4 R) \quad (33)$$

όπου η διχοτομική μεταβλητή M παίρνει την τιμή 1 όταν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης πολυαπασχολείται και την τιμή 0 διαφορετικά ενώ το διάνυσμα των μεταβλητών (x) περιλαμβάνει μεταβλητές των χαρακτηριστικών του ανθρώπινου κεφαλαίου που διαθέτει ο αρχηγός (H), μεταβλητές των χαρακτηριστικών του αγροτικού νοικοκυριού (Z) και της αγροτικής εκμετάλλευσης (K) και μεταβλητές των χαρακτηριστικών της περιοχής (R).

Η εξίσωση (32) αντιπροσωπεύει τη συνάρτηση συμμετοχής του εμπειρικού υποδείγματος που χρησιμοποιείται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, η οποία εκτιμάται με μεθόδους μέγιστης πιθανοφάνειας με τη χρήση του οικονομετρικού πακέτου *STATA*.

8.2.1 Συνάρτηση συμμετοχής εμπειρικού υποδείγματος

Στο υπόδειγμα δυαδικής επιλογής *probit* που αναπτύχθηκε παραπάνω, η εξαρτημένη μεταβλητή της συνάρτησης συμμετοχής, *PLUR*, είναι μια διχοτομική μεταβλητή που παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης πολυαπασχολείται και την τιμή 0 για τους αρχηγούς που απασχολούνται αποκλειστικά στην γεωργική. Επίσης, η συμπεριφορά κάποιων μεταβλητών της συνάρτησης συμμετοχής είναι συνάρτηση παραγόντων που από τη φύση τους δεν επιδέχονται ποσοτική μέτρηση, γιατί είναι ποιοτικοί (*qualitative*) παράγοντες. Τέτοιοι ποιοτικοί παράγοντες, όπως είναι π.χ. το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση κλπ., δεν μπορούν να μετρηθούν αλλά μπορούν να απαριθμηθούν. Το πρόβλημα της εισαγωγής ποιοτικών παραγόντων σε υποδείγματα παλινδρόμησης λύνεται με την τεχνική των *ψευδομεταβλητών* (*dummy variables*) ή *δυαδικών* (*binary*) μεταβλητών¹³.

Σημαντική θέση ανάμεσα στις ανεξάρτητες μεταβλητές που αναμένεται να επηρεάζουν την οριακή αξία του χρόνου του αρχηγού στις διάφορες δραστηριότητες είναι οι μεταβλητές που αναφέρονται στα ατομικά χαρακτηριστικά του αρχηγού, οι οποίες συνθέτουν το “ανθρώπινο κεφάλαιο”. Για την προσέγγιση των χαρακτηριστικών του ανθρώπινου κεφαλαίου χρησιμοποιούνται οι παρακάτω μεταβλητές:

¹³ Οι ψευδομεταβλητές είναι τεχνητές μεταβλητές που παίρνουν τις τιμές 0 και 1.

(α) **Η μεταβλητή ηλικία (AGE)**, η οποία μετράτε σε χρόνια. Η ηλικία χρησιμοποιείται για να προσεγγίσει τη γενική επαγγελματική εμπειρία, που αποτελεί βασικό συστατικό του ανθρωπίνου κεφαλαίου. Ενδείξεις από τη διεθνή βιβλιογραφία φαίνεται να υποδηλώνουν θετική επίδραση των νεότερων ηλικιών στην πιθανότητα συμμετοχής σε εξωγεωργική απασχόληση (Shucksmith and Smith, 1991; Gould and Saupe, 1989; Huffman and Lange, 1989).

(β) **Η μεταβλητή EDUC**, η οποία αποτυπώνει το εκπαιδευτικό επίπεδο που έχει ο αρχηγός της εκμετάλλευσης. Η *εκπαίδευση* αποτελεί το έτερο βασικό στοιχείο του ανθρωπίνου κεφαλαίου και αναμένεται να επηρεάζει θετικά την αξία του οριακού προϊόντος σε κάθε δραστηριότητα εντός και εκτός της εκμετάλλευσης. Ενδείξεις από τη διεθνή βιβλιογραφία φαίνεται επίσης να υποδηλώνουν θετική επίδραση της εκπαίδευσης στην πιθανότητα συμμετοχής σε εξωγεωργική απασχόληση (Huffman, 1980; Sumner, 1982; Gould and Saupe, 1989; Gunter and McNamara, 1990).

$EDUC_0$ **Ψευδομεταβλητή – ομάδα αναφοράς¹⁴**: παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

$EDUC_1$ παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης έχει ολοκληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

$EDUC_2$ παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

(γ) **Η μεταβλητή FARMEDUC**, η οποία δηλώνει την ύπαρξη ή μη γεωργικής εκπαίδευσης/κατάρτισης. Η *γεωργική εκπαίδευση* αναμένεται να επηρεάζει θετικά την αξία του οριακού προϊόντος της απασχόλησης του αρχηγού εντός της εκμετάλλευσης και επομένως να επιδρά αρνητικά στην πιθανότητα πολυαπασχόλησης του.

$FARMEDUC$ παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης έχει παρακολουθήσει γεωργική εκπαίδευση και την τιμή 0 σε κάθε

¹⁴ Η ψευδομεταβλητή $EDUC_1$ χρησιμοποιείται ως ομάδα αναφοράς προκειμένου να αποφευχθεί πλήρης συγγραμικότητα (*collinearity*).

άλλη περίπτωση

(δ) **Η μεταβλητή SEX**, η οποία δηλώνει το φύλο του αρχηγού της εκμετάλλευσης

SEX παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης είναι άνδρας και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

(ε) **Η μεταβλητή EMLOY**, η οποία δηλώνει τις ημέρες απασχόλησης του αρχηγού εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης

(στ) **Η μεταβλητή MARSTAT**, η οποία δηλώνει την οικογενειακή κατάσταση του αρχηγού αν είναι δηλαδή έγγαμος ή μη.

MARSTAT παίρνει την τιμή 1 εάν ο αρχηγός της εκμετάλλευσης είναι έγγαμος και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

Οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για την προσέγγιση των χαρακτηριστικών του γεωργικού νοικοκυριού είναι:

(α) **Η μεταβλητή FAMMEB**, η οποία δηλώνει τον αριθμό των μελών του αγροτικού νοικοκυριού. Συνήθως όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος του νοικοκυριού, τόσο μεγαλύτερες είναι οι ανάγκες για καταναλωτικά αγαθά και επομένως τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα συμμετοχής στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας (Huffman and Lange, 1989)

(β) **Η μεταβλητή FINC**, η οποία αποτυπώνει το επίπεδο του γεωργικού εισοδήματος. Όσο μεγαλύτερο είναι το γεωργικό εισόδημα τόσο μικρότερη είναι η πιθανότητα συμμετοχής στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας (McNally, 2001).

FINC παίρνει την τιμή 1 εάν το γεωργικό εισόδημα είναι μεγαλύτερο από 15.000€ και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

(γ) **Η μεταβλητή DEPINC**, η οποία αποτυπώνει το βαθμό εξάρτησης του οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης και το οποίο αναμένεται να επηρεάσει αρνητικά την πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης (Sumner, 1982).

DEPINC παίρνει την τιμή 1 εάν ο βαθμός εξάρτησης του εισοδήματος είναι μεγαλύτερος από 50% και 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

Σημαντικές για τη συμμετοχή του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας είναι επίσης, οι μεταβλητές που αναφέρονται στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης:

(α) *Η μεταβλητή FSIZE*, η οποία αποτυπώνει το μέγεθος τη γεωργικής εκμετάλλευσης σε εκτάρια. Συνήθως, οι αρχηγοί μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να εργάζονται εκτός της εκμετάλλευσης από τους αρχηγούς σχετικά μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων (Meert *et al.*, 2005; Damianos and Skuras, 1996; Gunter and McNamara, 1990; Efstratoglou-Todoulou, 1990; Leistritz *et al.*, 1985; Huffman, 1980).

(β) *Η μεταβλητή PRDIR*, η οποία δηλώνει την παραγωγική κατεύθυνση της γεωργικής εκμετάλλευσης και συνήθως οι αρχηγοί των αμιγώς φυτικής παραγωγής εκμεταλλεύσεων έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες πολυαπασχόλησης σε σχέση με τις κτηνοτροφικές και μικτές εκμεταλλεύσεις (Mcnally, 2001; Potter and Lobley, 2004)

PRDIR παίρνει την τιμή 1 όταν η γεωργική εκμετάλλευση είναι αμιγώς φυτικής παραγωγής και την τιμή 0 σε κάθε άλλη περίπτωση

Τέλος, βαρύνουσας σημασίας για τη συμμετοχή του αρχηγού σε καθεστώς πολυαπασχόλησης είναι οι μεταβλητές που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά της περιοχής που συχνά σχετίζονται με τις ευκαιρίες απασχόλησης στις τοπικές αγορές εργασίας:

(α) *Η μεταβλητή NONFEMPLO*, η οποία δηλώνει το ποσοστό της μη-γεωργικής απασχόλησης στις τοπικές αγορές εργασίας (επίπεδο δήμων). Σύμφωνα με την διεθνή βιβλιογραφία περιοχές με υψηλό ποσοστό απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα παρέχουν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης επιδρώντας θετικά στην πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας (Barbieri and Mahoney, 2009; Glaeser and Mare, 2001; Findeis *et al.*, 1991; Buttell *et al.*, 1982).

8.3 Αποτελέσματα οικονομετρικής εκτίμησης

Σε αυτή την ενότητα της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης της συνάρτησης συμμετοχής στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας. Στον Πίνακα 8.1 που ακολουθεί, παρουσιάζονται οι συντελεστές του υποδείγματος *probit*, το πρόσημο των οποίων αποτυπώνει την κατεύθυνση της επίπτωσης που έχουν, θετική ή αρνητική, στην πιθανότητα ένας αρχηγός εκμετάλλευσης να πολυαπασχολείται. Όμως, οι εκτιμημένοι αυτοί συντελεστές δεν δείχνουν το μέγεθος των επιδράσεων της μεταβολής μιας ανεξάρτητης μεταβλητής στην πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού. Οι οριακές επιδράσεις (*marginal effects*) που παρουσιάζονται στον Πίνακα 8.2 δείχνουν κατά πόσο η πιθανότητα πολυαπασχόλησης ενός αρχηγού εκμετάλλευσης θα μεταβληθεί αν οι ανεξάρτητες μεταβλητές μεταβληθούν οριακά από το μέσο του δείγματος.

Η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης επηρεάζεται αρνητικά από την μεταβλητή ηλικία *AGE*. Η σχέση πιθανότητας πολυαπασχόλησης – ηλικίας έχει την αναμενόμενη μορφή του ανάστροφου U, δηλαδή βαίνει αυξανόμενη μέχρι την ηλικία των 50 ετών και μειούμενη μετά από αυτή. Το επίπεδο εκπαίδευσης (*EDUC*) επηρεάζει θετικά τη συμμετοχή του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας και τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την αύξηση της πιθανότητας αυτής. Συγκεκριμένα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης για έναν αρχηγό απόφοιτο λυκείου (*EDUC₁*) είναι 32% μεγαλύτερη από έναν που έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ενώ όσο αυξάνει το επίπεδο εκπαίδευσης (ολοκλήρωση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης - *EDUC₂*) αυξάνεται αντίστοιχα η πιθανότητα πολυαπασχόλησης κατά 49%. Αντίθετα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης που έχει παρακολουθήσει γεωργική εκπαίδευση είναι μικρότερη κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με έναν που δεν έχει παρακολουθήσει, *ceteris paribus*.

Πίνακας 8.1. Εκτιμώμενοι συντελεστές probit

Μεταβλητές	Συντελεστές Probit	Τυπικές Αποκλίσεις	Επίπεδο Σημαντικότητας
AGE	-0.1301	0.062	0.036**
SEX	1.403	2.053	0.494
EDUC1	0.9044	0.5569	0.1*
EDUC2	1.3352	0.5675	0.019**
FARMEDUC	-0.7644	0.3822	0.041**
EMPLOY	-0.2584	0.1105	0.014**
MARSTAT	3.9119	2.1165	0.065*
FAMMEB	-0.5369	0.4662	0.250
FINC	-2.9496	1.3912	0.034**
DEPINC	-0.4914	0.2285	0.043**
FSIZE	-0.5638	0.2684	0.029**
PRDIR	-1.2865	1.3606	0.344
NONFEMPLO	-1.1793	1.0909	0.28

Prob > chi² = 0.0000

Pseudo R² = 0.2541

Πηγή: Υπολογισμοί ερευνητή

Σημείωση: οι αστερίσκοι ***, ** και * υποδηλώνουν στατιστική σημαντικότητα στο 1%, 5% και 10%, αντίστοιχα.

Πίνακας 8.2. Εκτιμώμενες οριακές επιδράσεις συντελεστών probit

Μεταβλητές	Οριακές Επιδράσεις	Τυπικές Αποκλίσεις	Επίπεδο Σημαντικότητας
AGE	-0.020	0.0094	0.038**
SEX	0.0998	0.0885	0.260
EDUC1	0.3232	0.1831	0.078**
EDUC2	0.4886	0.1839	0.008***
FARMEDUC	-0.1132	0.0563	0.034*
EMPLOY	-0.0405	0.0244	0.097*
MARSTAT	0.3833	0.2083	0.059*
FAMMEB	-0.0842	0.0898	0.349
FINC	-0.6352	0.2564	0.013**
DEPINC	-0.0782	0.0372	0.034**
FSIZE	-0.0829	0.0395	0.02**
PRDIR	-0.1489	0.2273	0.512
NONFEMPLO	-0.1224	0.1371	0.372

Πηγή: Υπολογισμοί ερευνητή

Σημείωση: οι αστερίσκοι ***, ** και * υποδηλώνουν στατιστική σημαντικότητα στο 1%, 5% και 10%, αντίστοιχα.

Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής εκτίμησης όπως παρουσιάζονται στους Πίνακες 8.1 & 8.2 επιβεβαιώνουν με στατιστικά σημαντικό τρόπο την αρνητική επίδραση της μεταβλητής *EMPLOY* στην πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης (-4%). Αναφορικά με την επίδραση της οικογενειακής κατάστασης (*MARSTAT*), αυτή φαίνεται να έχει κάποια θετική επίδραση στην πολυαπασχόληση αλλά σε πολύ χαμηλό επίπεδο σημαντικότητας. Συγκεκριμένα, η πιθανότητα συμμετοχής ενός έγγαμου αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας σε σύγκριση με έναν άγαμο είναι μεγαλύτερη περίπου κατά 38%.

Το γεωργικό εισόδημα (*FINC*) όπως αναμενόταν επηρεάζει αρνητικά την πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης καθώς νοικοκυριά με γεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο των 15.000€ εμφανίζουν μικρότερη πιθανότητα πολυαπασχόλησης κατά περίπου 63 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με “φτωχότερα” νοικοκυριά. Αρνητική και στατιστικά σημαντική είναι επίσης η επίδραση της μεταβλητής *DEPINC* στην πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης. Νοικοκυριά με βαθμό εξάρτησης του οικογενειακού τους

εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης μεγαλύτερο από το 50% έχουν περίπου 8% μικρότερη πιθανότητα σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά να πολυαπασχολούνται.

Το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης (*F SIZE*) επηρεάζει όπως είναι αναμενόμενο αρνητικά την πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας αφού όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της εκμετάλλευσης τόσο περισσότερες είναι οι ώρες απασχόλησης που απαιτούνται στην εκμετάλλευση. Αντίθετα, οι μεταβλητές *SEX* (φύλο), *FAMMEB* (αριθμός μελών αγροτικού νοικοκυριού), *PRDIR* (παραγωγική κατεύθυνση γεωργικής εκμετάλλευσης) και *NONFEMPLO* (ποσοστό μη-γεωργικής απασχόλησης) δεν φαίνεται να επηρεάζουν με στατιστικά σημαντικό τρόπο την πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης και δεν έχει νόημα η ανάλυση τους.

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι η επεξηγηματική ικανότητα (*goodness-of-fit measure*) του υποδείγματος είναι πολύ ικανοποιητική, με τη τιμή του διαγνωστικού *Pseudo-R²* να ξεπερνά το 25% και επομένως μπορεί να ειπωθεί ότι αντιπροσωπεύει μια πολύ καλή προσαρμογή του μοντέλου καθώς αφορά διαστρωματικά στοιχεία (McFadden, 1979). Τέλος, η ανάλυση ελέγχου εξειδίκευσης (*specification test analysis*) περιλάμβανε ελέγχους ετεροσκεδαστικότητας (*heteroskedasticity*) και ετεροσκεδαστικότητας σε ομάδες (*groupwise heteroscedasticity*) για τις συνεχείς μεταβλητές και τις ψευδομεταβλητές, αντίστοιχα (Greene, 1997).

Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης είναι συνεπή προς τα αντίστοιχα ευρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας όπου οι μεταβλητές ηλικία, εκπαίδευση, μέγεθος εκμετάλλευσης, γεωργικό εισόδημα κλπ. αποτυπώνουν την σωστή σχέση και σημαντικότητα ως προς την πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού της εκμετάλλευσης σε εξωγεωργική απασχόληση (Shucksmith and Smith, 1991; Gunter and McNamara, 1990; Meert *et al.*, 2005; McNally, 2001).

8.4 Συμπεράσματα

Το αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου ήταν να διερευνήσει εμπειρικά τους παράγοντες που ωθούν τον αρχηγό της γεωργικής εκμετάλλευσης να αναζητήσει συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης και να μετρήσει την επίδραση τους. Αρχικά παρουσιάστηκε σχηματικά το βασικό θεωρητικό υπόδειγμα της διατριβής, το οποίο αναφέρεται στην κατανομή του διαθέσιμου χρόνου του αρχηγού της εκμετάλλευσης μεταξύ σχολής, απασχόλησης στην εκμετάλλευση και απασχόλησης εκτός αυτής. Στη συνέχεια εξειδικεύτηκε το οικονομετρικό υπόδειγμα *probit*, το οποίο κατά βάση αποτελείται από τη συνάρτηση συμμετοχής του αρχηγού της γ.ε. στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας.

Όπως προέκυψε από την οικονομετρική επεξεργασία, η εκτίμηση με τη μέθοδο *probit* προσέφερε πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα τα οποία βρίσκονται σε συμφωνία με τις περισσότερες εργασίες που έχουν πραγματοποιηθεί για τη διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στη γεωργία. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης έδειξαν ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές του υποδείγματος έχουν τα αναμενόμενα πρόσημα. Συγκεκριμένα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης επηρεάζεται θετικά από το *επίπεδο εκπαίδευσης* και την *οικογενειακή του κατάσταση*. Αντίθετα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού επηρεάζεται αρνητικά από την *ηλικία*, την *γεωργική εκπαίδευση*, τις *ημέρες απασχόλησης εντός της εκμετάλλευσης*, το *εισόδημα του γεωργικού νοικοκυριού*, την *εξάρτηση του οικογενειακού εισοδήματος από το γεωργικό εισόδημα* και από το *μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης*.

Τα παραπάνω αποτελέσματα-συμπεράσματα δημιουργούν ένα πλαίσιο δεδομένων για την άσκηση της αγροτικής πολιτικής στην Κύπρο. Με δεδομένη την αρνητική σχέση μεταξύ γεωργικού εισοδήματος και πιθανότητας συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας προκύπτει ότι ο στόχος προώθησης της συμπληρωματικής απασχόλησης (πολυαπασχόλησης) και της δημιουργίας ευκαιριών απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές ως στρατηγική επιβίωσης των γεωργικών νοικοκυριών είναι υψηλής προτεραιότητας για την Κυπριακή γεωργία. Η συνεχής μείωση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και η μείωση των γεωργικών ενισχύσεων με την είσοδο της Κύπρου στην ΕΕ οδήγησε στη σημαντική συρρίκνωση

του γεωργικού εισοδήματος τη τελευταία δεκαετία με αποτέλεσμα να παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων που αναζητούν συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης τους. Από την άλλη πλευρά βέβαια, τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου κεφαλαίου του αγροτικού τομέα, κυρίως ηλικία και εκπαίδευση, δημιουργούν ανησυχίες για τις προοπτικές ανάπτυξης του καθώς αναγκάζεται να στερηθεί των πλέον δυναμικών στελεχών του με την εξωγεωργική τους απασχόληση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι βασικοί στόχοι της μελέτης είναι η ανάλυση της πολυαπασχόλησης στη γεωργία και η διερεύνηση της διαφοροποίησης των αγροτικών περιοχών της Κύπρου. Για την υλοποίηση της μελέτης απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η οριοθέτηση του αγροτικού χώρου της Κύπρου με βάση τα κριτήρια (μεθοδολογία) του ΟΟΣΑ και της ΕΕ, κάτι που δεν υπήρχε για την Κύπρο. Μέχρι σήμερα, στα πλαίσια της ασκούμενης αγροτικής πολιτικής και της εφαρμογής των Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης, οι αγροτικές περιοχές της Κύπρου ορίζονται ως υπόλοιπο των αστικών περιοχών των πολεοδομικών συγκροτημάτων. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, ο αγροτικός χώρος της Κύπρου ορίστηκε σύμφωνα με το κριτήριο της πληθυσμιακής πυκνότητας (κριτήριο ΟΟΣΑ και Ε.Ε.). Στη μελέτη αναπτύσσεται η μεθοδολογία της οριοθέτησης του αγροτικού χώρου, η οποία ακολουθεί τον σύγχρονο προβληματισμό της χωρικής προσέγγισης στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, με στόχο την ολοκληρωμένη κατανόηση των αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται και εκτείνονται πέραν των γεωργικών χρήσεων των πόρων. Η ολοκληρωμένη αυτή προσέγγιση του αγροτικού χώρου συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση των αιτιών της χωρικής διαφοροποίησης. Στα πλαίσια αυτά πραγματοποιείται επίσης συγκριτική ανάλυση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των αγροτικών περιοχών της Κύπρου, προκειμένου να διαπιστωθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Η συγκριτική αυτή ανάλυση μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση της αποτελεσματικότητας των Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης της Κύπρου και στην αποδοτικότερη χρήση των πόρων (εθνικών και Κοινοτικών).

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά των αγροτικών περιοχών και της γεωργίας της Κύπρου αποτελεί το μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε συνδυασμό με την πολυαπασχόληση των αγροτικών νοικοκυριών. Η μη-διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης των αγροτικών νοικοκυριών στη Κύπρο και των παραγόντων που προσδιορίζουν το φαινόμενο, αποτέλεσε τον κύριο λόγο για την επιλογή του ως θέματος της διατριβής. Επίσης, η ανάγκη σχεδιασμού της αγροτικής πολιτικής στη Κύπρο με βάση τη μελέτη των βασικών διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της γεωργίας και την κατανόηση των παραγόντων που τα επηρεάζουν αποτελεί πρόσθετο λόγο διερεύνησης του φαινομένου της

πολυαπασχόλησης στη Κύπρο σε συνδυασμό με τη διαφοροποίηση του αγροτικού χώρου.

Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών στις αγροτικές περιοχές (το 58% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στη Κύπρο έχει ως κύρια πηγή εισοδήματος την εξωγεωργική απασχόληση) διερευνήθηκε σε σχέση με τους παράγοντες που ωθούν ή έλκουν τα γεωργικά νοικοκυριά να αναζητήσουν συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης, σύμφωνα με την θεωρία της «ώθησης-έλξης» (*push – pull hypothesis*). Το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης εξετάστηκε και στις πέντε ελεύθερες επαρχίες της Κύπρου (Λευκωσία, Λεμεσός, Πάφος, Λάρνακα και ελεύθερη Αμμόχωστος). Στα πλαίσια αυτά επελέγη δείγμα γεωργικών εκμεταλλεύσεων, αντιπροσωπευτικό ανά επαρχία, με βάση τον αριθμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της τελευταίας Απογραφής Γεωργίας (2003). Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα για τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων και τη συγκέντρωση των δεδομένων των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του δείγματος. Το δείγμα της έρευνας ανήλθε σε 110 γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αριθμός ο οποίος θεωρείται επαρκής για τη μελέτη, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς κυρίως του κόστους.

Η πολυαπασχόληση των αγροτικών νοικοκυριών αποτελεί σημαντικό φαινόμενο στη Κύπρο τόσο για την γεωργική δραστηριότητα όσο και για την ευρύτερη ανάπτυξη της υπαίθρου. Η γεωργία που άλλοτε απασχολούσε σημαντικό μέρος του ενεργού πληθυσμού της υπαίθρου, φθίνει ως προς τη συμβολή της στη σύνθεση της απασχόλησης και τη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος. Η γεωργία είναι υποχρεωμένη να λειτουργεί σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον καθώς οι συνεχείς αναμορφώσεις της ΚΑΠ και οι πιέσεις στα πλαίσια του ΠΟΕ προς πλήρη απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου επιτείνουν τον ανταγωνισμό για τα γεωργικά προϊόντα της Κύπρου. Η συμπίεση των γεωργικών εισοδημάτων και η υποαπασχόληση στη γεωργία λόγω του μικρού μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων οδηγούν στην έξοδο τον γεωργικό πληθυσμό. Η συνεχής έξοδος των αγροτικών οικογενειών από τις αγροτικές περιοχές και ιδιαίτερα τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές διαβρώνει τη δομή των αγροτικών κοινωνιών, ενώ οι αρνητικές αυτές τάσεις διαχέονται στις αστικές περιοχές, οι οποίες επιβαρύνονται από το

φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης. Η συγκράτηση και διατήρηση του γεωργικού πληθυσμού στις αγροτικές περιοχές αποτελεί άμεση προτεραιότητα της αγροτικής πολιτικής, ενώ είναι πλέον αποδεκτό ότι η συμβατική γεωργική δραστηριότητα, από μόνη της, τείνει να εξασφαλίζει ανεκτές συνθήκες διαβίωσης σε ολόένα και μικρότερο μερίδιο του συνόλου των απασχολουμένων στη γεωργία.

Από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι η πολυαπασχόληση αποτελεί βασική στρατηγική προσαρμογής των γεωργικών νοικοκυριών στο διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον των αγροτικών περιοχών και βασικό παράγοντα ανάσχεσης της αγροτικής εξόδου συμβάλλοντας στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των αγροτικών περιοχών. Η πολυαπασχόληση επίσης αποτελεί βασικό μέσο για την υλοποίηση των στόχων της ολοκληρωμένης ανάπτυξης της υπαίθρου συμβάλλοντας στην ανάπτυξη ενός μοντέλου γεωργίας που διασυνδέεται με τους άλλους τομείς της οικονομίας. Η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών δεν στοχεύει αποκλειστικά στην ανάπτυξη του γεωργικού τομέα αλλά στην ανάπτυξη του χώρου μέσα στον οποίο ασκείται η γεωργική δραστηριότητα. Η ισόρροπη ανάπτυξη του δευτερογενή και τριτογενή τομέα στην ύπαιθρο συμβάλει στη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στους κατοίκους των αγροτικών περιοχών. Η συμπεριφορά των γεωργικών νοικοκυριών κατευθύνεται από την ύπαρξη εξωγεωργικών ευκαιριών απασχόλησης. Η ικανοποιητική προσφορά εργασίας στον εξωγεωργικό τομέα είναι ο παράγοντας που έλκει τα μέλη των γεωργικών νοικοκυριών να αναζητήσουν απασχόληση στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας προκειμένου να συμπληρώσουν το οικογενειακό τους εισόδημα και να μην εγκαταλείψουν τις εστίες τους.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, βασικός σκοπός της μελέτης είναι η οριοθέτηση των αγροτικών περιοχών της Κύπρου και η ανάλυση των βασικών τους χαρακτηριστικών και εξελίξεων καθώς και η μελέτη της πολυαπασχόλησης των γεωργικών νοικοκυριών και των παραγόντων που την προσδιορίζουν. Με βάση τη μεθοδολογία του ΟΟΣΑ και με βάση τα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού (2001) της Κύπρου, οριοθετήθηκε ο αγροτικός χώρος ο οποίος ανέρχεται στο 85.7% της συνολικής έκτασης της ελεύθερης Κύπρου και εκτιμήθηκε ότι ο πληθυσμός που διαμένει στον αγροτικό χώρο αποτελεί το 22.3% του συνολικού πληθυσμού της

χώρας. Επίσης, με βάση την τυπολογία του ΟΟΣΑ όλες οι επαρχίες της Κύπρου χαρακτηρίστηκαν ως «Ενδιάμεσες Αγροτικές Περιοχές» (**intermediate rural areas**), αφού το 15% -50% του πληθυσμού τους κατοικεί σε αγροτικές περιοχές. Ο χαρακτηρισμός αυτός είναι συνεπής με το χαρακτηρισμό της Ε.Ε. ως προς το σύνολο των επαρχιών της Κύπρου.

Η συγκριτική ανάλυση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών και εξελίξεων των αγροτικών περιοχών των επαρχιών της Κύπρου έδειξε ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ τους. Ορισμένα βασικά συμπεράσματα παρουσιάζονται στη συνέχεια:

(α) Η τομεακή σύνθεση της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές όλων των επαρχιών αποτυπώνει την έντονη τάση κυριαρχίας του τριτογενή τομέα (τριτογενοποίηση της τοπικής οικονομίας των αγροτικών περιοχών) και τη συρρίκνωση της γεωργικής απασχόλησης σε επίπεδα που κυμαίνονται από 3,4% (επαρχία Λευκωσίας) μέχρι 9,8% (επαρχία Λεμεσού) και 7,6% για την επαρχία της Λάρνακας (σε σχέση με 7% μέσο όρο γεωργικής απασχόλησης της χώρας).

(β) Ως προς την εξέλιξη της απασχόλησης στο επίπεδο των επαρχιών, η οποία αντανακλά τη δυναμική των αγορών εργασίας, παρουσιάζεται αυξητική τάση σε όλες τις επαρχίες με εξαίρεση την επαρχία της Πάφου. Η μεγαλύτερη αύξηση της απασχόλησης παρατηρείται στην επαρχία της Λάρνακας και της Λεμεσού.

(γ) Ως προς την πληθυσμιακή εξέλιξη των αγροτικών περιοχών των επαρχιών της Κύπρου διαπιστώνεται ότι αυτές συγκρατούν και αυξάνουν τον πληθυσμό τους με εξαίρεση την επαρχία της Πάφου όπου παρατηρείται σημαντική μείωση.

(δ) Συμπερασματικά μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι αν και ο παραγωγικός ιστός των αγροτικών περιοχών κυριαρχείται από την παρουσία του τριτογενή τομέα, παρατηρείται διαφοροποίηση στη δυναμική ανάπτυξης τους διαχρονικά που χαρακτηρίζεται από έντονη ανάπτυξη του πληθυσμού και της απασχόλησης στις επαρχίες Λάρνακας, Λεμεσού και Λευκωσίας, ενώ αρνητικές εξελίξεις ως προς τον πληθυσμό και την απασχόληση σημειώνονται στην επαρχία Πάφου.

(ε) Τέλος, η πληθυσμιακή αύξηση σε αυτές τις επαρχίες οφείλεται στην ανάπτυξη του οδικού δικτύου, στην αναβάθμιση των προσφερομένων υπηρεσιών (υγείας, εκπαίδευσης κλπ.) αλλά κυρίως στη δημιουργία θέσεων εργασίας στον τριτογενή τομέα.

Το πλαίσιο εντός του οποίου αναλύεται και ερμηνεύεται η πολυαπασχόληση των γεωργικών νοικοκυριών είναι ο αγροτικός τομέας. Τα βασικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και οι εξελίξεις που τον χαρακτηρίζουν αποτελούν παράγοντες που επιδρούν σημαντικά στο φαινόμενο της πολυαπασχόλησης και της εξέλιξης του.

Ο αγροτικός τομέας της Κύπρου ακολούθησε τον αναπτυξιακό μετασχηματισμό των ανεπτυγμένων χωρών με κύρια χαρακτηριστικά τη μείωση της ποσοστιαίας συμβολής της γεωργικής απασχόλησης από 19% (1977) σε 7% (2002). Λόγω του μικρού μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (μέσο μέγεθος 35 δεκάρια έναντι 158 δεκάρια του μέσου όρου της Ε.Ε.) τα 2/3 των κατόχων γεωργικών εκμεταλλεύσεων είναι μερικής απασχόλησης και μόνον το 1/3 απασχολούνται πλήρως στη γεωργία. Επίσης, το 35% των εκμεταλλεύσεων έχουν μέγεθος κάτω των 5 δεκαρίων, ενώ το 52% έχουν μέγεθος μεταξύ 5 και 50 δεκαρίων και μόνον το 13% έχουν μέγεθος άνω των 50 δεκαρίων. Εξαιτίας του μικρού μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και των δυνατοτήτων απασχόλησης στους μη-γεωργικούς τομείς της οικονομίας, το 58,6% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Κύπρο έχει ως κύρια πηγή εισοδήματος την εξωγεωργική απασχόληση με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2007).

Η παρουσία του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στις επαρχίες της Κύπρου δεν ήταν δυνατόν να διαπιστωθεί με βάση εθνικά στατιστικά στοιχεία (μη-διαθέσιμα στοιχεία) και η μόνη πηγή πληροφόρησης ήταν το δείγμα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων της παρούσας μελέτης που επελέγησαν τυχαία ανά επαρχία. Με βάση τα αποτελέσματα του δείγματος η πολυαπασχόληση παρουσιάζεται σε υψηλότερα επίπεδα στις επαρχίες Λάρνακας (42%), Λευκωσίας (41%) και Λεμεσού (36%) και σε χαμηλότερα επίπεδα στις επαρχίες Πάφου (32%) και Αμμοχώστου (25%). Η διαφοροποίηση των ποσοστών της πολυαπασχόλησης μεταξύ των επαρχιών που παρατηρούνται στο δείγμα είναι συνεπής με την διαφοροποίηση στη δυναμική ανάπτυξης τους διαχρονικά που χαρακτηρίζεται από έντονη ανάπτυξη του πληθυσμού και της απασχόλησης στις επαρχίες Λάρνακας Λευκωσίας και Λεμεσού και τις αρνητικές εξελίξεις στην επαρχίες Πάφου και Αμμοχώστου.

Με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, η θεωρητική προσέγγιση της ανάλυσης των προσδιοριστικών παραγόντων της πολυαπασχόλησης στηρίζεται στην υπόθεση ότι τα

νοικοκυριά κατανέμουν τους διαθέσιμους πόρους (εργασία) σε εναλλακτικές χρήσεις ωθούμενα από εσωτερικούς παράγοντες που πιέζουν για απασχόληση εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης, όπως είναι το μικρό μέγεθος της εκμετάλλευσης, τα χαμηλά γεωργικά εισοδήματα, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης κλπ. και από παράγοντες εξωτερικούς που έλκουν τα νοικοκυριά για εξωγεωργική απασχόληση, όπως είναι οι ευκαιρίες απασχόλησης εκτός γεωργίας, οι υψηλότερες αμοιβές, οι καλύτερες συνθήκες εργασίας κτλ. Το επίπεδο της πολυαπασχόλησης προσδιορίζεται από τον συνδυασμό των παραγόντων που ωθούν ή έλκουν αντίστοιχα τα γεωργικά νοικοκυριά προς αναζήτηση απασχόλησης στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας.

Στα πλαίσια της παρούσας διατριβής το αντικείμενο για τη διερεύνηση της πολυαπασχόλησης στη γεωργία είναι αποκλειστικά ο αρχηγός της γεωργικής εκμετάλλευσης. Η διερεύνηση των παραγόντων που ωθούν ή έλκουν τον αρχηγό της εκμετάλλευσης να αναζητήσει συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης πραγματοποιείται με την εφαρμογή της υπόθεσης «ώθησης-έλξης» (*push – pull hypothesis*). Το ποσοστό πολυαπασχόλησης των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε μία περιοχή επηρεάζεται από (α) τις εξωγεωργικές ευκαιρίες απασχόλησης και τα υψηλά εξωγεωργικά εισοδήματα (*pull factors*) και (β) τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούν στη γεωργία (χαμηλά εισοδήματα, υποαπασχόληση, μικρό μέγεθος εκμετάλλευσης) που ωθούν τον αρχηγό (*push factors*) προς εξεύρεση συμπληρωματικής απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης.

Η ποσοτική διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης πραγματοποιείται σε δυο στάδια. Αρχικά, με την πραγματοποίηση *μη-παραμετρικών στατιστικών ελέγχων* X^2 και τη χρήση *Crosstabs* διερευνάται η σχέση της πολυαπασχόλησης με μια σειρά μεταβλητών – παραγόντων για να διαπιστωθεί αν υπάρχει θετική ή αρνητική συσχέτιση μεταξύ τους. Συγκεκριμένα οι παράγοντες αυτοί είναι (α) τα ατομικά χαρακτηριστικά του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης, (β) τα χαρακτηριστικά του αγροτικού νοικοκυριού, (γ) τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της εκμετάλλευσης, (δ) τα χαρακτηριστικά περιοχής και (ε) οι παράγοντες σχετικοί με τη συμπεριφορά των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται σχηματικά το βασικό θεωρητικό υπόδειγμα της διατριβής, το οποίο αναφέρεται στην κατανομή του

διαθέσιμου χρόνου του αρχηγού της εκμετάλλευσης μεταξύσχόλης, απασχόλησης στην εκμετάλλευση και απασχόλησης εκτός αυτής. Το δεύτερο επίπεδο της ποσοτικής ανάλυσης αφορά την *οικονομετρική εκτίμηση με τη μέθοδο probit* του βαθμού επίδρασης των ανωτέρω παραγόντων στη πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν με τη χρήση του *στατιστικού test X^2* και των αντίστοιχων *δεικτών συνάφειας* συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με τα ευρήματα στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι πολυαπασχολούμενοι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων φαίνεται ότι είναι νεότεροι και έχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με τους αρχηγούς που απασχολούνται αποκλειστικά στη εκμετάλλευση, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι στις πολυαπασχολούμενες εκμεταλλεύσεις υπάρχει μεγαλύτερο ανθρώπινο κεφάλαιο (*human capital*) το οποίο συντελεί και στη μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα τους. Αντίθετα, οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων που απασχολούνται αποκλειστικά στην εκμετάλλευση έχουν υψηλότερο επίπεδο γεωργικής εκπαίδευσης/κατάρτισης. Επίσης, όσο μεγαλύτερο σε μέλη είναι ένα αγροτικό νοικοκυριό τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού, ο οποίος πρέπει να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες για καταναλωτικά αγαθά, ενώ του επιτρέπεται πλέον να μετακινηθεί εκτός γεωργίας καθώς έχει και άλλο εργατικό δυναμικό διαθέσιμο για τις ανάγκες της εκμετάλλευσης. Επιπρόσθετα, τα γεωργικά νοικοκυριά με υψηλά γεωργικά εισοδήματα εμφανίζουν μικρότερη πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού, πιθανότητα, η οποία αντανακλάται και στην υψηλή εξάρτηση του οικογενειακού εισοδήματος από το γεωργικό εισόδημα.

Τα αποτελέσματα των στατιστικών ελέγχων επιβεβαιώνουν την αρνητική συσχέτιση της πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης και του μεγέθους της εκμετάλλευσης σε εκτάρια καθώς και της εντατικοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας όπως αυτή εκφράζεται μέσω των αρδευόμενων εκτάσεων. Επίσης, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού συσχετίζεται θετικά με τις εκμεταλλεύσεις αμιγώς φυτικής παραγωγής εν αντιθέσει με τις αμιγώς κτηνοτροφικές και μικτές εκμεταλλεύσεις όπου είναι συνήθως εντάσεως εργασίας και υπάρχει αρνητική συσχέτιση. Ως προς τα χαρακτηριστικά της περιοχής επιβεβαιώνεται ότι σε περιοχές με υψηλά ποσοστά απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα και

συνεπώς περισσότερων ευκαιριών απασχόλησης αυξάνεται σημαντικά η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

Αναφορικά με την ανταπόκριση των παραγωγών σε μέτρα της εφαρμοζόμενης αγροτικής πολιτικής, προκύπτει ότι οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων που έχουν λάβει μέρος ή ενδιαφέρονται να συμμετέχουν μελλοντικά σε προκήρυξη μέτρων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 εμφανίζουν να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι αποκλειστικής απασχόλησης. Τα αποτελέσματα αυτά μπορεί κανείς να αποδώσει στο γεγονός ότι οι αποκλειστικής απασχόλησης παραγωγοί είναι περισσότερο ενεργοί, με περισσότερη πληροφόρηση και με μεγαλύτερο κίνητρο βελτίωσης της εισοδηματικής τους κατάστασης από τη γεωργία μέσω εφαρμογής μέτρων αγροτικής πολιτικής. Τέλος, το φύλο του αρχηγού και η ύπαρξη διάδοχης κατάστασης στην εκμετάλλευση δεν φαίνεται να επηρεάζουν την πιθανότητα συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας.

Η εκτίμηση με το οικονομετρικό υπόδειγμα *probit* προσέφερε επίσης ιδιαίτερα ικανοποιητικά αποτελέσματα τα οποία βρίσκονται σε συμφωνία με τις περισσότερες εργασίες που έχουν πραγματοποιηθεί για τη διερεύνηση του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στη γεωργία. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης έδειξαν ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές του υποδείγματος έχουν τα αναμενόμενα πρόσημα. Συγκεκριμένα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης επηρεάζεται θετικά από το επίπεδο εκπαίδευσης και την οικογενειακή του κατάσταση. Αντίθετα, η πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού επηρεάζεται αρνητικά από την ηλικία, την γεωργική εκπαίδευση, τις ημέρες απασχόλησης εντός της εκμετάλλευσης, το εισόδημα του γεωργικού νοικοκυριού, την εξάρτηση του οικογενειακού εισοδήματος από το γεωργικό εισόδημα και από το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης.

Συγκεκριμένα, ο αρχηγός γεωργικής εκμετάλλευσης με εκπαίδευση λυκείου εμφανίζεται να έχει 32% περισσότερες πιθανότητες να πολυαπασχολείται σε σχέση με τον αρχηγό που έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ενώ όσο αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο (ολοκλήρωση τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) αυξάνεται αντίστοιχα και η πιθανότητα πολυαπασχόλησης (49%). Αντίθετα, η

πιθανότητα πολυαπασχόλησης του αρχηγού της εκμετάλλευσης που έχει παρακολουθήσει γεωργική εκπαίδευση είναι μικρότερη κατά 11 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με έναν που δεν έχει παρακολουθήσει, *ceteris paribus*. Αντίστοιχα, νοικοκυριά με γεωργικό εισόδημα μεγαλύτερο των 15.000€ εμφανίζουν 63 ποσοστιαίες μονάδες μικρότερη πιθανότητα να πολυαπασχολούνται σε σχέση με “φτωχότερα” νοικοκυριά ενώ και τα νοικοκυριά στα οποία ο βαθμός εξάρτησης του οικογενειακού εισοδήματος από το εισόδημα της γεωργικής εκμετάλλευσης είναι μεγαλύτερος από 50% έχουν 8% μικρότερη πιθανότητα να πολυαπασχολούνται σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά. Επίσης, οι αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων με μικρότερο μέγεθος εκμετάλλευσης έχουν 8% μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι πολυαπασχολούμενοι.

Τα παραπάνω αποτελέσματα-συμπεράσματα δημιουργούν ένα πλαίσιο δεδομένων για την άσκηση της αγροτικής πολιτικής στην Κύπρο. Με δεδομένη την αρνητική σχέση μεταξύ γεωργικού εισοδήματος και πιθανότητας συμμετοχής του αρχηγού στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας προκύπτει ότι ο στόχος προώθησης της συμπληρωματικής απασχόλησης (πολυαπασχόλησης) και της δημιουργίας ευκαιριών απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές ως στρατηγική επιβίωσης των γεωργικών νοικοκυριών είναι υψηλής προτεραιότητας για την Κυπριακή γεωργία. Η συνεχής μείωση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και η μείωση των γεωργικών ενισχύσεων με την είσοδο της Κύπρου στην Ε.Ε. οδήγησε στη σημαντική συρρίκνωση του γεωργικού εισοδήματος τη τελευταία δεκαετία με αποτέλεσμα να παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων που αναζητούν συμπληρωματική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης τους.

Λαμβανομένου επίσης υπόψη ότι η αγροτική πολιτική που εφαρμόζεται στην Κύπρο είναι «οριζόντια πολιτική» και δεν διαφοροποιείται χωρικά, με βάση τα ευρήματα της διαφοροποίησης του αγροτικού χώρου και της ενισχυμένης παρουσίας του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στις πιο δυναμικές αναπτυξιακά επαρχίες, δημιουργείται η ανάγκη σχεδιασμού και εφαρμογής μέτρων αγροτικής πολιτικής στοχευμένων περιφερειακά (δηλ. στο επίπεδο επαρχίας) προκειμένου να ενισχυθεί η δημιουργία θέσεων εργασίας και στις περιοχές που υστερούν αναπτυξιακά. Η δημιουργία θέσεων εργασίας θα ενισχύσει τη συμπληρωματική απασχόληση του

γεωργικού πληθυσμού και θα βελτιώσει την ποιότητα ζωής του. Επομένως, τα ευρήματα της μελέτης οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη Κύπρο η ενίσχυση της εκ των κάτω προσέγγισης (*bottom-up approach*) για την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών πρέπει να αποτελέσει στοχευμένη προτεραιότητα στα πλαίσια της νέας προγραμματικής περιόδου 2014-2020.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ελληνόγλωσση

- Βακάκης (2010). Οι επιπτώσεις της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το μέλλον και η δυναμική του κυπριακού αγροτικού τομέα. Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος Κυπριακής Δημοκρατίας, Τμήμα Γεωργίας, Λευκωσία.
- Γιδαράκου, Ι. (2002). *‘Πολυαπασχόληση και τοπική ανάπτυξη’*. Εισήγηση στην Ημερίδα της ΕΤ.ΑΓΡ.Ο. Θέμα Ημερίδας: Εναλλακτικές Μορφές Ανάπτυξης της Υπαίθρου. Φλώρινα.
- Γλυτσός, Ν. (1988). *Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά*. Επιστημονικές Μελέτες ΚΕΠΕ, Νο 27, Αθήνα.
- Γναρδέλλης, Χ. (2006) *Ανάλυση Δεδομένων με το SPSS 14.0 for Windows*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση
- Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, (2006). *Περί Κύπρου*, Γ.Τ.Π, Λευκωσία.
- Γρύλλιας, Κ. (2005). *‘Η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό χώρο. Η μελέτη και η εξέλιξη του φαινομένου στην Ελλάδα’*, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Δαμιανός, Δ., Χ. Κασίμης, Α. Μωησίδης και Μ. Ντεμούσης (1994). *Η Πολυαπασχόληση στον Αγροτικό Τομέα και η Αναπτυξιακή Πολιτική στην Ελλάδα*, Εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.
- Δαμιανός Δ. και Χ. Κασίμης, (1990). *Ο Ρόλος της Πολυαπασχόλησης στην Ανάπτυξη των Μειονεκτικών Περιοχών*, Άρθρο που παρουσιάστηκε στο Συνέδριο Local Development of Disadvantaged Rural Regions, ECOVAST-LEDA-The Arcadia Association of Local Authorities.
- Δημητρόπουλος, Ε. (1994). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της επιστημονικής έρευνας*, Αθήνα, Εκδ. «Ελλην».
- Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (2008). *Στατιστική Επετηρίδα 2008*. Πειραιάς, Ελλάδα.
- Εταιρεία Αναπτύξεως Μαραθάσας, (2006). *Μελέτη Προστασίας και Αναβίωσης της Μαραθάσας, Φάση Α’: Αρχική Έκθεση. Ανάλυση Υφιστάμενης Κατάστασης*, Ομάδα Τοπικής Δράσης της Εταιρείας Αναπτύξεως Μαραθάσας, Λευκωσία.

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2005). *Κανονισμό (ΕΚ) 1698/2005 του Συμβουλίου, της 20ής Σεπτεμβρίου 2005*, ΕΕ L 277 της 21.10.2005, σ. 1.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Νέων Αγροτών, (2004). *ΕΕ Διεύρυνση. Ανακαλύπτοντας τη γεωργία των νέων κρατών μελών*, CEJA, Βρυξέλλες.
- Ευστράτογλου, Σ, Α. Παπαδόπουλος και Α. Ευστράτογλου (2002). *Δυναμικές ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών και παράγοντες που τις επηρεάζουν*, Παρουσίαση στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, Εταιρεία Αγροτικής Οικονομίας (ΕΤΑΓΡΟ).
- Ευστράτογλου, Σ. (1999). *Αγροτικός Τομέας και Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, Φ. 28, Αθήνα.
- Ευστράτογλου, Σ. (1998). *Μελέτη-Έρευνα του Αγροτικού χώρου. Τελική Έκθεση*. Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον», Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Αθήνα.
- Ευστράτογλου, Σ. (1994). *Η πολυαπασχόληση και τα εξωγεωργικά εισοδήματα των γεωργικών νοικοκυριών στα πλαίσια της ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών*, Παρουσίαση στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Αγροτικής Οικονομίας, Εταιρεία Αγροτικής Οικονομίας (ΕΤΑΓΡΟ).
- Ζακοπούλου, Ε. (1986). *“Παραδοσιακή αγροτική οικονομία, Πραγματική και πλασματική πολυδραστηριότητα σε ένα ορεινό χωριό της ορεινής Νάξου”*, Πολυδραστηριότητα και Αγροτική Ανάπτυξη, Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Αγροτικής Οικιακής Οικονομίας σελ. 60-64.
- Καλανταρίδης, Χ. (2005). *Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο: Η περίπτωση της Ελλάδας*, Πατάκης, Αθήνα.
- Καρανικόλας, Π. (1999). *Αγροτική Ανάπτυξη σε Παραμεθόριες Περιοχές. Αξιοποίηση των φυσικών Πόρων και του Ανθρώπινου Δυναμικού*, Διδακτορική Διατριβή, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Καρανικόλας, Π. και Ν. Μαρτίνος (1999). *Χωρική Διαφοροποίηση της Ελληνικής Γεωργίας με Ορίζοντα το 2010*, στο Ν. Μαραβέγια (επιμ.), *Η Ελληνική Γεωργία προς το 2010*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 245-292.
- Καρλής, Δ. (2005) *Πολυμεταβλητή στατιστική ανάλυση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

- Καρούζης, Γ. (1999). *Σύγχρονη Γεωγραφία της Κύπρου, Πληθυσμός και Οικισμοί της Κύπρου*, Τόμος 4, ΣΕΛΑΣ, Κέντρο Μελετών, Ερευνών και Εκδόσεων, Λευκωσία.
- Κατσίλλης, Ι. Μ. (2006) *Επαγωγική στατιστική Εφαρμοσμένη στις κοινωνικές επιστήμες και την εκπαίδευση με έμφαση στην ανάλυση με υπολογιστές*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg - Δαρδανός, Γ. Κ.
- Κιόχος, Π. (1993). *Στατιστική*, Εκδόσεις Interbooks, Αθήνα.
- Κουτσού Σ., και Θ. Ανθοπούλου, (2005). *Μεταναστευτικές ροές και τοπικά αγροπαραγωγικά συστήματα. Χωρικές και κοινωνικές ανασυνθέσεις στον ύπαιθρο χώρο*. Ανακοίνωση στο συνέδριο « Αγροτική Κοινωνία και Λαϊκός Πολιτισμός» Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 25-27 Μαΐου.
- Κουτσούρης Α. (2004). *Ο Αδύναμος Κρίκος της Αγροτικής Ανάπτυξης: Συμμετοχικές Διαδικασίες στο Αγροτικό Σύστημα Γνώσης και Πληροφορικής*, στο Α. Γ Παπαδόπουλο (επιμ.), *Η Ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Ύπαιθρο*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 187-219.
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Λουκαΐδης Κ. Α. (2011) *Στατιστική επεξεργασία δεδομένων με τη χρήση του IBM SPSS Statistics 19*, Λευκωσία, Εκδόσεις Η. Επιφανίου
- Μακράκης, Β. (2005) *Ανάλυση δεδομένων στην επιστημονική έρευνα με τη χρήση του SPSS*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg
- Μάρκου Μ. (2002). *Οι Συμφωνίες Διασύνδεσης της Κύπρου με την Ευρωπαϊκή Ένωση και οι Επιπτώσεις στο Γεωργικό Τομέα*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Μπούρδαρας Ν Δ. (2005). *Η Μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Μια Νέα Σελίδα για την Ελληνική Γεωργία*, Δ.Ν. Μπούρδαρας, Αθήνα.
- Μουσιδής Α., (1985). *Εξωγεωργική απασχόληση στην ελληνική γεωργία: Μια πρώτη προσέγγιση*, Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών, 1 (2) Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Γ Α. (2004). *Το Διακύβευμα της Αγροτικής Ανάπτυξης σε μια Πολυλειτουργική Ύπαιθρο*, στο Α. Γ Παπαδόπουλο (επιμ.), *Η Ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Ύπαιθρο*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 13-49.
- Παπαδόπουλος, Α., Ε. Κυριαζή-Άλλισον, και Κ. Λιαρικός (2003), *Αειφόρος αγροτική ανάπτυξη και ερημοποίηση: Προς μια νέα πολιτική διαχείρισης του αγροτικού*

- χώρου, Εισήγηση στα πλαίσια του ευρωπαϊκού προγράμματος MEDACTION, «Πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης και η επίδραση τους στην καταπολέμηση της ερημοποίησης», Αθήνα.
- Παπαδασκαλόπουλος, Δ. Α. και Μ. Σ. Χριστοφάκης (2002). *Περιφερειακός Προγραμματισμός*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Παπαδασκαλόπουλος, Δ. Α. (2000). *Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Παπαδαυίδ, Γ (2008). *Ανασκόπηση της Γεωργικής Οικονομίας και η ενσωμάτωση του γεωργικού εμπορίου της Κύπρου στην ευρύτερη γεωργική αγορά – Ιδιαιτερότητες, αδυναμίες προοπτικές και η διαχρονική εξέλιξη των κυριότερων εξαγωγικών προϊόντων της Κυπριακής Γεωργίας*, Ινστιτούτο Γεωργικών Ερευνών, Λευκωσία.
- Παπαδημητρίου, Α. και Δ. Ρόκος (2006). *Βιώσιμη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές της Ελλάδας και του Κόσμου*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα.
- Παρασκευοπούλου, Ν. Ι. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Ρετινώτης, Σ. (2004) *Στατιστική, από την θεωρία στην πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών
- Σαμαρας Γ. Δ. Δαμιανός, Κ. Κασίμης, Α. Μωυσίδης, Μ. Ντεμούσης (1995). *Η πολυαπασχόληση στον αγροτικό τομέα και η αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Εκδόσεις Αλεξάνδρειας, Αθήνα.
- Σαφιλίου Κ. και Α. Παπαδόπουλος (2004). *Οι μικροί Γεωργοί στην Ελλάδα. Ποιοι θα Επιβιώσουν και Πώς*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Σιάρδος, Γ. Κ. (2005) *Μέθοδοι πολυμεταβλητής στατιστικής ανάλυσης. Με την επίλυση ασκήσεων μέσω του προγράμματος SPSS: Διερεύνηση εξάρτησης μεταξύ μεταβλητών*, Αθήνα, Εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.
- Σούλος, Α. (2009). *Προσδιοριστικοί Παράγοντες της πολυαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα. Ποσοτική ανάλυση του φαινομένου στο Νομό Βοιωτίας*, Μεταπτυχιακή εργασία, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Συμεωνάκη, Μ. (2008) *Στατιστική ανάλυση κοινωνικών δεδομένων με το SPSS 15*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σοφία Α.Ε.

- Τσιμπούκας Κ. και Σ. Τσουκαλας (1999). *Διάρθρωση και Τυπολογία των Αγροτικών Εκμεταλλεύσεων με Ορίζοντα το 2010*, στο Ν. Μαραβέγια (επιμ.), *Η Ελληνική Γεωργία προς το 2010*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 157-202.
- Υπουργείο Γεωργίας, (2004). *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ (2000-2006)*, Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Κ.Π. LEADER+, Αθήνα.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας (2009). *6^η Συνεδρία Επιτροπής Παρακολούθησης Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006*, Ιούνιος 2009, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2009α). *Εθνικό σχέδιο στήριξης της πατατοκαλλιέργειας*, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (2009β). *Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου για τον τρόπο και το ποσό διαγραφής των αγροτικών χρεών των δικαιούχων αγροτών*, Δεκέμβριος 2009, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (2009γ), *Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου για τον τρόπο και το ποσό διαγραφής των αγροτικών χρεών των δικαιούχων αγροτών*, Δεκέμβριος 2009, Λευκωσία
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2008). *Εκ των Υστέρων αξιολόγηση του Προγραμματικού Εγγράφου του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006*, Δεκέμβριος 2008, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, (2008α). *Δελτίο Οικονομικής Ανασκόπησης. Ανάλυση της Τρέχουσας Κατάστασης και των Βραχυπρόθεσμων Προοπτικών*, Τριμηνιαίο Δελτίο Οικονομικής Ανασκόπησης του Υπουργείου Οικονομικών, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2007). *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013, Με Όραμα και Προοπτική για τον Αγρότη*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας (2007α). *Νέο Σχέδιο Αγροτικής Πολιτικής της ΑΗΚ βασισμένο στο Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 και στον περί Αναπτύξεως Ηλεκτρισμού Νόμο (Τροποποιητικός Νόμος Αρ.143(1) του 1999)*, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2007β). *Σχέδιο για την κατεδάφιση οχληρών κτηνοτροφικών υποστατικών για υγειονομικούς και περιβαλλοντικούς λόγους*, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.

- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2007γ). *Σχέδιο για κατεδάφιση με σκοπό τη μετεγκατάσταση οχληρών κτηνοτροφικών υποστατικών*, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2007δ). *Σχέδιο κρατικών ενισχύσεων για επαναδραστηριοποίηση πληγέντων αγροτών και για αποκατάσταση του περιβάλλοντος σε περιοχές που κηρύσσονται ως πληγείσες από πυρκαγιές*, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Ινστιτούτο Γεωργικών Ερευνών (2007ε). *Τυπικές Εισροές –Εκροές για τις Κύριες Φυτικές και Ζωοκομικές Επιχειρήσεις της Κύπρου*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (2006). *Σχέδιο Ρύθμισης των Αγροτικών Χρεών*, Ιανουάριος 2006, ΥΓΦΠ&Π, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Συμβούλιο Αμπελοοινικών Προϊόντων (2006α). *Επικαιροποίηση του Στρατηγικού Σχεδίου για την ανάπτυξη και στήριξη της Αμπελουργίας*, Οκτώβριος 2006, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (2004). *Συμφωνία Προσχώρησης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Συμβούλιο Αμπελοοινικών Προϊόντων (2004α). *Στρατηγικό Σχέδιο για την ανάπτυξη και στήριξη της Αμπελουργίας*, Δεκέμβριος 2004, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, Τμήμα Γεωργίας, (2004β): *Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, (1983). *Σχέδιο Ενιαίας Αγροτικής Αναπτύξεως Πιτσιλιάς*, Ιανουάριος 1983, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Γραφείο Προγραμματισμού, (2007): *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης 2007-2013*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών (2011): *Προκαταρκτικά αποτελέσματα Απογραφής Πληθυσμού 2011*, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, (2005). *Απογραφή Γεωργίας 2003*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.

- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, (2003). *Απογραφή Πληθυσμού 2001, Τόμος I Γενικά Δημογραφικά Χαρακτηριστικά*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, (2003α). *Απογραφή Πληθυσμού 2001, Τόμος II Στοιχεία κατά Επαρχία, Δήμο/Κοινότητα*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, (1997). *Η Κύπρος σε σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύγκριση Σημαντικών Δεικτών*, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, (1996). *Απογραφή Γεωργίας 1994*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Οικονομικών, Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, (1994). *Απογραφή Πληθυσμού 1992, Τόμος I Γενικά Δημογραφικά Χαρακτηριστικά*, Κυβερνητικό Τυπογραφείο, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος (1995-2003). *Ετήσιες Εκθέσεις του Υπουργείου Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος για τα έτη 1995 έως 2003*, Λευκωσία.
- Υπουργείο Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, *Προϋπολογισμοί Αναπτύξεως των ετών 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2002, Ετήσια Έκθεση 1980 – 2002*, Λευκωσία.
- Χαρδαλούπας, Α. (2006). *Αγροτική Ανάπτυξη και Ευρωπαϊκή Ένωση. Κοινοτικές Στρατηγικές για την Περίοδο 2007-2013. Μια Συνοπτική Παρουσίαση*. Αθήνα.
- Χριστοδουλίδης, Σ Α. (1995). *Ο Αναπτυξιακός Ρόλος της Πολιτικής Γης στην Κύπρο*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Ψαλτόπουλος, Δ. (2004). *Η Πολιτική για την Ανάπτυξη της Υπαιθρου στην Ελλάδα: Πολιτική Οικονομία, Ρητορική και Προκλήσεις*, στο Α. Γ Παπαδόπουλο (επιμ.), *Η Ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Υπαιθρο*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 337-369.

B. Ξενόγλωσση

- Abercrombie, K. (1983). *Part-time farming in the rural development of industrialized countries*. The Arkleton Trust Seminar, Aberdeenshire, Scotland.
- Alasia, A., Bollman, R.D, Weersink, A., and Cranfield, J. (2007). *Off-farm labour decisions of Canadian farm operators in 2001: The role of operator, farm,*

- community and regional determinants*. Statistics Canada Agriculture and Rural Working Paper No. 85, Ottawa.
- Alasia, A. and Bollman, R. (2009). Off-farm work by farmers: The importance of rural labour markets. Statistics Canada, Rural and Small Town Canada Analysis Bulletin, 8 (1)
- Alsos, G.N., Ljunggren. E. and Pettersen, L.T. (2003). Farm based entrepreneurs: what triggers the start up of new business activities? *Journal of Small Business and Enterprise Development* 10 (4), pp. 435-443.
- Alston, M., (1995). Women and their Work on Australian Farm, *Rural Sociology*, 60 (3), pp. 521-532.
- Antoniades, A. and Chr. Papayiannis (2001). *Part-time farming in Cyprus*, Agricultural Economics Report 40, Agricultural Research Institute, Ministry of Agriculture, Natural Resources and the Environment.
- Arkleton Research, (1992). *Farm household adjustments in Western Europe, 1987-91*, Final Report of the research programme: "Rural change in Europe: farm households structures and pluriactivity".
- Arkleton Trust (1985). *Part-time farming in the rural development of industrialized countries*. Report on a seminar in 1982. The Arkleton Trust, Langholm.
- Balasuriya G. and Bill Slee (1997). *Pluriactivity: Developing and Develop Country Perspectives*, Department of Agriculture, University of Aberdeen.
- Baldock, D., J. Dwyer, P. Lowe, J.E. Petersen, N. Ward (2001). *The Nature of Rural Development: Towards an Integrated Rural Policy in Europe*. Synthesis Report. A Ten-Nation Scoping Study for WWF and the GB Countryside Agencies, January.
- Ballas, D., Kalogerisis, T. and Labrianidis, L. (2003). *A Comparative Study of Typologies for Rural Areas in Europe*. Paper presented to the 43rd European Congress of the Regional Science Association, Jyväskylä, Finland, 27-30 August.
- Barbieri, C., Mahoney, E. and Butler, L. (2008). Understanding the nature and extent of farm and ranch diversification in North America. *Rural Sociology* 73 (2), pp. 205–229.
- Bateman D. and C. Ray (1994). Farm pluriactivity and rural policy: Some evidence from Wales. *Journal of Rural Studies*. Vol.10, No. 1., p.1-13.

- Becker, G.S. (1965). A theory of the allocation of time. *Economic Journal*, 75, pp. 493-517
- Bertland, A.L. (1967). Research on part-time farming in the United States. *Sociologia Ruralis* 7 (3) pp. 295-306.
- Bessant (2006). A Farm Household Conception of Pluriactivity in Canadian Agriculture: Motivation, Diversification and Livelihood. *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 43 (1), pp. 51-59.
- Bollman, R.D. (1979). Off-farm Work by Farmers: An Application of the Kinked Demand Curve of Labour. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 27, pp. 37-60.
- Bowler, I., Clark, G., Crockett, A., Ilbery, B. and Shaw, A. (1996). The development of alternative farm enterprises: A study of family labour farms in the Northern Pennines of England. *Journal of Rural studies* 12 (3), pp. 285-295.
- Bradshaw, B., (2004). Plus c'est la meme chose? Questioning crop diversification as a response to agricultural deregulation in Saskatchewan, Canada, *Journal of Rural Studies*, Vol. 20 (1) pp. 35-48.
- Brun, A. (1986). Aspects Macroéconomiques de la pluriactivité des familles agricoles. *Economie Rurale*, 171 pp. 38-47
- Brun, A. and Fuller, A.M. (1988). *Socio-economic aspects of pluriactivity in western Europe*. Paper for the Council of Europe meeting on Farm Household Pluriactivity. In Proceedings of the Freyung-Grafenau Review Meeting, Research Programme on Farm Structures and Household Pluriactivity, The Arkleton Trust Research Ltd, Langholm.
- Bryden, J. (2000). *Is there a 'New Rural Policy'?* Paper presented at the International Conference: European Rural Policy at the Crossroads, The Arkleton Centre for Rural Development Research, University of Aberdeen, Scotland.
- Bryden, J. (1994). Prospects for Rural Areas in an Enlarged Europe, *Journal of Rural Studies*, Vol. 10, No 4, pp. 387-394.
- Bryden, J.M. (1993). *Farm household adjustment in Western Europe*. Final report of the Research Program "Farm Structures and Pluriactivity". OECD, Luxembourg.

- Buchenrieder, G. and Möllers, J. (2006) A synthesis of theoretical concepts for analysing non-farm rural employment. *International Association of Agricultural Economists Conference*. Gold Coast, Australia.
- Campagne, E., Carrere, G. and Valceschini, E. (1990). Three agricultural regions of France: three types of pluriactivity. *Journal of Rural Studies* 6 (4), pp. 415–422.
- Carter, S., (1998). The economic potential of portfolio entrepreneurship: Enterprise and employment contributions of multiple business ownership, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 5 (4) pp. 297-306.
- Castillo, L., F. Gascon and K. S. Jayasuriya (1986). *Off-farm employment of farm households in Laguna, Philippines*, In Shand, R.T (ed), *Off-farm employment in the development of rural Asia*, Vol.1. The Australian National University.
- Cavazzani, A. and A. Fuller (1982). International Perspectives on part time farming. *GeoJournal* Vol.6, No 45. p. 383 – 389.
- Centre for European Agricultural Studies, (1977). *Part-time Farming: Its Nature and Implications*, England: Wye College, Ashford, Kent
- Centre for European Agricultural Studies, (1977a). *Part-time farming: Its nature and implications*, A Workshop Report, WYE College, Seminar Paper No2. p.7.
- Chadha, G.K. (1986). The Off-farm Economics Structure of Agriculturally Growing Regions: a study of India Punjab, In Shand, R.T (ed), *Off-farm employment in the development of rural Asia*, Vol.1. The Australian National University.
- Chalamwong, Y. (1986). Rural labour supply in Thailand: a Recent Experience, In Shand R. T. (ed), *Off-farm Employment in the Development of Rural Asia*, Vol. 1, The Australian National University.
- Champagne, P., Carrère, G., Valschini, E. (1990). “Three agricultural regions of France: three types of pluriactivity”, *Journal of Rural Studies*, Vol. 6 No.4, p.415-422.
- Cloke, P. J. (1977). An index of Rurality for England and Wales. *Regional Studies* 11, pp. 31-46.
- Cloke, P.J. and Edwards, G. (1986). Rurality in England and Wales 1981: A Replication of the 1971 Index. *Regional Studies* 20, pp. 289-306.
- Commission of European Communities (EEC) (1988). The future of rural society. COM (88) 501 final EEC, Brussels.

- Commission of the European Communities (1986). *Study of outside gainful activities of farmers and their spouses in the EEC*. Document, CEC, 1986.
- Coombes, B. and Campbell, H. (1996). Pluriactivity in (and Beyond?) a Regulationist Crisis. *New Zealand Geographer* 52 (2), pp. 11 – 17.
- Copus, A., Psaltopoulos, D., Skuras, D., Terluin, I., Weingarten, P. (2008). *Common Features of Diverse European Rural Areas: Review of Approaches to Rural Typology*. Edited by T. Ratinger and F. H. Giray, IPTS/JRC Technical Report Series, EUR 23634 EN, pp. 129.
- Council of European Union (2005). Council Regulation (EC) No 1698/2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), Brussels.
- Cranfield (2009). Off-farm decision of Canadian farm operators: Urbanization effects and rural labour market linkages, *Journal of Rural Studies*, Vo, 25 (1) pp. 12-24.
- Damianos, D. and Skuras, D. (1996). “Unconventional adjustment strategies for rural households in the less developed areas in Greece”, *Agricultural Economics*, 15(1), pp. 61-72.
- Damianos, D. and Skuras, D. (1996). Farm business and the development of alternative farm enterprises: an empirical analysis in Greece. *Journal of Rural Studies* 12 (3), pp. 273 -283.
- Daouli, J. and M. Demoussis (1994). *Off-farm Work in Greek agriculture: An Empirical Application*, Paper based on the research programme ‘Multiple job-holding by farmers and rural development policies in Greece’ financed by the Foundation for Mediterranean Studies, Athens, Greece.
- Depoele, L. (2000). *The European Model of Agriculture (EMA): Multifunctional Agriculture and Multisectoral Rural development*, Paper presented in the Alasia, A., A. Weersink, R.D. Bollman and J.
- De Silva, R. and Kodithuwakku, K.A.S.S. (2005) Pluriactivity and socio-economic success of rural households. *Sri Lankan Journal of Agricultural Economics* 7, pp. 85-108.
- De Vries, W. (1990). Pluriactivity and Changing Household Relations in the Land van Maas en Waal, The Netherlands. *Journal of Rural Studies* 6 (4), pp. 423 – 428.

- De Walt, K.M. and De Walt, R.B. (1987). Nutrition and Agricultural Change in Southern Honduras. *Food and Nutrition Bulletin* 9 (3), pp. 36-45.
- Djurfeldt, G. and C. Waldenstrom, (1999). Mobility Patterns of Swedish Farming Households, *Journal of Rural Studies*, Vol. 15(3), pp.331-344.
- Dries, L. Pascucci, S., Gardebreek, C. (2011). Pluriactivity in Italian agriculture: are farmers using interlinked strategies? Paper prepared for presentation at the EAAE 2011 Congress *Change and Uncertainty Challenges for Agriculture, Food and Natural Resources*. Zurich, Switzerland
- Edmond, H., Corcoran, K. and Crabtree, B. (1993). Modelling locational access to markets for pluriactivity: a study in the Grampian region of Scotland. *Journal of Rural Studies* 9 (4), pp. 339–349.
- Efstratoglou, S. and D. Psaltopoulos (1999). *Structural Policy Effects in Remote Rural Areas Lagging behind in Development: The Case of Evrytania (Greece)*, Agricultural University of Athens, Athens.
- Efstratoglou, S. (1990). *Structural Change and Dynamic Household Typologies. An Integrated Analysis of the Adjustment Patterns adopted by Farm Households in Korinthia and Fthiotis. Second Report to the EEC. The Arkleton Research*, pp. 173-190.
- Efstratoglou-Todolou, S. (1990). Pluriactivity in Different Socio-economic Contexts: a Test of the Push-Pull Hypothesis in Greek Farming, *Journal of Rural Studies*, 6, p.p. 407-413.
- Eikeland S. and I. Lie (1999). Pluriactivity in rural Norway, *Journal of Rural Studies*, Vol.15 (4), pp. 405-415.
- Eikeland, S., (1999). New Rural Pluriactivity? Household Strategies and Rural Renewal in Norway, *Sociologia Ruralis*, Vol. 39 (3), pp 359-376.
- Ellis, F. (2000). *Rural livelihoods and diversity in developing countries*. Oxford: Oxford Development Press.
- ENRD (2010). Targeting Territorial Specificities and Needs in Rural Development Programmes. Phase 1 Report. Brussels: ENRD Contact Point – Thematic Working Group 1.
- European Commission (2001). *Second Report on Economic and Social Cohesion*, Brussels.

- European Commission (2007). Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, Brussels.
- European Commission (2008). *Other gainful activities: pluriactivity and farm diversification in EU-27*. LTB D(2008) 17488, Directorate General for Agriculture and Rural Development, Brussels.
- European Commission (2008). *Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report 2008*. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Brussels.
- European Commission (2009). *Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information. Report 2008*. Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Brussels.
- European Commission (2009). *Definition of Rural Areas - OECD Methodology*. DG AGRI L2. RD Network TWG1 Expert Preparatory Meeting, Brussels.
- European Union (2006). *Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information, Report 2006*, Directorate General for Agriculture and Rural Development, European Communities, Brussels.
- Eurostat (2007). *Agricultural Statistics Data 1995-2005, 2007 edition* ISSN1830-463X, Brussels.
- Eurostat (2010). *Eurostat Regional Yearbook 2010*. Eurostat Statistical Books. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2011). *Urban-Rural Typology*. Brussels: European Commission.
- Evans, N.J. and Ilbery, B.W. (1993). Pluriactivity, Part-time Farming and Diversification Debate. *Environment and Planning* 25.
- Findeis, J.L., Lass, D.A. and Hallberg, M.C. (1991). Effects of Location on Off-Farm Employment Decision. In Hallberg, M.C., Findeis, J.L. and Lass, D.A. (eds) *Multiple Jobholding among Farm Families*. Ames: Iowa State University Press, pp. 263-276.
- Fuguitt, V G. (1961). A Typology of the Part-time Farmer, *Rural Sociology*, p.p 39-48.
- Fuguitt V G. (1959). Part-time Farming and the Push-Pull Hypothesis, *American Journal of Sociology*, Vol. 64, p.p 375-379.
- Fuller, A.M. (1990). From part-time farming to pluriactivity: a decade of change in rural Europe, *Journal of Rural Studies*, Vol. 6 No.4, p.361-73.

- Fuller, A.M. and Mage, J.A. (1976) The problems of part-time farming conceptualised. In Fuller, A.M. and Mage, J.A. (eds) *Part-time Farming: Problem or Resource in Rural Development*, pp. 38-56. University of Guelph, Guelph, Ontario.
- Fuller, A.M. (1983). Part-time farming and the farm family: a note for future research. *Sociologia Ruralis* 23, pp. 5-10.
- Fuller A.M., (1975). *Guelph Report II, The problems of part-time farming conceptualised*. In Fuller, A.M. and J.A. Mage (eds). *Part-time farming: problem or resource in rural development*. Proceedings of first rural geography symposium, pp.38-56
- Fuller, A.M. and A. Brun (1988). *Socio-economics aspects of pluriactivity in Western Europe*, In structural policies and multiple job holding in the rural development process, Arkleton Research, Nethy Bridge, 147-167.
- Gasson, R., (1988). *The Economic of part-time farming*, England: Longman Group Uk Limited.
- Gasson, R. (1986). Part-time farming - Strategy for survival? *Sociologia Ruralis* 3/4, pp. 364-376.
- Gasson, R., (1967). Some economic characteristics of part-time farming in Britain, *Journal of Agricultural Economics*. 18(1) pp. 111-120
- Gasson, R., Winter, M. (1992). Gender relations and farm household pluriactivity, *Journal of Rural Studies*, Vol. 8 No.1, p.387-397
- Gidarakou, I., (1990). Part-time farming and farm reproduction, The case of two communities in Central Greece, *Sociologia Ruralis* 30(3/4) pp. 292-304.
- Giourga, C., Loumou, A., Tsevreni, I., Vergou, A. (2008). Assessing the sustainability factors of traditional olive groves on Lesbos Island, Greece (Sustainability and traditional cultivation). *GeoJournal* 73, pp. 149–159.
- Glaeser, E., Mare, D. (2001). Cities and Skills. *Journal of Labor Economics* 19(1), pp. 316-342.
- Gould, B.W. and Saupe, W.E. (1989). Off-farm labor market entry and exit, *American Journal of Agricultural Economics*, 71 (4), pp. 960-969
- Greene, W. (1997). *Econometric Analysis*. Prentice-Hall International, Inc., Upper Saddle River, NJ.

- Gunter, L. and McNamara, K. (1990). The impact of labor market conditions on the off-farm earnings of farm operators. *Southern Journal of Agricultural Economics*, 22 (1), pp. 155-165.
- Hallberg, M., Findeis, J., and D. Lass, (1991). *Multiple job-holding among farm families* Iowa University Press, Ames, Iowa
- Haugen, Marit S. and V. Jostein (2008). Farmers as entrepreneurs: the case of farm-based tourism, *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, Vol. 6 (3) pp. 321-336.
- Hediger, W. (2004). On the economics of multifunctionality and sustainability of agricultural systems. 90th EAAE Seminar on *Multifunctional agriculture policies and markets*, October 2004, Rennes, France.
- Heron, R.L., Roche, M. and Johnston, T. (1994). Pluriactivity: An Exploration of Issues with Reference to New Zealand's Livestock and Fruit Agro-Commodity System. *Geoforum* 25 (2), pp. 155-171.
- Hetland, P. (1986). Pluriactivity as a strategy for employment in rural Norway. *Sociologia Ruralis* 26, pp. 385-395.
- Hildendrand, B. and C. Hennon (2008). Beyond the concept of 'getting big or getting out': entrepreneurship strategies to survive as a farm family, *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, Vol. 6 (3) pp. 479-495.
- Ho, S.P.S. (1986). *Rural non-farm employment: Problems, Issues and Strategies*, Institute of Policy Studies, Sri Lanka International Conference: European Rural Policy at the Crossroads, 29 June-1 July 2000, University of Aberdeen.
- Hoggart, K., Buller, H. and Black, R. (1995). *Rural Europe: Identity and Change*. London: Arnold.
- Huffman, W.E. (1980). Farm and off-farm work decisions: The role of human capital. *Review of Economics and Statistics*, 62, pp. 14-23
- Huffman, W.E. and Lange, M.D. (1989). Off-farm work decisions on husbands and wives: Joint decision making. *Review of Economics and Statistics* 71, pp. 471-480
- Ilbery, B. and Bowler, I. (1998). From Agricultural Productivism to Post-productivism. In Ilbery, B. (ed.) *The Geography of Rural Change*. London: Longman.

- Jervell, A.M. (1999). Changing patterns of family farming and pluriactivity. *Sociologica Ruralis* 39 (1), pp. 100–116.
- Kada, R., (1980). *Part-time family farming, Off-farm employment and farm adjustments in the United States and Japa*. Tokyo: Center for academic publications, Japan.
- Keeney, M. and A. Matthews (2000). *Multiple job holding - explaining participation in offfarm employment, labour demand and labour supply of Irish farm households*. International Association of Agricultural Economists Conference (IAAE) XXIV, Berlin.
- Khuda, B., (1986). *Off-farm Employment in Traditional and Developed Villages of Bangladesh*, In Shand R. T. (ed), *Off-farm Employment in the Development of Rural Asia*, Vol. 1, The Australian National University.
- Kimhi, A. (1996). Demographic composition of farm households and its effect on time allocation. *Journal of Population Economics* 9, pp. 429-439.
- Kinsella J., Wilson, S., De Jong, F. and Renting, H. (2000). Pluriactivity as a livelihood strategy in Irish farm households and its role in rural development. *Sociologia Ruralis* 40, pp. 481-496.
- Knickel, K. (1997). Comparative Analysis of Trends in Agricultural Production and their Potential Impacts on the Development of Rural Areas, *Quarterly Journal of International Agriculture*, Vol. 36 No 4, p.p 353-378.
- Knigim-Kossen, C. (1987). *Decision Making for Pluriactivity – Processing and Criteria*, Paper prepared for the 6th Meeting of the Steering Group of the Rural Change in Europe: Research Programme on Farm Structures and Pluriactivity, Brussels.
- Kodithuwakku, S.S. and Rosa. P. (2002). The Entrepreneurial Process and Economic Success in a Constrained Environment. *Journal of Business Venturing* 17 (5), pp. 431-465.
- Krasovec, S. (1983). Farmers' Adjustment to Pluriactivity. *Sociologia Ruralis* 23 (1).
- Kwon, C., P. Orazem and D. Otto (2003). *Off-farm labour supply responses to permanent and transitory farm income*. Department of Economics, Working Papers Series, Iowa State University: 31.

- Lane, B. (1994). Sustainable rural tourism strategies: a tool for development and conservation, In Bramwell, B. and Lane, B. (Eds) *Rural Tourism and Sustainable Rural Development*. Clevedon: Channel View Publications.
- Lee, E. (1966). A theory of migration. *Demography* 3, pp. 47-57.
- Le Heron, R., Roche, M. and Johnston, T. (1994). Pluriactivity an exploration of issues with reference to New Zealand's livestock and fruit agro-commodity systems. *Journal of Rural Studies* 25 (2), pp. 155–171.
- Leistritz, F.L., Harvey, G.V, Brenda, L.E. and Arlen, G.L. (1985). *Off-farm income and employment of North Dakota farm families*. Agricultural Economics Misc. Report No 88, Agricultural Experiment Station, North Dakota State University
- Mage, J.A., (1975). *A typology of part-time farming*, in Fuller, A.M and J.A Mage (eds). *Part-time farming: problem or resource in rural development*. University of Guelph. Proceeding of first rural geography symposium, pp.2-37.
- Malinen, P., R. Keranen and H. Keranen (1994). *Rural Area Typology in Finland – A Tool for Rural Policy*, Research Reports 123, Research Institute of Northern Finland, University of Oulu, Oulu.
- Marsden, T. (1998). New Rural Territories: Regulating the Differentiated Rural Spaces. *Journal of Rural Studies* 14 (1), pp. 107 –117.
- Marsden, T., Banks, J. and Bristow, G. (2002). The Social Management of Rural Nature: Understanding Agrarian-based Rural Development. *Environment and Planning A* 34, pp. 809 – 825.
- McCarthy, J. (2005). Rural geography: multifunctional rural geographies-reactionary or radical? *Progress in Human Geography* 29, pp. 773-782.
- McFadden, D. (1979). Quantitative methods for analysing travel behaviour of individuals: Some recent developments in *Behavioural Travel Modelling*, Hensher, D.A. & Stopher, P.R. (eds), Croom Helm, London, pp. 279-318.
- McGrath, R.G. (1996). Options and Entrepreneur: Towards a Strategic Theory of Entrepreneurial Wealth Creation. *Academy of Management Proceedings* 96.
- McKinnon, N., Bryden, J., Bell, C., Fuller, A. and Spearman, M. (1991). Pluriactivity, Structural Change and Farm Household Vulnerability in Western Europe. *Sociologia Ruralis* 31 (1), pp. 58 – 71.

- McNally, S. (2001) Farm diversification in England and Wales—what can we learn from the farm business survey? *Journal of Rural Studies* 17 (2), pp. 247-257.
- Meert, H., G Van Huylenbroeck, T. Vernimmen, M. Bourgeois, and E. van Hecke (2005). Farm household survival strategies and diversification on marginal farms, *Journal of Rural Studies*, Vol. 21, pp. 81-97.
- Michaelidou D M. (2002). *Moving Beyond Colonial, Perspectives in Conservation: Sustaining Forests, Wildlife, and Mountain Villages in Cyprus*, Ph.D Dissertation of Cornell University, Cornell, USA.
- Neuman W. L. (2010) *Social Research Methods: Quantitative and Qualitative Methods*, London, Publisher: Allyn & Bacon
- Nikajima, C. (1986). *Subjective Equilibrium Theory of the Farm Households*. Elsevier Publications.
- Norusis, M. (2008) *SPSS 16.0 Guide to Data Analysis*, USA, Prentice Hall Press Upper Saddle River
- OECD (1998). *Agriculture in a Changing World: which Policies for Tomorrow?* Meeting of the Committee for Agriculture at the Ministerial level, Press Communiqué, Paris, 5-6 March.
- OECD (1994). *Creating Rural Indicators for Shaping Territorial Policy*. Paris: OECD.
- OECD (1993). *Creating Rural Indicators: Framework, Figures, Findings, Group of the Council on Rural Development*, Paris:OECD
- OECD (1992). *Rural Development Policy*, Paris:OECD
- OECD (1978). *Part-time Farming in OECD Countries General Report*. Organization for Economic Co-operation and Development, Paris.
- Oshima, T. and Y. Chalamwong (1986). *Rural off-farm income and employment in Thailand: Current Evidence, Future Trends and Implications*, In Shand, R.T (ed), *Off-farm employment in the development of rural Asia*, Vol.1. The Australian National University.
- Papayiannis, Chr. and M. Markou, (1999). *A Structural and Economic Analysis of Farming in Cyprus*, Agricultural Economics Report 38, Agricultural Research Institute, Ministry of Agriculture, Natural Resources and the Environment.

- Pandya-Lorch, R. and Von. Braun, J. (1992). Income Sources and Diversification Strategies of the Malnourished Rural Poor. *Quarterly Journal of International Agriculture* 31, pp. 36-54.
- Phelan, G., Frawley, J.P. (2000). Off-farm Employment: Present Position and Recent Trends. Paper presented at the Symposium “Work on and off the Farm”, 17th April 2000
- Potter, C. and Lobley, M. (2004). Agricultural restructuring and state assistance: competing or complementary rural policy paradigms? *Journal of Environmental Policy & Planning*, 6(1), pp. 3 - 18.
- Prieto-Lara, E. and Ocaña-Riola, R. (2010). Updating Rurality Index for Small Areas in Spain. *Social Indicators Research* 95, pp. 267–280.
- Punch K. F. (2005) Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches, London, SAGE Publications Ltd
- Reardon T., E. Crawford and V. Kelly (1994). Links between Nonfarm Income and Farm investment in African Households: Adding the Capital Market Perspective, *American Journal of Agricultural Economic*, 76, pp. 172-176.
- Renting, H., Oostindie, H., Laurent, C., Brunori, G., Barjolle, D., Jervell, A.M., Granberg, L., Heinonen, M. (2008). Multifunctionality of agricultural activities, changing rural identities and new institutional arrangements, *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology* 7, pp. 361–385.
- Rigg, J., (2005). Poverty and livelihoods after full-time farming: A South-East Asian view, *Asia Pacific Viewpoint*, Vol. 46 (2), pp. 173-184.
- Robinson, C., P. McMahon and J. Quiggin (1982). Labour Supply and Off-farm work by farmers: Theory and Estimation, *Australian Journal of Agricultural Economics*, 26(1), pp. 23-38.
- Robson, N., Gasson, R. and Hill, B. (1987). Part-time farming: implications for farm family income. *Journal of Agricultural Economics* 38.
- Rupena-Oosolink, M. (1983). The Role of Farm Woman in Rural Pluriactivity: Experience from Yugoslavia. *Sociologia Ruralis* 23 (1), pp.89-94.
- Salmi, P., (2005). Rural Pluriactivity as a Coping Strategy in Small-Scale Fisheries, *Sociologia Ruralis*, Vol. 45, 1-2, pp.22-36.

- Salter, A.L., (1936). What is part-time farming. *Journal of Farm Economics*. 18 (1) pp. 191-197.
- Salter, M.S. and Weinhold, W.A. (1981). Choosing Compatible Acquisitions. *Harvard Business Review* 59, pp. 117-127.
- Salvioni, D., Sciulli, D., Parodi, G. (2008). Do Caring Services Affect Off-Farm Work? Evidence from Italy. *Agricultural Economics Review* 9 (2), pp. 42-53.
- Saraceno, E. (1994). Recent Trends in Rural Development and their Conceptualisation, *Journal of Rural Studies*, Vol. 10, No 4, pp. 321-330.
- Savadogo K., T. Reardon, and K. Pietola (1994). Farm Productivity in Burkina Faso: Effects of Animal Traction and Nonfarm Income, *American Journal of Agricultural Economics*, 76, pp. 608-6122
- Scott, M., Fadahunsi, A. and Kodithuwakku, S. (2000). Takling Adversity with Diversity In Birley, S. & Muzyka, D. (eds). *Financial Times: Mastering entrepreneurship. The Complete MBA Companion in Entrepreneurship*. Harlow: Pearson Education Ltd.
- Short, D. and Tricker, A. (1994). Technical change and the survival of family farming in Malta:public and private goals in resource management. *Journal of Rural Studies* 10 (2), pp. 211–221.
- Shucksmith, D.M. and M.D. Winter (1990). The Politics of Pluriactivity in Britain, *Journal of Rural Studies*, Vol. 6, No. 4.
- Shucksmith, M. and Smith, R. (1991) Farm household strategies and pluriactivity in upland Scotland. *Journal of Agricultural Economics* 42, pp. 340-353.
- Sofer, M. and Bordanc, F. (1998). Opportunities, constraints and pluriactivity in rural Romania during the transition period: preliminary observations. *GeoJournal* 44 (4), pp. 283–296.
- Stark, O. and Levhari, D. (1982). On Migration and Risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change* 31, pp. 191-196.
- Sumner, D.A. (1982). The off-farm labor supply of farmers. *American Journal of Agricultural Economics* 64, pp. 499-509.
- Summers, J., Bryden, K., Deavers, K., Newhy and Sechler, S. (eds) (1988) *Agriculture and Beyond: Rural Economic Development*. University of Wisconsin-Madison.

- Taylor, C. N. and Little, H. M. (1990) *Means of Survival: A Study of Off-farm Employment*. Christchurch: Taylor Baines Associations.
- Uttitz, P. (1987). *The concept of lifestyles as a contribution to the understanding of deciding processes taking place in agricultural families*, Paper prepared for the 6th Meeting of the Steering Group of the Rural Change in Europe: Research Programme on Farm Structures and Pluriactivity, Brussels.
- Van der Ploeg, J.D. (1997). *On Rurality, Rural Development and Rural Sociology*, in de Haan, H. and Long, N. (eds), *Images and Realities of Rural Life: Wageningen Perspectives on Rural Transformations*, Van Gorcum.
- Van der Meer, C.L.J. (1990). *Japanese Agriculture: A Comparative Analysis*. Routledge, London.
- Vries, W.M.de. (1990). Pluriactivity and Changing Household Relation in the Land van Maas en Waal, The Netherlands, *Journal of Rural Studies*, 6(4), pp.423-428.
- Walford N., (2003). *A past and a future for diversification on farms? Some evidence from large-scale, commercial farms in South East England*, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, Vol. 85 (1), pp.51-62.
- Weersink, A., (1992). Off-farm labour Decision by Ontarion Swine Producers, *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 40, pp. 235-251.
- Weersink, A., Nicholson, C. and Weerhewa, J. (1998). Multiple Job Holdings Among Dairy Farm Families in New York and Ontario. *Agricultural Economics* 18 (2), pp. 127-143
- Weingarten, P., Copus, A., Psaltopoulos, D., Skuras, D., Terluin, I., (2010), *Typology of European Rural Areas for Spatial Impact Assessment of Policies*. Edited by T. Ratering and S. Sieber. IPTS/JRC Technical Report Series.
- Wilson, G. (2001). From productivism to post-productivism and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture, *Transactions of the Institute of British Geographers* 26, pp. 77-102.
- Zurek E.G. (1988). Part time Farming in the Federal Republic of Germany, *Sociologia Ruralis*, XXVI (3/4), pp.377-384.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Ε Μ Π Ι Σ Τ Ε Υ Τ Ι Κ Ο

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

«Η ΠΟΛΥΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΣΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»

Ε Ρ Ω Τ Η Μ Α Τ Ο Λ Ο Γ Ι Ο

Α/Α Ερωτηματολογίου:

Όνοματεπώνυμο Ερωτώμενου:

Διεύθυνση:

Δήμος ή Κοινότητα:

Επαρχία:.....

Τηλέφωνο οικίας:....., Κινητό:.....

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

1. θα συμπληρωθεί ένα ερωτηματολόγιο για κάθε μία γεωργική-κτηνοτροφική ή γεωργοκτηνοτροφική (μικτή) εκμετάλλευση που θα επιλεγεί στο δείγμα της μελέτης.
2. Γεωργική-Κτηνοτροφική εκμετάλλευση είναι η υπό ενιαία διαχείριση τεχνικο-οικονομική μονάδα, που παράγει γεωργικά-κτηνοτροφικά προϊόντα. Δεδομένου ότι το δείγμα έχει επιλεγεί με βάση την Γενική Απογραφή Γεωργίας-Κτηνοτροφίας 2003 μια τέτοια μονάδα θεωρείται αυτή που χρησιμοποιεί γη ίση ή μεγαλύτερη από ένα (1) δεκάριο ή μισό (0,5) δεκάριο θερμοκηπίου ή έχει τουλάχιστο (1) αγελάδα ή (2) άλλα μεγάλα ζώα ή (5) μικρά ζώα ή πενήντα (50) πουλερικά ή είκοσι (20) κυψέλες μελισσών.
3. Κάτοχος γεωργικής-κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης είναι το φυσικό πρόσωπο που έχει τη νομική και οικονομική ευθύνη της εκμετάλλευσης.
4. Οι εκτάσεις γράφονται σε δεκάρια με ένα (1) δεκαδικό ψηφίο.

ΜΕΡΟΣ Ι: Σύσταση Γεωργικού Νοικοκυριού

1. Από πόσα μέλη αποτελείται το γεωργικό νοικοκυριό σας; Παρακαλώ συμπληρώστε την ηλικία, το φύλο, την κατάσταση εργασίας το επίπεδο μόρφωσης, το επίπεδο κατάρτισης, την συχνότητα απασχόλησης στην γεωργική εκμετάλλευση καθώς και τον τομέα και τη συχνότητα της απασχόλησης από άλλες δραστηριότητες εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης.

	1	2	3	4	5	6	7		8	
	Ηλικία	Φύλο	Κατάσταση Εργασίας	Επίπεδο Εκπαίδευσης	Επαγγελματική Κατάρτιση	Συχνότητα απασχόλησης στην γ.ε.	Άλλες δραστηριότητες στην γεωργική εκμετάλλευση (on-farm work)		Άλλες δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (non-farm work)	
							Είδος Απασχόλησης	Συχνότητα	Είδος Απασχόλησης	Συχνότητα
Αρχηγός γεωργικής εκμετάλλευσης										
Σύζυγος										
Γιος/ Κόρη 1										
Γιος/ Κόρη 2										
Γιος/ Κόρη 3										
Γιος/ Κόρη 4										
Άλλα μέλη οικογένειας 1										
Άλλα μέλη οικογένειας 2										
Άλλα μέλη μη οικογενειακά 1										
Άλλα μέλη μη οικογενειακά 2										

Στήλη 1: Ηλικία

Για κάθε άτομο σημειώνεται η ηλικία του σε χρόνια.

Στήλη 2: Φύλο

Για κάθε άτομο θα σημειωθεί το φύλο του. Για τους άνδρες θα σημειωθεί 1 και για τις γυναίκες 2.

Στήλη 3: Κατάσταση Εργασίας

1 = Κυρίως απασχολούμενος στην γεωργική εκμετάλλευση

2 = Κυρίως απασχολούμενος εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (μισθωτοί ή ελεύθεροι επαγγελματίες)

3 = Άνεργος

4 = Οικιακά

5 = Παιδί, μαθητής, φοιτητής

6 = Άτομα που δεν μπορούν να εργαστούν λόγω ηλικίας, ασθένειας κλπ

7 = Συνταξιούχος

8 = Άλλο (διευκρινίστε)

Στήλη 4: Επίπεδο Εκπαίδευσης

1 = Δημοτικό

2 = Γυμνάσιο

3 = Λύκειο

4 = Τεχνική Σχολή

5 = Πανεπιστήμιο

6 = Αναλφάβητος

Στήλη 5: Επαγγελματική Κατάρτιση

Η στήλη αυτή θα συμπληρωθεί μόνο εάν υπάρχει επαγγελματική κατάρτιση.

1 = Πρόγραμμα κατάρτισης από τα Κέντρα Εκπαίδευσης Γεωργών του Τμήματος Γεωργίας

2 = Πρόγραμμα κατάρτισης από το Κέντρο Παραγωγικότητας

3 = Ιδιωτικό Φορέα

4 = Άλλο

10 = Καθόλου

Στήλη 6: Συχνότητα απασχόλησης στην γεωργική εκμετάλλευση

Για κάθε μέλος του νοικοκυριού να αναγράφεται ο αριθμός των ημερών εργασίας που δουλεύει στην γεωργική εκμετάλλευση στην διάρκεια του τελευταίου χρόνου.

Στήλη 7: Άλλες δραστηριότητες στην γεωργική εκμετάλλευση (on-farm work)

Είδος απασχόλησης εντός γεωργικής εκμετάλλευσης

1 = Τουρισμός (καταλύματα)

2 = Τουρισμός (άλλο είδος)

3 = Είδη χειροτεχνίας

4 = Μεταποίηση γεωργικών προϊόντων στη γ.ε.

5 = Εμπορία (πώληση) γεωργικών προϊόντων στη γ.ε.

8 = Δραστηριότητες αναψυχής (ταβέρνα, καφενείο)

9 = Άλλο (διευκρινίστε)

Στήλη 8: Άλλες δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (non-farm work)

Είδος απασχόλησης σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης

1 = Αλιεία/ Δάση

2 = Ορυχεία και Λατομεία

3 = Μεταποιητική Βιομηχανία

4 = Κατασκευές

5 = Χοντρικό και Λιανικό Εμπόριο, Πώληση/ Επισκευές Οχημάτων

6 = Ξενοδοχεία και Εστιατόρια

7 = Μεταφορές, Αποθήκευση και Επικοινωνίες

8 = Τράπεζες/ Ασφαλιστικές Εταιρείες

9 = Εκτίμηση Ακινήτων/ Ενοικίαση Μηχανημάτων και Αυτοκινήτων/ Νομικές Δραστηριότητες/ Δραστηριότητες Λογιστικής και Τήρησης Βιβλίων/ Αρχιτέκτονες και Πολιτικοί Μηχανικοί/ Διαφήμιση

10 = Δημόσια Υπηρεσία / Τοπική Αυτοδιοίκηση

11 = Υγεία και Εκπαίδευση

12 = Άλλες δραστηριότητες (διευκρινίστε)

13 = Όχι απασχόληση εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης

Συχνότητα απασχόλησης

Για κάθε μέλος του νοικοκυριού να αναγράφεται ο αριθμός των ημερών εργασίας στην διάρκεια του τελευταίου χρόνου.

Να ερωτηθούν οι αρχηγοί γεωργικών εκμεταλλεύσεων που δεν ασχολούνται μόνο με τη γεωργική δραστηριότητα

2. (α) Αφορούν την περίπτωση του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης

(i) Οι άλλες δραστηριότητες που αναφέρατε στην γεωργική εκμετάλλευση (on-farm work).....

Είδος Απασχόλησης (Στήλη 7 ερώτησης 1)	1	2			3
	Πότε ξεκίνησε η δραστηριότητα (χρονολογία)	Για ποιους λόγους ξεκινήσατε ¹ (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)			Με χρηματοδότηση; και αν ναι από πού; ²
1.					
2.					
3.					
4.					

(ii) Οι άλλες δραστηριότητες που αναφέρατε εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (non-farm work).....

Είδος Απασχόλησης (Στήλη 8 ερώτησης 1)	1	2			3
	Πότε ξεκίνησε η δραστηριότητα (χρονολογία)	Για ποιους λόγους ξεκινήσατε ¹ (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)			Με χρηματοδότηση; και αν ναι από πού; ²
1.					
2.					
3.					
4.					

2. (β) Αφορούν την περίπτωση του/της συζύγου της/του αρχηγού της γεωργικής εκμετάλλευσης

(i) Οι άλλες δραστηριότητες που αναφέρατε στην γεωργική εκμετάλλευση (on-farm work).....

Είδος Απασχόλησης (Στήλη 7 ερώτησης 1)	Πότε ξεκίνησε η δραστηριότητα (χρονολογία)	2			3
		Για ποιους λόγους ξεκινήσατε ¹ (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)			Με χρηματοδότηση; και αν ναι από πού; ²
1.					
2.					

3.					
4.					

(ii) Οι άλλες δραστηριότητες που αναφέρατε εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (non-farm work).....

Είδος Απασχόλησης (Στήλη 8 ερώτησης 1)	1	2			3
	Πότε ξεκίνησε η δραστηριότητα (χρονολογία)	Για ποιους λόγους ξεκινήσατε ¹ (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)			Με χρηματοδότηση; και αν ναι από πού; ²
1.					
2.					
3.					
4.					

Πίνακας 1

<p>1. Λόγοι: 1 = Νέες προοπτικές στην αγορά 2 = Ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος 3 = Κίνητρα μέσω πολιτικών (π.χ. Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, Σχέδιο προώθησης αγροτικού τουρισμού από Τμήμα Πολεοδομίας και Οικήσεως κ.τ.λ) 5 = Ευκαιρίες απασχόλησης με βάση την εκπαίδευσή μου 6 = Καλύτερες συνθήκες εργασίας 7 = Χαμηλό εισόδημα από την γεωργική εκμετάλλευση 8 = Ιδία επιθυμία άσχετη από τα παραπάνω 9 = Άλλος λόγος (διευκρινίστε,) 98= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ</p>	<p>2. Πηγές χρηματοδότησης: Αν ναι στο 3 1 = Κρατική ενίσχυση 2 = Τραπεζικά δάνεια 3= Κρατική ενίσχυση και τραπεζικά δάνεια 4 = Ιδίες επενδύσεις 5 = Άλλες (διευκρινίστε,) 6 = Δεν υπήρξε καμία χρηματοδότηση 7= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ</p>
---	---

Να ερωτηθούν οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που έχουν είτε αυτοί είτε ο/η σύζυγός τους άλλη απασχόληση εκτός της γεωργικής τους δραστηριότητας (non-farm work)

3. Εσείς ή ο/η σύζυγος σας πόσα χιλιόμετρα απέχει η εργασία που κάνετε εκτός της γεωργικής σας εκμετάλλευσης (non-farm work);

Αρχηγός Γ.Ε

.....Km

Σύζυγος

.....Km

Να ερωτηθούν οι αρχηγοί των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που ασχολούνται μόνο με τη γεωργική δραστηριότητα

4. (α) Σχεδιάζετε να κάνετε άλλες δραστηριότητες εντός της γεωργικής σας εκμετάλλευση (on-farm work) στα επόμενα πέντε χρόνια και αν ναι τι είδους δραστηριότητες είναι αυτές; Ποιοι είναι οι πιο σημαντικοί λόγοι που σας ωθούν στην πραγματοποίηση αυτών δραστηριοτήτων;

Άλλες δραστηριότητες εντός γεωργικής εκμετάλλευσης (Πίνακας 2)	Πιο σημαντικοί λόγοι (Πίνακας2) (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)		

4. (β) Σχεδιάζετε να κάνετε άλλες δραστηριότητες εκτός της γεωργικής σας εκμετάλλευση (non-farm work) στα επόμενα πέντε χρόνια και αν ναι τι είδους δραστηριότητες είναι αυτές; Ποιοι είναι οι πιο σημαντικοί λόγοι που σας ωθούν στην πραγματοποίηση αυτών δραστηριοτήτων;

Άλλες δραστηριότητες εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (Πίνακας 3)	Πιο σημαντικοί λόγοι (Πίνακας3) (Μέχρι τρεις με αύξουσα σημασία)		

Πίνακας 2

<p>1. Είδος απασχόλησης εντός γεωργικής εκμετάλλευσης (άλλες δραστηριότητες)</p> <p>1= Τουρισμός (καταλύματα) 2= Τουρισμός (άλλο είδος) 3= Είδη χειροτεχνίας 4=Μεταποίηση γεωργικών προϊόντων στη γ.ε. 5= Εμπορία (πώληση) γεωργικών προϊόντων στη γ.ε. 8=Δραστηριότητες αναψυχής (ταβέρνα, καφενείο) 9= Άλλο (διευκρινίστε).....</p>	<p>2. Λόγοι</p> <p>1 = Νέες προοπτικές στην αγορά 2 = Ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος 3 = Κίνητρα μέσω πολιτικών (π.χ. Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006, Σχέδιο προώθησης αγροτικού τουρισμού από Τμήμα Πολεοδομίας και Οικήσεως κ.τ.λ) 4 = Καλύτερες συνθήκες εργασίας 5 = Χαμηλό εισόδημα από την γεωργική εκμετάλλευση 6 = Ιδία επιθυμία άσχετη από τα παραπάνω 7= Καλύτερη αξιοποίηση οικογενειακής εργασίας 8 = Άλλος λόγος (διευκρινίστε,) 98 = Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ</p>
--	--

Πίνακας 3

<p>1. Είδος απασχόλησης εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης (άλλες δραστηριότητες)</p> <p>1 = Αλιεία/ Δάση 2 = Ορυχεία και Λατομεία 3 = Μεταποιητική Βιομηχανία 4 = Κατασκευές 5 = Χοντρικό και Λιανικό Εμπόριο, Πώληση/ Επισκευές Οχημάτων 6 = Ξενοδοχεία και Εστιατόρια 7 = Μεταφορές, Αποθήκευση και Επικοινωνίες 8 = Τράπεζες/ Ασφαλιστικές Εταιρείες 9 = Εκτίμηση Ακινήτων/ Ενοικίαση Μηχανημάτων και Αυτοκινήτων/ Νομικές Δραστηριότητες/ Δραστηριότητες Λογιστικής και Τήρησης Βιβλίων/ Αρχιτέκτονες και Πολιτικοί Μηχανικοί/ Διαφήμιση 10 = Δημόσια Υπηρεσία / Τοπική Αυτοδιοίκηση 11 = Υγεία και Εκπαίδευση 12 = Άλλες δραστηριότητες (διευκρινίστε)</p>	<p>2. Λόγοι</p> <p>1 = Νέες προοπτικές στην αγορά 2 = Ανάγκη αύξησης του οικογενειακού εισοδήματος 3 = Κίνητρα μέσω πολιτικών για απασχόληση 4 = Καλύτερες συνθήκες εργασίας 5 = Χαμηλό εισόδημα από την γεωργική εκμετάλλευση 6 = Ίδια επιθυμία άσχετη από τα παραπάνω 7= Καλύτερη αξιοποίηση οικογενειακής εργασίας 8=Ευκαιρία απασχόληση με βάση την εκπαίδευση μου 9 = Άλλος λόγος (διευκρινίστε,) 98 = Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ</p>
---	--

5. Εάν δεν σχεδιάζετε, σας ενδιαφέρει να αναπτύξετε κάποιες από τις παρακάτω δραστηριότητες; Ενδιαφερόμαστε για τις επιθυμητές αλλαγές οι οποίες δεν έχουν ακόμα σχεδιαστεί, αυτές που δεν περιλαμβάνονται στην ερώτηση 4 (**Διάβασε επιλογές – Πολλαπλές απαντήσεις**)

Βιολογική γεωργία	1
Διαχείριση αγροτικού τοπίου και φυσικού περιβάλλοντος	2
Σύμβολαιακή γεωργία	3
Θρησκευτικό τουρισμό	4
Δραστηριότητες προστασίας και προώθησης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς	5
Τουρισμός (καταλύματα)	6
Αναζήτηση απασχόλησης εκτός γεωργίας	7
Άλλο (διευκρινίστε,)	8
Δεν με ενδιαφέρουν τα πιο πάνω	9
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	98

Να ερωτηθούν μόνο όσοι είναι μεγαλύτεροι από 45 ετών

6. Υπάρχει διαδοχή στην γεωργική εκμετάλλευση; (**Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο**)

Ναι, ο διάδοχος έχει αναγνωρισθεί	1
Όχι, ο διάδοχος δεν έχει ορισθεί ακόμη	2
Η διαδοχή θα αποφασισθεί αργότερα	3
Δεν θα υπάρξει διάδοχος για την γεωργική εκμετάλλευση	4
Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	5

7. Εάν ο διάδοχος έχει οριστεί: Ποιος θα είναι; *(Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο)*

Γιος	1
Κόρη	2
Άλλο μέλος του γεωργικού νοικοκυριού ή συγγενής	3
Διάδοχος εκτός οικογενείας	4

8. Εάν ο διάδοχος έχει οριστεί: Πως το ορίσατε; *(Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο)*

Βάση τοπικών παραδόσεων και εθίμων	1
Βάση ενδιαφερόντων του διαδόχου	2
Βάση εκπαιδευτικών ικανοτήτων	3
Βάση δικαστικών κανονισμών	4
Άλλο (διευκρινίστε.....)	
Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	5

9. Εάν ο διάδοχος έχει οριστεί ασχολείται και εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης σήμερα (non-farm work);

Ναι, αποκλειστικά	1
Ναι, μερικά	2
Όχι	3
Είναι μαθητής/φοιτητής	4

11. Ο διάδοχός σου εργάζεται καθόλου στην γεωργική εκμετάλλευση;

Όλο το χρόνο	1
Τακτικά	2
Μόνο όταν έχουμε πολλές δουλειές	3
Καθόλου	4

12. Θα ήθελες για τον διάδοχό σου

Να σε διαδεχτεί αποκλειστικά στην γεωργία	1
Να φύγει από την γεωργία εντελώς	2
Να εργάζεται εκτός γεωργίας και συμπληρωματικά με την γεωργία	3
Να εργάζεται κυρίως στην γεωργία και συμπληρωματικά με κάτι εκτός γεωργίας	4

13. Έχει παρακολουθήσει καθόλου γεωργική εκπαίδευση ο διάδοχός σου;

Ναι	1
Όχι	2

14. Αν Ναι, πόσο χρονικό διάστημα και πόσες φορές;

Φορές

Ημέρες

ΜΕΡΟΣ II: Παραγωγική Δραστηριότητα Γεωργικής Εκμετάλλευσης

A. Γεωργική Παραγωγή

1. Ποια είναι η έκταση της γεωργικής σας γης* σε δεκάρια και τι ποσοστό της έκτασης αυτής είναι ιδιόκτητο και τι ενοικιαζόμενο ή προς ενοικίαση;

Συνολική έκταση γεωργικής γης (δεκάρια)	Συνολική ιδιόκτητη έκταση (δεκάρια)	Συνολική ενοικιαζόμενη έκταση από τρίτους (δεκάρια)	Συνολική έκταση που ενοικιάζεται σε τρίτους (δεκάρια)	Πόση από τη συνολική σας γεωργική γη είναι αρδευόμενη (δεκάρια)

*Περιλαμβάνονται όλες οι εκτάσεις, ιδιόκτητες, νοικιασμένες κλπ που εκμεταλλεύεται ο κάτοχος και καλύπτονται με ετήσιες καλλιέργειες, μόνιμες φυτείες, οικογενειακούς λαχανόκηπους, αγραναπαύσεις μέχρι 5 ετών, καθώς και τα χρησιμοποιηθέντα μόνιμα λιβάδια και βοσκοτόπια.

2. Από πόσα αγροτεμάχια αποτελείται η συνολική χρησιμοποιούμενη γεωργική γη της γεωργικής σας εκμετάλλευσης;

Αριθμός αγροτεμαχίων

3. Τι καλλιεργήσατε το γεωργικό έτος 2008 – 2009;

Είδος Καλλιέργειας	Έκταση σε δεκάρια		Ποσότητα παραγωγής		Διάθεση και πώληση παραγωγής		
	Συμβατική	Βιολογική	Συμβατική	Βιολογική	% σε εμπόρους	% λιανική πώληση	% ιδιοκατανάλωση
Σιτηρά							
Βιομηχανικά Φυτά							
Πατάτες							
Νωπά λαχανικά							
Άνη και Διακοσμητικά φυτά							
Θερμοκήπια νωπών λαχανικών και ανθέων							
Λοιπές ετήσιες καλλιέργειες							
Ελαιόδενδρα							
Οπωροφόρα δένδρα							
Εσπεριδοειδή							
Αμπέλια							
Λοιπές μόνιμες καλλιέργειες							
Αγρανάπαυση							
Μόνιμα λιβάδια και βοσκοτόποι							
Άλλο							

4. Έχουν γίνει σημαντικές μεταβολές στην εκμετάλλευσή σας μετά την ένταξη μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση;

1= Ναι
2= Όχι
3= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

Να ερωτηθούν μόνο όσοι έχουν μεταβολές μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση

5. Πόσο σημαντικές ήταν αυτές οι μεταβολές; (Διάβασε επιλογές, πίνακας 4)

	Αύξηση		Μείωση	
	Βαθμός αύξησης	Λόγοι (μέχρι δύο με αύξουσα σημασία)	Βαθμός μείωσης	Λόγοι (μέχρι δύο με αύξουσα σημασία)
Μεταβολή στην γεωργική γη				
Μεταβολή στην απασχόληση				
Μεταβολή στις καλλιέργειες				
Μεταβολή γεωργικού συστήματος από συμβατό σε βιολογικό				
Μεταβολή γεωργικού συστήματος από βιολογικό σε συμβατό				

Πίνακας 4

1. Αύξηση	2. Μείωση	3. Λόγοι αύξησης	4. Λόγοι μείωσης
1= Πολύ σημαντική αύξηση (>30%) 2= Σημαντική αύξηση (10%-20%) 3= Μη σημαντική αύξηση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	1= Πολύ σημαντική μείωση (>30%) 2= Σημαντική μείωση (10%-20%) 3= Μη σημαντική μείωση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	1=Υψηλές τιμές προϊόντων 2= Απόκτηση γης 3= Επέκταση άρδευσης 4= Υπήρχαν εργατικά οικογενειακά χέρια 5= Βελτιώθηκαν οι αποδόσεις 6= Διαθέσιμα μηχανήματα 7= Ικανοποιητική επιδότηση 8= Βελτίωση συνθηκών μεταποίησης 9= Βελτίωση συνθηκών εμπορίας 10= Διευκόλυνση με δάνεια 11= Βελτίωση κοινωνικής υποδομής 12=Ανάγκη βελτίωση της ποιότητα των προϊόντων 13. Μειωμένο κόστος παραγωγής 14= Άλλο (διευκρινίστε,) 98= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	1= Χαμηλές τιμές προϊόντων 2= Πώληση γης 3= Προβλήματα άρδευσης 4= Έλλειψη εργατικών οικογενειακών χεριών 5= Μειώθηκαν οι αποδόσεις 6= Ανεπάρκεια μηχανημάτων 7= Ανεπαρκής επιδότηση 8= Δυσκολίες μεταποίησης 9= Χειρότερηση συνθηκών εμπορίας 10= Ανεπαρκής δανειοδότηση 11= Προβλήματα κοινωνικής υποδομής 12. Αυξημένο κόστος παραγωγής 13= Άλλο (διευκρινίστε,) 98= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ

Β. Κτηνοτροφική Παραγωγή

6. Πόσα ζώα εκτρέφετε στην εκμετάλλευσή σας κατά το έτος 2008-2009;

Είδος Ζώου	Αριθμός Ζώων		Ποσότητα Παραγωγής		Διάθεση και πώληση παραγωγής		
	Συμβατική	Βιολογική	Συμβατική	Βιολογική	% σε εμπόρους	% λιανική πώληση	% ιδιοκατανάλωση
Γαλακτοκομικές αίγες (γάλα)							
Αίγες για πάχυνση (κρέας)							
Γαλακτοκομικές προβατίνες (γάλα)							
Προβατίνες για πάχυνση (κρέας)							
Γαλακτοκομικές αγελάδες (γάλα)							
Μοσχάρια (κρέας)							
Αγελάδες μεγαλύτερες 1 έτους για πάχυνση							
Κοτόπουλα κρεατοπαραγωγής							
Όρνιθες αυγοπαραγωγής για κατανάλωση							
Κουνέλια							
Άλογα							
Άλλη κτηνοτροφία,							
Άλλη κτηνοτροφία,							
Άλλη κτηνοτροφία,							

7. Έχουν γίνει σημαντικές μεταβολές στην εκμετάλλευσή σας μετά την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση;

1= Ναι
2= Όχι
3= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ

Να ερωτηθούν μόνο όσοι έχουν μεταβολές μετά την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση

8. Πόσο σημαντικές ήταν αυτές οι μεταβολές; (Διάβασε επιλογές, πίνακας 5)

	Αύξηση		Μείωση	
	Βαθμός αύξησης	Λόγοι (μέχρι δύο με αξιόσουσα σημασία)	Βαθμός μείωσης	Λόγοι (μέχρι δύο με αξιόσουσα σημασία)
Μεταβολή στον αριθμό των ζώων				
Μεταβολή στην απασχόληση				
Μεταβολή από συμβατό σε βιολογικό σύστημα				
Μεταβολή από βιολογικό σε συμβατό σύστημα				

Πίνακας 5

1. <u>Αύξηση</u>	2. <u>Μείωση</u>	3. <u>Λόγοι αύξησης</u>	4. <u>Λόγοι μείωσης</u>
1= Πολύ σημαντική αύξηση (>30%) 2= Σημαντική αύξηση (10%-20%) 3= Μη σημαντική αύξηση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	1= Πολύ σημαντική μείωση (>30%) 2= Σημαντική μείωση (10%-20%) 3= Μη σημαντική μείωση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	1=Υψηλές τιμές προϊόντων 2= Απόκτηση γης 3= Υπήρχαν εργατικά οικογενειακά χέρια 4= Βελτιώθηκαν οι αποδόσεις 5= Διαθέσιμα μηχανήματα 6= Ικανοποιητική επιδότηση 7= Βελτίωση συνθηκών διαβίωσης ζώων 8= Βελτίωση συνθηκών εμπορίας των προϊόντων 9= Διευκόλυνση με δάνεια 10=Ανάγκη βελτίωση της ποιότητα των προϊόντων 11. Μείωση του κόστους παραγωγής 12= Άλλο (διευκρινίστε,) 98= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	1= Χαμηλές τιμές προϊόντων 2= Πώληση γης 3= Προβλήματα ύδρευσης των ζώων 4= Έλλειψη εργατικών οικογενειακών χεριών 5= Μειώθηκαν οι αποδόσεις 6= Ανεπάρκεια μηχανημάτων 7= Ανεπαρκής επιδότηση 8= Δυσκολίες μεταποίησης 9= Χειρότερηση συνθηκών εμπορίας 10= Ανεπαρκής δανειοδότηση 11. Αυξημένο κόστος παραγωγής 12= Άλλο (διευκρινίστε,) 98= Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ

10. Τελειώνοντας το μέρος αυτό που αφορά την παραγωγική δραστηριότητα της γεωργικής σας εκμετάλλευσης παρακαλούμε να μας πείτε πως πιστεύετε ότι θα μεταβληθούν οι δραστηριότητες της γεωργικής σας εκμετάλλευσης τα επόμενα 5 χρόνια (ενδιαφερόμαστε για τις προσδοκώμενες ή και σχεδιαζόμενες δραστηριότητες σας). (Διάβασε επιλογές, πίνακας 6)

Δραστηριότητες	Μεταβολές τα επόμενα 5 έτη¹	Βασικότερος λόγος²
Καλλιεργούμενη έκταση		
Ιδιόκτητη έκταση		
Ενοικιαζόμενη έκταση		
Αρδευόμενη έκταση		
Αριθμός ζώων		
Οικογενειακή εργασία		
Μη οικογενειακή εργασία		
Εντατικοποίηση γεωργικής δραστηριότητας		
Ικανοποίηση περιβαλλοντικών προτύπων		
Ικανοποίηση προτύπων για την ευζωία των ζώων		

Πίνακας 6

1. Μεταβολές	2. Λόγοι
1 = Αύξηση 2 = Μείωση 3 = Διατήρηση στο ίδιο 4 = Νέα δημιουργία 5 = Διακοπή 6 = Μη σχεδιασμένες / προσδοκώμενες μεταβολές 7 = Δεν ξέρω / Δεν απαντώ	1 = Οικογενειακοί / προσωπικοί λόγοι (π.χ. μη ύπαρξη διαδόχου) 2 = Πολιτικές (π.χ. αποδεδουλευμένη ενίσχυση, αγροπεριβαλλοντικά μέτρα) 3 = Νέες αγορές / επιθυμία για απόκτηση μεγαλύτερου εισοδήματος 4 = Μείωση στη ζήτηση / τιμές 5 = Περιβαλλοντικοί κανονισμοί 6 = Άλλοι κανονισμοί 7 = Συνταξιοδότηση 8 = Μη διαθέσιμη γη 9 = Υψηλές τιμές γης 10 = Αύξηση εξωγεωργικής απασχόλησης 11 = Εκμηχάνιση 12 = Περιορισμοί στην προσφορά εργατικού δυναμικού 13 = Άλλοι (παρακαλώ εξειδικεύστε) 98 = Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: Γεωργικό Εισόδημα / Επιδοτήσεις

A. Γεωργικό Εισόδημα

- 1 Πόσο είναι περίπου το γεωργικό εισόδημα που σας μένει; Πόσα δηλαδή είναι τα έσοδα* σας από την γεωργική εκμετάλλευση; *(Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο)*

Μέχρι €2,000	1
€2,001 - €4,000	2
€4,001 - €8,000	3
€8,001 - €15,000	4
€15,001 - €25,000	5
€25,001 - €50,000	6
€50,001 - €100,000	7
Περισσότερο από €100,001	8
Δεν γνωρίζω/ Δεν απαντώ	0

*Γεωργικό εισόδημα = έσοδα (περιλαμβανομένων επιδοτήσεων στην παραγωγή) μείον καλλιεργητικές δαπάνες, πριν τη φορολογία εισοδήματος (συμπεριλαμβάνονται μισθοί που πληρώνονται)

- 2 Ποιες είναι οι πηγές του συνολικού εισοδήματος του αγροτικού νοικοκυριού σας (περιλαμβανομένου και του εισοδήματος των λοιπών μελών της οικογένειας) και ποιο το ποσοστό τους στο σύνολο; *(Το άθροισμα όλων των εισοδημάτων πρέπει να είναι 100)*

Πηγές συνολικού εισοδήματος γεωργικού νοικοκυριού	%
Γεωργικό εισόδημα (περιλαμβανομένων των επιδοτήσεων)	
Μεταποίηση στη γεωργική εκμετάλλευση	
Άλλες δραστηριότητες στη γεωργική εκμετάλλευση	
Εξωγεωργική απασχόληση (περιλαμβανομένων των μισθών των παιδιών)	
Κοινωνικές πληρωμές (περιλαμβανομένων των συντάξεων)	
Άλλη (π.χ. ενοίκια)	
	100%

- 3 Αναμένετε να γίνουν κάποιες αλλαγές στο γεωργικό σας εισόδημα τα επόμενα 5 χρόνια; *(Διάβασε επιλογές, πίνακας 7)*

Αύξηση		Μείωση	
Βαθμός αύξησης	Λόγοι (μέχρι δύο με αύξουσα σημασία)	Βαθμός μείωσης	Λόγοι (μέχρι δύο με αύξουσα σημασία)

Πίνακας 7

<p>1. <u>Αύξηση</u></p> <p>1= Πολύ σημαντική αύξηση (>30%) 2= Σημαντική αύξηση (10%-20%) 3= Μη σημαντική αύξηση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ</p>	<p>2. <u>Μείωση</u></p> <p>1= Πολύ σημαντική μείωση (>30%) 2= Σημαντική μείωση (10%-20%) 3= Μη σημαντική μείωση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ</p>	<p>3. <u>Λόγοι αύξησης</u></p> <p>1= Αύξηση στην τιμή των αγροτικών προϊόντων 2= Μείωση του κόστους παραγωγής 3= Αύξηση των επιπέδων των επιδοτήσεων 4= Ευκαιρίες για νέες δραστηριότητες εντός γεωργικής εκμετάλλευση (on-farm work) 5=Υπαρξη διαδόχου 6= Άλλο (διευκρινίστε,.....)</p>	<p>4. <u>Λόγοι μείωσης</u></p> <p>1= Μείωση στην τιμή των αγροτικών προϊόντων 2= Αύξηση του κόστους παραγωγής 3= Μείωση των επιπέδων των επιδοτήσεων 4=Συνταξιοδότηση 5=Μη ύπαρξη διαδόχου 6= Άλλο (διευκρινίστε,.....)</p>
---	---	---	--

4 Αναμένετε να γίνουν κάποιες αλλαγές στο εξωγεωργικού σας εισοδήματος τα επόμενα 5 χρόνια; (Διάβασε επιλογές, πίνακας 8)

Αύξηση		Μείωση	
Βαθμός αύξησης	Λόγοι (μέχρι δύο με αξιόσημα)	Βαθμός μείωσης	Λόγοι (μέχρι δύο με αξιόσημα)

Πίνακας 8

<p>1. <u>Αύξηση</u></p> <p>1= Πολύ σημαντική αύξηση (>30%) 2= Σημαντική αύξηση (10%-20%) 3= Μη σημαντική αύξηση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ</p>	<p>2. <u>Μείωση</u></p> <p>1= Πολύ σημαντική μείωση (>30%) 2= Σημαντική μείωση (10%-20%) 3= Μη σημαντική μείωση (<10%) 4= Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ</p>	<p>3. <u>Λόγοι αύξησης</u></p> <p>1= Αυξημένο κόστος ζωής 2= Μείωση των επιπέδων των επιδοτήσεων 3= Ευκαιρίες εργασίας (non-farm work) 4=Δύσκολες συνθήκες εργασίας στην γεωργία 5=Απασχόληση στον τομέα σπουδής 6= Άλλο (διευκρινίστε,.....)</p>	<p>4. <u>Λόγοι μείωσης</u></p> <p>1= Αυξημένα κίνητρα για εκσυγχρονισμών των γ.ε. 2= Αυξημένη ανεργία 2=Συνταξιοδότηση 4= Άλλο (διευκρινίστε,.....)</p>
---	---	--	--

B. Μέτρα Αγροτικής Πολιτικής

5 Εσείς ή κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού σας πριν την ένταξη μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2004) συμμετείχε / συμμετείχατε σε κάποιο από τα προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας για στήριξη της γεωργίας;

1= Ναι
2= Όχι
3= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει θετικά στην Ερωτ. 5

6. Παρακαλώ διευκρινίστε σε πιο από τα παρακάτω εσείς ή κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού σας πριν την ένταξη μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση συμμετείχε / συμμετείχατε .

Ενοποιημένο σχέδιο για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας	1
Σχέδιο για τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση της αποδοτικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	2
Σχέδιο αναδιάρθρωσης των γεωργικών καλλιέργειών	3
Σχέδιο αγροτικής πολιτικής για παροχή ηλεκτρικού Ρεύματος από την ΑΗΚ	4
Άλλο,(διευκρινίστε,.....)	5

7. Εσείς ή κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού σας μετά την ένταξη μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (2004) έχει πάρει οικονομική ενίσχυση, επιδότηση από το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006;

1= Ναι
2= Όχι

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει θετικά στην Ερωτ. 7

8. Παρακαλώ διευκρινίστε σε πιο από τα παρακάτω εσείς ή κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού σας μετά την ένταξη μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει πάρει οικονομική ενίσχυση, επιδότηση μέσα από τα μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006 (Σημειώσετε επιλογές από πιο κάτω)

Επενδύσεις για εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	1
Αναδιάρθρωση και προσαρμογή γεωργοκτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων	2
Ενισχύσεις για διαχείριση των αποβλήτων των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων	3
Πρόωρη Συνταξιοδότηση αγροτών	4
Πρώτη εγκατάσταση νέων αγροτών	5
Ικανοποίηση των προτύπων της Ε.Ε	6
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις πατάτες, τα εσπεριδοειδή, τα οиноποιήσιμα αμπέλια και τις αροτραίες καλλιέργειες (ΣΑΑ 2004-2006)	7
Ανάπτυξη της βιολογικής παραγωγής γεωργικών προϊόντων (ΣΑΑ 2004-2006)	8
Διατήρηση της φυσικής αξίας του περιβάλλοντος και του παραδοσιακού τοπίου και διάσωση και συντήρηση σπάνιων φυλών ζώων (ΣΑΑ 2004-2006)	9
Εξισωτικές πληρωμές σε μειονεκτικές περιοχές (ΣΑΑ 2004-2006)	10
Δάσωση γεωργικής γης (ΣΑΑ 2004-2006)	11
Ενθάρρυνση της βελτίωσης και ανάπτυξης της μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων	12
Ενθάρρυνση και ενίσχυση χειρονακτικών δραστηριοτήτων μικρής κλίμακας από κατόχους γεωργικών εκμεταλλεύσεων	13
Άλλα μέτρα του Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης (ΣΑΑ) 2004-2006 (διευκρινίστε,.....)	14

9. Ποιοι είναι οι λόγοι που σας ώθησαν να συμμετέχετε στο Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006;

Εκσυγχρονισμό της γεωργικής μου εκμετάλλευσης	1
Ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος	2
Βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος	3
Βελτίωση των συνθηκών εργασίας	4
Να προσαρμοστούμε στις νέες απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης	5
Κίνητρο στον διάδοχο μου για παραμονή του στην εκμετάλλευση	6
Επειδή έχουν κάνει όλοι οι γνωστοί μου	7
Παρότρυνση από τις αγροτικές οργανώσεις ότι κάνω αίτηση και θα πάρω επιδότηση	8
Άλλο (διευκρινίστε.....)	9

10. Από πού έχετε πληροφορηθεί για τα μέτρα του Σχεδίου;

Από την τηλεόραση	1
Από το ραδιόφωνο	2
Από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας	3
Από την Συνεργατική της κοινότητας μου	4
Από τις αγροτικές οργανώσεις	5
Στο καφενείο	6
Από το περιοδικό ΑΓΡΟΤΗΣ του Υπουργείου Γεωργίας	7
Από ιδιώτη Σύμβουλο	8
Από ενημέρωση σε περιφερειακές συγκεντρώσεις του ΚΟΑΠ	9
Άλλο (διευκρινίστε.....)	10

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει αρνητικά στην Ερωτ. 7

11. Ποιοι είναι που σας ώθησαν να μην συμμετάσχετε στο Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2004-2006;

Περίπλοκη η εφαρμογή τους	1
Μεγάλη γραφειοκρατία για συμμετοχή	2
Έλλειψη καθοδήγησης από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας	3
Δεν είναι επαρκής η επιδότηση σε σχέση με το κόστος	4
Δεν πληρώ τα κριτήρια που απαιτούνται για συμμετοχή στα μέτρα	5
Δεν υπάρχει διάδοχος στην γεωργική εκμετάλλευση	6
Άλλο (διευκρινίστε.....)	7

12. Θα ήθελα να μου πείτε εάν εσείς ή κάποιο άλλο μέλος του νοικοκυριού σας έχετε υποβάλλει αίτηση για συμμετοχή στα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013;

1= Ναι
2= Όχι

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει θετικά στην Ερωτ. 12

13 Σε ποιο από τα παρακάτω μέτρα/καθεστώτα έχετε υποβάλλει αίτηση; (Διάβασε επιλογές και σημείωσε ότι ισχύει)

Ενίσχυση πρώτης εγκατάστασης νέων γεωργών (Μέτρο 1.2)	1
Πρόωρη συνταξιοδότηση αγροτών (Μέτρο 1.3)	2
Επενδύσεις στις γεωργικές και κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις (Καθεστώσ 1.5.1)	3
Διαχείριση αποβλήτων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις (Καθεστώσ 1.5.2)	4
Προστιθέμενη αξία στα γεωργικά και δασοκομικά προϊόντα. Δημιουργία και εκσυγχρονισμός μονάδων μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών και δασοκομικών προϊόντων (Μέτρο 1.6)	5
Συμμετοχή γεωργών σε συστήματα για την ποιότητα των τροφίμων (Καθεστώσ 1.8.1)	6
Εξισωτικές πληρωμές σε μειονεκτικές περιοχές (Μέτρο 2.1)	7
Αγροπεριβαλλοντικές υποχρεώσεις στα οινοποιήσιμα/επιτραπέζια σταφύλια (Καθεστώσ 2.3.1)	8
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις πατάτες (Καθεστώσ 2.3.2)	9
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στα εσπεριδοειδή (Καθεστώσ 2.3.3)	10
Ανάληψη αγροπεριβαλλοντικών υποχρεώσεων στις αροτραίες καλλιέργειες (Καθεστώσ 2.3.4)	11
Διάσωση και συντήρηση παραδοσιακών ποικιλιών οινοποιήσιμων αμπελιών και διάσωση παραδοσιακών φυλών και ζώων (Καθεστώσ 2.3.5)	12
Ανάπτυξη της βιολογικής παραγωγής γεωργικών προϊόντων (Καθεστώσ 2.3.7)	13
Άλλο (διευκρινίστε,.....)	14

14. Από πού έχετε πληροφορηθεί τα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013 που εφαρμόζονται από το Υπουργείο Γεωργίας;

Από την τηλεόραση	1
Από το ραδιόφωνο	2
Από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας	3
Από την Συνεργατική της κοινότητας μου	4
Από τις αγροτικές οργανώσεις	5
Στο καφενείο	6
Από το περιοδικό ΑΓΡΟΤΗΣ του Υπουργείου Γεωργίας	7
Από ιδιώτη Σύμβουλο	8
Από ενημέρωση σε περιφερειακές συγκεντρώσεις του ΚΟΑΠ	9
Άλλο (διευκρινίστε,.....)	10

15. Ποιοι είναι οι λόγοι που σας ώθησαν να υποβάλλεται αίτηση για τα μέτρα του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013;

Εκσυγχρονισμό της γεωργικής μου εκμετάλλευσης	1
Ενίσχυση του αγροτικού εισοδήματος	2
Βελτίωση της ποιότητας του προϊόντος	3
Βελτίωση των συνθηκών εργασίας	4
Εφαρμογή προτύπων που απαιτούνται από την Ε.Ε	5
Βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος	6
Κίνητρο στον διάδοχο μου για παραμονή του στην εκμετάλλευση	7
Επειδή έχουν κάνει όλοι οι γνωστοί μου	8
Παρότρυνση από τις αγροτικές οργανώσεις ότι κάνω αίτηση και θα πάρω επιδότηση	9
Άλλο (διευκρινίστε.....)	10

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει αρνητικά στην Ερωτ. 12

- 16 Έχετε σκοπό να υποβάλλεται αίτηση σε μελλοντική προκήρυξη των μέτρων/καθεστώτων του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013;

1= Ναι
2= Όχι
3= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει αρνητικά στην Ερωτ. 16

17. Για ποιους λόγους δεν ενδιαφέρεστε να υποβάλλεται αίτηση;

Περίπλοκη η εφαρμογή τους	1
Μεγάλη γραφειοκρατία για συμμετοχή	2
Έλλειψη καθοδήγησης από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας	3
Δεν είναι επαρκής η επιδότηση σε σχέση με το κόστος	4
Δεν πληρώ τα κριτήρια που απαιτούνται για συμμετοχή στα μέτρα	5
Δεν υπάρχει διάδοχος στην γεωργική εκμετάλλευση	6
Άλλο (διευκρινίστε.....)	7

18. Εάν δίνονταν μεγαλύτερες επιδοτήσεις για επενδύσεις στη γεωργική εκμετάλλευση θα προχωρούσατε σε νέες επενδύσεις; (*Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο*)

Σίγουρα ναι	1
Μάλλον ναι	2
Μάλλον όχι	3
Σίγουρα όχι	4
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	5

19. Γνωρίζεται ότι η Κοινή Αγροτική Πολιτική και κατ' επέκταση το Υπουργείο Γεωργίας δίνει ιδιαίτερη έμφαση και κίνητρα για την εφαρμογή καλλιεργητικών πρακτικών φιλικών προς το περιβάλλον;

1= Ναι
2= Όχι
3= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει θετικά στην Ερωτ. 19

20. Από πού έχετε πληροφορηθεί τα μέτρα που προωθούνται από το Υπουργείο Γεωργίας για καλλιεργητικές πρακτικές φιλικές στο περιβάλλον;

Από την τηλεόραση	1
Από το ραδιόφωνο	2
Από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας	3
Από την Συνεργατική της κοινότητας μου	4
Από τις αγροτικές οργανώσεις	5
Στο καφενείο	6
Από το περιοδικό ΑΓΡΟΤΗΣ του Υπουργείου Γεωργίας	7
Από ιδιώτη Σύμβουλο	8
Από ενημέρωση σε περιφερειακές συγκεντρώσεις του ΚΟΑΠ	9
Άλλο (διευκρινίστε,.....)	10

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει αρνητικά στην Ερωτ. 19

21. Θα σας ενδιέφερε να συμμετέχετε σε τέτοιου είδους μέτρα εφαρμόζοντας ταυτόχρονα και τις ανάλογες υποχρεώσεις που προβλέπονται μέσα από το **Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013**;

1= Ναι
2= Όχι

Να ερωτηθούν μόνο αυτοί που έχουν απαντήσει αρνητικά στην Ερωτ. 21

22. Ποιοι είναι οι λόγοι που δεν θα συμμετείχατε σε τέτοιου είδους μέτρα;

1= Περίπλοκη η εφαρμογή τους
2= Μεγάλη γραφειοκρατία για συμμετοχή
3= Έλλειψη καθοδήγησης από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας
4= Δεν πιστεύω ότι θα συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος
5= Δεν είναι επαρκής η επιδότηση σε σχέση με το κόστος
6= Δεν έχω τις ανάλογες εκτάσεις που απαιτούνται από το ΠΑΑ 2007-2013 για συμμετοχή στα μέτρα
7= Άλλο (διευκρινίστε,.....)
0= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

ΜΕΡΟΣ IV: Συμπληρωματικές Πληροφορίες

1. Έχετε ακούσει για τις Ομάδες Παραγωγών;

Ναι	1
Όχι	2

2. Είστε μέλος σε Ομάδα Παραγωγών; (*Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο*)

Ναι, σε μια	1
Ναι, σε περισσότερες από μια	2
Όχι	3
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	4
Δεν ισχύει	5

3. Ποιος σας πληροφόρησε για την ένταξη σας στη Ομάδα Παραγωγών;

1= Από την τηλεόραση
2= Από το ραδιόφωνο
3= Από γεωπόνους του Τμήματος Γεωργίας
4= Από την Συνεργατική της κοινότητας μου
5= Από τις αγροτικές οργανώσεις
6= Στο καφενείο
7= Από το περιοδικό ΑΓΡΟΤΗΣ του Υπουργείου Γεωργίας
8= Από την εκπομπή «ΥΠΑΙΘΡΟΣ» του ΡΙΚ
9= Από ιδιώτη Σύμβουλο
10= Άλλο (διευκρινίστε,.....)
98= Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ

Να ερωτηθούν όσοι είναι μέλη σε κάποια Ομάδα Παραγωγών, διαφορετικά προχώρησε στην Ερ.6

4. Πουλάτε τα προϊόντα σας μέσω της Ομάδας Παραγωγών; (*Αυθόρμητα – Μια απάντηση*)

Ναι, όλα	1
Ναι, μέρος των προϊόντων	2
Όχι	3
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	3

5. Πόσο ικανοποιημένος ή δυσαρεστημένος είστε από τις υπηρεσίες που σας προσφέρει η συμμετοχή σας στην Ομάδα Παραγωγών; (*Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο*)

Απόλυτα δυσαρεστημένος	1
Δυσαρεστημένος	2
Ούτε ικανοποιημένος, ούτε δυσαρεστημένος	3
Ικανοποιημένος	4
Απόλυτα ικανοποιημένος	5
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	6

6. Από πού πληροφορείστε τα μέτρα που αποφασίζονται/ λαμβάνονται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη γεωργία/ κτηνοτροφία; **(Αυθόρμητα – Πολλαπλές απαντήσεις)**

Από την τηλεόραση	1
Από το ραδιόφωνο	2
Από τον τύπο	3
Από το Τμήμα Γεωργίας	4
Από την Ομάδα Παραγωγών	5
Από άλλους συναδέλφους	6
Από τις Συνεργατικές Εταιρείες	7
Από άλλου (διευκρινίστε.....)	8
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	9

7. Αν βρίσκατε δουλειά έξω από τη γεωργία, με το συνηθισμένο βασικό μισθό, θα εγκαταλείπατε τη γεωργία; **(Διάβασε επιλογές – Μια απάντηση μόνο)**

Σίγουρα ναι	1
Μάλλον ναι	2
Μάλλον όχι	3
Σίγουρα όχι	4
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	5
Είμαι ήδη εκτός γεωργίας	6

8. Αν οι τιμές των προϊόντων που παράγεται δεν αυξάνονται στο μέλλον, όσο αυξάνεται ο πληθωρισμός, τι θα κάνετε; **(Διάβασε επιλογές – Πολλαπλές απαντήσεις)**

Θα εντατικοποιούσα την παραγωγή	1
Θα άλλαζα παραγόμενα προϊόντα	2
Θα έβαχνα για συμπληρωματική απασχόληση	3
Θα έβαχνα για άλλη δουλειά	4
Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ	5
Άλλο	7

9. Πόσο σημαντικά είναι τα ακόλουθα χαρακτηριστικά για σας; **(Μια απάντηση για το κάθε χαρακτηριστικό)**

	Πολύ σημαντικό	Αρκετά σημαντικό	Ούτε σημαντικό/ ούτε ασήμαντο	Αρκετά σημαντικό	Πολύ σημαντικό	Δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ
Διαβίωση στην ύπαιθρο	1	2	3	4	5	6
Να ζεις από τη γεωργία	1	2	3	4	5	6
Να κάνεις δουλειά που σου αρέσει	1	2	3	4	5	6
Να έχεις γη ως επένδυση	1	2	3	4	5	6
Οικογενειακή συνέχεια στη γεωργία	1	2	3	4	5	6

